

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ПМР
ПРИДНІСТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА
Філологічний факультет
Кафедра української філології

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ: проблеми та перспективи

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
(періодичне видання)

Серія:
Культура. Мовознавство. Літературознавство.

Випуск 2

**До 85-річчя філологічного факультету
та ПГУ ім.Т.Г.Шевченка**

Тирасполь
2015

УДК
ББК

Редакційна колегія:

к.ф.н., доцент М.Л. Дружинець (відповідальний редактор),
ст. викладач Т.О. Кристева (заступник відповідального редактора),
викладач О.О. Леонтьєва (відповідальний секретар),
В.О. Осадчук (заступник відповідального секретаря),

к.п.н., професор Панкрушев В.О.,
к.ф.н., доцент Прісовська Г.Є.,
к.ф.н., ст.викладач Якимович О.Л.,
к.ф.н.,ст. викладач Третьяченко А.В.,
ст.. викладач Дубик А.О.,
ст. викладач Вартик О.П.,
ст. викладач Мурзичева Л.М.,
ст. викладач Щербина В.І.,
викладач Хлопова А.В.

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор ОНУ ім. І.І. Мечникова Ковалевська Т.Ю.
доктор філологічних наук, професор ОНУ ім. І.І. Мечникова Шляхова Н.М.

Міжкультурна комунікація: проблеми та перспективи: Зб. наук праць/
Відп. ред. М.Л. Дружинець. – Вип. 2. - Тирасполь, 2015. – 320 с. –
Сер. Культура. Мовознавство. Літературознавство.

ISBN

Збірник наукових праць присвячений сучасним проблемам мовознавства та літературознавства. Видання розраховане на фахівців -філологів, викладачів дисциплін філологічного циклу, докторантів, аспірантів, студентів – усіх, хто зацікавлений у поглибленні своєї загальномовознавчої та загальнолітературознавчої підготовки.

Рекомендовано до друку Науково-координаційною радою ПДУ ім. Т.Г. Шевченка

ISBN

© ПДУ ім. Т.Г. Шевченка, 2015
© М.Л. Дружинець, 2015

НАУКОВІ УСПІХИ

Час невпинно викарбовує події і наші справи на сторінках історії держави, вузу, на сторінках життя кожного з нас, залишаючи їх для нащадків... Так непомітно промайнуло 85 років плідної праці філологічного факультету та Придністровського університету ім. Т.Г. Шевченка, а в 2014 р. 20 років копіткої праці кафедри української філології – однієї з наймолодших кафедр колишнього Інституту мови та літератури ПДУ ім. Т.Г. Шевченка.

Кафедра української філології ПДУ ім. Т.Г.Шевченка ПМР (2014)

Кафедра забезпечує викладання української мови як однієї з трьох офіційних на всіх факультетах Придністровського державного університету імені Тараса Григоровича Шевченка і готує фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавр, спеціаліст, магістр за напрямком «Філологія», профіль – «Вітчизняна філологія» (українська мова та українська література з додатковою кваліфікацією «Викладач іноземної мови»).

*Завідувач кафедри української
філології доц. М.Л. Дружинець*

Відзначаючи 20-ту річницю успішного функціонування кафедри, необхідно зазначити, що започаткувала її (25 вересня 1994 р.) кандидат філологічних наук Наталія Володимирівна Убийвовк. З 2000-го року кафедру очолювала старший викладач Марина Григорівна Чорна.

З вересня 2009-го завідувачем кафедри української філології є кандидат філологічних наук, доцент Марія Львівна Дружинець (доцент кафедри української мови Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова), автор 55 наукових праць та 13 навчальних посібників, 8 з яких з грифом Міністерства освіти і науки України.

М.Л. Дружинець здійснює керівництво над виконанням колективної наукової теми кафедри «Актуальні проблеми української філології в історичному та сучасному аспектах», відповідальний редактор «Бібліографічного покажчика кафедри української філології Інституту мови та літератури ПДУ ім. Т.Г. Шевченка» (2012), збірників наукових праць: І Міжнародної студентської науково-практичної конференції «Проблеми і проєкції сучасного українського мовного і літературного процесу (2012)», І Міжнародної науково-практичної конференції «Міжкультурна комунікація: проблеми і перспективи» (2012) та Інтернет-конференції «Актуальні проблеми мовознавства та літературознавства» (2013).

З 2009 року доброю традицією стало до дня заснування кафедри проводити наукові форуми: з нагоди 15-річчя кафедри було проведено круглий стіл «Стан і перспективи розвитку української філології у ПМР»; до 16-ї річниці організовано зустріч з випускниками; 17 років діяльності кафедри придністровські філологи-україністи відзначали разом з колегами одеських вузів: науково-практичний семінар «Престижність української мови у сучасному суспільстві та функції мови»; до 18-річчя кафедри проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Міжкультурна комунікація: проблеми і перспективи»; до 19-річниці кафедри – Міжнародну науково-практичну Інтернет-конференцію «Актуальні проблеми мовознавства та літературознавства», до 20-річчя кафедри – «Регіональну науково-практичну конференцію «Міжкультурна комунікація: проблеми і перспективи».

У сприятливих умовах, які створює для розвитку кафедри керівництво вузу, – ректор ПДУ ім. Т.Г. Шевченка кандидат юридичних наук, доцент САНДУЦА ГАЛИНА ІВАНІВНА, Почесний Президент ПДУ ім. Т.Г. Шевченка Степан Іорданович Берил і декан філологічного факультету ПДУ ім. Т.Г. Шевченка Ольга Вікторівна Щукіна – викладачі кафедри української філології роблять гідний внесок у виконання «Закону про функціонування української мови» як однієї з офіційних у Придністров'ї: колектив кафедри виконує річне навчальне навантаження понад 16 тисяч годин, велику увагу приділяє проведенню приймальної кампанії та профорієнтаційній, науковій, міжнародній роботі.

За останні 5 років кафедра посіла 2 місце в університеті (за підсумками наукової діяльності 2012 року) і 2 місце в Інституті мови і літератури (за підсумками 2013 року). Результати наукових досліджень, які проводяться на кафедрі, публікуються у провідних наукових виданнях Придністров'я, України та інших країн, представлені у доповідях на міжнародних наукових симпозиумах і конференціях. За цей період викладачами кафедри опубліковано 27 навчальних посібників та понад 260 статей. У 2010 році до друку були підготовлені 2 словники: Молдавсько-російсько-український та Російсько-молдавсько-український.

Вагомим здобутком і яскравою ілюстрацією сказаного є проведення Міжнародної студентської науково-практичної конференції «Проблеми і проєкції сучасного українського мовного і літературного процесу» (квітень 2012), I Міжнародної науково-практичної конференції «Міжкультурна комунікація: проблеми і перспективи» (вересень 2012), Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальні проблеми мовознавства та літературознавства» (2013), Регіональної науково-практичної конференції «Міжкультурна комунікація: проблеми і перспективи» (2014) та видання кафедрою збірників наукових праць викладачів та студентів за наслідками цих наукових форумів.

«Бібліографічний покажчик кафедри української філології Інституту мови та літератури ПДУ ім.Т.Г.Шевченка» (2012) підбив проміжні результати наукової діяльності кожного викладача і дав могутній імпульс подальшому розвитку та зміцненню наукових зв'язків з вченими вищих навчальних закладів Одеси, Києва, Полтави, Львова та колективами республіканських україномовних навчальних закладів.

У сфері підготовки дипломованих спеціалістів для освітньої галузі держави на кафедрі працює висококваліфікований, творчий викладацький колектив. Сьогодні колектив кафедри української філології налічує 11 співробітників: 2 кандидати філологічних наук, доценти: Дружинець М.Л., Прісовська Г.Є., 2 кандидати філологічних наук, старші викладачі: Третяченко А.В., Якимович О.Л., 4 старших викладача: Безсо-

нова Т.О. (заступник завідувача кафедри), Вартик О.П., Дубик А.О., Мурзичева Л.М. та 3 викладачі: Леонтьєва О.О., Пазіна Н.В., Хлопова А.В.

У педагогічному колективі працює 5 випускників кафедри. О.Л. Якимович і А.В. Третяченко закінчили заочну аспірантуру Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; 4 викладачів – здобувачі університетів Києва, Одеси, Тирасполя та Херсона. Старші лаборанти кафедри – В.О. Осадчук, Т.І. Трашкова.

У складі кафедри зовнішні сумісники – доценти, кандидати філологічних наук Дружинець Марія Львівна та Прісовська Галина Євгенівна.

Кафедра може говорити про наукове зростання – захистили успішно дисертації в галузі літературознавства кандидати філологічних наук, старші викладачі Якимович Олена Леонідівна («Історіософсько-культурологічний образ Середньовіччя у творчості письменників-вісниківців», 2013) і Третяченко Алла Володимирівна («Поетична, перекладацька та літературно-критична творчість Володимира Підпалого», 2014). Подають прекрасні надії й інші випускники кафедри: здобувач аспірантури Придністровського державного університету Леонтьєва Олена Олександрівна, Хлопова Альона Володимирівна та Пазіна Наталя Василівна.

Монолітна основа, фундамент кафедри – це старше покоління викладацького колективу, старші викладачі Безсонова Тетяна Олександрівна, Вартик Олена Петрівна, Дубик Алла Олександрівна, Мурзичева Лідія Миколаївна та Щербина Валентина Іванівна. Їх глибокі знання та багаторічний педагогічний досвід є безцінним надбанням для викладачів-початківців, забезпечують зв'язок поколінь і наступність у викладанні навчальних дисциплін, збереження і розвиток традицій колективу.

Пам'ятаючи основне завдання кафедри – забезпечення кадрами навчальних закладів республіки – професорсько-викладацький колектив приділяє увагу якості професійної підготовки фахівців, формуванню у випускників умінь міжвідомчої співпраці, чого вимагає сьогодення нашого суспільства.

Студенти кафедри української філології також беруть активну участь у становленні та розвитку кафедри. Вони залучаються до наукової роботи, працюють над курсовими та кваліфікаційними проектами з української мови, літератури, методики викладання мови та літератури, беруть участь в олімпіадах, міжвузівських студентських конференціях, різноманітних творчих конкурсах, культурно-просвітницьких та розважальних заходах, змістовно організовуючи своє дозвілля.

Значна роль у проведенні навчально-просвітницької та культурологічної діяльності належить Центрові української культури. Центр і кафедра єднають українців всього Придністров'я, стали осередком відродження і розвитку української мови і культури в умовах і реаліях сьогодення.

Особлива увага приділяється формуванню високодуховної особистості педагога: проводяться щорічні культурно-просвітницькі заходи до Дня української писемності та мови, свята Покрови, Шевченківські дні та Дні слов'янської писемності і культури; відбуваються традиційні зустрічі з письменниками, ветеранами та представниками дипломатичного корпусу Посольства України в РМ; організовуються бесіди, екскурсії, виступи по радіо та телебаченню.

При кафедрі української філології функціонують гуртки: лінгвістичний «Рідне слово» та літературознавчий «Русалка Дністров». Студентський осередок формує інтерес до творчості та навички спілкування в науковому колективі, стимулює проведення самостійних наукових досліджень і вивчення наукових проблем. Активна участь студентів на секційних засіданнях, спроба перших публікацій сприяють підготовці з числа найбільш здібних, активних і успішних студентів резерву наукових і науково-педагогічних кадрів, використання їх творчого та інтелектуального потенціалу для підвищення ефективності освітнього процесу.

Для абітурієнтів працює Заочна школа юного філолога, яка допомагає майбутнім студентам визначитись з вибором професії, краще підготуватися і вступити в університет на пільговій основі, успішно інтегруватися у вузівську систему навчання.

Міжнародна діяльність кафедри української філології також є важливою складовою її розвитку та наукового зростання. Перед усім – це участь викладачів та студентів у міжнародних конференціях, круглих столах, семінарах, міжнародних наукових симпозіумах та конгресах, що відбуваються у країнах близького та далекого зарубіжжя. Викладачі мають публікації в наукових журналах України «Слово і час», «Мова», «Мовознавство».

Про міцні зв'язки, а також співпрацю з провідними вищими навчальними закладами України свідчать Угоди про співпрацю, зокрема з Південноукраїнським національним педагогічним університетом імені К.Д. Ушинського; з Одеським національним університетом імені І.І. Мечникова; з Херсонським державним педагогічним та Херсонським національним технічним університетами; з Житомирським державним університетом імені Т.Г. Шевченка; з Полтавським державним педагогічним університетом імені В.Г. Короленка; з Львівським національним університетом імені І.Я.Франка; з Київським національним університетом імені Тараса Шевченка. Стабільним є проведення спільних наукових заходів, обмін делегаціями, робота в наукових бібліотеках, екскурсії, стажування та курси підвищення кваліфікації. Для читання лекцій студентам Придністровський державний університет запрошує

вав з України провідних вчених-філологів: доктора філологічних наук, професора М.І. Пентиліук з Херсонського державного педагогічного університету; доктора філологічних наук, професора М.І. Степаненка (нині ректор Полтавського університету ім. В.Г. Короленка), доктора філологічних наук, професора Т.С. Мейзерську та кандидата філологічних наук, доцента О.Г. Шупту-В'язовську з Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова, кандидата філологічних наук, доцента В.І. Сподарця та кандидата філологічних наук, доцента М.Р. Мельник з Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, доктора філологічних наук, професора М.С. Васьківа, кандидата філологічних наук, доцента А.В. Тимофєєва з Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка, члена Національної спілки письменників України Д.Р. Шупту, для проведення наукових семінарів – доктора філологічних наук, професора С.В. Форманову з Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, для участі в наукових семінарах вчених з Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова – доктора філологічних наук, професора Шляхову Н.М., доктора філологічних наук, професора Черноіваненка Є.М., доктора філологічних наук, професора Ковалевську Т.Ю., кандидата філологічних наук, доцента О.Г. Шупту-В'язовську, доцента О.В. Антонюк, доктора філологічних наук, професора Л.М. Марчук з Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, наукових співробітників Інституту української мови НАН України – кандидата філологічних наук Н.О. Яценко, наукових співробітників Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України С. Гальченка, ученого секретаря Г. Ногу, доктора філологічних наук Л. Скупейка. Головами ДАКу працювали науковці України – кандидат філологічних наук, доцент О.Р. Баган (Дрогобицький педагогічний університет), кандидат філологічних наук, доцент Е.В. Боева (Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського), кандидат філологічних наук, доцент О.А. Коваленко (Одеський державний аграрний університет).

Кафедра української філології бере активну участь в житті філологічного факультету, насамперед у наукових заходах – науково-практичних конференціях, семінарах і круглих столах республіканського та університетського рівня. Члени кафедри беруть участь у заходах поза межами університету: вони є головами та екзаменаторами державних екзаменаційних комісій, беруть активну участь у роботі НСУ, розробляють завдання і тести, оцінюють конкурсні роботи, рецензують шкільні програми та підручники, проводять семінари для вчителів шкіл.

Підвищенню фахового рівня сприяють наукові стажування викладачів кафедри у вищих навчальних закладах України, навчання в аспірантурі та робота над дисертаціями.

Кафедра має значний, досить потужний науковий потенціал, вона перспективна, дієва і спроможна досягти успіху в модернізації гуманітарної освіти.

Побажаємо всім взаєморозуміння, злагоди, миру, наукового зростання, здоров'я, любові, щирості та творчого натхнення!

В.О. ОСАДЧУК,
провідний фахівець ЦУК ПДУ ім. Т.Г.Шевченка

Олена АЛЕКСЄЄВА,
ДООЗ «Республіканський український
теоретичний ліцей-комплекс»

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Пропонована праця лежить в основі визначення видів і методів оцінювання результатів навчальної діяльності школярів. Розвиток ключових компетентностей учнів повинен стати складовою частиною формування школи майбутнього.

Ключові слова: самопізнання, особистість, компетентність, ціннісні установки.

The offered labour is the basis of determination of kinds and methods of evaluation of results of educational activity of schoolchildren. Development of key competitions students must become component part of forming of school of the future.

Key words: self-knowledge, personality, competence, valued options.

Життя – головний екзаменатор наших учнів. Наскільки вони будуть адаптованими до соціального середовища, здатними оперативно приймати правильне рішення в нестандартних ситуаціях, вмітимуть аналізувати й контролювати власну діяльність, залежить насамперед від учбового закладу.

Мета виховного процесу – формування таких рис особистості, як прагнення до духовної та фізичної досконалості, здатність до творчості, вибору, самоорганізації, самоуправління, сміливість, наполегливість, цілеспрямованість, вміння спілкуватися з різними людьми.

Оволодіння знаннями й досвідом настільки, щоб уміти розмірковувати про що-небудь та висловлювати свою думку – це компетентність.

1. Зараз склалось різне розуміння ключових компетенцій у країнах Європи (Австрії, Бельгії, Німеччині, Фінляндії, Нідерландах).

1. Австрія: предметна компетенція, особистісна компетенція, соціальна компетенція, методологічна компетенція.

2. Бельгія: багатовимірність, досяжність, прозорість, багатофункціональність.

3. Фінляндія: пізнавальна компетенція, уміння оперувати в умовах змінювання, особистісні компетенції, соціальна компетенція, творчі компетенції, педагогічні та комунікативні компетенції, адміністративні компетенції, стратегічні компетенції, уміння діяти паралельно за різними напрямками.

4. Німеччина: інтелектуальні знання, знання, які можна застосовувати, навчальна компетенція, методологічні або інструментальні ключові компетенції, соціальні компетенції, ціннісні орієнтації.

5. Нідерланди: здатність до самонавчання, упевненість і вміння вибирати напрями розвитку, уміння діяти в різних ситуаціях, застосовувати різні альтернативи для виконання дій, грати різні ролі, уміння розв'язувати проблеми, обумовлювати варіанти свого вибору, брати до уваги різні обставини, поважати інших, бути лояльною людиною, уміння співпрацювати та знаходити творчі рішення.

Компетенції, які формуються в системі освіти Придністров'я, орієнтовані на розвиток суб'єктивності та пов'язані з культурою мислення, здатністю до роздумів, самоспостереження, самопізнання, самоаналізу, самостійності та відповідальності за свої рішення, дії. Вони органічно поєднані з духовно-моральними, ціннісними установками особистості і не залежать від сфери їх застосування.

Пізнавальна компетентність:

- знання, вміння, навички на рівні від Державного стандарту початкової школи;
- початкові навички критичного мислення;
- розвиненість пізнавальних психологічних процесів: мислення, мовлення, пам'яті, уваги, уяви, сприймання;
- здатність виконувати творчі завдання, доводити правильність певного судження та власної думки.

Самоосвітня компетентність:

- зацікавленість певним видом навчальних занять;
- уміння збирати та узагальнювати інформацію, працювати з книгою;
- контролювати роботу за самостійно складеним планом;
- стійкий інтерес до творчих завдань;
- уміння працювати з таблицями, опорними схемами.

Особистісна компетентність:

- уміння рефлексивно дивитися на себе «збоку»;
- первинні психологічні знання про себе;
- володіння інформацією про певні відмінності в характері, особистості якості, самоконтроль, навички самооцінки.

Соціальна компетентність:

- почуватися частиною колективу, жити з ним спільним життям;
- вміти спілкуватися з друзями, шанобливо ставитися до дорослих, дбати про членів родини, виявляти доброту, співчуття, милосердя;
- знайти правила культури поведінки;
- відповідально ставитися до обов'язків.

Компетентне ставлення до власного здоров'я:

- володіти навичками особистої гігієни і самообслуговування;
- початкові уявлення про згубні звички: алкоголізм, наркоманію, паління;
- уміння уникати небезпечних ситуацій;
- зацікавленість у регулярних заняттях із фізичної культури;
- зміцнювати здоров'я шляхом активного відпочинку.

В. Сухомлинський зауважував, що «сьогодні дитина повинна бути розумнішою, ніж вона була вчора, – тільки за цих умов вона матиме бажання вчитися, матиме успіх у навчанні». Такий успіх залежить від компетентності вчителя. Вчитель є головним зберігачем та збагачувачем пізнавальної діяльності дітей.

Стосовно формування в учнів молодших класів ціннісного ставлення до навчання – це є «професійно-педагогічна компетенція» як одна із складових професійно-педагогічної компетентності. Сучасна система освіти має бути побудована на наданні учням можливостей міркувати, зіставляти різні точки зору, формулювати та аргументувати власну точку зору, спираючись на знання фактів, законів, закономірностей, вироблених наукою, власне спостереженнях, досвіді, умінні проектувати і реалізувати власні навчальні проекти, творчо і нестандартно розв'язувати навчальні проблеми, бути толерантним до іншої точки зору. За таких умов формування компетенції різних рівнів – ключових, загальнопредметних – засобами змісту освіти є основними завданнями кожного педагога. Діяльність вчителів зосереджується на формуванні у свідомості учнів образу компетентної особистості, основними життєвими пріоритетами якої є:

- бажання розвиватися й навчатися, формувати ключові компетенції, системи цінностей, а також здатність аналізувати свій і чужий досвід;
- системне мовлення, творчість і критичність, відкритість для самовдосконалення;
- формування вміння сприймати етичні цінності, розуміти прекрасне, учитися;
- адаптованість до життя в іншомовному полі й культурному середовищі.

Сучасна молодь повинна здобувати в освітньому закладі достатньо глибокі та повні знання про свою державу, і її суспільний і політичний устрій, органи влади та їхні повноваження, громадянство, права, свободи людини та громадянина, а також їх захист. Ці знання є невід'ємною основою соціальної компетентності учнів. Початкова школа працює над соціально-правовими компетентностями, які формуються на відчутті від дитини себе часткою колективу, на культурі товариських взаємин та вмінні співпрацювати, набувати комунікативних навичок. Не менш важливим є формування життєвих компетентностей учнів початкових класів шляхом організації пошукової діяльності. Під час навчання слід створювати умови для творчого та інтелектуального, духовного розвитку, і компетентності учнів шляхом залучення їх до свідомої пошукової діяльності. Доцільно на уроках використовувати пізнавальні завдання. Це можуть бути: задачі, загадки, логічні вправи, ребуси, кросворди. Це сприяє формуванню дієвих знань активізації творчого мислення.

Молодший шкільний вік – достатньо значний відрізок життя дитини, коли вона відкриває для себе світ людських взаємовідносин, різних видів діяльності і суспільних функцій дорослих. Слід використовувати в навчально-виховному процесі більше активних, інтерактивних, зокрема й ігрових методів як методів формування різних компетентностей молодших школярів. Адже, гра створює позитивний емоційний фон, де всі психічні процеси відбуваються найактивніше. Найбільшу увагу треба приділяти аналізу гри, її значення у формуванні тих чи інших компетентностей дітей молодшого шкільного віку.

Знаючи, що гра – провідний вид діяльності для учнів початкових класів, слід цим користуватися. Ігри сприяють підвищенню рівня досягнень учнів, формування досить широкого кола компетентностей.

Компетентнісний підхід лежить в основі визначення не лише об'єктів контролю, а й видів і методів перевірки й оцінювання результатів навчальної діяльності школярів. Отже, системний розвиток ключових компетентностей учнів на основі комплексу сучасних освітніх технологій повинен стати складовою частиною формування школи майбутнього.

Література

1. Зінов'єва Т. Формування ключових компетентностей учнів // Директор школи. 2005. – № 42. – С. 19. – № 43. – С. 25.
2. Кожевников В. Поняття "компетентність" у педагогіці. // Директор школи. Україна. – 2008. – №5. – с.50-51.
4. Лупінович С.М. Професійна компетентність учителя у формуванні ціннісного ставлення до навчання в учнів молодших класів //-Х.: Вид.група "Основа", 2009. – С.17. Навчаємося залюбки! Формування мотивації до навчання в учнів молодших класів.
3. Мисюра Л.А. Формування життєвих компетентностей учнів початкових класів шляхом організації пошукової діяльності // Початкова освіта. – 2009, лютий. (№ 5–7). – С. 70.
4. Осадча І. Ключові компетенції учнів // Директор школи. – 2010, жовтень. – № 40. С. 21–23.
5. Паук Л.О. Компетентнісний підхід до організації навчальної та ігрової діяльності молодших школярів у умовах модернізації освіти // Початкова освіта. – лютий. № 5-7. – С. 49.
6. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – 2-е изд. – К.: Радянська школа, 1972. – 244 с.
9. Философский энциклопедический словарь / Под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1980. – 176 с.

Ольга БАБОЙ,
МОЗ «Тираспольська середня школа № 9»

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЧИТАННЯ ЯК СКЛАДНОГО ВИДУ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

У статті розглядається підхід до читання в початковій ланці як стратегічно важливої компетенції для сучасних школярів, перед якими вчитель повинен розкрити кращі зразки української, російської, молдавської літератури, щоб проростити насіння культурної, освіченої, толерантної особистості.

Ключові слова: державний стандарт, початкова освіта, критерії оцінювання, процес читання, вимоги до читання, техніка, темп, виразність, свідомість, зорове сприймання.

Olga Baboy. Modern approaches to reading as a difficult type of activity in polycultural space

This article examines the approach to reading at the first stage as the important competence for modern youth. The teacher must open the best samples of Ukrainian Russian and Moldavian literatures to grow the seeds of cultural educational and competent person.

Key words: *stay standard of the elementary education, the process of reading, requirements to reading; technology, rate, expressiveness, visual perception, types of language activity, types of texts.*

Сучасна початкова школа в полікультурному просторі є розвитком дитини як неповторної особистості, реалізація її творчого потенціалу, прагнення до самостійної пізнавальної діяльності. В.В. Суровцев вважає, що «вчитель – той наріжний камінь, на якому зростає школа ХХІ століття – школа самореалізації особистості, життєтворчості, культурного виховання, одним словом, особистісне орієнтована школа» [4:40].

Особливу увагу звертав на це В. Сухомлинський. «Не забувайте, – писав він, – що ґрунт, на якому будується ваша педагогічна майстерність, – у самій дитині, в її ставленні до знань і до вас, учителю. Це бажання вчитись, натхнення, готовність до подолання труднощів. Дбайливо збагачуйте цей ґрунт. Без нього немає школи» [5].

Починаючи з початкової ланки вчитель всіляко намагається розвинути у школяра інтерес до читання, до книжки як джерела знань, що дасть можливість удосконалити навичку читання, усвідомлено сприймати прочитане, орієнтуватися в художній, науково-пізнавальній та довідковій літературі, дитячій періодиці, бо воно є провідним у навчанні і вихованні учнів.

У дослідженні ми в першу чергу звертаємо увагу на опанування читачькими навичками на початку навчального процесу, щоб дати змогу школяру розвинути в подальшому логічне мислення, говоріння, аудіювання, увагу, що зробить навчання не тільки приємним, а й корисним, саме в цьому й полягає актуальність статті.

Завдання вчителя – залучити учнів до світу літератури, познайомити з кращими творами, написаними для дітей, порівнювати твори полікультурного середовища. Вчитель повинен донести, що письменник, який створює художній твір, намагається передати нам, читачам, своє життєве почуття. Думка про те, що грамотному читачеві треба знати не тільки сам твір, а й мати загальну уяву про автора, – саме це необхідно донести до молодшого школяра.

Основна мета, яку ми ставимо в роботі з кожною дитиною, – це прищепити любов до художнього слова, формування літературного смаку, розкрити перед малюками світ книжки, а головне – показати значення читання для кожної людини.

Сучасні українські вчені теж стверджують, що читання – це не лише проста навичка, це складний вид діяльності, що включає в себе орієнтування у потоках інформації, сприймання та розуміння змісту тексту, його осмислення і засвоєння, а також подальше використання прочитаного у повсякденному житті, навчальній та професійній діяльності для досягнення власних цілей.

Зараз видається велика кількість барвистих підручників, існує багато різноманітних методик. Та навчити по-справжньому добре читати не просто. Крім підручників, посібників і методик, вчителю необхідно враховувати вікові й індивідуальні особливості учнів.

«Справжній вихователь той, – писав В. Сухомлинський, – хто йде до вихованців із своїми яскравими думками, ідеями, переконаннями. Йдеться про духовні потреби вчителя виражати себе як особистість, розкривати свій внутрішній світ перед людьми... Педагог створює те

багатогранне життя колективу, в якому діти, підлітки, юнаки і дівчата стають ідейними однодумцями. Люди, які сидять перед ними за партою, стають вихованцями лише тоді, коли вони відчують, що вчитель, допомагаючи їм пізнавати світ, не тільки викладає знання, але й натхненно обстоює ті ідеї, які він висловлює. Бути вихователем – це означає до чогось закликати» [5].

У букварний період навчання грамоти під час оволодіння механізмом поскладового читання увага дітей фіксується на складовій та складовує буквеній структурі слова, яке прочитується. Через зорові впізнавання букв, буквосполучень і окремих слів сигнали йдуть у ті частини мозку, де зберігаються знання, зразки букв, про їх зв'язки зі звуками. Зорові сигнали дають поштовх і збуджують артикуляційний апарат – язик, губи, гортань. Одночасно підключається тісно з ними пов'язане слухове сприймання. Таким чином, своєрідне коло зв'язків (зорових, мовнорухових, слухових) разом забезпечують розуміння, усвідомлення всього того, що здобуто під час активізації всіх трьох видів сприймання.

Діти закріплюють усі згадані навички поскладового читання й поступово переходять до читання цілими словами. Подальше удосконалення вміння читати досягається шляхом удосконалення техніки читання, поглиблення уваги до змісту того, що читається.

Вчителю необхідно ретельно підбирати літературний матеріал для кращого розширення читацького кругозору школярів на основі жанрового, тематичного розмаїття творів та їх авторської приналежності. При цьому йдеться як про художню, так і науково-художню та науково-пізнавальну літературу.

Тематика і зміст творів відображають різні сторони життя і діяльності дитини, сприяють розширенню світогляду дітей, поповненню їхніх знань, засвоєнню найважливіших загальнолюдських цінностей, вихованню найкращих, гуманних почуттів до рідної землі, мови, природи, шанобливого ставлення до батьків, людей старшого покоління, національних традицій свого народу та культури інших народів.

У школах, де викладається українська мова та література як офіційна, вчителі знайомлять учнів не тільки з українськими, придністровськими письменниками Г. Васютинською, В. Поятою, Л. Стременовською, Г. Гурські та іншими гарними зразками перекладів, а й з російською, молдавською класикою, фольклором, які формують у школяра почуття поваги, шани, любові до літератури, художнього слова, придністровського народу й держави в цілому. «У скарбницю рідного слова складається одне покоління за другим, плоди глибоких внутрішніх рухів, плоди історичних подій, вірувань, сліди прожитого горя, радості – тобто весь слід свого духовного життя народ обережно зберігає в народному слові» [8:109].

Народження дитини в полікультурному просторі з перших днів збагачує його колоритом мов, що дає змогу подальше не тільки чути, а й розуміти навколишніх людей. Саме в школі вчитель розкриває перед учнем атмосферу народної творчості, специфічні риси фольклору «народної мудрості» як особливого типу мистецтва, особливого типу подолання життєвих ситуацій, особливої системи світорозуміння.

Треба звертати увагу на те, що дитина читає не тільки в класі (на уроках читання), але і поза школою (позакласне читання). Позакласне читання – невід’ємна складова курсу читання в початковій школі. Основним навчальним матеріалом на заняттях з позакласного читання є дитяча книжка, дитячі журнали, газети, довідкова література (словники, енциклопедії для дітей). Відбір змісту літературних творів здійснюється за критеріями їх доступності для освоєння учнями певної вікової групи, насиченості пізнавальним змістом, з урахуванням індивідуальних читацьких інтересів школярів.

Формування читацьких умінь здійснюється в нерозривній єдності з мовленнєвими. Можна використати такі види робіт, які зроблять уроки читання цікавими та неповторними:

- «фантазія-картинка» – опиши словами малюнок, якого немає, який бачиш тільки ти в своїй уяві;
- музичний твір – опиши образи, які виникають у свідомості під враженням прослуханого музичного твору;
- перевтілення – учню пропонується перевтілитись в якийсь живий або неживий предмет для того, щоб спонукати до словесної творчості;
- крокуй і думай – учень робить декілька кроків, на кожний демонструє певні знання;
- бінго – до дошки виходять два учні й по черзі ставлять один одному питання за домашнім завданням. Учень промовляє відповідь і суперник починає з питання. Учитель оцінює їхні відповіді.

За допомогою гри учні не тільки прочитують твір, а й ретельно прослідковують події, звертають увагу на опис природи, зовнішність героїв.

Отже, результатом творчого пошуку вважаємо, що найголовнішим генератором творчої діяльності школярів у початковій ланці передусім є творча і цілісна особистість учителя, людини небайдужої до справжньої краси в людях, природі, мистецтві. Адже саме від його натхненної роботи з дітьми, фахово-педагогічної підготовки та творчого підходу до «режисури» кожного уроку, особливої захопленості своєю справою безпосередньо залежить рівень творчої активності молодших школярів, їхнє свідоме бажання виявити власні творчі здібності в навчанні.

Література

1. Куріпка В.І. Ефективні методи і прийоми удосконалення навички читання // Початкове навчання та виховання. – 2005. – № 29–30. – С. 38–48.
2. Розвиток навички читання. Метод. рекомендації / Підгот. І.П. Ґудзик.– К.: Освіта, 1993.
3. Савченко О.Я. Методика читання у початкових класах. – К.: Освіта, 2007.
4. Суровцев В.В. Театральна педагогіка як ресурсний центр особистості учня // Початкова школа: Науково-методичний журнал. – 2002. – № 8 – С. 40–43.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – Т. 1. – С.198.
6. Тішуріна О.М. Письменники в початковій школі // Дидактичний посібник до уроків літературного читання. – 2009. – № 2.
7. Ушинський К.Д. Вибрані твори: В 2 т. – Т.2. – С.109.
8. Чуйко Г.А., Білецька М.А., Школьна Г.Ф. Методика викладання української мови в початкових класах: Підручник для педучилищ.– К.: Вища школа, 1995.

Флорій БАЦЕВИЧ,
Львівський національний університет ім. Івана Франка

ЕТНОСПЕЦИФІЧНІ МОВЛЕННЄВІ АКТИ: СПРОБА ОКРЕСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ

У статті розглядаються аспекти виявлення ознак етноспецифічних мовленнєвих актів, поняття про які можуть бути використані у методиці викладання української мови як іноземної, а також в опрацюванні низки проблем міжкультурної комунікації.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, мовленнєві акти, етноспецифічні мовленнєві акти, етнічний комунікативний тип.

Floriy Bacevich. Ethno-specific speech acts: an attempt to outline the problem.

The article is discussed aspects of detecting ethno-specific speech acts, concepts which can be used in the methods of teaching Ukrainian as a foreign language, and also in the elaboration of some problems of intercultural communication.

Key words: intercultural communication, speech acts, ethno-specific speech acts, ethnic communicative type.

У літературі, присвяченій проблемам міжкультурної комунікації (далі – МК), все частіше стверджується думка, згідно з якою у сучасній гуманітаристиці виформовується парадигма, яка може з часом стати новою онтологією аналізу мовної свідомості [6:7], мовної освіти [2:24]. Така роль теорії та практики МК пояснюється значною кількістю чинників, зокрема, інтенсифікацією інформаційних потоків, процесами глобалізації, активізацією міжкультурних зв'язків, "лінгвістичним поворотом" у гуманітарній сфері знань, і, звичайно, тісними зв'язками МК з низкою сфер гуманітарного знання (соціологія і соціолінгвістика, культурологія і лінгвокультурологія, лінгвокраїнознавство, етнологія і етнолінгвістика,

етносемантика, психологія і психолінгвістика, етнопсихолінгвістика, комунікативна лінгвістика, лінгвопрагматика, міжмовна прагматика, дискурсивний аналіз, методика викладання іноземних мов та ін.).

Основна тематика спеціальних досліджень теорії та практики МК сконцентрована навколо проблем успішності/неуспішності спілкування представників різних етнічних (національних) лінгвокультурних спільнот; встановлення причин невдач; виявлення різниці в організації мовного і немовного кодів, яка впливає на якість МК; методики викладання іноземних мов з урахуванням відмінностей в організації цих кодів та деякі інші. Необхідно зазначити, що в останній час все частіше в проблемне поле МК включають поняття комунікативної поведінки – носіїв різних мов і культур.

Поняття комунікативної поведінки (далі – КП) в науковий обіг увів відомий російський лінгвіст Йосип Стернін у 1989 році [5]. КП – це вербальна і супровідна невербальна поведінка особистості або групи осіб у процесі спілкування, яка регулюється нормами і традиціями спілкування соціуму, до якого особа або група осіб належать [3:42].

Етнічний (ідіоетнічний) комунікативний тип – сукупність найтиповіших неповторних ознак комунікативної поведінки певного етносу, яка відрізняє спілкування носіїв певної лінгвокультури від комунікативної поведінки носіїв інших лінгвокультур. Це комплексна категорія, яка враховує всі складники КП етносу, які відрізняються від складників КП інших етносів: специфічна тематика спілкування, неповторні етнокультурні пресупозиції, специфічні мовленнєві акти, мовленнєві жанри, дискурси тощо.

Зрозуміло, що виявлення всіх (чи більшості) складників конкретного ідіоетнічного комунікативного типу – справа майбутнього, оскільки вимагає значної кількості комплексних досліджень комунікації носіїв певної лінгвокультури у всіх можливих типах комунікативних ситуацій і порівняння їх з іншими лінгвокультурами.

Спроба якщо не вияву, то бодай окреслення специфіки поняття "етнічний комунікативний тип" не може бути здійснена без звернення до основної одиниці комунікативної взаємодії людей у суспільстві – мовленнєвого акту.

Мовленнєвий акт (далі – МА) – складова повідомлення, цілеспрямована мовленнєва дія; одиниця нормативної соціомовної поведінки, яка розглядається в межах прагматичної ситуації. Основні риси МА – інтенціональність, цілеспрямованість (телеологічність) і конвенційність. Цілісність МА створюють акт локуції (власне мовленнєве висловлювання), іллокуції (комунікативної мети) і перлокуції (скерованості на резуль-

тативний вплив щодо адресата). Оскільки МА – основа людської інтерактивної взаємодії з допомогою засобів мови, то, очевидно, основні їх типи наявні в цих мовах, однак з позицій МК, прагматики мовлення є всі підстави говорити про наявність МА, специфічних для групи мов, або навіть для однієї мови [1]. При цьому може йтися як про особливі форми МА, так і про МА, яких уникають носії певної лінгвокультури на тлі іншої (інших) лінгвокультури (лінгвокультур).

Нижче коротко розглянемо МА, яких намагаються уникати носії української етнолінгвокультури, а також типові МА, притаманні українській лінгвокультурі. Порівняння проведене на тлі відповідних МА, типових для носіїв російської етнолінгвокультури.

Мовленнєві акти, яких уникають українські мовці

Сучасний російський лінгвіст Н.М. Вахтель зазначає, що росіяни не люблять експлікувати комунікативне завдання, а тому порівняно рідко використовують перформативи, на зразок, *Я протестую: ви мені продали протерміновані консерви!* [1:45]. За нашими спостереженнями у спілкуванні українців спостерігаємо подібне явище, що можна пояснити розвиненою системою відмінків, інтонаційних малюнків, які беруть на себе функцію перформативних маркерів:

- *Чому ви мені продали протерміновані консерви?!*
- *Чаю? До чаю тістечок?*

На наш погляд, на протигагу носіям російської лінгвокультури, які рідко використовують модальні предикати мочь, хотеть і віддають перевагу прямому мовленнєвому акту поради [1:45], носії української лінгвокультури схиляються у ситуаціях поради, застереження і т.п. до використання непрямих форм МА:

- *Варто було б (вчинити так-то, сказати те-то і т.п.);*
- *Я б зробив (зробила) (так-то).*

Багато років досліджуючи специфіку спілкування росіян, австрійська дослідниця Ренате Ратмайр виявила низку відмінностей у їх спілкуванні порівняно із спілкуванням носіїв німецької лінгвокультури і, ширше, – західноєвропейських лінгвокультур. Зокрема, ці відмінності помітні на рівні комунікативної організації МА [4].

МА, яким надають перевагу носії української лінгвокультури

З метою виявлення етнічних особливостей формування й функціонування МА носіями української лінгвокультури у 2010–2011 навчальному році нами було проведене анкетування 48 магістрів української філології ЛНУ ім. Івана Франка і 52 магістрів, що спеціалізувались із приклад-

ної лінгвістики у Національному університеті "Львівська політехніка". Анкета містила одне запитання: "Які специфічні вирази та мовленнєві акти вживають українці у спілкуванні між собою?"

Відповіді на запитання анкети з позицій теорії комунікації можна поділити на кілька підтипів: 1) пов'язані з процесами комунікації, в яких віддзеркалена специфіка спілкування українців; 2) пов'язані з загальною інтеракцією українців (зовнішньою – з іншими; внутрішньою – з самим собою, тобто внутрішнє мовлення); 3) слова і вирази, в яких виявляється світогляд українців і які потенційно можуть стати бар'єрами у МК; 4) специфічно українські граматичні форми, що можуть впливати на комунікацію; 5) слова, фразеологізми, вирази тощо, внутрішня форма яких є специфічно українською.

Нижче коротко розглянемо 1 і 2 типи відповідей.

МА, специфічні для української етнолінгвокультури

Аналіз анкет дозволив виділити низку підтипів так би мовити "власне українських" МА у залежності від їх скерованості на адресата та ілюктивної мети створення. Це, перш за все, МА, окремі звертання, скеровані на виділення, акцентування особи адресата. Серед останніх були названі: *пане, пані, панове, добродію, пане добродію, ненько, небоже, швагरे, стрийку, вуйку, вуйно, братове*. Особлива увага в анкетах була скерована на пестливі форми звертання до ворогів, зокрема, відоме висловлення із тексту Гімну України *Згинуть наші **воріженьки** як роса на сонці*.

Наші спостереження засвідчують комунікативну активність звертань носіїв української етнолінгвокультури в різних комунікативних ситуаціях до людини як такої, зокрема: *Людоньки! Люди добрі! Товариство! Громадо!* та подібні. За нашими спостереженнями носії російської етнолінгвокультури подібні форми вживають значно рідше; у схожих ситуаціях вони частіше "апелюють" до Бога та вищих сил.

Значна кількість відповідей в анкетах стосувалась МА привітання та побажання. Усіх їх досить умовно можна типологізувати на ритуалізовані / неритуалізовані; спеціалізовані / неспеціалізовані; дружні / офіційні.

До неритуалізованих неспеціалізованих дружніх можна зарахувати *Ну що? Ну як? Як ся маєш (маєте)? Здоров був! Здоровенькі були! Добридень! Привіт!*

Серед ритуалізованих спеціалізованих достатньо офіційних зазначені *Дай Боже щастя! Дай Боже щастя й Вам! Слава Ісусу Христу! Слава Навіки! Слава Україні! Героям Слава!*

До ритуалізованих спеціалізованих неофіційного характеру можна зарахувати: *Смачного! Най вам добре ведеться!*

Ритуалізовані неспеціалізовані офіційного характеру: *Дай Бог здоров'я! Дай Бог і вам! Дай вам Боже!*

Зрозуміло, що це далеко не повний репертуар "власне українських" привітань та побажань, однак саме вони були представлені в анкетах.

МА прощання представлені в анкетах такими формами: *Бувай, Тим часом, Давай, Тримайся*. Н.М. Вахтель зазначає, що в ситуації прощання з гостями росіяни часто використовують каузативні дієслова: *Заходите! Звоните! Пишите!* Подібний тип комунікативної поведінки притаманний також і українцям. Однак у процесах МК він часто викликає неадекватну реакцію іноземців: замість очікуваного *Спасибо! (Дякую!)*, вони кажуть: *З великим задоволенням!* або запитують: *Коли? Для чого?* [1: 46].

МА запитування і перепитування. В анкетах були зазначені лише дві форми перепитування: *Прошу? і Що-що?* І якщо перша з них насправді відсутня в російському мовленні, то друга має своїм відповідником російське *что-что?* При цьому усна форма побутового спілкування уможливорює форму українського перепитування у вигляді *шо-шо?* Це часто стає причиною висміювання української вимови в анекдотах, а поляки досить часто українських заробітчан у Польщі називають "шошонами"¹.

Що стосується запитань, то при значній спільності морфологічних і синтаксичних форм їх утілення в українській і російській лінгвокультурах, все ж є підстави говорити про те, що з реєстрово-тональних позицій українські запитальні МА формулюються менш категорично, залишаючи адресату "місце для відступу". У цьому аспекті, на нашу думку, поведінка носіїв української лінгвокультури ближча до європейських форм реалізації.

Українські МА відповіді на запитання в анкетах не представлені, однак є можливість їх порівняння з аналогічними МА в мовленні носіїв російської лінгвокультури. Зокрема, Н.М.Вахтель зауважує, що в репліці у відповідь на запит інформації про здійснення / нездійснення дії (наприклад, *Ты идешь на работу?*) росіяни надають перевагу моделі *Да, иду / Нет, не иду*, замість, здавалося б, логічних *Да / Нет*" [1: 46]. У цьому аспекті носії української лінгвокультури, на противагу росіянам, віддають перевагу саме формам *Так / Ні*. Зазначимо також певну комунікативну активність форм подвійного підтвердження і заперечення на зразок *Та таки й так; Так таки так; Я не нездужаю* та подібних:

¹ Усне повідомлення проф. О.В. Тищенко

Сотник <...> *Настусю! Поведи його [Петра] в покої та нагодує, бо він ще, може, й не обідав.*

Петро. *Та таки й так* (Т. Шевченко. Сотник);

Я не нездужаю нівроку (Т. Шевченко).

Серед МА наказів і зауважень в анкетах була представлена лише одна форма: форма категоричного наказу *Цить!*, яку опитувані сприймали як виключно українську. Зауваження представлені не були. Разом з тим зазначено, що як і росіяни, в ситуаціях підвищеного роздратування українці часто використовують присвійні займенники: *Та забери ти свої капці!* [1: 46].

На противагу росіянам, які у випадках уживання МА «умовляння» вживають моделі з часткою ну: - *Ну куда же ты? Ну я не понимаю! Ну хочешь, я все сделаю?* [1: 46], носії української лінгвокультури подібні МА уживають без частки ну: *Я цього не розумію! Куди ж ти!* тощо.

Оригінальною власне українською формою МА «заборона» опитувані в кількох анкетах зазначили форми *Зась! Зась тобі! А дзуськи!*

Як і в російській лінгвокультурі [1: 45], в мовленні українців у межах МА «погроза» частіше уживаються так звані «Я-висловлення»: *Я тобі дам! Я тобі покажу!* Серед оригінальних МА цього типу в анкетах була зазначена форма *Я тобі покажу, де раки зимують!*

У значній кількості анкет були представлені МА з семантикою образ і прокльонів. Респонденти вважають притаманними виключно українській лінгвокультурі висловлення типу: *Щоб тобі повилазило! Та хай йому грець! Бодай тебе Перун (Перуном) тріснуло! Щоб тебе грім ударив! Щоб тебе кров нагла залляла! Най тебе шляк ясний трафить! Абис спух як сливка на морозі! Трясця твоєї матері! Цур тобі, пек! Тьху на тебе! Маю тебе в носі!* Відзначені також жартівливі прокльони: *Щоб тебе качка копнула! А щоб тобі добре було! Трясця твоєї матері!*

Учасники анкетування не відзначили такого специфічного МА, яким є «роздуми вголос». Росіяни, як правило, вживають висловлення з часткою да: *Да-а, брат! Такие вот дела!* (В. Астафьев). Українці також уживають подібні конструкції (Та-ак, оце так!), однак віддають перевагу висловленням з часткою ні: *Ні, куме, що не кажіть, а моя жінка краща!*

«Власне українськими» тостами учасники анкетування вважають: *Будьмо! Шануймося! Шануймося, бо ми того вартуємо!*, а також жартівливий: *Рятуймося, бо тверезієм!*

МА, пов'язані із зовнішньою та внутрішньою інтеракцією

Таким типом МА можна вважати вигуки. Серед оригінальних українських вигуків учасники анкетування зазначили: *Агов! Леле! Ой, леле! Гей! Ой, ладо! Отакої! Цур йому! Пек йому!* В одній анкеті була цитата з народної пісні:

Та гей там! Та гей там!

Та най там! Та най там!

У декількох анкетах зазначалося, що в українській, як і в російській, лінгвокультурі є вигуки-звертання до Бога: *Боже мій! Бог мой!*, але в українській лінгвокультурі наявні вигуки з пестливою формою звертання до Бога: *Божечку ж мій!* Те саме із вигуками-звертаннями до матері: *Матінко моя! Матінко рідна!*

У двох анкетах підкреслювалась особливість зачинів низки українських народних казок із займенником собі (*Жили собі дід і баба*) на противагу російським з формою *Жили-были*. Це витлумачувалось як особлива риса українського світогляду, значущість самоусвідомлення особистості.

В одній із анкет зазначалась особлива форма згоди: *А я, ая!* у значенні 'Так, само собою зрозуміло'.

Отже, специфіка етнічної комунікативної поведінки залежить від значної кількості чинників і повинна описуватися з використанням низки понять нижчого рівня абстракції, тісно пов'язаних з психологічними, культурними, онтологічними, гносеологічними та іншими категоріями щоденного життя людей. Одним із таких продуктивних понять слід вважати поняття етнічного комунікативного типу, яке охоплює собою найтипівіші ознаки КП носіїв конкретної етнолінгвокультури. Ці ознаки стосуються багатьох чинників інтеракції, перш за все її реєстрових, тематичних аспектів, специфіки ілюктивної організації МА, уживання конкретних мовленнєвих жанрів і дискурсів, їх структурування та способів введення в інтеракцію. Серед цих чинників, на наш погляд, найважливішим вважаємо специфіку організації та функціонування в межах конкретних лінгвокультур специфічних МА. Останні – межові, підставові складники дискурсів, які задають специфіку семантики і прагматики цих категорій комунікації.

Розглянуті у статті питання – лише окремі штрихи до вирішення важливої дослідницької проблеми – виявлення і опису специфіки КП носіїв української етнолінгвокультури. Цей опис, фактично, неможливий, так би мовити, «з середини», з глибин самої лінгвокультури; він вимагає звернення до «тла», яким можуть стати етнічні комунікативні типи носіїв інших етнолінгвокультур.

Література

1. Вахтель Н.М. Модели чисто русских речевых актов // Русское и финское коммуникативное поведение / – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – С. 45–46.
2. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика / – М.: МГПИИЯ, 2004. – 324 с.
3. Прохоров Ю.Е., Стернин И.А. Русские: коммуникативное поведение: Изд. 2-е, испр. и доп. / – М.: Флинта, Наука, 2006. – 268 с.
4. Ратмайр Р. Прагматика извинения: Сравнительное исследование на материале русского языка и русской культуры / – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 272 с.
5. Стернин И.А. О понятии коммуникативного поведения // *Kommunitiv-functionale Sprachbetrachtung* / – Halle, 1989. – S. 279–282.
6. Тарасов Е.Ф. Межкультурное общение – новая онтология языкового сознания // *Этнокультурная специфика языкового сознания*. – М.: Флинта, Наука, 1996. – С. 5–19.

Евеліна БОЄВА,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет ім. К. Д. Ушинського»

ЗВЕРТАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ КОМУНІКАТИВНІЙ КУЛЬТУРІ

У статті досліджено національно-культурну специфіку звертання в українській комунікативній культурі, проаналізовано граматичні індикатори звертання в українському мовленнєвому етикеті.

Ключові слова: *категорія ввічливості, мовленнєвий етикет, форми ввічливості, звертання.*

Eveline Boeva. An appeal in the Ukrainian communicative culture

The article focuses on the national-culture specific forms of address in Ukrainian communicative culture, analyses grammatical indicators of forms of address in Ukrainian language etiquette.

Key words: *the category of politeness, language etiquette, conversational formulas, forms of address.*

У сучасному динамічному світі поширеним явищем стають контакти носіїв різних мов і культур. У центрі уваги багатьох наук є посилений інтерес до міжкультурної комунікації, зокрема до мовленнєвого етикету, а саме: як правильно вступити в комунікативний акт, уміти вербально та невербально підтримати його та вдало завершити. Оскільки етикетні правила, що є однією з форм взаємодії між людьми, можуть відрізнятися, як у малих соціальних групах, так і в національних культурах, то знання цих правил має неабияке значення для взаєморозуміння при спілкуванні особистостей, які виросли в умовах різних культур. Незнання або неадекватне відтворення норм мовленнєвої та немовленнєвої поведінки, на думку проф. Ф.С. Бацевича, створює труднощі в спілку-

ванні представників різних лінгвокультурних спільнот і може спричинити різноманітні комунікативні девіації [2: 251].

Велика роль в організації й оптимізації процесу спілкування взагалі належить ввічливості, яка здебільшого репрезентується через мовні стереотипи (формули ввічливості, прагматичні кліше). Дослідниця Н. Баландіна зазначає: «На їх лінгвістичний статус вказують такі ознаки, як стандартність форми з передбачуванним лексичним складом і граматичним значенням, відтворюваність у певних контекстах, автосемантичність і здатність вступати в системні синтагматичні й парадигматичні відношення» [1: 297]. Вони, по-перше, забезпечують комфортну атмосферу мовленнєвої взаємодії, по-друге, структурують діалог, створюючи умови діалогічної перспективи, по-третє, регулюють повноту та передачу інформації по каналах зв'язку. Категорія ввічливості останнім часом дедалі більше стає об'єктом зацікавлення представників різних наукових напрямків. Система мовних одиниць, які демонструють стосунки між людьми, представлена в українській мові на всіх рівнях, і розмежовує граматичні, лексичні і стилістичні аспекти вираження ввічливості. Однією з найважливіших і дискусійних є проблема граматичної природи засобів вираження ввічливості, оскільки поєднання виразів мовленнєвого етикету в діалогічну єдність, їх морфологічний склад і будова, дослідження граматичних категорій – ці та інші питання ще не здобули остаточного розв'язання й перебувають у центрі мовознавчої науки.

Граматичні показники в японській мові вивчали В. Алпатов, С. Неверов, в чеській – Н. Баландіна, в польській – М. Марцяник, К. Ожуг, в англійській – О. Спаланчук та інші. В українській мові це питання є малорозробленим, аспектуально до цієї проблеми зверталися М. Білоус, С. Богдан, В. Литовченко, Н. Плющ, В. Пономаренко, О. Мацько, Я. Радевич-Винницький, М. Стельмахович, Є. Чак та інші. Питання функціонального вияву звертання аналізується у працях А.П. Загнітка, в яких зокрема наголошується, що основною функцією звертання є спонукування співрозмовника слухати, спонукування його до спілкування. Якщо звертання перестає називати конкретну особу або предмет, то воно трансформується у вставне модальне слово або у вигук [5:32].

З огляду на це репрезентація категорії ввічливості (далі КВ) в українській мові становить особливий інтерес, адже є необхідність системного дослідження граматичних засобів вираження КВ в українській мові, яке є перспективним і у плані з'ясування універсальних ідіоетнічних аспектів конвенційної мовної комунікації.

Мета представленої розвідки полягає в пошуку граматичних індикаторів звертання та опису їх функціонального потенціалу в українській

комунікативній культурі. Вироблені на сьогодні теоретичні й методичні засади уможливають постановку та розв'язання актуального завдання дослідження вираження КВ у ситуації звертання.

Український мовленнєвий етикет, утілений у системі мовних знаків, символів, словесних формул та невербальних засобів, утворює, на нашу думку, матрицю, що слугує в різноманітних ситуаціях спілкування і є одним із кодів, який відкриває своєрідність національно-мовної картини світу.

Як відомо, мовна поведінка народу перебуває в тісному зв'язку з його культурою, етнопсихологічними рисами, традиціями. В українському мовленні поряд із тричленною формулою «прізвище, ім'я та по батькові» інтенсивно поновлюється називання й звертання за моделлю «пан (пані/панна) + ім'я або/і прізвище». Дослідник Я. Радевич-Винницький зауважує, що «у формальних взаєминах далі ширше застосовується модель «пан (пані) + назва-індекс» [б:118], наприклад: *пане редакторе, пані лікарю; пане докторе, пане професоре, пані вчителю* та інші. Ці моделі дедалі частіше, особливо на Правобережжі, потіснять звертання на ім'я по батькові в українському мовленнєвому етикеті. Звертання пан, яке є словом-регулятивом, що засвідчує повагу до адресата (третьої особи), вимагає вживання поруч прикладки (ім'я або прізвище, слова-індекси) у залежності від ситуації спілкування (офіційна-неофіційна сфера; соціальний статус; вік та інше). Так, у звертанні «нижчого» до «вищого» за соціальним статусом, віком, доречно уникати моделей типу «пан (пані/панна) + ім'я і/або прізвище», натомість надавати перевагу моделі «пан (пані/панна) + назва-індекс», наприклад: *пане редакторе, пане директоре, пані декане, пані докторе, пані Міністре, пане Президенте* тощо, а в ситуації «вищого» до «нижчого» за тих же умов оптимальною є перша модель, хоча можлива й друга.

В офіційному спілкуванні вживання імені та по батькові є паралельним моделі «пан (пані/панна) + ім'я або/і прізвище» чи «пан (пані/панна) + назва-індекс». Наприклад, учні, студенти, як правило, використовують такі формули у звертанні до вчителів, викладачів.

Варто зазначити, що в українському мовленнєвому етикеті поступово відроджується форма звертання до незаміжньої жінки або дівчини – *панно*, згадаймо рядки П. Тичини «*О панно Інно, панно Інно!*». Подібні форми зустрічаємо в багатьох західноєвропейських мовах, наприклад, в іспанській – (*сеньйора – сеньйорита*), у французькій – (*мадам – мадемуазель*), у німецькій мові (*фрау – фройляйн*), в англійській – (*міс – місіс*), хоча останні дві крокують у напрямку до уніфікації. Якщо модель

«пані + ім'я і/або прізвище» та «пані + назва-індекс» трапляється дедалі частіше, то відповідно модель ««панна + ім'я і/або прізвище» та «панна + назва-індекс» ще не набула свого поширення серед носіїв. На нашу думку, вона поступово входить до українського мовленнєвого етикету як повноправна. Власне, так диктує саме життя. Народ, не чекаючи рекомендацій, уже повертається до давніх традицій, у тому числі й мовно-етикетних.

У сучасному мовленнєвому етикеті українців у ролі означення до слів з коренем *пан-* найчастіше маємо вживання прикметників *шановний, шановна, шановні*, які узгоджуються з іменниками у роді, числі, відмінку. Варто зазначити, що *пані* в українській мові належить до невідмінюваних слів, що є нормативним слововживанням, наприклад: *познайомився з пані* (а не з *панею*) *Оксаною, спілкувався з пані* (а не з *панею*) *Світлоною, бачив пані* (а не *паню*) *Яблонську* тощо.

У множині використовуємо збірний іменник *панство*, наприклад: *Шановне панство! Вельмишановне панство! або Шановні пані та панове!* Неусталеною з погляду наголосу виявилася форма множини слова *пані*: вживають і *пáні*, і *пані́*. Перша назва виявилася у фонетичному плані омонімічною з формою однини *пáні*, тому деінде для уникнення змішування форми однини та множини вживається друга назва. На сьогодні нормативність такого вживання невирішена й знаходиться в полі з'ясування її питомості на українському ґрунті.

Вживання слів-регулятивів *пан, пані, панна* є виправданим тоді, коли в комунікативний акт вступають незнайомі люди в певній ситуації. Так, якщо, скажімо, в транспорті ми чуємо: *чоловіче, не лягайте на мене; жінко, не туліться до мене; дівчино, не падайте на мене*, то такі висловлювання носять відтінок ґендерного розрізнення, натомість *пане, не лягайте на мене; пані, не туліться до мене; панно, не падайте на мене* звучить більш увічливо, оскільки таке звертання вказує на виконання комунікантами соціальної ролі пасажира.

Диференційна ознака мовленнєвого етикету українців проявляється і в тому, що в українській мові вокативи характеризуються особливою специфічністю й виразністю у зв'язку з тим, що в однині вони здебільшого виражаються формою кличного відмінка іменника: *Доброго дня, Семене Петровичу! Вітаю Вас, Дмитре Олександровичу! Як Ваше здоров'я, Ольго Остапівно? Як справи, Ніно Олексіївно? До зустрічі, пані Галино! Усього найкращого, пане Олеже!* тощо. Як засвідчують результати наших спостережень та соціолінгвістичних досліджень, населення з кожним днем дедалі частіше послуговується кличним відмінком, ніж, скажімо, це було в останні десятиліття XX століття.

Національно своєрідною формою української ввічливості є «множина шани». На «*Ви*» звертаються до незнайомого, старшого за віком, посадою співрозмовника, в офіційній сфері. Займенник «*ти*» демонструє близькі стосунки, передає повагу. Через «*ти*» спілкуються між собою товариші, колеги співробітники, друзі, брати і сестри, подружжя [7: 10].

Шанобливе «*Ви*» зустрічаємо не в усіх народів. Зокрема, шведи й поляки вважають його не зовсім увічливим, а тому, як правило, уникають його [4: 38]. В українському мовознавстві склалася думка (Я. Радевич-Винницький, М. Стельмахович), що транспозиція особових площин: звертання до адресата (другої особи), як до третьої, неприсутньої, що є типовим для польської або шведської мов, є не властивим для української. Але, здається, це твердження не зовсім відповідає дійсності, оскільки форма звертання через третю особу поступово набирає свого поширення. Можливо, на українському ґрунті вона не є часто вживаною, але має тенденцію до паралельного використання поряд із традиційною формулою – другою особою однини. Порівняймо: *Чи не бажаєте Ви відпочити?* та *Чи не бажає гість (пан, пані, панна) відпочити?* У другому випадку висловлювання звучить колоритніше, місткіше і водночас підкреслено ввічливо, шанобливо у зверненні до адресата у будь-якій сфері спілкування – офіційній чи неофіційній.

Значний інтерес становить українська традиція у звертанні на «*Ви*» кумів один до одного в знак великої шляхетності, поваги й пошани. Але варто зазначити, що ця традиція менше збереглася на Східній Україні, або й зовсім втратилася.

Мовленнєва практика показує, що вживання мовних одиниць залежить від особливостей і рівня розвитку культури суспільства. «Множина шани», що є прикметною ознакою української ввічливості, репрезентує стосунки між людьми, рівень поваги й чемності у ставленні один до одного. Можна стверджувати, що вона виконує етикетну функцію.

Таким чином, дотримуючись правил мовленнєвого етикету, ми «передусім засвідчуємо свою вихованість, шану і уважність до співрозмовника, привітність, приязнь, прихильність, доброзичливість, делікатність, тобто риси, віддавна притаманні нашому народові» [3: 22].

Категорія ввічливості – складова частина мовленнєвого етикету й культури взагалі, не існує поза часом і простором; вона задається конкретним суспільством на визначеному історичному етапі його розвитку. Ця категорія має яскраво виражену національно-культурну специфіку, знання якої є важливою складовою комунікативної компетенції носіїв інших культурно-мовних традицій, необхідна умова успішної міжкуль-

турної комунікації. Увічливість для українців – це відсутність зазіхання на свободу адресата; вона базується на стратегіях, головними серед яких є вияв уваги й поваги до людини, створення атмосфери групової ідентичності, потяг до згоди, уникнення прямих прохань та використання непрямих мовленнєвих актів.

Отже, винятково перспективними в умовах поглиблення й розширення процесів міжкультурної комунікації вважаємо етнолінгвістичні студії номінацій адресата мовлення, дослідження, присвячені з'ясуванню національної специфіки функціонування категорій ввічливості у різних мовних культурах.

Література

1. Баландіна Н. Ф. Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті: Монографія. – К.: АСМІ, 2002. – 332 с.
2. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики: Монографія. – Львів, 2003. – 281 с.
3. Білоус М.П. Мовленнєвий етикет українського народу // Мова і духовність нації: Тези доповіді науково-практичної конференції 14–15 листопада 1989. – Львів, ЛДУ ім. І. Франка, 1989. – 137 с.
4. Богдан С. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. – К.: Рідна мова, 1998. – 478 с.
5. Загнітко А.П. Український синтаксис: науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс. – Ч. 1–2. – К.: ІЗМН, 1996.
6. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – Львів: Сполом, 2001. – 223 с.
7. Стельмахович М. Мовний етикет українців // Культура слова. – К., 1981. – Вип. 20. – С. 6–12.

Ірина БРОНИЧ,
ДОО «Республіканський український теоретичний ліцей-комплекс»

ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ

Навчаючи виховувати – основний девіз сучасної освіти. Мета навчання – вміння акумулювати й застосовувати отримані знання для позитивної життєдіяльності. На прикладах літературних творів учні мають зосередитись на моральних акцентах, на проблемі вибору своєї життєвої й моральної поведінки.

Ключові слова: духовність, мораль, особистість, ідеал.

Irina Bronich. Forming of common to all mankind spiritual values on the lessons of literature of native edge

Teaching to bring up is a basic motto of modern education. An aim of studies is ability to accumulate and apply gain knowledge for positive vital functions. On the examples of literary works students must be concentrated on moral accents, on the problem of choice of the vital and moral behavior.

Key words: spirituality, moral, personality, ideal.

В усі часи людство хвилював стан духовності окремої індивідуальності і суспільства в цілому. Саме піднесення духовності особистості стає необхідною умовою формування людини нової доби, людини XXI століття, від якої певною мірою залежить майбутня доля держави. Йдеться про морально-духовні орієнтації, що виступають як провідні в навчально-виховному процесі сучасної школи.

Саме уроки літератури рідного краю допоможуть вчителю сформувати певні загальнолюдські духовні цінності учнів. Адже загальновідомо, що література має гуманістичну суть і цим вирізняється з-поміж інших навчальних дисциплін.

Висловлюючи свою думку про важливість та необхідність уроків літератури рідного краю, Р. Мовчан підкреслює: „Вважаю, що ця тема... може дати не лише знання про своїх письменників-земляків, а й учитиме шанобливо ставитися до таланту, радіти чужим успіхам, прищеплюватиме впевненість у собі, віру у власні сили і можливість власних успіхів. А без цього неможливо повноцінно реалізувати себе в житті» [3:43].

В організаціях освіти Придністровської Молдавської Республіки література рідного краю є складовою частиною літературної освіти. Розроблено факультативний курс «Література рідного краю» для учнів 1–11 класів шкіл з українською та російською мовами навчання згідно з Концепцією викладання літератури Придністров'я як складової частини літературної освіти і покликаний виховувати кращі духовні цінності: любов до рідного краю, духовних цінностей своїх предків, шанобливе ставлення до народів, що населяють Придністров'я, і їх національної культури, сприяти різнобічному і гармонійному розвитку учнів, розкриттю їх творчих здібностей [1:44].

Вивчення літератури рідного краю в 1–4 класах спрямоване на удосконалення техніки читання, поглиблення й удосконалення сфери впливу читання книги на учня, знайомство з творами усної народної творчості народів, що проживають на території Придністров'я, з творами письменників рідного краю.

У 5–9 класах передбачається ускладнення літературного матеріалу. Художні тексти подано за тематичними блоками:

1. Природа рідного краю.
2. Співаю тобі, рідне Придністров'я.
3. Рідна мова.
4. Ніколи ворожнеча не приживеться в Придністров'ї добром...
5. Любовна лірика поетів Придністров'я.
6. Духовний світ героїв письменників Придністров'я.

У 10–11 класах матеріал подано за жанровими ознаками: поезія, проза, публіцистика, критика.

Добиралися твори для вивчення за наступними принципами та критеріями:

- висока морально-естетична та художня значущість тексту;
- жанрова різноманітність;
- відповідність тексту пізнавальним та читацьким інтересам;
- спрямованість текстів на розумовий та мовленнєвий розвиток учнів.

До програми увійшли фольклорні твори народів, що проживають на території Придністровської Молдавської Республіки (українців, росіян,

молдаван, болгар, гагаузів та ін.): малі фольклорні форми (колискові, скоромовки, лічилки, прислів'я, приказки, загадки), казки, легенди.

Вивчаючи усну народну творчість, учні не тільки знайомляться зі змістом творів, а й вчать визначати позитивних та негативних персонажів, межі добра і зла, а також співставляти твори різних народів, визначаючи спільне та відмінне в них.

Виховання патріотизму, гуманізму, свободи, відповідальності за долю Батьківщини можливе через вивчення творчості письменників рідного краю: Г. Васютинської, В. Сайнчина, Н. Делимарської та ін.

*Придністров'я – сонячний куточок
З добрими і щедрими людьми.
З різних мов тут сплетений віночок,
Як брати, в сім'ї живемо ми.* (Г. Васютинська) [2:14]

На особливу увагу заслуговує творчість В. Пояти, який народився у с. Ковбасна Рибницького району, є членом спілки письменників України. Автор збірок «Колиска з верболозу» та «Співай, моя ліро...», за визначенням Марини Слов'янової, «позиціонує себе, як сина землі, що придулилася виткою стрічкою вздовж ріки Дністер, – Наддністрянщини, іменованої в наші дні Придністров'ям» [4:5]. Рахманий чорнозем, своєрідний мовний колорит, неповторна обрядовість, у якій органічно поєдналися українські та молдавські звичаї... У вірші Володимира Пояти цілком природно вплітаються молдавські слова ізвор (джерело), дойна (пісня), флуер (сопілка), магала (куток села).

Поет щиро вболіває за долю рідного краю – темі покинутого села, осиротілої батьківської оселі присвячено чимало зворушливих рядків. Чистота, романтичний ореол притаманні віршам про дитинство і юність, сердечною любов'ю, глибокою пошаною та почуттям синівського обов'язку сповнені рядки про матір...

*Село рідне, білі хати.
Знаю всі стежини
І той шлях, що мене змалку
Повів на чужину.
Я ж по ньому босоногий
Бігав без упину,
А він мене на чужину
Повів та й покинув.
Краю рідний, Придністров'я,
Моя батьківщино,
Чи згадаєш, чи впізнаєш
Мене свого сина?*

*Тільки згадками, мій краю,
Серце я милую
І Дністра важке зітхання
Ві сні часто чую... [4:14]*

Творчість Дмитра Шупти представлена збіркою «Чорнобровці Придністров'я», в якій яскраво зображується історичне минуле нашої землі: трагізм придністровської війни 1992 року в поезіях «Німа відповідь», «Багаття війни», «Бендерська трагедія», оспівується краса рідної землі у поезії «Світанок над Дністром».

Темі Великої Вітчизняної війни присвячені поезії Віталія Сайнчина. У вірші «День Перемоги» змальовується трагізм війни, возвеличується героїзм людей у важкі для країни часи. Поезія «Непідкорені» присвячена патріотам-антифашистам, розстріляним у Рибницькій в'язниці 19 березня 1944 року.

В оповіданні Якова Кутковецького «Іон Солтис» також зображені події Великої Вітчизняної війни, розповідається про дитинство і подвиг героя Радянського Союзу Івана Солтиса.

У повісті Петра Вершигори «Люди з чистою совістю» змальовано героїчну боротьбу радянського народу у Великій Вітчизняній війні, подвиги партизанів, вшановується пам'ять тих, хто завоював право на свободу.

Адже саме через знання історії рідного краю прищеплюється любов до Батьківщини, віра у краще майбутнє, вічні цінності життя на землі.

Наших учнів цікавить широке коло питань: що таке гідність і нищість, обов'язок і слабкість духу, честь і лицемірство, дружба і зрада, кохання і зневіра? Молодь не байдужа. Вона прагне знайти своє місце в житті.

Так, наприклад, за програмою факультативного курсу пропонується для вивчення оповідання Людмили Кудрявцевої «Совість». Авторка майстерно відобразила переживання маленької дівчинки, яка з'їла всі морквинки і не поділилася з меншим братом. Читаючи твір у 5-му класі, діти підсумовують, що милосердя, поважне ставлення до ближнього є мірилом людяності.

В оповіданні Раїси Медведєвої «Дружок» письменниця доводить, що не може бути людина Людиною без уважного ставлення до тварин. Твір змушує задуматися читача, чи може людина, яка викидає на вулицю цуценя або іншу живу істоту, бути справжнім другом, хорошим батьком, щиро люблячою вас людиною?

Основними методами навчання та формами організації навчально-пізнавальної діяльності на заняттях з літератури рідного краю для 5–8-х класів є: бесіда за змістом книжки, твору; бесіда з елементами лекції;

бесіда з елементами диспуту; розповідь; художня розповідь; заочна подорож; конкурс знавців літератури рідного краю; інсценізація тощо. У 9–11-х класах: лекція; оглядова лекція тематичного характеру; семінар за творчістю письменника; диспут; конференція; зустріч і розмова з письменником; екскурсія або заочна подорож; обговорення проблеми за круглим столом та ін.

Залежно від мети, завдань уроку, особливостей та жанру художнього твору, обраного вчителем методу проведення заняття можна використати різноманітні прийоми роботи: повідомлення; стислі, докладні та творчі перекази; художню розповідь; виразне читання та інсценізацію; читання творів і уривків уголос; "оживлення" подій та словесний опис картини; підготовку й обговорення відгуків, анотацій, рецензій; дослідно-пошукову роботу в місцевих бібліотеках, музеях, картинних галереях, архівах; виписування образних висловлювань, афоризмів; підготовку виставок літературних, мистецьких і художніх творів, публікацій, репродукцій; інтерв'ю з автором, його рідними, друзями, знайомими; складання словничків термінів, понять; виставку учнівських ілюстрацій до твору; сценічні замальовки, фрагменти дія- та відеофільмів тощо.

Отже, навчаючи виховувати – основний девіз сучасної освіти. Кінцева мета навчання – вміння акумулювати отримані знання як спонування до позитивної життєдіяльності. На прикладах літературних творів учні мають зосередитись на моральних акцентах, на проблемі вибору своєї життєвої й моральної поведінки. Завдання педагога полягає у розвитку та вдосконаленні умінь учнів спостерігати, аналізувати, робити висновки, викликати бажання відповідати загальнолюдським ідеалам.

Література

1. Бронич І.О., Ніконова І.В. Література рідного краю. 1-11 кл.: Програма факультативного курсу // Педагогічний вісник Придністров'я. – Тирасполь: ДООЗ «ПДІРО», – 2011. – № 4. – С. 44–64.
2. Література рідного краю: Хрестоматія. 7-9 кл. / Укл. Аношкіна І.О., Ніконова І.В. – Тирасполь: ПДІРО, 2010. – 160 с.
3. Мовчан Р. Вивчення української літератури у 5 класі 12-річної школи // Дивослово. – 2005. – № 1. – С.39–43.
4. Поята В.В. Співай, моя ліро... Поезії / Передм. та редакції. М. Слов'янової. – К.: Яблуко; Літера, 2007. – 123 с.

Тамара ГАЙДАРЛЫ,
МОУ «Тираспольская средняя школа № 3 им. А. П. Чехова»

РАЗВИТИЕ УСТОЙЧИВОГО ИНТЕРЕСА К ЯЗЫКОВОЙ КУЛЬТУРЕ КАК УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ ОРИЕНТИРОВ

Образовательные Стандарты нового поколения ставят перед педагогами общеобразовательных учреждений задачи совершенствования экологии языка и культур. Обозначены пути воспитания высоконравственной личности, способной сохранять, передавать и популяризировать свою национальную языковую культуру. Исследования языка и языковой среды, овладение языком образования обеспечивает формирование духовного мира человека.

Ключевые слова: *экология языка, интеграция народа, духовная связь поколений.*

Tamara Gaydarli. Development of steady interest to the language culture as a condition of forming of spiritual-moral orientirs.

Educational Standards of new generation put before the teachers of general establishments of task of perfection of ecology of language and cultures. The ways of education of moral personality, able to save, pass and popularize the national language culture, mark. Researches of language and language environment, capture, forming of the spiritual world of man provides the language of education.

Key words: *ecology of language, integration of people, spiritual connection of generations.*

Модернизация образования базируется на четком представлении о целях и задачах школьного образования и воспитания гармоничной личности, формирования человека высоконравственного, образованного, духовно богатого, физически развитого и способного к самообразованию, к упорному одухотворенному труду в избранной сфере деятельности.

Ориентация Стандартов нового поколения на «умение учиться», на овладение универсальными учебными действиями повышают требования к языковому образованию.

Сегодня остро встала проблема экологии языка. Неблагополучное состояние природной среды может подорвать здоровье человека. Неблагополучное состояние языковой среды вызывает духовную деградацию отдельной личности и всего народа, может уничтожить народ как культурно-исторический феномен. Преподавание родного языка в школе содействует его самосохранению и саморазвитию, реально обеспечивая его будущую жизнь, будущее историческое бытие народа.

Родной язык – мощный фактор консолидации, интеграции народа, нации, важнейшее средство связи поколений. Ни один предмет школьного образования не имеет более важного значения, чем родной язык. Вход в здание любой науки лежит через двери языка: успешное овладение предметами школьного образования самым непосредственным образом зависит от степени владения языком образования.

Поэтому перед педагогами общеобразовательных учреждений поставлена задача совершенствования экологии языка и культуры; намечены пути воспитания высоконравственной личности, способной выполнять функцию хранения, передачи и расширенного воспроизводства текстов русского, украинского, молдавского литературного языка; пути формирования и развития речевой деятельности, формирования навыков наблюдения и самонаблюдения, исследования языка, языковой среды и окружающей внеязыковой действительности.

В 1864 году Константин Дмитриевич Ушинский (1824–1870) выпустил в свет учебную книгу «Родное слово», которая принесла ему славу народного учителя России. В этом замечательном творении он раскрыл значение родного языка для духовного развития человека, для его культуры: «Язык есть самая живая, самая обильная и прочная связь, соединяющая отжившие, живущие и будущие поколения народа в одно великое историческое живое целое. Он не только выражает собой жизненность народа, но есть именно самая эта жизнь. Когда исчезает народный язык – народа нет более!»

Русский литературный язык – средство национального, межнационального и международного общения в поликультурном пространстве Приднестровья.

Русский литературный язык, унаследовавший и тщательно сохранивший «книжную мудрость» античной и византийской культуры и образованности, впитавший в себя словесную культуру народов России и сопредельных стран, является прекрасным средством и материалом развития духовных способностей учащихся.

«Анализ современной социальной ситуации в Приднестровье позволяет говорить о том, что, несмотря на проводимую государством комплексную и системную работу по поддержке семьи, материнства и детства, здравоохранения, все еще остаются проблемы...» (Примерная программа формирования ценностного отношения к здоровью и здоровому образу жизни учащихся 5–11 классов в ООУ. (Тирасполь: ГОУ «ПГИРО», 2010 г.).

Духовно-нравственное воспитание детей и молодежи – важнейшая проблема национальной безопасности ПМР.

Все сегодня хотят иметь нравственно здоровое общество. При этом многие считают, что сначала нужно решить социально-экономические проблемы и дать всем необходимые материальные блага, а затем сытого и одетого человека легко можно сделать нравственным. Ошибочность и вредность этого мнения состоит в том, что безнравственное общество не может создать благотворную справедливую экономику. Движение по этому пути приводит к потере жизненных ориентиров, нравственных ценностей. В результате «новый порядок жизни» утверждает свои собственные ценности, главные из которых – материальные блага и власть... Люди все более превращаются в общество потребления. В современной жизни возрастают компьютеризация и автоматизация, когда человек становится функциональным элементом многих автоматических систем и вынужден воспринимать окружающий мир и текущую жизнь только разумом через математические модели и виртуальную реальность. При этом его главные духовные свойства – вера, любовь, совесть – становятся менее нужными и отмирают, а человек превращается в сугубо деловую личность.

Современные дети находятся в нравственном вакууме, многие из них затрудняются в выборе тех ценностей, которые необходимо сделать своими внутренними ориентирами. А школьный возраст – это период, когда формирование моральных, нравственных идеалов проходит весьма активно.

Следовательно, роль школы как реального противовеса давлению пагубных факторов в формировании духовно-нравственных ориентиров незаменима для воспитания психологически и духовно здоровой гармоничной личности, способной делать верный выбор подслказанный совестью и правдой, вырабатывать собственные морально-нравственные установки.

Создание педагогической среды, на мой взгляд, является важнейшей задачей руководителей образовательных учреждений, учителей, воспитателей.

К.Д. Ушинский писал: «Влияние нравственное составляет главную задачу воспитания». Поэтому наш педагогический коллектив работает над единой методической темой: «Формирование духовно-ориентированной педагогической среды, способной реализовать идею целостного развития личности».

Учителя-предметники, классные руководители были нацелены на овладение технологией моделирования и построения воспитательной системы класса с целью создания духовно-ориентированной педагогической среды.

Так, в целях эффективности проведения классных часов по воспитанию таких базовых ценностей духовного здоровья учащихся, как «вера», «идеал», «долг», «здоровье» по каждой базовой ценности проводятся классные часы (в зависимости от возраста).

Еще в начале прошлого тысячелетия (XI в.) наши отечественные мыслители осознали и поняли, что Православие дает возможность духовного и нравственного совершенствования людей, возможность жизни на земле по законам Божией правды, ради спасения Святой Руси и ее народа.

Православная Церковь играет особую роль в духовно-нравственном воспитании, развитии личности гражданина Приднестровья, составляет общее духовное основание трех титульных приднестровских этносов – молдавского, русского, украинского. Она является важнейшей общенациональной, духовной традицией Приднестровья.

«Дети мои, живите в любви и мире. ...Ибо не хочу я зла, а добра хочу братии и Русской Земле...». Эти слова «Поучения Владимира Мономаха детям» (XI в.) обращены не только к современникам князя, но и к нам.

Для качественного формирования духовного здоровья мы привлекаем к данным мероприятиям священнослужителей, которые могут предложить трактовку базовых ценностей духовного здоровья с точки зрения социальной доктрины Русской Православной Церкви. Активное участие в мероприятиях данного направления принимают родители.

Важным моментом является привлечение личного опыта учащихся по тем или иным базовым ценностям. Для эффективной воспитательной работы с учащимися используется межпредметное взаимодействие с программными произведениями литературы, истории, обществознания, изучаемыми с 5 по 11 классы. Это необходимо для усиления гуманистического потенциала классической литературы, истории, обществознания как форм по воспитанию базовых общечеловеческих ценностей.

Православие – это не система, это жизнь в любви. И православным наше воспитание получается только тогда, когда мы начинаем совершать его в любви.

Поэтому уже 5-й год в школе работает факультатив «Основы православной культуры».

На занятиях Криницкая Ирина Александровна дает детям представление о народных верованиях, традициях, обрядах, учит бережному, трепетному отношению к родной природе, своим предкам, истории народа. Учащиеся узнают о житии святых, рассматривают изображения икон и картин, знакомятся с сюжетами Библии, с православными праздниками. Опыт работы Криницкой И.А. презентован на семинаре для слушателей ГИРО.

Программа факультатива включает разные области знания: историю, искусство живописи, архитектуры, музыки, литературы. Богословский канон является ведущей языковой основой православной культуры.

В программе прослеживается образовательная линия «Музыкальная культура Православия». Она представлена музыкальными пособиями «Звуковая палитра» для 1–4 классов. Используемый музыкальный материал выстроен драматургически в соответствии с динамикой раскрытия богословского ядра содержания. В содержание музыкального пособия для 1-го класса включены отрывки из выдающихся произведений русского музыкального искусства (С.В. Рахманинова, П.И. Чайковского, М.П. Мусоргского, Г.В. Свиридова и др.). Использование их на уроках способствовало полноценному раскрытию тем православной культуры. Часто они использовались как музыкальное сопровождение при выполнении детьми творческих работ, что позволяло учителю организовать межпредметные связи, повысив воспитательный и развивающий потенциал православной культуры.

Изучение таких тем, как: Красивый мир церковнославянской азбуки. Письменные источники христианской православной культуры. Ее создатели – святые Кирилл и Мефодий. Кого называют просветителями?

Значение слова «просвещение». Красота букв и заглавных. Духовный смысл букв. Летописи. Жития святых, позволяет оценить раскрыть красоту и значимость церковнославянского слова, раскрывающие содержание православной культурной традиции в контексте данных его тем. Полученные знания закрепляются в форме творческих работ, позволяющих детям ощутить радость творческой деятельности в области православной культуры на доступном для них уровне. Это способствует формированию способностей нравственно-эстетического отношения к явлениям православной культуры, ценностного отношения к языковой культуре.

Православная Церковь играет особую роль в духовно-нравственном воспитании. В произведениях религиозной живописи, иконописи, архитектуры они учатся замечать и различать их основные компоненты: символы, цвета, линии, форму, объём, пространство, композицию. В произведениях религиозного музыкального искусства – жанр, интонацию. На материале религиозного литературного творчества изучают церковнославянскую азбуку и лексику.

Духовно-нравственное воспитание содействует формированию у человека нравственных чувств, нравственного облика, нравственной позиции.

Возникает вопрос: на какой системе ценностей строить это воспитание, советской или религиозной? Общечеловеческой или национальной? Думается, что ответ на первый вопрос содержится в самой системе общечеловеческих ценностей, которые по сути своей являются религиозными по своему происхождению. Учитывая необходимость соблюдения паритетности в представлении культурных норм и традиций разных народов в содержании образования, наш педагогический коллектив исходит из того, что в центре образовательного процесса должны быть духовно-нравственные ценности, нормы и традиции своей национальной общности, не противоречащие общечеловеческим. Ценности человека – это то, что труднее всего поддается простой трансляции, передаче от их носителей – воспитателей воспитанникам. Логика постижения культуры отличается от логики «наукоучения». Используя различные способы (методы и формы), педагоги создают условия для того, чтобы ввести ребенка в культуру, помочь ему определиться с ней. Это ни в коей мере не означает то, что учитель должен быть беспристрастным посредником: его ценности и смыслы должны быть вовлечены в диалог. Он не может их навязывать воспитанникам, но в состоянии создать то эмоционально-интеллектуальное поле напряже-

ния, в котором происходит проживание и осознание ими бытия, сущности культуры, обретение духовно-нравственных смыслов и ценностей.

Все это предполагает использование в педагогическом процессе методов, апеллирующих не только к мышлению, но и к эмоциональному миру человека – создающих проблемные ситуации ценностного выбора, диалога и дискуссии, которые обеспечивают духовно-нравственное восприятие явлений жизни и культуры, актуализируют эмоциональную память и повторное чувствование, развивают способность к сопереживанию, создают условия для рефлексии своих внутренних состояний. От степени готовности педагогов к таким методам и формам общения во многом зависит успешность решения задач духовно-нравственного воспитания молодого поколения, сохранения и развития славянской языковой культуры.

Я предлагаю вам следующие этапы формирования социокультурных и духовно-нравственных ценностей.

На первом этапе процесса важно понимание того, что является для учащихся ценным: «увидеть» нравственные отношения между людьми, осознание значимости их взаимопонимания, сопереживания и содействия.

Задачей второго этапа выступает согласованность в проявлении мыслей, чувств, поведения. Деятельность должна вызывать интерес, быть посильной, способствовать раскрытию индивидуальных особенностей учащихся.

Третий этап – это создание готовности проявлять нравственное отношение как понимание, сопереживание, содействие.

Важно научить ребят, с одной стороны, вслушиваться, всматриваться в окружающих людей, искать и правильно определять мотивы их действий; с другой – научить их следить за своими действиями, манерой разговаривать, выражать свои чувства.

На четвертом этапе – закрепление приобретенных умений и навыков. Особенно важно стимулирование познавательной активности, направленной на деятельность и общение, не столько привлекательной, сколько нужной партнерам по взаимодействию.

Пятый этап – это проверка устойчивости нравственных потребностей.

Настоящее воспитание историей, на мой взгляд, заключается в представлении ученику реальных возможностей примерять на себе исторические роли. История помогает ребенку преодолеть монолизм мышления.

Восстанавливая контакт с сознанием людей прошлых эпох, ребята одновременно проходят своеобразную школу отзывчивости, милосердия, сострадания, любви. Урок истории обладает возможностями влиять на становление духовно-нравственных качеств личности. Урок организуется таким образом, чтобы учащиеся постоянно оказывались в ситуации решения вопроса о том, как отнестись к данному историческому событию. При этом ученик проводит как фактический анализ (выявляет объективные свойства исторических событий и процессов), так и ценностно-оценочный анализ, определяя значение данного события для развития общества и личности. В ходе занятия ставлю цель выработать умение использовать при оценках систему общечеловеческих, социально значимых и личных ценностей, соотносить их, чтобы выработать ответственность за принятое решение. Создавая на уроке ценностно-проблемные ситуации, ученик стоит перед выбором, с помощью каких критериев дать оценку тому или иному историческому событию. При этом у ребёнка должен возникнуть личный интерес. Так, прежде чем изучать эпоху Ивана IV или Петра I, мы с учащимися обсуждаем вопросы:

«Как вы относитесь к исторической личности, которая имела благие цели, проводя реформы в стране, подвела эту страну к Смуте?»

«Как вы относитесь к исторической личности, если его деятельность имеет положительный результат, но осуществляется жестокими методами и средствами?»

Мой опыт показывает, что дети по-разному отвечают на каждый из этих вопросов, при этом наблюдаешь, как у детей происходит формирование духовных ценностей.

Внесение ценностного контекста в содержание образования – чрезвычайно важная и широко обсуждаемая сегодня в педагогике тема.

Задумываясь над ценностями прошлого и проблемами морали людей, живущих в разные исторические эпохи, подростки начинают оценивать свое поведение, поступки людей, различать мотивы действий, качества личности. Это способствует формированию нравственных идеалов. Источником духовно-нравственного воспитания может послужить и православное наследие русской истории, и отечественная культура, и патриотический опыт русских и советских полководцев, и русская иконопись, и шедевры русского искусства, и народные традиции и обычаи, и деятельность выдающихся деятелей науки, и т.д.

Очень важно в воспитании детей знакомиться с жизнью и подвигами великих патриотов земли Русской. Это и Святой Сергей Радонежский,

который своим духовным авторитетом мирил князей и собирал Русь в единое могучее государство. Это и святой благоверный князь Александр Невский, знаменитые слова которого: «Не в силе Бог, а в правде» до сих пор помнят потомки. Это святой благоверный Дмитрий Донской, сражавшийся на поле брани, как простой воин. Это великие полководцы – Суворов, Кутузов. Все они являются высоким нравственным примером для наших детей.

Такие материалы помогают учащимся постичь смысл истории, почувствовать связь времен на себе. Смысл сводится к тому, чтобы обратить ученика к качественной самооценке своей жизни, анализируя прошлое, жизнь людей, которые решали насущные проблемы, находясь в разных исторических ситуациях.

Изучение тем «Семья» (8 класс), «Семья и брак» (11 класс) тоже тесно связываю с краеведением. Ребята получают увлекательное поисково-исследовательское задание для всей семьи: «Моя родословная», «Я горжусь своей семьей», «Традиции моей семьи», «Памятная фотография в семейном альбоме», «Дорогая и памятная вещь в моей семье» и др. Итог этой исследовательской работы подводим на научно-практической конференции «Семья – начало всех начал», на которой ученики знакомят товарищей со своими интересными работами, проникаются чувством гордости за свою семью, желанием в будущем быть хорошим семьянином и продолжать лучшие семейные традиции.

Важной задачей современной школы является воспитание патриотов ПМР, граждан правового, демократического государства, обладающих высокой нравственностью и проявляющих национальную и религиозную терпимость, уважительное отношение к языкам, традициям и культуре других народов. Решению этой гуманной задачи способствуют уроки обществознания и внеклассные мероприятия по темам: «Нации и народности» (8 класс), «Религия» (9 класс), «Межнациональные отношения» (11 класс). Ребята на деле убеждаются в том, что только дружба, взаимопонимание и взаимоуважение могут способствовать миру и процветанию общества. Незабываемыми событиями в жизни учащихся стали вечера встреч с участниками приднестровского конфликта, афганской войны.

В итоге наши ученики приходят к выводу о том, что разрушение национального самосознания, национальной языковой культуры, потеря высоких нравственных и духовных ориентиров грозят вырождением нации, национальной культуры и языка.

В рамках изучения темы «Культура Киевской Руси» я акцентирую внимание учащихся на том, что славянская культура вырастает на

синтезе разнообразных традиций многовековой культуры, отчасти унаследованных от славянских родичей, выработанных в условиях самостоятельной жизни восточного славянства. Сложное взаимодействие и скрещение разных языков в среде восточного славянства ярко обнаруживаются уже в смешанном составе дохристианских славянских богов. «О славянском происхождении имени Перуна, – писал академик Ф.Е. Корш, – теперь не может быть речи». Известно, что киевский князь Владимир – до принятия христианства – стремился установить свой пантеон, объявив военно-дружинный культ Перуна общим культом славян и объединив около Перуна целый ряд других богов: Хора, Дажьбога, Стрибога, Симарьгла и Мокошь. Это боги разноплеменного и разноязычного состава.

Благодатным полем для введения детей в мир старославянского языка является анализ летописей, в которых ярко отражается быт восточных славян и связанная с ним терминология. На основе летописи можно составить своеобразный реально-энциклопедический словарь живой народной восточнославянской речи. Например, сравнивая такие слова, как дым (печь, очаг, откуда происходит областное название избы – «дымница»).

При изучении истории России в период различных формаций прослеживается тенденция в словообразованиях. Новые формы политической организации, новый быт, социалистическая идеология – все это ведет к массовому образованию новых слов и понятий или к глубокому семантическому изменению множества прежних слов и выражений (ср., например: совет, комсомол, ударник, ударничество, пятилетка, колхоз, колхозник, единоличник, самокритика, вредительство, чистка, ударные темпы, стахановское движение и мн. др.). Старшеклассники усваивают сам принцип идеологической перестройки национального русского языка на социалистических началах.

В ходе урока мы с учащимися приходим к выводу о том, что современный литературный язык берет все лучшее из тех языковых формаций, которые и до революции служили целям культурного объединения и развития, отбрасывая все классово-чуждое, и усваивает новые (как русские, так и западноевропейские) слова и обороты, вызванные к жизни действительностью. Навыки самостоятельного поиска научных истин чрезвычайно важны в эпоху НТР. Сейчас как никогда наша школа переносит акцент с тренировки памяти на воспитание научной интуиции, творческих и исследовательских способностей учащихся. Поэтому членами школьного исследовательского общества

на протяжении последних двух лет изучалась актуальная проблема «Новые глаголы в средствах массовой информации (СМИ) Приднестровской Молдавской Республики».

С ростом науки и техники связан процесс стремительного обогащения и расширения специально-технических языков. Те элементы профессиональной лексики, которые имеют узкотехнический характер, остаются, конечно, принадлежностью языка той или иной специальности. Но в условиях рыночной экономики вопросы производства перестают быть узкотехническими, специальными, они приобретают широкое общественное значение. Поэтому множество технических слов и терминов входит в литературную норму, занимая видное место в общенациональном языке. Таким образом, уроки истории, обществознания, работа во внеурочной деятельности формируют навыки самообразования, исследовательские навыки и научное мышление XXI века.

Отрадно отметить, что сегодня восстанавливаются важнейшие функции школы – воспитательно-образовательная и этнокультурная, акценты в обучении переносятся с увеличения объема информации на познание, воспитание и развитие, происходит переориентация со знания центристской системы преподавания на культуросообразную систему, призванную обеспечить формирование духовного мира человека, его приобщение к ценностям национальной и мировой культуры.

«Нравственный облик личности зависит от того, из каких источников черпал человек свои радости в годы детства», – писал В.А. Сухомлинский.

И этим источником является духовность педагога.

Педагогическая духовность – это максимум человеческого в профессиональном исполнении учителя;

- взаимоуважение учителя и ученика;
- безусловная вера в возможности ребенка;
- способность удивляться;
- готовность искренне восхищаться (достижениями ученика, удачей коллеги, успехом школы, самоотверженностью родителей);
- способность не стесняться своих человеческих проявлений - гнева, стыда, юмора – и своих слабостей;
- профессиональная неуспокоенность;
- совесть и достоинство.

Надеемся, что наша педагогическая духовность, опыт, накопленный годами, станут основой для формирования языковой стати и духовной стройности нашего подрастающего поколения.

Микола ГУМЕННИЙ,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет ім. К.Д. Ушинського»

СПЕЦИФІКА АВТОРСЬКИХ ВІДСТУПІВ (А. БАРБЮС, Е. РЕМАРК, О. ГОНЧАР)

У статті досліджується специфіка авторських відступів в анти-воєнних романах А. Барбюса, Е. Ремарка та О. Гончара, а також їх метафоричність і філософічність.

Ключові слова: *філософські роздуми, біографічні деталі, авторські відступи, система цінностей, ідейно-естетичний аспект.*

Mykola Gumenniy. Specifics of author retreats (A. Barbusse, E. Remarque, O. Gonchar)

The article investigates the specifics of author deviations in anti-war novels A. Barbusse, E. Remarque and O. Gonchar and their metaphorical and philosophising.

Key words: *philosophical reflections, biographical details, author retreat, system of values, ideological and aesthetic aspect.*

У художній структурі романів надзвичайно велику роль відіграють авторські відступи, в яких «письменник висловлює свої думки з приводу зображених у творі подій і характерів, пояснює їх, говорить про свої переживання, викликані ними, і про своє ставлення до них, дає їм оцінку, роздумує над долею героїв, повідомляє про задум і завдання...» [1:70]. Вони відтворюють свідомість автора, в якій простежуємо міркування про актуальні суспільно-політичні проблеми сучасної письменникові епохи (про проблеми війни і миру). В авторських відступах анти-воєнних романів А. Барбюса, Е. Ремарка та О. Гончара філософськи осмислюються проблеми війни і миру, життя і смерті, кохання, фронтової дружби, хаосу і гармонії.

Для об'єктивного аналізу художнього твору надзвичайно важлива його творча історія, сам процес написання і всі його аспекти: хронологічні (час написання твору), психологічні (якими були творчі переживання автора), текстологічні (в якому стильовому ключі написаний твір і які варіанти його зафіксовані в чернетках), історичні (які обставини мали вирішальний вплив на задум митця). У своїх міркуваннях будемо дотримуватись указаних домінантних параметрів.

Авторську точку зору у визначенні жанрової специфіки аналізованих романів розділяють більшість сучасних літературознавців (Д. Затонський, Д. Наливайко, М. Гуменний, К. Галич). Дійсно, художня феноменальність барбюсівського, ремарківського і гончарівського антивоєнних романів знаходиться в межах одного типологічного виду. Епічна змістовність вказаних романів – це перш за все художньо-естетична єдність вічних жанрових утворень, оригінальних у своїх експресивно-образових формах.

Авторські відступи у романах А. Барбюса «Вогонь», Е. Ремарка «На Західному фронті без змін» і О. Гончара «Людина і зброя» доречно розподілити на ліричні та епічні, що суттєво впливають на їх ідейно-тематичний і формотворчий аспекти. Авторські відступи розширюють межі відтворюваної реальної дійсності і мають філософський відтінок.

За формою їх можна класифікувати як розгорнуті (можуть складатися з декількох абзаців) і лаконічні (займають декілька рядків). За змістом вони розділяються на своєрідні ретроспекції (про певний період життя героя або важливі історичні події), філософські роздуми або біографічні подробиці. Тематичний діапазон авторських відступів широкий, він торкається суб'єктивних і об'єктивних сторін життя як персонажів, так і автора. На жаль, літературознавчих досліджень з порушеної проблеми немає, хоча деякі автори (Д. Затонський, М. Гуменний, К. Галич) торкалися цього аспекту. У конкретному випадку поставлене завдання розкрити функціональність авторських відступів у структурі антивоєнних романів указаних митців.

Цілком очевидно, що присутність автора у будь-якому художньому творі наявна в багатьох іпостасях: у назві, епіграфі, епілозі, у сюжетно-композиційних зміщеннях, різного ряду відступах тощо. А якщо бути більш точним, то все (творчий процес) починається навіть не з задуму, а спостережень письменника над явищами життя у всіх його проявах.

Зрозуміти автора твору – означає зрозуміти його задум, заглибитись у філософський підтекст твору, збагнути його поетикальні особливості тощо. Перераховані аспекти мають діалогічний характер, бо розуміння їх завжди до певної міри діалогічне. Читач в авторських відступах анти-

воєнного роману легко знаходить автора, так як його наявність у тексті очевидна. З метою більш детального розгляду діапазону авторських відступів доцільно диференціювати їх на такі форми: а) коментування автором поведінки персонажів або їх фізичного чи морального стану; б) автор-оповідач; в) звернення автора до читача.

Особливістю структури антивоєнних романів є наявність у них авторських відступів, в яких митці проявляють свою позицію: «Надворі ще більше потемнішало. Дощ і вітер ще рясніший надворі й усередині.. Що його робити, коли не можна ні стояти, ні сісти, ні лягти, ні тинятись, ні працювати? Що? Дедалі більша туга обгортає цих потомлених і задубілих солдатів, що страждають фізично і не знають що їм робити з собою» [2:133], – читаємо у А. Барбюса. Або: «Уже звечоріло. Надходить ніч, із вирв поволі здіймається туман. Здається, що в тих вирвах повно таємничих привидів. Білий серпанок спершу наче боязко кружляє по ямі, поки наважиться переповнити через її край. А тоді від вирви до вирви тягнуться довгі пасма туману» [5:98], – знаходимо у Е. Ремарка. В О. Гончара спостерігаємо такі ж аналогії: «Уночі війна з усіма небезпеками виявляє себе ще видиміше, постаючи в образі ракетної заметілі та зловісних червоно-багрових загравищ по обрію. Пожежі яत्रяться уже не тільки за Россю, але й на флангах, і навіть десь позаду зникаються зловісним кільцем» [3:144].

У наведених прикладах помічаємо процес об'єктивізації і перетворення суб'єктивної ідеї в об'єктивну істину. Тут доречно послатися на думку Хемінгуея, висловлену в листі до відомого літературознавця І. Кашкіна: «Тому не вважайте, що будь-яке оповідання виражає повністю мою точку зору; це все набагато складніше» [4:284].

У фрагментах текстів романів рельєфно виступає композиційно-сюжетним та ідейним елементом лаконічно-поліфонічний пейзаж, який, підносячись до символіки, є багатозначним вступом до опису драматично-трагічних подій війни. Авторі відверто проявляють своє ставлення до конкретних явищ природи, діалектично поєднаних з суспільними подіями завдяки асоціативним зв'язкам.

Використовуючи такі точні прикметники, як «таємничих привидів» (Е. Ремарк), «зловісних червоно-багрових загравищ», «зловісне кільце» (О. Гончар), а також дієприкметників «потомлених і задубілих солдатів» (А. Барбюс), автори досягають враження присутності на місці подій.

У структурі аналізованих романів знаходимо авторські відступи-ретроспекції, в яких йдеться про певний період життя героя/героїв або важливі історичні події: «Під корою грубих і почорнілих тіл починають

битися серця; люди поринають у згадки, викликають у пам'яті світле марево минулого: літній ранок, коли свіжа садова зелень відбивається легким серпанком на білих стінах сільської хатини, або коли в степу вітер поволі й широко розгойдує жита... Або ж зимовий вечір, стіл, за яким сидять лагідні жінки і де пестливо й ніжно світить лампа з-під абажура [2:54]; «Нас, дітлахів, тополі чимось приваблювали, і ми ціліснінькі дні проводили біля них, слухаючи тихий шелест листя. Ми сиділи під ними на березі річечки, звисивши ноги в її прозорі квапливі хвилі. Свіжий дух води і мелодія вітру в верховіттях тополь оволодівали нашою уявою. Ми щиро любили ці дерева; марево тих днів і тепер примушує моє серце дужче битися» [5:99]; «При мені тут укладали перший бетон, – озивається Колосовський глухим від хвилювання голосом, а думка його вже шугає в минуле... «Ви, хто проектував Дніпрогес. Ви, хто місив тут бетон. Дівчата-бетонярки, грабарі, монтажники, інженери-енергетики, люди в гумових чоботях, в комбінезонах... вас хочуть знищити одним ударом, під ноги війни хочуть кинути вашу працю, ваш навіки зацементований тут пафос, енергію, вашу любов...» [3:222].

У текстових фрагментах помічаємо конкретні ілюстрації нових авторських принципів співвідношення суб'єктивних і об'єктивних елементів стилю. Тут перш за все змальовуються картини природи (Барбюс і Ремарк) або історичні події, зв'язані безпосередньо з будівництвом Дніпрогесу (Гончар). Саме відображення здійснюється з точки зору суб'єкта-персонажа з помітною авторською експресією. Оціночні спогади і характеристики виражають суб'єктивне враження.

Семантика ретроспекції-відступу визначається її «застосуванням» у структурі романів. Характер відношень її об'єктивного сенсу до того значення, яке вона одержує у конкретній ситуації, детермінує виражальну силу ретроспекції, її драматичні функції в долі персонажа.

Бертран, Боймер, Колосовський, пам'ять яких увіковічена автором-оповідачем, не абстрактна, не умоглядна фігура. Їх життєва історія органічно зв'язана з суспільною історією. Разом з ними оповідач у думках повертається в роки дитинства персонажів і з вершини зрілості і досвіду дає оцінку тим настроям і почуттям, що володіли ними.

Процес написання антивоєнних романів можна уявити наступним чином. Допустимо, ми маємо цілий ряд свідків описуваних подій (у їх числі можуть бути сам автор, герої твору, тобто безпосередні учасники конкретних подій) і кожен із них дає власну інтерпретацію тих чи інших подій або фактів, представлених у вигляді ретроспекцій-спогадів, оформлених автором. Цілком закономірно, що ретроспекції-спогади відрізняються за своєю мовленнєвою характеристикою. Тут авторський час (який

був покладений в основу повісткування) збігається з суб'єктивним відрахунком подій того чи іншого з діючих персонажів.

В антивоєнних романах А. Барбюса і Е. Ремарка з'являються і утверджують себе нові гостросюжетні форми синтезу документально-достовірного аналітичного повісткування з вимислом, спрямованим на поглиблення поетизації. Саме такий тип повісткування приваблює О. Гончара в романі «Людина і зброя», для якого характерне не лише підсилене документальне начало, але й масштабність протиставлення двох воюючих світів. Тому-то принцип організації мікроструктури в макроструктурі в романах О. Гончара дещо інший.

Уже на перших сторінках роману в якості центрального конструктивного прийому виступає контраст. Не відразу з'ясовується, що прийом контрасту двох протилежних людських типів, що характерний узагальнено-поетизованому відображенню, у романі О. Гончара проявляється інакше, ніж у романах А. Барбюса «Вогонь» або Е. Ремарка «На Західному фронті без змін». «Стильовим шифром» до нової системи повісткування виявляються в О. Гончара символічні образи. Прості символи (людина, зброя, степ) звернені до широких читацьких асоціацій і співзвучні філософській темі протистояння добра і зла. Вказані символи в контексті роману О. Гончара стають символами кінцевості неповторності прекрасного життя людини і людства і символом безкінцевості руху життя.

Авторська індивідуальність максимально відчутна в аналізованих романах, як на рівні прояву авторської свідомості, її морально-етичних критеріїв, так і на рівні художньої форми, ідіостилу. Елементи художності вибіркові, а тому й характеризують стиль автора. Закономірно, що емоційна пам'ять конкретного автора аналізованого тексту може вихопити із своїх відчуттів різні враження при його створенні – то конкретно-предметні, то романтично-піднесені, викликані емоційно-психологічною напругою під час воєнних катаклізмів. Так народжуються або стриманість в описах, предметна деталізація або метафоричність. Все це проявляється індивідуально, в усьому відчувається авторська особистість.

Ретроспекція у структурі аналізованих романів має дві форми (спогоди солдат і об'єктивні авторські відступи) і відіграє подвійну роль (експозиція характеру персонажа і засоби розкриття внутрішнього зв'язку життєвих явищ). У зв'язку з тим, що в антивоєнному романі художньо втілюється процес становлення особистості в період воєнних катаклізмів і поза ними неможлива типізація персонажа, то обидві функції гранично зближуються. Якщо уявити, яку важливу сюжетотвірну функцію

відіграють авторські відступи у вказаних романах, то новизна їх стає очевидною.

Саме авторські відступи відіграють неабияку роль у втіленні принципів історизму в антивоєнних романах А. Барбюса, Е. Ремарка та О. Гончара. Вони проявляються багатогранно і перш за все у відображенні людини в соціально-історичних обставинах її життя. У людських долях і образах досліджується зчеплення обставин, що детермінують мотиви їх поведінки. Справа не лише у поєднанні історичного і приватного, психологічного і філософського, не лише в охопленні часового і географічного простору, але в самому характері цього зчеплення, його спрямованості. Внутрішньою логікою батальних сцен в їхніх романах переконливо доведено, що Бертрана, Боймера і Колосовського зв'язує спільність гуманістичних прагнень. Митців хвилювала відповідальність перед людством, пошуки об'єктивного осмислення соціальних і моральних проблем. Тут слід відзначити певну подібність авторів не лише як творчих індивідуальностей, але й близькість їх ідейних позицій. Доречно послатися на думку Гегеля, який вбачав у мистецтві особливий ідейний зміст, що виражається у відповідній йому образній формі.

Просторові межі в усіх трьох аналізованих романах гранично вузькі, камерні: авторські екстер'єри свідчать про те, як солдати спостерігають за життям речей, беруть участь у житті природи, як стугонить земля і тремтить бліндаж від попадання снарядів різних калібрів. Однією із серйозних художніх завдань митців було завдання досягнути ідейно-естетичної єдності між видуманим та історико-документальним матеріалом, уведеним у романи.

Важливим для письменників тут стає не звільнення від принципово значущих у романах розділів (у Барбюса – 24, у Ремарка – 12, у Гончара – 45), а підсилення їх функцій у творах, чи то зав'язка, експозиція, кульмінація, чи то підсумок основних подій чи їх історико-філософське, історико-воєнне, ідеологічне тлумачення; зовнішні ознаки відкритої публіцистичності зберігаються у всіх випадках.

У багатьох лаконічних (в основному) і просторових (дуже рідко) авторських відступах помічаємо мистецтво багатозначної значущості художньої деталі, достовірність філософського-метафоричного пейзажу і побутописання, проникаючу силу ліризму, в якому безпосередньо проявляється душа митців, їх пульсуюча думка і невгамовна совість. Тут, здається доцільним міркування О. Фрейденберг про те, що «...у процесі єдиного розвитку літератури всі сюжети і всі жанри набувають спільних рис, що дозволяють мислити про повну їхню тотожність, не дивлячись

на різкі морфологічні відмінності» [6:9]. Отже, важливою залишається думка про необхідність розвивати і поглиблювати ідею детермінованості художньої творчості, як ідею синтезу генетичного і функціонального розгляду творів літератури.

Осмислення війни, її оцінка – одна з центральних тем авторських відступів, в яких досить рельєфно характеризується її сутність: «Війна – це жахлива втома» [2:287]; «... війна – це щось незчисленне й незмірне ні в часі, ні в просторі» [2:288]; «На війні і життя і смерть розлучають людей раніш, ніж вони встигають про це подумати» [2:246]; «А нас війна вихопила із звичайного життя, і ми не знаємо, чим це скінчиться» [5:43]; «Нас відрізано від справжньої діяльності, від прагнень, від прогресу. Ми вже не віримо в них: ми віримо у війну» [5:81]; «Уночі війна з усіма небезпеками виявляє себе тут ще видиміше...» [3:144]; «Курява війни вирує над Україною. Мільйони людей викинуто... на тяжкі шляхи відступу, знеможеності» [3:261] та ін. Впродовж аналізованих романів стверджується думка, що людина приходить у цей світ для творчої діяльності, а не руйнувати гармонійне світовлаштування божественного буття. На думку Барбюса, Ремарка і Гончара, війна – це трагедія, незалежно від того, хто гине – німецький, французький чи український солдат. Війні, що породжувала дисгармонію калокагатії, протиставляється досконалість природних начал. Авторські відступи про них – це обов'язкові компоненти художнього світу романів. Нехтування заповідями Всевишнього, війна приносять у цей світ хаос, руйнуючи при цьому природу і сутність людини.

Продовжуючи традиції Барбюса і Ремарка, Гончар відображав війну як безжалісну бойню, що приносить людству численні фізичні і моральні страждання. В авторських відступах указаних митців часто помічаємо яскраво виражені філософські роздуми, в яких метафоризація функціонує переконалівіше, ніж поняття: «По полю сунеться, мов покривало, сморід сірки, чорного пороху, горілого ганчір'я, обпаленої землі... А десь далеко-далеко лунає гуркіт величезних гармат, глухий і невиразний, силу його дає відчуття повітря, що б'є у вуха. Ось пливе й коливається над зоною бомбардування важкий клубок зеленої вати, що розсовується у всі боки» [2:189]; «Освітлювальні ракети ще й досі здіймаються в небо і кидають нещадне світло на скам'янілий краєвид – осяяні холодним промінням кратери, мов на Місяці... Думки слабнуть і тремтять, вони прагнуть тепла й життя. Їм не витримати без утіхи й оман, вони розгублюються перед картиною голого розпачу [5:101]; «Годилось би, за народним звичаєм, посадити Славикові в узголів'ї калину

червону або тополю. Але де та калина? Де ви, тополі? Прийде колись Мар'яна сюди, прийде й посадить – і виросте її туга, її любов живою піснею стане над цілим дніпровським краєм... [3:161].

Художня алегорія не просто відтворювала певну грань воєнної дійсності, але й надавала їй характер узагальнено можливого; при цьому вона зберігала рису метафори – виражати глибокий зміст в одинично-лаконічній формі, розширюючи принципи мімезису. Метафоризація образу показує, як за різноманітними словесними і дійовими оформленнями приховується відомий сенс. В оформленнях багатоваріантних метафор утворюються паралельні ритміко-словесні, дійові, речові і персоніфіковані відтінки однієї і тієї ж смислової інтерпретації світу. Щоправда, метафоризація тексту роману «Людина і зброя» відрізняється народнопоетичною пісенністю. Демаркація між поетикальним аспектом романів і світовідчуттям Барбюса, Ремарка і Гончара визначає і принципову їх відмінність у розумінні індивідуальних художніх манер та екзистенційної філософії. Якщо романи Барбюса і Ремарка дещо обмежені пафосом «страждань», в центрі яких – людина-жертва, то в романі Гончара «Людина і зброя» помічаємо органічну єдність трагічного з життєстверджуючим пафосом. Центром свого роману Гончар створив особистість в її індивідуально неповторній емоційній характерності (Колосовський).

Бінарність інтер'єру і екстер'єру в житті солдат втілюється в різних романах і в різній формі. Якщо Барбюс і Ремарк прагнуть відтворити потік часу, то Гончар особливу увагу звертає на глибинні процеси людської душі.

Досліджуючи характер метафори у текстах романів, можемо констатувати, що індивідуально-авторська метафора відноситься до елементу мови. Метафорична ж картина створюється на основі одночасно індивідуального і колективного досвіду. Метафоризація тексту має пізнавальне, естетичне і навіть «орнаментальне» значення, тому-то її можна розглядати як мовне явище, так і мистецьке явище.

Таким чином, в указаних авторських відступах позиція митців виражається опосередковано – у прагненні надати локальному, звичайному масштабність, філософську узагальненість, а реалістичному відображенню – метафоричність.

У структурі антивоєнного роману неабияку роль відіграють авторські відступи, в яких подаються біографічні подробиці із життя персонажів: «Фуйяд ледве підводиться, наче в нього заіржавіли суглоби, і йде спати. Тепер тільки одна надія: заснути, щоб скінчився цей похмурий день,

цей день небуття, день, яких іще чимало доведеться героїчно пережити, поки кінець кінцем не настане останній день війни або його життя» [2:137]; «Детерінга обсіли клопоти. Його жінці доводиться самій пильнувати господарство. До того ж у них забрали двох коней. Він щодня читає газети, які сюди доходять: чи не йде дощ і в його закутку в Ольденбургу? Бо вони не встигнуть зібрати сіна» [5:77]; «Майор Краснополський, щуплявий, хворобливий на вигляд чоловік, який до самого початку війни завідував військовою кафедрою в одному з харківських інститутів, а тепер був призначений командиром студбату...» [3:116].

Авторські відступи, в яких подаються біографічні подробиці, слугують здійсненню трьох завдань. По-перше, розширюють наші знання про долю конкретного персонажа. По-друге, біографічні деталі слугують завданню вираження пізнавальної тенденції письменників, їх ідейного осмислення і оцінки характерів. По-третє, поглиблюють типізацію взагалі, тобто відтворюють загальне в індивідуальному, характери в особливостях персонажів.

У авторських відступах О. Гончара помічаємо більш тісні громадські стосунки персонажів із суспільством, ніж це відображається у романах А. Барбюса і Е. Ремарка. У романах західних романістів акцентується увага на особистісному аспекті, на особистісних зв'язках. У романи О. Гончара персонажі свідомо знаходять своє місце у всесвітньо-історичному конфлікті двох воюючих світів.

Аналіз авторських відступів в антивоєнних романах А. Барбюса, Е. Ремарка, О. Гончара дозволяє судити про їх важливу роль у структурі творів. Вони сприяють розкриттю ідейно-тематичної основи романів, окреслюють авторську позицію, їх систему цінностей. Антивоєнний пафос, трагічні мотиви, пам'ять – це рушійні сили авторських відступів і романів у цілому. В авторських відступах акцентується увага читачів на трагічних аспектах аналізованих романів, розширюючи межі повісткування і поліфонічного звучання. Їх значення в архітектоніці романів, в ідейно-естетичному аспекті, у світоглядних позиціях очевидна. В авторських відступах осмислюються онтологічні проблеми, що виражають основні цінності буття людини (війни і миру, життя і смерті, добра і зла та ін.).

Література

1. Бандура О.М. Теорія літератури: Посібник для вчителів. – К.: Рад. школа, 1969. – 286 с.
2. Барбюс Анрі. Вогонь. – К.: Молодь, 1974. – 303 с.
3. Гончар Олесь. Твори: в 7 т.. – К.: Дніпро, 1987. – Т. 4. – 589 с.
4. Кашкин И.А. Э. Хемингуэй: Критическо-биографический очерк. – М.: Худ. литература, 1966. – 297 с.
5. Ремарк Е.М. Твори: у 2 т. – К.: Дніпро, 1986. – Т. 1. – 573 с.
6. Фрейденберг О. Поэтика сюжета и жанра. – Л.: Худ. литература, 1936. – 454 с.

Маріанна ДРУЖИНЕЦЬ,

*Київська національна академія керівних кадрів культури і мистецтва,
Київська академія естрадного та циркового мистецтва*

МУЗИЧНЕ ЕСТРАДНЕ МИСТЕЦТВО: ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ

У статті здійснено експлікацію поняття «сучасне естрадне мистецтво» у культурологічному аспекті; охарактеризовано стильові напрями, жанрове розмаїття та специфіку жанрово-стильової багатогранності естрадно-музичного мистецтва; розглянуто на основі наукових досліджень культурно-історичну еволюцію естрадного музичного мистецтва.

Ключові слова: *національна культура, музичне естрадне мистецтво, стилі та жанри естрадної музики, рок, поп, реп, хіп-хоп, джаз.*

Marianna Druzhynets. Musical variety art: theoretical foundation

In the article we made an explication of the concept of "modern pop art" in its cultural aspects; characterized stylistic trends, genre diversity and specificity of genre and style variety and versatility of music; considered the historical and cultural evolution of pop music based on scientific research.

Key words: *national culture, musical variety art, styles and genres, pop music, rock, pop, rap, hip hop, jazz.*

Музичне мистецтво є відображенням традицій українського народу, особливостей менталітету, свідомості та самосвідомості українців. На початку ХХІ ст. нарізла необхідність узагальнення здобутків національної культури на основі аналізу сучасного стану та тенденцій розвитку її видів, жанрів, форм і, насамперед, у галузі професійного естрадного мистецтва.

Естрадне мистецтво займає великий простір в житті суспільства, розуміння цього феномена передбачає осмислення особливостей його розвитку в системі духовної культури з огляду на зміни культурно-іс-

торичного контексту, трансформацію естетичних запитів та проблем мистецького життя. Стан вивчення становлення української естради й узагальнення теоретико-методологічних аспектів цієї проблеми ще не можна назвати задовільним. Хоча варто звернути увагу на низку цікавих досліджень соціологічного, психологічного, культурологічного, музикознавчого напрямів, у яких зроблено важливі узагальнення.

Історію популярної естрадної музики на теренах країн колишнього соціалістичного табору досліджували досить ґрунтовно, хоча впродовж тривалого часу цей феномен було оцінено критично як виявлення ворожої соціалістичному способу життя «буржуазної розважальної музики» (П. Гуревич, Ю. Давидов, В. Молчанов та ін.). Проте були окремі напрацювання стосовно її термінології та специфіки жанрів. Наприклад, О. Журбін, І. Кон, Д. Ухов вивчали феномен масової молодіжної музики, трактуючи її як таку, що виконується «молодими для молодих». Своєрідною базовою працею цього напрямку теоретичних досліджень пісенної творчості були праці Л. Кулаковського – «Побудова куплетної пісні» та «Пісня, її мова, структура, доли», написані на матеріалі російського і українського пісенного фольклору, а також радянської масової пісні. Значно пізніше було створено авторські концепції розвитку історії багатожанрової радянської музичної естради. Так, у праці Л. Тихвинської фактологічне спрямування поєднується з висвітленням багатьох проблемних аспектів цього процесу) [7:16].

Упродовж ХХ ст. вітчизняні вчені досліджували естрадно-музичне мистецтво України в різних аспектах: вивчали його історію, ґенезу та шляхи розвитку, його періодизацію (Н. Барна, Є. Бобровников, Є. Бортник, Л. Гайдамака, В. Герасимов, Л. Гнатюк, В. Гуцал, А. Данилюк, А. Калениченко, І. Козаченко, А. Мельник, В. Пучко, Ю. Рева, В. Скоромний, В. Степурко, К. Стеценко, М. Юрченко); присвячували свої студії актуальним питанням музичного, перш за все, естрадного репертуару сучасних українських композиторів (Л. Горенко, А. Гуменюк, П. Іванов, В. Комаренко, М. Лисенко, С. Марцинковський, Л. Носов, Г. Степанченко); висвітлювали методику роботи з художнім колективом, особливості його функціонування, специфіку виконавської діяльності та майстерності (Є. Безп'ятов, В. Воеводін, О. Ільченко, І. Розумний, Ю. Прохорова, Є. Юцевич); порушували питання створення нового репертуару для професійних музичних колективів (В. Дейнега, Л. Драйниця, В. Гуцал, Д. Пшеничний) [6:85]. Однак, попри значну кількість наукових робіт, присвячених зазначеним проблемам, не вистачає комплексних досліджень, в яких би простежувалася культурно-історична еволюція естрадного музичного мистецтва, поглиблений культурологічний аналіз мистецтва музичної естради, зокрема жанрово-стильової багатогранності та його ролі у розвитку музичної культури України. Цим і зумовлений вибір теми даної статті.

XX ст. називають добою естради, XIX – століттям літератури, а епоху Відродження – золотим століттям образотворчого мистецтва. Ці визначення свідчать не стільки про популярність того чи іншого виду творчості, скільки про його можливість відобразити світосприйняття епохи, її духовні цінності, надії та ілюзії. Здавалось би, естрада – наймолодший з видів мистецтва, але нове, як відомо, не з'являється на порожньому місці. І своїм корінням все нове йде далеко у минулі століття. Ще в часи Римської імперії (II ст. до н.е. – V ст. н.е.) існувало розділення музики на серйозну класичну і так звану побутову – народну музику корибантів – фрігійських жреців, які супроводжували свої релігійні служби співом і танцями. Саме цю музику і можна вважати прообразом сьогодишньої естради. І вже тоді елітарні музикознавці називали її легковажною і розбещеною. Але саме вона і була живою музикою свого часу. Вона жила поряд з простим народом, для якого були однаково недосяжні як мова аристократії – латина ("чернь" розмовляла змішаною італійсько-французькою), так і елітарна класична музика. У точному перекладі з латини естрада – помост, підлога. У сучасній практиці естрадою називають відкритий концертний майданчик, припіднятий над землею або рядами глядацьких крісел. Сцена, на відміну від естради, являє закритий з трьох сторін концертний майданчик [3: 60]. Отже, естрада – це, перш за все, відкритість всього: акторського мистецтва, принципів зовнішнього оформлення, способів спілкування з публікою. Безперечно, естрада – багатожанровий вид мистецтва, що поєднує елементи театрального, музичного, циркового видовищ.

Як і кожен вид мистецтва, естрадне має особливі художньо-естетичні ознаки. Найважливішою з них є імпровізаційність, а другою особливістю естради є її лаконізм. Ці поняття розповсюджуються майже на всі складові естрадного мистецтва – авторський твір, виконавські та акторські засоби його втілення, компоненти зовнішнього оформлення, технічні умови демонстрації. Лаконізм дозволяє естраді оперативної відгукнутись на будь-яку соціально важливу подію. Отже, соціальна мобільність є третьою ознакою цього мистецтва [4:136]. Ще однією рисою, притаманною естраді, – є святковість, доступність сприйняття, жанрове розмаїття і, звичайно, художньо-виховний потенціал.

Безперечно, естрада – синтетичний вид мистецтва. Естрадна вистава (концерт) складається з окремих номерів різних жанрів. У створенні цих номерів бере участь чимало людей різних професій. Від їх таланту і майстерності залежить успіх праці всіх учасників цього складного процесу [2:15].

Естрадне мистецтво відносять до "легкого жанру", оскільки його основною функцією є створення атмосфери психологічного відпочинку

масового глядача та слухача. Тому й донині вживається вираз "легка музика", головним чином стосовно жанру естрадної пісні. Слід зазначити, що диференціювання музики на "легку" та "серйозну" було запроваджено в Радянському Союзі в 40-ві роки XX століття. Вважалося, що джаз, естрадно-оркестрові п'єси, пісні, біт-музика, оперета належать до "легкої" музики, тоді як академічні жанри (опера, балет, симфонічні та камерно-інструментальні твори) до "серйозної". Цей поділ до певної міри було переглянуто в теорії масових музичних жанрів, якої в радянському мистецтвознавстві найбільш послідовно дотримувався А. Цукер. Він вважав, що в музичній культурі XX століття надзвичайно важливе місце посідають твори масових жанрів. Це "пісні, танці і марші, які виражають ідеї, настрої народних мас і призначені для виконання самими цими масами. До них належать також естрадна, "садова", ресторанна музика, що також втілює найзагальніші почуття", тобто музика для всіх, адресована "широким колам слухачів, яка відтворює їхню психологію, її нерідко називають то легкою (розважальною), то побутовою, то популярною". Жодне з цих визначень, на думку А. Цукера, не відповідає повною мірою сутності явища. Масова музика буває "не тільки розважальною, а й досить серйозною...; вона ширше побутової, оскільки включає концертні (естрадні) твори. Разом з тим, вона вужча за обсягом, ніж популярна, оскільки до останньої можуть належати не тільки пісні, танці, а й оперні арії, романси, жанри суто іншого ряду". Останнім часом існування кардинальної межі між ними дедалі активніше ставиться під сумнів. Нині широко відомі досягнення академічних жанрів у сфері рок-музики – арт-рок, класик-рок, симфо-рок, рок-опера тощо. Сучасні композитори-симфоністи активно запозичують звукові та композиційні прийоми року і джазу (А. Шнітке, Л. Беріо, Е. Денисов, Е. Артем'єв та ін.) [5:54].

Сучасна *класична музика*, *джаз* і *рок* – три головні гілки музичної культури другої пол. XX ст. Всі вони належать до форм сучасного естрадного мистецтва. Важливою сферою музичного життя цього періоду стала і поп-музика – комплекс популярних музичних напрямлень та індустрії розваг. Саме у класиці, джазі і року є спільне коріння – етнонаціональні традиції фольклору. Композитори XIX ст. працювали в основному з миським фольклором, який вже пройшов професійне аранжування. Пошуки в цьому напрямі вплинули на виникнення у 50-х роках XX ст. *рок-музики* – явища, що перевернуло парадигму музичного світосприйняття. Загалом, надати визначення рок-культурі непросто [1: 110]. Насамперед, це особливий спосіб життя в музичному просторі, де об'єдналися композиторська творчість та імпровізація, музика і сценічне дійство, живий звук і складні ефекти електронної техніки. Виникнувши під впливом

фольклору, ця культура не пов'язувала себе з конкретними традиціями: мова рок-культури інтернаціональна і спрямована на об'єднання людей різного походження й світогляду. Провідна роль у рок-музиці належить психологічному та емоційному впливу, що виходить від одного слова чи звуку. Велике значення має вплив звукової потужності рок-музики на психологічний стан слухача: під час виступів, як правило, використовується потужна і складна звукопідсилювальна апаратура та сценічні ефекти [10:10]. Рок-музика сформувалась у Великобританії та США на рубежі 50–60 рр. XX століття. Великого значення набула у творчості груп “*Бітлз*”, “*Ролінг Стоунз*” та інших. Її важливими ознаками є: опора на блюзові композиційні структури та звукоряди, короткі поспівки, гіпертрофія метроритму (з акцентом на парних долях такту), застосування електричного та електронного утворення та підсилення звуку, підвищена експресія вокального та інструментального інтонування. Рок-музика представляє собою складний конгломерат течій, що відрізняються за музичними та немусичними ознаками: належності до різних соціально-культурних рухів (наприклад, “панк-рок”, альтернативний рок), вікової орієнтації (рок для підлітків, рок для дорослих), динамічної інтенсивності (“важкий рок”, “м'який рок”), місцем в системі художньої культури (комерційний “поп-рок”, елітарний “рок-авангард”). Є окремі види і стилі рок-музики, що виникли внаслідок поєднання елементів року з іншими видами музики (джаз-рок, арт-рок, рок-бароко) [8:41]. Видатних рок-музикантів та груп дуже багато, але серед сучасних російських та українських виконавців, що подобаються молоді, хочеться відзначити *Земфіру* (рос.), та “*Океан Ельзи*” (укр.).

Залежно від спрямованості рок-музики і мети, яку ставлять перед собою виконавці, композиція може спонукати до глибоких роздумів, чи, навпаки, занурити слухача у стан глибокої індивідуальної філософичності, до духовних пошуків тощо. Так, якщо рок-музика звучить від імені інтернаціональної аудиторії, то джазова культура тривалий час була голосом конкретного етнічного середовища, зокрема, афро-американського населення США. Джаз також є способом життя. Його основа – імпровізація, що для музиканта є формою пізнання світу через звукову семантику. Саме від джазу рок перейняв свої основні риси – потяг до імпровізації і колективних форм творчості. На відміну від рок-музики, джазова імпровізація розрахована на камерне спілкування зі слухачем. Від публіки джазовий музикант чекає не фанатичного поклонництва (на що нерідко претендує рок-музикант), а зрілого розуміння, не спалаху емоцій, а занурення в духовний світ виконавця. Джазові музиканти виступають, як правило, в невеликих залах і клубах, прагнучи сформувати “свою” публіку та орієнтуючись на тонких знавців. Виникнувши понад

століття тому, джаз у ХХ ст. перейшов початкові етнічні кордони. На сьогодні – це інтернаціональний вид творчості з багатьма регіональними та стильовими різновидами, поширений і в Україні.

Поняття *поп-музики* (англ. popular music – популярна, загальнодоступна музика) включає різні стилі й жанри розважальної естрадної музики. У 50-х рр. ХХ ст. поп-музикою називали рок-музику, пізніше – шлягерів, а нині об'єднує музичні стилі різноманітного походження: "фолк", "кантрі" (від традицій сільського фольклору білошкірих США), "соул" (поєднання елементів ритм-енд-блюзу й релігійних піснеспівів "геспел" та "спірічуел", "фанк" (поєднання "геспел" і танцювальної музики африканського походження), "реггі" (або "реггей", з елементами традиційної музики народів Карибського басейну), "диско" (або "євро-диско", танцювальна музика європейських народів) та ін. Іноді сучасну поп-музику пов'язують з результатом комерційної трансформації рок-музики [9:25].

Поп-музика – у сучасному розумінні це галузь легкої розважальної музики, найбільш загальними ознаками якої являються простота сприймання, демократичність, тяжіння до актуальності проблематики у віршованих текстах пісень, стандартизованість музично-поетичної мови. В області поп-музики працюють безліч західних, російських та українських виконавців (наприклад, *Мадонна, Уїтні Х'юстон, Тоні Брекстон (зах.), Андрій Губін, Діана Гурцкая, "Отпетые мошенники" (рос.), Олександр Пономарьов, Ані Лорак, Наталя Могилевська (укр.)* та ін.). Галузь поп-музики, в свою чергу, вміщує в себе рок-музику та диско-музику (танцювальну). Поп-музика – розважальна масова музика, що використовує стилі, жанри і форми року. У цьому її відмінність від популярної музики в широкому розумінні слова – найбільш відомих музичних творів (у тому числі й класичних). Провести межу між рок- і поп-музикою непросто, хоча на практиці будь-який прихильник естрадної музики легко відрізнити два цих полюси естрадної культури. Поп-музика орієнтується на посередній смак, тому при її створенні використовуються вже відомі музичні стандарти, логотипи [1:110], але найкращі представники цієї музики (*шведська група АВБА чи австралійська Вее Gees*) є високопрофесійними музикантами, чиї композиції користуються популярністю. В Україні зразками поп-музики були *вокально-інструментальні ансамблі «Червона рута», «Кобза», «Краяни», «Смерічка», вокальні ансамблі «Явір», «Гетьман»,* інші колективи [1:113].

Спираючись на цю класифікацію, російський музикознавець І. Набок відносить до жанрів популярної легкої музики також стереотипізовані жанри розважальної музики – *мюзикл і оперету, джазові твори* і деякі стилі молодіжної контр- та субкультури (*рок-, панк-музику* та ін.). Він

виокремлює дві основні стильові групи, які спочатку конкурували між собою, – суто розважальну (переважно комерційну) масову музику й "чистий" рок. Натомість українська дослідниця Н. Кутова вважає прикметники "легка" й "розважальна" незастосовними щодо авторської пісні та рок-музики, які, як і естрада, належать до музики масових жанрів [12:27].

Реп (англ. жаргонне, гар – стрекотіти) – специфічний вокально-виконавчий стиль поп-музики та рок-музики, що виник у афро-американській вокальній музиці та із скоромовки диск-жокеїв. Представляє собою сольну чи групову ритмізовану речитацію (яка інтонується або не інтонується) чи промовляння текстів пісень (чи відокремлених строф).

Хіп-хоп – вільний стиль сучасної естрадної музики. Хіп-хоп культура на Україні та в Росії не відрізняються від американської та європейської. Вона включає в себе *брейк-данс* (сучасний танцювальний стиль), *музику, графіті, екстрім-спорт та моду*. Музика цього стилю включає в себе елементи багатьох інших напрямків (наприклад, *соул, ритм-енд-блюз, джангл, реп* та ін.). Кордони стильових визначень та відношень тої чи іншої групи до стилю реп чи хіп-хоп досить умовні. Ці обидва стилі ще не вивчені у музикознавчих вітчизняних працях, тому не дивно, що іноді у друкованих виданнях спостерігаються розбіжності щодо того, в якому з цих стилів працює виконавець чи група. Суперечності в оцінках виникають і в представників цієї "продвинутої" (рос.) культури – простих слухачів та ді-джеїв. Одними з яскравих представників стилю хіп-хоп, що знайшов відображення у вітчизняній естраді, є група "*Танок на майдані Конго*". *А в Росії це "Дисотека Аварія"* [13:35].

На сьогодні відомі різні систематики, переважно на основі врахування фактору популярності масових жанрів серед широких слухачьких кіл. Так, російський музикознавець А. Сохор відносить до цієї сфери музичного мистецтва естрадні пісні, фольклор, інструментальну оркестрову та біт-музику з репертуару гітарних вокально-інструментальних ансамблів (BIA). В основу музикознавчо-соціологічної систематики масової музики В. Конен покладено ступінь її популярності, тематику та походження. Відтак у цьому масиві виокремлено передовсім міську масову (вальси, мелодраматичні пісні на популярні вірші, салонні фортепіанні п'єси й романси, переклади для фортепіано оперних фрагментів, марші з репертуарів духових оркестрів, іспанські фламенко, негритянські спірічуелс, аранжовані для концертної естради, шансон тощо) і "демократичну" (політична пісня, пісні-заклики, пісні-памфлети, публіцистичні й сатиричні пісні, світські гімни, побутова міська пісня) музику. В. Конен окреслює жанрові та видові межі масової музики, виходячи з протиставлення професійної композиторської творчості та фольклору.

На теорії масових музичних жанрів О. Сохора ґрунтуються дослідження О. Сапожнік. Виходячи з ряду сутнісних рис та поліфункціональності у ній, автор логічно виокремлює два виміри. Це: 1) популярна музика (тобто усім зрозуміла й загальнодоступна, така, що користується безумовним визнанням широкого слухачького загалу незалежно від стилю та часу творення), а також 2) жанрова музика, розрахована на певні категоріальні групи слухачів.

Вторинно-жанровий рівень враховує склад виконавців та історичну еволюцію витворів масової музики. За типологією А. Цукера, існують чотири групи масових музичних жанрів. Перша – це жанри масової музики, успадковані від відносно віддаленого минулого, які не вичерпали ще своїх можливостей і діють в руслі розвитку власної традиції, репрезентуючи свою оригінальну сутність та індивідуально-жанрові ознаки (масова пісня, побутова музика для духових оркестрів, деякі фольклорні зразки сучасного міського музикування). До другої групи належать жанри побутової музики, характерні для міського побуту минулого, які відроджені в сучасних умовах і збагачують палітру форм масової музики (старовинний романс, танго тощо). До третьої групи масових музичних жанрів автор відносить авторську пісню, рок, естрадний шлягер, диско тощо, які виникли в попередні десятиліття. Ці жанри є найбільш мінливими й найбільш підпорядкованими впливові моди, хоча останнім часом у них сформувалися свої специфічні ознаки змісту та стилю. Четверту групу утворюють "переміщені" в повсякденну масову сферу твори академічної музики, в минулому не застосовувані для такого функціонування. Причинами такої "міграції" є розширення сфери побутування ужиткової, функціональної музики, поява нових різновидів масових видовищ (художніх, спортивних, ігрових), телетрансляції. Жанрова систематизація, вважає А. Цукер, є цілком прийнятною з огляду на динаміку змін і утворення нових жанрових взаємозв'язків у сучасній масовій музиці [5:55].

Отже, на сучасному етапі естрадному музичному мистецтву властива своєрідна трансформація структури стилю. Кожний з естрадних стилів та жанрів має специфічні художні особливості та засоби виразності, характеризується безпосереднім контактом з публікою, відкритістю майстерності, здатністю до миттєвого перевтілення. Специфіка жанрово-стильової багатогранності естрадно-музичного мистецтва полягає у могутньому емоційно-естетичному впливі на особистість завдяки винятковому ритмічному багатству, інтонаційній своєрідності, мистецтву імпровізації, окремим специфічним прийомам інструментування, що характерні для більшості видатних естрадних музичних творів. Таким чином, естрадне мистецтво посідає окреме місце як самостійне явище художньої культури і зберігає народне коріння, етнічні традиції, які йому надають національного забарвлення.

Література

1. Быкова Э.В. Рок-музыка в контексте проблем взаимодействия музыкальных культур // Народное творчество: перспективы развития и формы социальной организации: Сб. науч. тр. НИИ культуры. – М., 1990. – С. 109–133.
2. Дунаевский И.И. Назревшие вопросы легкой музыки // Сов. музыка. – 1955. – № 3. – С. 14–25.
3. Естрада // Українська Радянська енциклопедія. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1979. – Т. 4.
4. Кавун В.М. Художні особливості естрадного мистецтва України ХХ–ХХІ ст. // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. – Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Том І. – Рівне, 2013. – Вип. 19.
5. Калениченко А. Українська масова музична культура: здобутки, проблеми, шляхи розв'язання // Укр. мистецтвознавство: Матеріали, дослідження, рец. / ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України. – К., 2004. – Вип. 5. – С. 50–56.
6. Клитин С.С. Эстрада и научно-технический прогресс // Овладения театральной профессией. – М.: Искусство, 1990. – С. 81–86.
7. Клитин С.С. Эстрада и эстрадность // Проблемы развития современного эстрадного искусства. – М.: Искусство, 1988. – С. 13–27.
8. Кнабе Г.С. Феномен рока и контр-культура // Вопросы философии. – 1990. – № 8. – С. 39–61.
9. Козаченко І. Попса і мистецтво піснетворення (в Україні) // Час / Time. – 1997. – № 43. – С. 23–26.
10. Матвійчук А.М. Хай живе рок-опера // Музика. – 1992. – № 6. – С. 9–10.
11. Рева Ю.А. Естрадне мистецтво в соціокультурному процесі // Мистецтвознавчі записки: Зб. наук. пр. – Вип. 10. – К.: Міленіум, 2006. – С. 141–149.
12. Рибчинский Ю.О. Рок-опера: молодша сестра мюзиклу // Музика. – 1993. – № 5. – С. 26–27.
13. Щеглов А. БИС комментариев. Хип-хоп.// Неон. – №7. – 2002. – С. 33–37.

Марія ДРУЖИНЕЦЬ,

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
Придністровський державний університет ім. Т.Г. Шевченка

УКРАЇНСЬКЕ УСНЕ МОВЛЕННЯ ЗА ПЕРШОДРУКАМИ ХАРКІВСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Праця присвячена проблемам українського усного мовлення на діяхронічному рівні, зокрема становленню норм української орфоєпії, Г. Квітка-Основ'яненко, П. Гулак-Артемівський, Є. Гребінка відіграли важливу роль в нормалізації української мови. Правописна система першодруків харківських письменників була побудована значною мірою на фонетичних засадах, тому завдяки особливостям правопису, а частіше всупереч йому, відбулися вимовні риси, більшість з яких стала орфоєпічною нормою сучасної української літературної мови.

Ключові слова: українське усне мовлення, кодифікація, орфоєпія, першодруки

Maria Druzhynets. The Ukrainian verbal broadcasting after incunabula of the Kharkov writers

The article is devoted to the problems of Ukrainian verbal broadcasting, including the establishment of standards of Ukrainian orthoepy. G. Kvitka-Osnovyanenko, P. Gulaka-Artemowskij, Ye. Hrebinka played an important role in the normalization of the Ukrainian language. Orthographic system of Kharkov writers' incunabula was built mostly on phonetic principles, that's why due to the peculiarities of spelling, and often in spite of it, pronounced features were reflected, most of which became the orthoepical norm of modern literary Ukrainian.

Key words: Ukrainian verbal broadcasting, codification, orthoepy, incunabula.

Актуальною проблемою усного мовлення є володіння орфоепічними нормами. Орфоепічні норми, як і орфографічні, є загальнообов'язковими, їх повинні дотримуватися носії української мови, адже володіння ними полегшує процес спілкування.

Вимовні норми характеризуються великою стійкістю. Вони подаються у "Русско-украинском орфоэпическом словаре" О. Горпинича (1992), у 2-томному "Орфоэпическому словнику" (К., 2001; 2003).

Найістотніші вимовні риси української літературної мови, сформовані під впливом живого народно-розмовного мовлення, розглядалися у вагомих теоретичних працях П.О. Лавровського, О.П. Потебні, П.Г. Житецького, В.О. Науменка, А.Ю. Кримського, І.І. Огієнка, О.Н. Синявського, М.Ф. Наконечного, М.А. Жовтобрюха, П.Д. Тимошенка, М.М. Фащенко.

Кожна орфоепічна норма має своє коріння. Фіксацію вимовних норм сучасної української літературної мови знаходимо у першодруках та рукописах, писаних фонетичним правописом, тому ставимо своїм завданням простежити відбиття орфоепічних норм за творами-першодруками харківських письменників, які користувалися слобожанським фонетичним правописом: повість «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка (1841), «Кобзар» П.П. Артемовського-Гулака (1877) та «Кобзаря. Пырятынської ластивки Е. Гребинки» (1878). Фіксація живої народної вимови у писаних текстах дає можливість говорити про обґрунтованість, сталість певної вимовної норми, хоч у мовленнєвій практиці одна норма є більш засвоєним, інша найменш засвоєним орфоепічним явищем.

У досліджуваних джерелах засвідчена вимова [i], що передається літерою *и*, на місці давнього [ѣ] та [е]: у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка послідовно – *свити* (14), *хлибець* (21), *обидь* (29), *диточкамы* (31), *грихы* (32), *симья* (35); у «Кобзарі» П. П. Гулака-Артемовського послідовно – *рижки* (10), *смило* (11), *бисовський* (12), *гориха* (13), *свит* (21), *дило* (15), *грихъ* (16), *викъ* (19), *михъ* (21); у «Кобзарі» Є. П. Гребінки у переважній кількості випадків – *вечиръ* (3), *свити* (9), *дивчатъ* (9), *лисы* (9), *але коренця* (34). Ця вимовна риса, відбита у «Грамматике малороссийского наречия» О. Павловського – *різныці* (56), *вінци* (29), *квітка* (38), у «Словнику української мови» П. Білецького-Носенка – *видьма* (76), *виникъ* (77), *вира* (78), *горихъ* (103) [8:39].

Простежується вимова [i], що позначається літерами *и*, *і*, на місці [о]: у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка послідовно – *покірна* (16), *нижкамы* (34); у «Кобзарі» П. П. Гулака-Артемовського послідовно – *ничъ* (7), *бривкамы* (7), *рідъ* (8), *причъ* (9) (рос. *прочь*), *хвистъ* (10); у «Кобзарі» Є. Гребінки у переважній кількості випадків – *двиръ* (11), *тільки* (11), *стиль* (16), *дзвин* (28), *силлю* (37), хоч знаходимо *дзвоницу* (25). Ця особливість передається у граматиці О. Павловського – *вісько* (29),

дзвінь (33), у словнику П. П. Білецького-Носенка – *бибъ* (54), *китъ* (184) [8: 39].

Початковий наголошений [i] передається буквою и: у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *играшки* (18), *игры* (43); у «Кобзарі» П.П. Гулака-Артемівського – *инша* (15), *ижъ* (30); у «Кобзарі» Є.П. Гребінки – *искры* (11), *иволга* (11), *иншый* (18). Літера и на позначення початкового наголошеного [i] подається в драгоманівці: *инакше* (3:12, 33), *инчих* (3:20) [58:100]. Фіксація літери и, що свідчить про відбиття сучасної орфоепічної норми у загальних назвах, зустрічається і в «Словарі української мови» (1907-1909) Б. Грінченка: *идол*, *ижиця*, *икати*, *индик*, *иржа* [1:182]. Варто зазначити, що написання початкового и перед н було орфографічною нормою на початку ХХ ст. і правило формулювалось у «Найголовніших правилах українського правопису» (1918) [9:364].

Зрідка фіксується вимова ненаголошеного [e], наближеного до [и]: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *почыпылы* (27); у «Кобзарі» Є. Гребінки [e] передається літерою и (ы) перед наголошеним [i] лише в одному слові – *мыні* (42). У повісті Г. Квітки-Основ'яненка ненаголошений [e] передається літерою е – *веселішь* (32), *прожене* (39). У словнику П.П. Білецького-Носенка іноді фіксується вимова ненаголошеного [e] як [и]: *видмідъ* (76), *бисидъ* (56) [8:39]. У Т. Шевченка ненаголошений [e] позначається літерою и перед наголошеним [и], [у], [о], [е], [а] у префіксах: *ныначе* (44, I), *ныполюбило* (12;II); у коренях іменників: *ришоткою* (50,I), *систру* (36,I); у коренях дієслів: *христылася* (75,I), *зариготались* (90,I); у коренях прикметників: *невилыку* (126,II; 162,II); у коренях займенників: *мыни* (68,II), *мине* (144,I); у суфіксі -ен- іменників: *бисыня* (60,I), *мышынять* (69,I); у суфіксі дієприкметників: *замучи-не* (104,I), *поточине* (104,I), *крадыне* (192,II); у суфіксі -ечк- іменників: *рижички* (216,I), *сорочички* (9,II); у закінченні дієслів II особи однини: *любитымишь* (133,II), *незнатимишь* (6,I) [19:95]. Зрідка простежується фіксація вимови [e] як [и], що передається на письмі літерою и, в "Енеїді" І.Котляревського перед наголошеним складом з [i]: *минѢ* (I:236), у граматиці О.Павловського перед наголошеним складом з [i], [о]: *мині* (87), *чырвоный* (65), в альманасі «Русалка Дністрова» перед наголошеним складом з [i]: *минѢ* (5) [6:365].

Як зазначає Тоцька Н.І., перед складом з дальшим наголошеним голосним середнього чи низького підняття [e] змінюється менше, а перед складом з наголошеним голосним високого підняття – більше наближається до [и]. При вимові ненаголошеного алофона [и] артикуляція дещо знижена й наближена до ненаголошеного [e] [10:28].

Ненаголошений [и] у досліджуваних джерелах позначається літерою ы послідовно: у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *невпывѣвся* (31),

вышива́ла (33), *тихе́сьенька* (33); у «Кобзарі» П. Гулака-Артемовського – *прыво́вля* (7), *плыве́* (7), *выхо́дять* (8), *ба́чышь* (8); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *добры́й* (3), *сыро́тыну* (4), *мыло́стывы́й* (9), *вы́шенькы* (11). Зрідка ненаголошений [и] позначається літерою е, перед складом з ненаголошеними [е], [а] у словнику П. Білецького-Носенка: *вешня́къ* (74); у граматиці О. Павловського зустрічається: *віде́лки* (9), *сокі́ра* (59) [26:40]. У творах Т. Г. Шевченка ця норма знайшла ширше відбиття, зокрема у префіксі при-: *преблуда* (5, I), *преби́глы* (127, II); у коренях іменників: *Енесе́й* (104, I; 50, II), *Володи́меръ* (102, II); у коренях дієслів: *блесну́ти* (77, I), *умерала* (92, I); у коренях прикметників: *вешне́вий* (39, II), *вешне́выми* (137, II); у суфіксах -учи, -ючи, -ячи, -вши дієприслівників: *йду́че* (121, II), *ляга́юче* (121, II), *узя́вше* (127, II); у закінченні дієслів III ос. одн. майбутнього часу: *лази́тете* (69, II), *неба́читете* (109, II); у кінці прислівників: *нико́ле* (107, II), *всю́де* (110, II) [25:96]. Вимова ненаголошеного [и] у граматиці Я. Головацького передається літерою и (ы): *отвы́кнувъ* (189), *отны́нъ* (212), *мы́ти* (138) [4:157]. Ненаголошений [и] іноді передається літерою е у граматиці О. Павловського: *шепи́на* (74), в альманасі «Русалка Дністрова»: *лебо́нь* (27). Трапляються випадки, у яких на позначення ненаголошеного [и] вживається буква і: *трі́вога* (50, № 10, 1861), очевидно, це вплив діалектної вимови [6:366].

Для сучасної української літературної мови характерною є нейтралізація фонетичної опозиції вокалізму /e/: /и/ в ненаголошених позиціях, коли /e/ на синтагматичній осі втрачає свою ознаку "середнє піднесення (переднього ряду)" диференційних рис, а її звукове поле зливається із звуковим полем /и/. Така нейтралізація характерна для південних говорів української мови. У науковій літературі поширена думка, що звуки [е] та [и] в ненаголошених позиціях сучасної літературної мови взаємно наближаються, в їх артикуляції виникає так зване індіферентне, або байдуже, положення язика в передній частині ротової порожнини. Це взаємне наближення звуків [е] та [и] в ненаголошених складах перехрещується з гармонійною асиміляцією голосних залежно від наступного ненаголошеного. Перед голосними [і], [и], [у] звук [е] в ненаголошеній позиції набуває такого звуження, що різною мірою наближається до [и], а перед [і] в окремих словах при швидкій вимові – до [і] [2:22].

Не засвідчується у досліджуваному матеріалі вимова ненаголошеного [о], наближеного до [у]: у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *голубко́ю* (48), *голубочко́* (85); у «Кобзарі» П. Гулака-Артемовського – *горилкы* (20); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *голубко́* (23), *зозу́ля* (30), *голубья́тко* (64). Вимова ненаголошеного [о] передана буквою у лише Т. Г. Шевченком у «Більшій книжці»: *зузу́ля* (111, II) [7:97].

Підтверджується у досліджуваних джерелах фонетична риса української мови – вживання *о, е* після шиплячих [ж], [ч], [ш]. Звук [о] засвідчується після шиплячих перед твердими приголосними, перед складом з [и], [а], [о]: У повісті Г. Квітки-Основ'яненка – *жони* (14); у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *чортами* (11), *чоловика* (15), *вчора* (25), *чорныла* (32); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *чорнымы* (10), *чорніе* (13), *вечорами* (19), *бджолы* (21). Звук [е] після шиплячого перед складом з [и] простежується один раз у «Кобзарі» Є. Гребінки – *пшеницю* (32).

Фіксується вживання суфікса **-ова-**, яке не збігається з нормою: у «Кобзарі» П.П. Гулака-Артемівського – *пидвечирковать* (21), *скоштовавъ* (21); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *не розпечатовавши* (10), *дивоваты* (22), *зпустковала* (59). У повісті «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка зрідка представлено варіативне вживання суфікса **-ова-** та **-ува-**: *видбрехуватись* (61), *розпытувавъ* (64), *пробувавъ* (78), *але зрадувалась* (41), *куповаты* (44), *подаровала* (48), *красоватысь* (45). У творах Т.Г. Шевченка засвідчено паралельне вживання на письмі варіантів суфікса **-ува-** та **-ова-**: *руйновали* (17,К), *пановалы* (99,К), *рятоваты* (110,К), *шановати* (25,Б), *будовали* (15,І) *але ночувала* (76,К), *дивувала* (78,К), *зимувати* (73,І), *шинкувать* (140,ІІ) [28:97]. Передача цієї вимовної особливості зрідка фіксується у словнику П. Білецького-Носенка: *дякувавъ* (34), *але вередовали* (72) [8:40]. Б. Кобилянський вважає, що паралельна фіксація суфікса *-ува-*, *-ова-* свідчить про звукову неусталеність цього морфа [3:16].

У досліджуваних матеріалах засвідчується тенденція до вимови **[ри]**, **[ли]** у відкритих складах між приголосними: у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *прыймы* (46), *крыныци* (46); у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *дрыжыть* (16), *грымыть* (17), *блыщыть* (8); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *блискають* (12), *брыньчыть* (103). Засвідчується непослідовність у передачі на письмі сполучень **[ри]** та **[ли]** у відкритому складі: у Т.Г. Шевченка: *grimіли* (421,І), *чорнобрива* (12,ІІ), *крыныцю* (200,ІІ), *перехристившись* (178,ІІ), *але кровави* (112,І), *блеснути* (77,І), *охрестила* (27,ІІ) [25:98]; у словнику П.П. Білецького-Носенка: *дрижати* (123), *блискавка* (57), *кривавий* (136), *але кревъ* (196) [26:40]. Збережена традиція передачі на письмі *ри*, *ли* у М.Осадци: *крыло* (150), *блискає* (184). Тенденція до вимови **[ри]**, **[ли]** у відкритих складах між приголосними характерна і для граматики Я. Головацького: *брити* (139), *розличати* (135) [4:521].

Таким чином, у досліджуваних джерелах знайшли відбиття такі орфоепічні норми голосних: вимова **[і]** на місці **[ѣ]**, **[е]** та **[о]** (у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського та у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка послідовно, у «Кобзарі» Є. Гребінки у переважній більшості випадків); зрідка

вимова ненаголошеного [е] як [у] (у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського та у «Кобзарі» Є. Гребінки); послідовна вимова початкового голоного [і] як [у]; послідовне вживання – о, е після шиплячих; ри, ли у відкритих складах між приголосними.

Префікс [з-] перед глухими приголосними у досліджуваних джерелах передається літерою **с** у переважній більшості випадків: у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *спіткнулась* (51), *скупыла* (52), *схаменулась* (56), *схылылась* (65), *але неспустылысь* (37), *незтямылась* (37), *зкочыла* (44), *зходъ* (45) (сонця); у «Кобзарі» Гулака-Артемівського – *спынысь* (9), *сплеть* (13) *скорчывьсь* (14), *скопылывь* (15), *але зправыть* (33); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *скажы* (3), *скосывши* (5), *спугнувь* (14), *скакати* (33), *скынувь* (40), *але зпысавъ* (10), *зкладає* (67), *зпавъ* (82). У Т.Г. Шевченка префікс [з-] послідовно передається літерою **с** перед **п, х, с, ч**: *спочиває* (13,II), *сходить* (17,I), *ссунувся* (249,II), *счулась* (406,I); перед **т, к** – передається варіативно: *стихати* (23,Б), *склыкає* (16,I), *але зтиха* (105,II), *зкликали* (341,I) [7:98]. У граматиці О. Павловського послідовно вживається літера **с** на позначення префікса **з-** перед глухими **к, п, х**: *скажешъ* (88), *сподобавъ* (59); у П.П. Білецького-Носенка – варіативна передача: *зпитати* (159) і *скизлити* (328) [8:40].

У першодруках простежується варіативне вживання прийменника **з**. Перед глухими приголосними вживається то **зь**, то **съ**: у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *зь толку* (46), *зь такихъ-то* (57), *зь того* (76), *але съ хуторивь* (64), *съ хаты* (105); у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *зь кухвы* (10), *зь попомъ* (18), *зь хаты* (28), *зь килка* (30), *але съ поставця* (9), *съ пяты* (16), *съ того* (29); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *зь Києва* (10), *зь поля* (14), *зь панамы, але съ хлибомъ* (36), *съ пидсудкамы* (50). Ця особливість послідовно засвідчена у творах Т.Г. Шевченка: *зь тобою* (107,II), *съ тобою* (151,II) [7:98].

У досліджуваних джерелах представлена варіативна передача на письмі вимови префікса **роз-** як [роз-] і [рос-]: у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *россердытця* (36), *росглядыть* (41), *роспытоваты* (48), *але розцвитають* (33), *порозпуска* (33), *розказую* (33), *роздяглась* (35); у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *росплатывся* (15) і *розплатывся* (19), *розстовкъ* (25), *розсылає* (32); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *розсыпане* (12), *розмовляти* (22), *розсерджу* (34) і *роспрындывшись* (32), *ростають* (14), *роспытай* (31). Ця норма представлена у творах Т.Г. Шевченка перед глухими [к], [п]: *росказуй* (37,К) і *розказаты* (86,К); перед глухими [т], [ц] і [ч] послідовно вживається префікс [рос-]: *росцвитає* (107,К), *ростилалася* (128,II), *росчиняють* (177,II; 247,II); перед кореневим [х] вживається префікс [роз-]: *розходивсь* (262,II), *розхристані*

(179,І) [7:99]. У переважній більшості випадків засвідчене написання роз- у словнику П. П. Білецького-Носенка: *розказавъ* (315), *розпатлати* (315) [8:40].

У «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка не зустрічається варіативна вимова префікса **без-**: *безчестя* (71), *бездняныкамы* (74), *безперестанно* (89).

У досліджуваних джерелах засвідчено збереження дзвінких приголосних у кінці слова: у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *щобъ* (34), *пидбигъ* (43), *потягъ* (43), *на догадъ* (45), *недугъ* (46); у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *ридъ* (8), *щобъ* (22), *батигъ* (24), *перелигъ* (32); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *Богъ* (18), *хлибъ* (20), *снигъ* (29), *голодь* (30), *людъ* (38). Послідовно дзвінкий приголосний у кінці слова передається відповідними буквами у творах Т.Г. Шевченка: *назадъ* (38,К), *ворогъ* (103,К), *але архистратихъ* (176,ІІ) [7:100]; у граматиці О. Павловського: *гарбузь* (69), *дубъ* (79), *підъ* (85) [8:40]; у словнику П.П. Білецького-Носенка: *рядъ* (319), *плугъ* (284), *тулубъ* (357) [8:41].

Фіксується у досліджуваних джерелах вимова дзвінких приголосних перед глухими: у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка у переважній більшості випадків – *подружкамы* (34), у *дружкахъ* (35), *за ложку* (35), *лыхорадка* (36), *нижкамы* (37), *походка* (52), *тяжко* (52), *але юпку* (33), *лошка* (37); у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського послідовно – *тяжко* (15), *швидко* (15), *слабкий* (17), *стежка* (21), *рибка* (21), *удка* (21), *Рябо* (22) і в «Кобзарі» Є. Гребінки послідовно – *сторожка* (12), *важко* (22), *голубко* (23). Ця норма відбита у творах Т.Г. Шевченка: *ягидку* (34,К), *дружки* (77,К), *парубки* (126,ІІ), *свидки* (200,ІІ) [25:100]; у граматиці О. Павловського: *брыдкий* (7), *губка* (32); у словнику П.П. Білецького-Носенка: *бабка* (48), *боридка* (59) [26:41]; у граматиці Я. Головацького: *рѣдко* (24), *солодкій* (160) [4:521]. П. Куліш послідовно дотримується традиції при передачі на письмі дзвінкого перед глухими приголосними: *близько* (28, № 9, 1861), *тяжко* (30, № 9, 1861) [5:155–156].

У префіксах од-, об-, під- та в прийменниках одъ, объ, підъ фіксується дзвінкий приголосний: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *одпочынокъ* (13), *обскубуть* (28), *пидставляе* (10), *пидъ тыномъ* (19), *объ тимъ* (24); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *одпысавъ* (12), *пидкосывъ* (12), *обтрусять* (14), *одъ тебе* (24); у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *обсилаючы* (96). Збереження дзвінкого [д] чітко відбите на письмі в граматиці О. Павловського: *одкарабкаюся* (48); у словнику П.П. Білецького-Носенка: *одповивъ* (259) [26:41]. У творах Т.Г. Шевченка префікс од- часто оглушується й передається літерою т, особливо перед кореневим [д]: *одпочине* (4,І) *але отдала* (23,І) [7:100].

У першодруках засвідчено передачу на письмі пом'якшеного [р'] та м'якого [ц'] у кінці слова: у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *зорі* (14),

шквирю (73); *туманець* (32), *каминець* (47), *кинець* (59); у «Кобзарі» П. Гулака-Артемовського – *пысарь* (16), *царь* (21); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *каганець* (22), *панотець* (23). У творах Т.Г. Шевченка фіксується вимова пом'якшеного [р'] у непрямих відмінках іменників чоловічого роду II відміни: *косаря* (80,II), *лицаря* (169,II); м'яка вимова приголосного [ц']: *місяця* (22,Б), *палець* (66,І) [25:101]. У досліджуваних джерелах фіксується напівпом'якшена вимова шиплячих приголосних: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемовського – *шкварчать* (9), *бряжчать* (15), *курчать* (23); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *бижать* (19), *блыщать* (84), *лежать* (103); у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *кулаччямь* (68), *заворчявь* (73). Твори Т. Г. Шевченка засвідчують пом'якшену вимову довгих шиплячих: *запорожжя* (98,І), *клоччям* (29,II) [7:101].

Отже, у досліджуваних джерелах послідовно відбита: вимова дзвінких приголосних у кінці слова та перед глухими (у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка у переважній більшості випадків); вимова дзвінкого приголосного у префіксах *од-*, *об-*, *під-* та напівпом'якшена вимова шиплячих приголосних. У переважній більшості випадків фіксується вимова префікса [з-] перед глухими приголосними як [с-]. У «Кобзарі» П. Гулака-Артемовського та у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка відбита вимова пом'якшеного [р'] та м'якого [ц'] у кінці слова. У першодруках засвідчено варіативне вживання прийменника *з* як [з-] і [с-]; префікса [роз-] як [роз-] і [рос-].

Відбиття асиміляції свистячого приголосного перед шиплячим зустрічається один раз у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *прынишы* (37), один раз у «Кобзарі» П. Гулака-Артемовського – *бряжчать* (15) та два рази – у «Кобзарі» Є. Гребінки – *пидьижжае* (97), *зьижжае* (98). Ці приклади свідчать про те, що в усному мовленні ця особливість простежувалась.

Частково ця вимовна особливість передавалася у творах Т.Г. Шевченка: *ближченько* (61,І) [4:101]; у граматиці О. Павловського: *рожжалувався* (83), у словнику П.П. Білецького-Носенка: *дзижчати* (115) [8:41]. Ця орфоепічна норма не передається у граматиці Я. Головацького: *зь жалю* (31), *зь чого* (31) [4:522]; у творах П. Куліша: *розжеврїли* (32, № 1, 1862), *россахнуло* (39, №1, 1862) [5:159].

На основі одного випадку у «Кобзарі» Є. Гребінки – *квитци* (35) та декількох прикладів у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *отцей* (38), *отце* (52), *отцевськїй* (64) можемо твердити, що асиміляція приголосного [т] як [цц] не зафіксована.

Матеріал повісті «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка фіксує вимову [т] перед [ч] як [чч] у переважній більшості випадків: *заквичча* (32), *браччыка* (81), *але пан-отченьку* (70).

У досліджуваних джерелах передається асиміляція шиплячого [ш] наступним м'яким свистячим [с]. Вимова [шс'] як [с'] передається одною літерою с або двома – сс: у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка послідовно – *неоглядысся* (29), *незчуеся* (29); у «Кобзарі» П. Гулака-Артемовського послідовно – *товчесься* (18), *повернесья* (22) і *повернесься* (27), *схаменесься* (29), *ловысся* (34); у «Кобзарі» Є. Гребінки у переважній кількості випадків – *дывысся* (5), *молысся* (12), *смієся* (18), *торгуєся* (18), *крутысся* (19), але один раз фіксується – *спечешься* (64). Ця вимовна особливість послідовно фіксується: у творах Т.Г. Шевченка: *радися* (393, I), *сховаєся* (250, II) [25:102]; у граматиці О. Павловського: *засмієся* (80), *пресься* (91) [8:41].

Вимова [чц'] як [ц'] зрідка засвідчується у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *на ручци* (43), у *купочци* (48), *комашичци* (49), *самочци* (49), *дочци* (51), *тарилочци* (51), *але нытоци* (33). У творах Т.Г. Шевченка засвідчена вимова [чц'] як [ц':], *вкупоци* (33, I), *хатиноци* (73, I) [7:102].

Абсолютно послідовно у досліджуваних джерелах у кінці дієслівних форм фіксується вимова [т'] перед [с'] як свистячого, написання якої передається буквосполуками -тця, -тьця: у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *зберутця* (30), *стараєтця* (31), *прыньметця* (31), *бьетця* (31), *перехрыстытця* (32); у «Кобзарі» П. Гулака-Артемовського – *ловытця* (7), *трапытця* (16), *значытця* (16); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *нахваляютьця* (9), *наберетця* (11), *вытягнутця* (12). У творах Т.Г. Шевченка засвідчена вимова [т'с'] як [ц':], *моляця* (1, I), *гойдаюця* (3, I), [25:103]. О. Павловський -ться послідовно передавав як [ц'ц'а]: *барыцьца* (6), *дывувацьца* (34) [26:41]. Не фіксується асиміляція -ться як [ц'ц'а] у дієслівних формах Я. Головацького: *кончаютса* (183) [4:158].

Відсутні випадки африкатизації [д] і [д'] перед свистячими: у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *пидцюкне* (35), *колядци* (53), *ловцемъ-молодцемъ* (67); у «Кобзарі» П. Гулака-Артемовського – *гаспидська* (21), *удци* (21), *пидступыть* (21); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *молодци* (24), *людська* (100). Ця особливість вимови не передається у граматиці О. Павловського: *жмудськйй* (139) [26:41]; у словнику П.П. Білецького-Носенка: *людскость* (215) [8:41]; у творах Т.Г. Шевченка: *людською* (53, I) [7:103].

На основі матеріалу «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка можемо твердити, що африкатизація [д] перед шиплячими також не відбита: *поридчалы* (50), *швыдче* (50), *невидчепытця* (52), *пиджыда* (52), *одже* (53, 78), *прышедшы* (66).

На позначення афrikат [д^ж] і [д^з] вживаються буквосполучення дж, дз: *дзвонять* (18), *гляджу* (105) – у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка; *джерела* (10), *грынджолы* (15), *дзвинку* (30) – у «Кобзарі» П. Гулака-

Артемівського: *бджола* (25), *дзвоник* (27) – у «Кобзарі» Є. Гребінки. Ця норма закріплена у творах Т.Г. Шевченка: *дзвонять* (27,І), *дзвони* (421,І) [25:104], у граматиці О. Павловського: *джжуть* (33), *дзвоньця* (33); у словнику П.П. Білецького-Носенка: *гудзикъ* (1080), *джбанъ* (114) [8:42].

На основі одного прикладу, зафіксованого у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка, можемо говорити про чергування [д] - [д^ж] у дієслівних формах: *гляджу* (105) (*глядіти*).

У «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського простежується передача на письмі довгих приголосних у наголошеному суфіксі -енн-: *предывенна* (16), *благословенни* (35). Ця особливість засвідчена у рукописах Т.Г. Шевченка: *утомленный* (212,ІІ), *первозданный* (223,ІІ), *прокаженна* (13,ІІ) [7:104].

У досліджуваних джерелах зустрічаються декілька прикладів, які засвідчують спрощення в групах приголосних: *серце* (11), *сонце* (17) – у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського; *щаслива* (23) – у «Кобзарі» Є. Гребінки; *жалослыва* (73), *празныка* (72), *але счастлива* (44), *честный* – у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка. Спрощення в групах приголосних непослідовно передається: у творах Т.Г. Шевченка: *серце* (4,І), *щастливіи* (12,І), *щасливій* (10,ІІ) [4:104]; у словнику П.П. Білецького-Носенка: *пидвластный* (279), *серце* (325); у драгоманівці: *протестантства* (3:27), *жалості* (3:15) [6:364].

У першодруках зафіксовано приклади, які свідчать про тенденцію до подовження вимови м'яких і напівпом'якшених зубних приголосних: у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *весилья* (30), *кулаччамъ* (37), *свтанья* (52), *угилья* (56); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *життя* (23), *имення* (34), *силлю* (37), *зобачення* (105). Традиція асимілятивного подовження сформувалася не відразу. Єдине написання із збереженням подовженого приголосного фіксується в «Енеїді» І. Котляревського: *убрання* (13,І). Послідовно простежується написання такого типу у граматиці О. Павловського: *багатыѢ* (7); частково у тлумачному словнику П.Білецького-Носенка: *рилля* (313) [8:42]. Подовжена вимова приголосних знайшла підтвердження у творах Т. Шевченка: *возлисса* (61,К), *зіллячка* (78,К), *але попидтыню* (16,К) [7:104]. Послідовно асимілятивне подовження засвідчено у творах П. Куліша: *браття* (1861, 9:28) [5:158].

У досліджуваних кобзарях зафіксовані випадки, які не засвідчують розрізнення звуків [г] і [г']: у «Кобзарі» Гулака-Артемівського – *горихъ* (11), *гавы* (28); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *горобци* (30), *герготня* (60).

На основі одного випадку у «Кобзарі» Є. Гребінки – *рушныкы* (11) та декількох випадків у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *сердешный* (40), *пшенишный* (65), *соняшный* (114) можемо стверджувати про відбиття

дисиміляції приголосних [чн]. Дисиміляція приголосних [чн] як [шн] передається у творах Т.Г. Шевченка: *сердешна* (59,К), *рушницю* (335,І) [25:104]; у граматиці О. Павловського: *мирошныкъ* (46); у словнику П.П. Білецького-Носенка: *соняшныкъ* (335) [8:41].

Таким чином, у досліджуваних джерелах послідовно передається: аффрикатація [т'с'] як [тц'] або [т'ц']; позначення аффрикатів [д^ж] і [д^з] буквосполученнями дж, дз; спрощення в групах приголосних; асиміляція шиплячого [ш] наступним м'яким свистячим [с'] (у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського та у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка); дисиміляція приголосних [чн] як [шн] та подовження зубних приголосних у позиції між голосними (у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського та у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка). У «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського послідовно фіксується подовження приголосних у наголошеному суфіксі -енн-.

Як бачимо, у першодруках знайшли широке відбиття майже всі орфоепічні норми сучасної української мови. Можемо твердити, що першодруки харківських письменників відіграли важливу роль у формуванні орфоепічних норм, оскільки вони відтворюють процес становлення орфоепічних норм на певному хронологічному зрізі, засвідчують стан сформованості певної літературної норми, відбивають особливості народної вимови, які згодом стали основою сучасної орфоєпії.

Література

1. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 367 с.
2. Жилко Ф.Т. Нейтралізація фонологічної опозиції в українській літературній мові // Мовознавство. – №4. – 1968. – С. 17–24.
3. Кобилянський Б. Фонетико-орфоепічні норми української літературної мови. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1971. – 91с.
4. Микитин М.Л. Відбиття орфоепічних норм у західноукраїнських граматиках ХІХ століття (на матеріалі граматик Я. Головацького та М. Осадци) // Вісник Львівського університету. – Серія філологічна. – № 34. – Ч. II. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – С. 519–525.
5. Микитин М.Л. Відбиття особливостей народного мовлення у творах П. Куліша, надрукованих на сторінках журналу “Основа” (1861–1862) // Записки з українського мовознавства: Зб. наук. праць / Відп. ред. Ю. О. Карпенко. – Одеса: Астропринт, 2000. – С. 151–160.
6. Микитин-Дружинець М.Л. Орфоепічний стандарт української мови: історія та реалії // Записки з українського мовознавства: Зб. наук. праць / Відп. ред. Ю.О. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2009. – Вип. 18. – С. 363–369.
7. Микитин-Дружинець М.Л. Шевченко Т.Г. та становлення української орфоепії // Записки з загальної лінгвістики. – Одеса, 2001. – Вип. 2. – С. 94–107.
8. Микитин М.Л. Формування орфоепічних норм української літературної мови (на матеріалі «Граматики малоросійського нарѣчя» О. Павловського і «Словника української мови» П. Білецького-Носенка) // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 37–43.
9. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Наук. думка, 2001. – 440 с.
10. Тоцька Н.І. Ненаголошені алофони голосних фонем української літературної мови (до питання про редукцію голосних) // Мовознавство. – 1970. – № 4. – С. 21–30.

Джерела

1. Кобзарь П.П. Артемовського-Гулака. – Киевъ: Типогр. М.П. Фрица, 1877. – 35 с.
2. Кобзаръ. Пыратынська ластивка Е. П. Гребинкы. Киевъ: Типогр. Корчакъ-Новицкаго, 1878. – 110 с.
3. Малоросійскія повѣсти, рассказанные Грыцькомъ Основьяненком. – Харьковъ, 1841. – Т.1. – 437 с.

Maria DRUZHYNETS,
Odessa.I.I.Metchnikov National University
T. Shevchenko Transnistria State University

THE UKRAINIAN VERBAL BROADCASTING AFTER INCUNABULA OF THE KHARKOV WRITERS

The article is devoted to the problems of Ukrainian verbal broadcasting, including the establishment of standards of Ukrainian orthoepy. G.Kvitka-Osnovyanenko, P.Gulaka-Artemowskyi, Ye.Hrebinka played an important role in the normalization of the Ukrainian language. Orthographic system of Kharkov writers' incunabula was built mostly on phonetic principles, that's why due to the peculiarities of spelling, and often in spite of it, pronounced features were reflected, most of which became the orthoepical norm of modern literary Ukrainian.

Key words: *Ukrainian verbal broadcasting, codification, orthoepy, incunabula.*

The actual problem is the possession of speech pronouncing rules. Pronouncing rules as spelling are binding, it must comply with Ukrainian language media, because possession facilitates communication.

Rules of pronunciation are characterized by great strength. They are served in the "Russian-Ukrainian orthoepical dictionary" of O.Horpynych (1992), and in 2-part "pronouncing dictionary" (Karl, 2001; 2003).

The most significant features of spoken Ukrainian literary language formed under the influence of people's living conversational speech considered important in theoretical works of P.O. Lavrovskiy, O.P. Potebnya, P.H. Zhytetskiy, V.O. Naumenko, A.Yu. Krymskiy, I.I. Ohiyenko, O.N. Synyavskiy, M.F. Nakonechny, M.A. Zhovtobryuh, P.D. Tymoshenko, M.M. Faschenko.

Each pronouncing rule has its roots. Fixation spoken norms of modern Ukrainian literary language found in incunabula and manuscripts written phonetic spelling so aims to trace the reflection pronouncing rules on the works-incunabula Kharkov writers, who used Slobozhanska phonetic spelling: the story "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko (1841), "Kobzar" of P. P. Artemovskiy-Gulak "(1877) and "Poet. Рыгатынскоу lastyvyky" of E. Hrebynka "(1878). Fixing living folk pronunciation of written texts makes it possible to speak of reasonableness, consistency specific rules of pronunciation, though in speech practice one rule is more inured, another less inured pronouncing phenomenon.

In the studied sources certified pronunciation [and] passed the letter and, in place of the old [Ѣ] and [е]: the "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko series - suite (14) hlybets (21), obid (29) dytochkamы (31) hryhy (32) symya (35); in "Kobzar" of P. P Gulak-Artemovs'kyj series - ryzhky (10) smylo (11), bysovskyy (12), horyha (13) svytas (21) dylo (15) hryhъ (16) vykъ (19) myhъ (21); in "Kobzar" of E. P. Hrebynka in most cases - vechurъ (3), svuite (9), dyvchatъ (9), lysy (9), but korentsya (34). This feature uttered, reflected in the "Little Russian grammar adverbs" of O. Pavlovsky - riznytsi (56), vintsi (29), kvitka (38), the "Dictionary of Ukrainian Language" of P. Beletsky-Nosenko - vydma (76) vynykъ (77) Vir (78) horyhъ (103) [8:39].

There has pronunciation [i] that affects and letters, and in place [o]: in "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko series - pokirna (16) nyzhkamы (34); in "Kobzar" of P.P. Gulak-Artemovskiy series - nychъ (7), bryvkamы (7), ridъ (8), pryhъ (9) hvystъ (10); in "Kobzar" of E. Hrebynka in most cases - dyurъ (11), tilky (11), stylъ (16) dzvyn (28), sillyu (37), though we find dzvonytsyu (25). This feature is transmitted in grammar of O. Pavlovsky - visko (29) dzvinъ (33) in the dictionary of P. P.Nosenko-Bielecki - bybъ (54) kyтъ (184) [8:39].

Initial emphasized [i] the letter and passed: in "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko - yhrashky (18), yhry (43); in "Kobzar" of P.P. Gulak-Artemovskiy- ynsha (15) yzh (30); in "Kobzar" of E. Hrebynka - yskry (11), oriole (11), ynshyy (18). The letter and to indicate the initial emphasized [i] served in drahomanivtsi: ynakshe (3:12, 33), ynchyh (3:20) [58: 100]. Fixing [i], indicating the reflection of modern standards in public pronouncing names, found in the "Ukrainian Language Dictionary" (1907-1909) of B.Grinenko: ydol, ykaty, yndyk, yzha [1: 182]. It should be noted that the original writing and spelling before district was the norm in the early XX century and the rule formulated in the "most important rule Ukrainian orthography" (1918) [9: 364].

Occasionally fixed unstressed pronunciation [e] close to [s]: the "Kobzar" by Hulak-Artemovs'kyj - рочырылы (27); in "Kobzar" of E. Hrebynka [e] and transmitted the letter (s) before stressed [and] only one word - мыны (42). The story of G. Kvitka-Osnovyanenko unstressed [e] passed the letter e - veselyshъ (32), progene (39). In the dictionary of P.P.Bielecki-Nosenko sometimes recorded pronunciation unstressed [e] as [s]: vydmid (76) bysyda (56) [8:39]. In work of Shevchenko unstressed [e] and denoted by the letter before stressed [s], [in], [o], [f], [a] prefix in: ныпаче (44, I) ныpolyubylo (12; II); in the roots of nouns: ryshotkoyu (50, I) systru (36, I); in the roots of verbs: hrystylasya (75, I) zaryhotalys (90, I); in the roots of adjectives: nevylyku (126, II, 162 II); in the roots of pronouns: мыны (68, II), -en- in suffix nouns: bysynya (60, I)мышыныаць (69, I); in suffix participles: zamuchyne (104 I) potochyne (104 I) kradyne (192); -echk- in suffix nouns: ryzhychky (216 I) sorozychky (9, II); After verbs in the second person singular: lyubytyмышъ (133, second), neznatymyshъ (6 I) [19:95]. Rarely seen fixation pronunciation [is] as [a] transmitted in writing a letter in the "Aeneid" Kotlyarevskyi stressed before the composition of [ij]: myнѢ (I: 236), in grammar of O.Pavlovskiy stressed before the composition of the [ij] [o]: Minh City (87) чырыныы (65), in the anthology "Rusalka Dnistrova" stressed before the composition of [ij]: myнѢ (5) [6: 365].

As the Totska N.I., before the composition of a further accented vowel medium or low elevation [e] changes less, and to the composition of the stressed vowel high elevation - closer to [s]. When the pronunciation of unstressed allophones [s] articulation slightly reduced and close to the unstressed [e] [10:28].

Unstressed [s] in the investigated sources denoted by the letter Y in series: the "Marusya" G. Kvitka-Osnovyanenko - неврыавсыа (31) вышывала (33), quietly (33); in "Kobzar" by Hulak-Artemovs'kyj - прымовля (7), рыве (7), bachyshъ (8); in "Kobzar" E. Hrebynka - добры (3), сыротыну (4), мылостывы (9), вышенкы (11). Sometimes unstressed [ij] is denoted by the letter before the composition of the unstressed [e], [ij] in the dictionary of P. Beletsky-Nosenko: veshnyakъ (74); in grammar by O. Pavlovsky meets videlky(9), sokira (59) [26:40]. In the works of Taras Shevchenko, this rule has found wider reflection, particularly in the presence prefix: prebluda (5, I) prebyhly (127, 2); in the roots of nouns: Enesey (104 I, 50, II) Volodymerъ (102, second); in the roots of verbs: blesnuty (77, I) umerala (92, I); in the roots of adjectives: veshnevyy (39 II) veshnevymy (137, second); Suffixes in -uchy, -yuchy, -yachy, gerunds -vshy: yduche(121, second), lyagauche(121, second), yzavshe(127, second); verbs at the end of the third persons. sg.

future tense: lazyteme (69 II) nebachyteme (109, second); at the end of adverbs: nikole(107, II) vsude (110 II) [25:96]. Pronunciation unstressed [s] in grammar of Y.Holovatskyi and transmitted the letter (s): отвыкнувъ (189) отпынѣ (212) мыты (138) [4: 157]. Unstressed [and] sometimes the letter is transmitted in grammar of O.Pavlovskiy: shepshyna (74), in the anthology "Rusalka Dnistrova": lubon(27). There are cases in which the unstressed refer [s] and used the letter: trivoha (50, №10,1861), obviously, is the impact dialect pronunciation [6: 366].

For the modern Ukrainian literary language is characterized neutralizing opposition phonetic vowel / e /, / s / in unstressed positions when / e / to the syntagmatic axis loses the sign "mean elevation (front row)" differential traits, and its sound field merges with sound field / s /. This neutralization is characteristic of the southern Ukrainian language dialects. In the scientific literature widely believed that the sound [e] and [s] in unstressed positions of modern literary language mutually close in their articulation of a so-called indifferent or indifferent, the tongue in the front of the mouth. This mutual approximation sounds [e] and [u] in unstressed syllables intersecting harmonious assimilation of vowels according to the following unstressed. Before loud [i] [u] [y] sound [e] in unstressed position acquires such narrowing that varying degrees approaching [s], and before [i] in some words at fast pronunciation - up [i] [2:22].

Not certified in tested material unstressed pronunciation [o] close to [the]: in "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko - holubkcka(48), holubochko (85); in "Kobzar" by Hulak-Artemovs'kyj - horylky (20); in "Kobzar" of E. Hrebynka - holubcka (23), zozulia (30) holubyatko (64). Pronunciation unstressed [o] the letter assigned to only in "Bilshiy knugetsy" by Shevchenko: zuzulya (111 II) [7:97].

Confirmed in the investigated sources phonetic feature of Ukrainian language - the use of, is sizzling [o],[e]after [g], [ch], [sh]. Sound [o] certified after sizzling before hard consonants before the composition of [u] [a], [o]: The story of Kvitka-Osnovyanenko - zhony (14); in "Kobzar" by Hulak-Artemovs'kyj - chortamy (11), cholovyka (15), vchora (25), chornyla (32); in "Kobzar" by E. Hrebynka - chornymy (10) chornie (13), vchora (19), bdzholy (21). Sound [e] after hissing in front of composition [s] seen once in "Kobzar" by E. Hrebynka - pshenutsyu(32).

Fixes use -ova- suffix that does not match the norm: the "Kobzar" by P.P. Gulak-Artemovs'kyj - pydvechyrkovat (21) skoshtovavъ (21); in "Kobzar"by E. Hrebynka - ne rozpechatovavshy (10) dyvovaty (22) zpuskovala (59). In the story "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko occasionally presented

variational use the suffix -ova- and -uva-: vydbrehuvatys (61) rozpytuvavъ (64) probuvavъ (78), but zraduvalas (41), kupovaty (44) , podarovala (48) krasovaty (45). In the works of Taras Shevchenko evidenced in writing parallel use of options and suffix -uva- -ova-: ruynovaly (17 K) panovaly (99 K) ryatovaty (110 K) shanovaty (25 B) budovaly (15, I), but nochuvala (76 K) duvuvala (78 K), zumuvatu (73, I) shynkuvat (140 II) [28:97]. The transmission characteristics of spoken occasionally recorded in the dictionary of P. Beletsky-Nosenko: dyakuvavъ (34), but veredovaly (72) [8:40]. B. Kobylansky believes that parallel to fixing suffix -uva-, -ova- sound indicates instability of morphine [3:16].

In the studied materials certified tendency to pronunciation [ry], [ly] in open syllables between consonants: the "Marusya" G. Kvitka-Osnovyanenko - rpylmy (46), krynytsy (46); in "Kobzar" by Hulaka- Artemovs'kyj - dryzhyt (16) hrymyt (17) blyschyt (8); in "Kobzar" by E. Hrebynka - bluskayut (12), brynchyt (103). Certified inconsistency in the transfer in writing communications [ry] and [ly] in the open-ended: the T.G. Shevchenko - grumilu (421 I) chornobrova (12 II) krynytsyu (200, 2), perehrystyvshys (178, II), but krovavu (112 I) blesnuty (77, I) dubbed (27 II) [25:98]; in the dictionary by P.P. Bielecki-Nosenko: drugatu (123), bluskavka (57), kruvavyi (136), but krevъ (196) [26:40]. Stored tradition transfer in writing ry, ly in M.Osadtsy: krulo (150), bluskae (184). The tendency to pronunciation [ry], [ly] in open syllables between consonants typical of grammar J. Glovatskiy: brutu (139) rozlychaty (135) [4: 521].

The investigated sources also reflect such standards pronouncing vowels: pronunciation [i] in place [Ѣ], [e] and [o] (the "Kobzar" by Hulak-Artemovs'kyj and in "Marusya" G. Kvitka basis "Yanenko series, the "Kobzar" E. Hrebynka in most cases); occasionally unstressed pronunciation [is] as [s] (the "Kobzar" by Hulak-Artemovs'kyj and the "Kobzar" E. Hrebynka); consistent initial vowel pronunciation [i] as [u]; consistent use of - oh, is sizzling after; ry, ly in open warehouses between consonants.

Prefix [z] before voiceless consonants in the investigated sources transmitted the letter s in most cases: the "Marusya" G. Kvitka-Osnovyanenko - spitknulas (51), skypyla (52), clovula (56) shylylas (65) but nezpustylas (37) neztyamylas (37) zkochyla (44), zhodъ (45) (sonce); in "Kobzar" Gulak-Artemovs'kyj - sryny (9), splety (13) skorchyys (14) skorylyny (15), but zpravyt (33); in "Kobzar" E. - Hrebynka skazhy (3), skosyvshy (5), spuhnuvъ (14), skynuvъ (40), but zrysavъ (10) zkladae (67) zpravъ (82). In Shevchenko's works prefix [z-] consistently passed before the letter c, p, h: spochivae (13 II), ssunuvsy (249, 2), schulas (406, and) before t, k - trans-

mitted variant: sklykae (16, I), but ztyha (105, 2), zklykaly (341 I) [7:98]. In grammar O. Pavlovsky consistently used to refer to the letter with the prefix co- before voiceless k, n, x: skazheshъ (88) spodobavъ (59); Nosenko Bielecki P.P. - Variable Gear: zpytaty (159) and skuglutu(328) [8:40].

In incunabula traced variational use with preposition. Before voiceless consonants зъ is used, then съ: a "Marusya" G. Kvitka-Osnovyanenko - зъ tolky(46), зъ takyhъ(76), but hutoryнъ съ (64) съ hatы (105); in "Kobzar" by Hulak-Artemovs'kyj - зъ kuhвы (10) зъ ropomъ (18) зъ hatы (28) зъ kылka (30), but съ postavtsya (9), съ pyaty (16) съ toho (29); in "Kobzar" E. Hrebynka - зъ Kyiv (10) зъ polya (14), зъ panamy but съ hlybomъ (36), съ pydsudkamы (50). This feature consistently attested in the works of Taras Shevchenko зъ toboyu (107, 2)[7:98].

In the studied Variable transmission sources presented in writing as the pronunciation prefix roz [roz] and [ros]: in "Marusya" G. Kvitka-Osnovyanenko - rosserdыttsya (36), roshlyadyt (41), rospыtovaty (48) but roztsvytayut (33), porozpuska (33), rozkazyu (33), rozdyaglas (35) in the "Kobzar" by P.Hulak-Artemovs'kyj - rosplatыvsya (15) and rozplatыvsya (19) rozstovkъ (25) rozсылae (32) ; in "Kobzar" E. Hrebynka - rozсыpane (12), rozmovlyatu (22) rozserdzhu (34) and rosпындывшys (32) rostayut (14) rosпыtay (31). This provision is presented in the works of Taras Shevchenko before voiceless [k] [n]: roskazuy (37 K) and rozkazаты (86 K); before voiceless [t], [c] and [h] consistently used the prefix [ros]: rostsvytae (107 K) rostylalasya (128, second), roschynyayut (177 II, 247 II); before root [x] prefix used [roz]: rozchoduvs(262, 2), rozchrustanyi (179 I) [7:99]. In most cases certified writing development in dictionary of Bielecki Nosenko P.P.: rozkazavъ (315) rozpatlatu(315) [8:40].

In "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko we did not find variable pronunciation prefix [bez] bezchestya (71) bezdnyanykamы (74), bezperestanno (89).

In the studied sources testified saving voiced consonants at the end of words: the "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko - schobъ (34), pydbyhъ (43), potyahъ (43) na dohadъ (45), neduhъ (46); in "Kobzar" by Hulak-Artemovs'kyj - rydъ (8), schobъ (22) batyhъ (24), perelyhъ (32); in "Kobzar" by E. Hrebynka - Bohъ (18) hlybъ (20) snyhъ (29) holodъ (30) lyudъ (38). Consistently voiced consonant at the end of words transmitted corresponding letters in the works of T.G. Shevchenko nazadъ (38 K) vorohъ (103 K), but arhystratyhъ (176, 2) [7: 100]; in grammar of O. Pavlovsky: harбузъ (69) dubъ (79) pidъ (85) [8:40]; in the dictionary of Bielecki-Nosenko P.P.: ryadъ (319) pluхъ (284) tulubъ (357) [8:41].

Fixes in the investigated sources voiced consonant pronunciation before voiceless: the "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko in most cases - podruzhkamy (34) v družhkahъ (35), za logku (35), lyhoradka (36), nyzhkamy (37) pohodka (52), tyagko(52), but yupku (33), loshka (37); in "Kobzar" by P.Hulak-Artemovs'kyj series - tyagko (15) shvydko (15), slabkyi (17), stegka (21), rubka (21) udka (21) Ryabko (22) and "Kobzar" by E. Hrebynka series - storogka (12), vagko (22) golubka (23). This provision is reflected in the works of T. Shevchenko yahydku (34 K) drugku (77 K), golubku (126, 2), svydky (200 II) [25: 100]; in grammar of O. Pavlovsky: brydkyy (7), gubka (32); in the dictionary of Bielecki-Nosenko P.P.: babka(48), borydka (59) [26:41]; in grammar of Y.Holovatskyi: rѣdko (24), solodkiy(160) [4: 521]. Kulish consistent with the traditions of the transfer in writing jangling before voiceless consonants: bluzko(28, №9, 1861), vagko (30, №9, 1861) [5: 155-156].

In one prefix, ob-, od- and prepositions одъ, объ, підъ fixed sonorous consonant: In "Kobzar" by Hulak-Artemovs'kyj - odpochynokъ (13) obskubut (28) pydstavlyae (10) pydъ тыномъ (19) объ тымъ (24); in "Kobzar" of E. Hrebynka - одрысанъ (12), pydkosынъ (12), obtrusyat (14), одъ tebe (24); in "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko - obsypayuchy (96). Save voiced [d] clearly reflected in writing in grammar O. Pavlovsky: odkarabkayusya (48); in the dictionary of Bielecki-Nosenko P.P.: odpovyyъ (259) [26:41]. In the works of Taras Shevchenko prefix one often transmitted the letter t, especially to root [d]: odpochyne (4, I) but otdala (23.I) [7: 100].

In incunabula witnessed the transfer in writing softened [p '] and soft [c'] at the end of words: in the "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko – zori (14), Shkvyrja (73); tumanets (32) kamynets (47) kynets (59); in "Kobzar" by Hulak-Artemovs'kyj - pyсар (16); in "Kobzar" of E. Hrebynka - kaganets(22), panotec(23). In the works of Taras Shevchenko recorded pronunciation softened [p '] in oblique cases masculine nouns II cancel, mowers (80, II) lytsarya (169, second); soft consonant pronunciation [c ']: micysatsya (22 B), palets (66, I) [25:101]. In the studied sources recorded pronunciation of consonants hissing: the "Kobzar" by P.Hulak-Artemovs'kyj - shkvarchyat (9), bryazhchyat (15) kurchyatka (23); in the "Kobzar" by E. Hrebynka - byzhchat (19) blyshchat (84) lezhchat (103); in "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko - kulachchyatъ (68) zavorchyavъ (73). In works of Shevchenko certify relaxed pronunciation long hissing: Zaporozhye (98, I) klochchiam (29 II) [7: 101].

So investigated sources consistently reflected: pronunciation voiced consonants at the end of the word and before deaf (in "Marusya" G. Kvitka-

Osnovyanenko in most cases); sonorous consonant pronunciation of prefix od-, ob- pid- and sizzling pronunciation of consonants. In most cases recorded pronunciation prefix [z-] before voiceless consonants as [c]. In "Kobzar" by Hulak-Artemovs'kyj and in "Marusya" G. Kvitka-Osnovyanenko reflected pronunciation softened [p '] and soft [c'] at the end of the word. In incunabula shown variational use of the preposition as [z-] and [s]; prefix [roz] as a [roz] and [ros]. Reflection consonant assimilation wheezing before hissing occurs once in "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko - прынышы (37), once in the "Kobzar" by Hulak-Artemovs'kyj - bryazhchyt (15) and twice - in "Kobzar" E. Hrebynka - pydyzhzhae (97) зъыzhzhae (98). These examples show however that the speech this feature was observed.

Part of this feature uttered passed in the works of Taras Shevchenko blyzhchenko (61, I) [4: 101]; in grammar of O. Pavlovsky: rozhzhaluavsvya (83), in the dictionary of P.P.Bielecki-Nosenko: dzguchatu(115) [8:41]. This pronouncing transmission rate in grammar of Y.Holovatskyi: зъ regret (31), зъ choho (31) [4: 522]; in the works of P.Kulish: rozgevrilu (32, №1, 1862), roschahnulo (39, №1, 1862) [5: 159].

On the basis of a single case of "Kobzar" E. Hrebynka - kvyttsy (35) and several examples in "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko - ottsey (38), otse (52), ottsevskiy (64) we can say that assimilation consonant [t] as [ts] is not fixed.

Material novel "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko captures pronunciation [t] before [h] as [hh] in most cases: zakvychcha (32) brachchuka (81), but the pan-otchenku (70). In the studied sources transmitted assimilation hissing [sh] followed by soft whistling [s']. Pronunciation [sh'] as [s'] passed one or two letter s - ss: in the "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko series - neohlyadyssya (29) nezchuessya (29); in "Kobzar" by Hulak-Artemovs'kyj series - tovchessya (18) povernesya (22) and povernessya (27) shame-nessya (29) lovyssya (34); in the "Kobzar" of E. Hrebynka in most cases - дывыssya (5), молыssya (12), smiessya (18) torhuessya (18) krutyssya (19), but once fixed - specheshsya (64). This feature uttered consistently recorded: in the works of Taras Shevchenko radysya (393 I) shovaessya (250 II) [25: 102]; in grammar of O. Pavlovsky: zasmiessya (80) pressya (91) [8:41]. Pronunciation [chts '] as [c'] occasionally be certified in "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko – na rutchtsu(43) v kupochtsy (48) komashychtsy (49), samochtsy (49), dotchtsy (51) , tarylochtsy (51), but nytotsty (33). In the works of T.G. Shevchenko certified pronunciation [chts '] as [ts':] vku-potsy (33, I) hatynotsty (73, I) [7: 102].

Absolutely consistently in the studied sources at the end of verb forms recorded pronunciation [t '] before [s'] as wheezing, writing which is transmitted -ttsya, -ttsya: in the "Marusya" G. Kvitky- Osnovyanenko - zberuttsya (30) staraettsya (31) prынmettsya (31) бѣettsya (31) perehгыstыttsya (32); in "Kobzar" by Hulak-Artemovs'kyj - lovыttsya (7), trapыttsya (16) znachыttsya (16); in the "Kobzar" of E. Hrebynka - nahvalyayuttsya (9), naberettsya (11), vytyahnuttsya (12). In the works of T.G. Shevchenko certified pronunciation [t's '] as [c']: molyatsya (1, I) hoydayutsya (3, I), [25: 103]. O. Pavlovsky -tsya consistently passed as [ts'ts'a]: barыttsa (6), dyvuvatsttsya (34) [26:41]. Not recorded assimilation -tsya as [ts'ts'a] in verb forms of Glovatskiy: konchayutsa (183) [4: 158].

There are no cases afrykatzatsiyyi [d] and [d '] before whistling: in the "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko - pydtsyukne (35) kolyadtsy (53), lovtsemъ-molodtsemъ (67); in "Kobzar" by Hulak-Artemovs'kyj - haspydska (21) udttsy (21) pydstupыt (21); in the "Kobzar" of E. Hrebynka - molodtsi (24), ludska (100). This pronunciation feature is not transmitted in grammar of O. Pavlovskiy: zhmudskiy (139) [26:41] in the dictionary of Nosenko-Bielecki P.P.: lyudskost (215) [8:41]; in the works of T.G. Shevchenko ludskoyu (53, I) [7: 103]. On the basis of material in "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko can say that [d] before hissing also reflected: porydchalы (50), shvydche (50) nevydchepыttsya (52), pydzhyda (52) odge(53 78) prыshedshы (66).

To show affricate [dg] and [dz] used letter combinations dg,dz dzvonyat(18) hlyadzhu (105) - in "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko; dgerela (10), hгыndzholы (15) dzvynku (30) - in the "Kobzar" by Hulak-Artemovs'kyj; bd-gola(25), dzvonuk (27) - in the "Kobzar" of E. Hrebynka . This rule is enshrined in the works of Taras Shevchenko dzvonyat (27 I) dzвоны (421 I) [25: 104], in grammar of O. Pavlovskiy: dzhkhutъ (33), dzvonytsya (33); in the dictionary of Bieleckiy-Nosenko: hudzykъ (1080 dzhbanъ (114) [8:42].

Based on one example in "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko can talk about duty [d] - [dg] in verb forms: hlyadzhu (105) (hlyadity).

In "Kobzar" by Hulak-Artemovs'kyj traced the transfer in writing in long consonants accented suffix -enn-: predyvenna (16), blagosloveni (35). This feature is attested in manuscripts of T.G. Shevchenko: glyadgu (212, 2), pervozdannyy (223,2), prokazhenna (13 II) [7: 104].

In the studied sources found several examples that prove simplification in groups of consonants: sertse(11), sonce (17), in the "Kobzar" by Hulak-Artemovs'kyj chyastluva (23), in the "Kobzar" of E. Hrebynka zhaloslyva (73) praznyka (72), but schastlyva (44), chestnyy in the "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko. Simplification in groups of consonants consistently transmitted: in the works of Taras Shevchenko sertse (4, I) schastlyviy (12,

l)[4: 104]; in the dictionary of Nosenko-Bieleckiyy P.P.: pydvlastnyy (279) ser-tse(325); in drahomanivtsi: protestantism (3:27), galostiy (3:15) [6: 364].

In incunabula recorded examples that show a tendency to elongation of soft and pronuncial dental consonants: in the "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko - vesylyla (30) kulachchamъ (37), svatannya (52), uhylyla (56); in the "Kobzar" of E. Hrebynka - guttya (23) ymennya (34) and sullyu(37), zobachennya (105). Tradition assimilative extension formed immediately. The only writing with preservation of long consonant is recorded in the "Aeneid" of Kotlyarevsky: ybrannya (13 l). Consistently writing seen this type in grammar of O. Pavlovskiy: bahattъ (7); part of the explanatory dictionary of P.Biletskiy-Nosenko: rylyla (313) [8:42]. Extended pronunciation of consonants found confirmation in the works of Taras Shevchenko vozlyssya (61 K) zilyachka (78 K), but popydytyu (16 K) [7: 104]. Consistently demonstrated assimilative extension in the works of P.Kulish: brattya (1861, 9:28) [5: 158]. In the studied Kobzars documented cases that do not certify the distinction of sounds [g] and [kg]: in the "Kobzar" of Gulak-Artemovs'kiy - horyhъ (11); in the "Kobzar" of E. Hrebynka - gorobtsi(30) herhotnya (60).

On the basis of a single case in "Kobzar" of E. Hrebynka - rushnyky (11) and in several cases "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko - serdeshnyy (40), pshenyishnyy (65) sonyashnyy (114) can claim reflection of dissimilation consonant [chn]. Dissimilation of consonants [chn] as [shn] transmitted in the works of Taras Shevchenko serdeshna (59 K), rushnutsyu (335 l) [25: 104]; in grammar of O. Pavlovskiy: myroshnykъ (46); in the dictionary of Nosenko-Bieleckiyy P.P.: sonyashnykъ (335) [8:41].

The investigated sources sequentially transmitted: [t's'] as [tc '] or [t'ts']; designation affricate [dg] and [dz] letter combinations dg, dz; simplification in groups of consonants; assimilation hissing [sh] followed by soft whistling [s'] (in the "Kobzar" by Hulak-Artemovs'kyj and in "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko); dissimilation of consonants [chn] as [shn] and lengthening dental consonants in position between vowels (the "Kobzar" by Hulak-Artemovs'kyj and in the "Marusya" of G. Kvitka-Osnovyanenko). In the "Kobzar" by Hulak-Artemovs'kyj successively recorded extension of consonants accented suffix -enn-.

As we can see, incunabula found wide reflection about pronouncing all the rules of modern Ukrainian language. We can say that incunabula Khar-kov writers played an important role in shaping pronouncing rules, as they reproduce the process of establishing standards for pronouncing certain chronological cut certify the state of formation of a literary standards that reflect national peculiarities of pronunciation, which later became the basis of modern orphoepey.

Literatura

1. O.I. Bondar, Karpenko J.O, Mukitin-Druzhinets M.L. Suchasna ukrain-ska mova: Phonetica. Fonologiya. Orfoepiya. Grafika. Orfografiya. Leksikologiya. Leksikografiya: navch. posib. / O.I Bondar, J.O. Karpenko, M.L.Mukitin-Druzhinets. - K .: EC "Akademiya", 2006. - 367s.
2. F.T. Zhilko Neytralizatsiya fonologichnoi opozitsii in ukraïnskiy literaturniy movi / F.T. Zhilko // Movoznavstvo. - №4. - 1968. - P. 17-24.
3. Kobilyansky B. phonetics-orfoepichni normalized ukrainsoi literaturnoi MTIE / B. Kobilyansky. - Lviv: Lviv the University, 1971. - 91c.
4. Mukitin M. L. Vidbittya orfoepichnih zahidnoukraiynskikh grammar rules in the 19 stolittya (on materiali Gramatik Ya.Golovatskogo that M.Osadtshi) / ML Mikitin // Lvivske universitetu. - Seriya filologichna. - №34. - Part II. - Lviv: Lviv National University I. Franka, 2004. - S. 519-525.
5. Mukitin M.L. Especially Vidbittya national movlennya P.Kulisha, nadrukovanih na storinkah "Osnova" (1861-1862) / M.L. // Notes Mukitin s ukrajins'koho movoznavst-va: ST. Prace / vidp. Ed. Y.O. Karpenko. - Odes: Astroprint, 2000.-S. 151-160.
6. Mukitin-Druzhinets M.L. Orfoepichny standard Ukrainska: Istoria ukr. realiy / M.L. Mukitin-Druzhinets // Notes s ukrajins'koho movoznavstva: S.T.. Prace / vidp. Ed. Y.O. Karpenko. - Odes: Astroprint, 2009. - Vip. 18. - P. 363-369.
7. Mikitin Druzhinets-M.L. Taras Shevchenko is the Formation ukrainskoi orfoepii/ M.L. Mukitin-Druzhinets // - Odessa, 2001. - VIP. 2. - P. 94-107.
8. Mukitin M.L. Formuvannya orfoepichnih standards ukrainskoi literaturnoi MTIE (materiali "Grammar malorossiyskogo nar'ychiya" O. Pavlovskogo i "Dictionnaire Ukrainian Language" P. Biletskogo-Nosenko) / ML Mukitin // Movoznavstvo. - 1996. - № 1. - S. 37-43.
9. Ogiyenko I. Istoria ukrainskoi literaturnoi MTIE / I. Ogiyenko. - K .: Dumka, 2001. - 440 p.
10. Totskiy N.I. Nenagolosheni alofoni phonemes ukrainskoi literaturnoi MTIE (to supply about reduktsiyu Tones) / N.I. Totsky // Movoznavstvo. - 1970. - №4. - S.21-30.

Dzherela

1. Kobzar P.P. Gulak-Artemovskogo. Kiev: Tipogr. M.P. Fritz, 1877. - 35 p.
2. Kobzar. Pyryatynska Lastivka E.P. Hrebinka. Kiev: Tipogr. Korchak-Novitskogo, 1878. - 110 p.
3. Malorossiyskiya povisti Grytskom Osnovyanenko. - Harkov, 1841. - Vol.1. - 437 p.

Аліна ЗАДОРЖНЯ,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МІЖКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ УКРАЇНИ ЗІ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИМИ ДЕРЖАВАМИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті зроблено аналіз міжкультурних зв'язків України зі східноєвропейськими державами. Автор висвітлює історичний аспект становлення діалогу. Розглянуто питання розвитку цих зв'язків на сучасному етапі.

Ключові слова: Україна, східноєвропейські країни, міжкультурний діалог, розширення ЄС.

Alina Zadorozhnia. Features of formation and development of cross-cultural dialogue of Ukraine with the Eastern European states in a context of the European integration

The article contains analysis of cross-cultural communication of Ukraine with the Eastern European countries. The author clarifies the historical aspect of their dialogue formation. The question of development of this links at present is considered.

Key words: Ukraine, the Eastern European countries, cross-cultural dialogue, EU enlargement.

Зміни на геополітичній карті світу в кінці ХХ століття створили сприятливий клімат для розширення міжкультурних зв'язків з демократичними країнами Європи, до яких активно залучилася Україна. Останні події в державі стали свідченням її бажання будувати діалог на принципах демократії, верховенства права, рівноправності сторін, пошуку компромісних рішень та відповідальності за дотримання досягнутих до-

мовленостей, що в свою чергу потребує імплементації державою міжнародно-правових норм та вивчення ступенів взаємозалежності країн, їх відкритості до зовнішніх впливів. *Формування позитивного іміджу України як правової європейської держави – основне завдання вітчизняної дипломатії.*

Головна ідея написання статті полягає у спробі розкрити характер співробітництва України зі східноєвропейськими державами, які першими заявили про бажання міжкультурної взаємодії з демократичним світом та про повернення у лоно Європейської цивілізації.

Концептуальні засади

Будь-яка система великого суспільства не можлива без культурної єдності всіх її членів – основи цивілізації, що створює облік епохи. У нашому випадку соціальною одиницею може виступити Європейська цивілізація, яку представники Англійської школи теорії міжнародних відносин Мартін Уайт та Хідлей Булл розглядали як універсальну.

За теоретичну основу дослідження діалогу взято напрацювання представників структурного реалізму, зокрема дослідника Англійської школи теорії міжнародних відносин Баррі Бузана, які дають можливість вивчати учасників та характер діалогу в рамках окремої (регіональної) системи з властивостями структури, існуючої поміж глобальною та державною системами [1].

За концепцією регіональних систем, субсистем, супер- та субкомплексів Баррі Бузан і його данський однодумець Оле Уівер представляли регіональну одиницю, як менш загальну, де існує взаємодія норм і законів за універсальними правилами, вже на основі власної геополітичної, культурної, цивілізаційної належності, тобто конкретного місцезнаходження (англ. “concrete locus”) [2].

Основу структури регіональної системи за Б. Бузаном складали відносини дружби чи ворожнечі та розподіл можливостей між акторами. У даному випадку особливе значення відводиться дослідженню явищ і зовнішніх впливів (євроінтеграційного характеру) на поведінку елементів регіональної системи за участю східноєвропейських країн та України.

Здебільшого тут відбувалося встановлення позитивних відносин: з більшістю держав відповідні договори дружби та співробітництва були підписані на початку 90-х років. Бузанівське розуміння ворожнечі як такої не спостерігалось: на початок незалежності з числа східноєвропейських країн територіальні претензії до України мала Румунія; дещо від-

чувався негатив від “історичної пам’яті” польського народу. Для України небезпека етнічних конфліктів йшла із Придністров’я; східноєвропейські країни огорнули спалахи, пов’язані з розпадом Югославії.

За допомогою історичного підходу Б. Бузан пропонував використати типологію конструктивіста Олександра Вендта й виділити три можливості розподілу цінностей і норм: шляхом насильства, раціональної калькуляції витрат і вигід та через переконання агентів у легітимності системи [3]. Досвід східноєвропейських країн демонструє другий варіант розвитку, оскільки бажання держав Старого світу об’єднати демократичні країни Європи в одне ціле завдало чималих втрат та передбачало чималі вигоди.

Зовнішнє оточення системи – міжнародні актори, до яких західні дослідники відносили суверенні держави, транснаціональні – регіональні міжнародні організації (НАТО, ЄС) та універсальні – всесвітні організації (ООН) [4].

З огляду на концептуальні напрацювання британських теоретиків, багатоканальну систему взаємодії між учасниками регіону в даному випадку формують:

- взаємини у рамках етнічних груп, об’єднань нацменшин (східноєвропейських країн-членів, претендентів на членство в ЄС та України);
- утворень наднаціонального зв’язку типу єврорегіонів (“Карпатський єврорегіон”, “Буг”, “Нижній Дунай”, “Верхній Прут”, “Чорне море”, віднедавна “Дністр”);
- стосунки на рівні вищої влади держав як ключових суб’єктів системи;
- в межах регіональних міжнародних організацій, що представляють собою зовнішнє середовище, зокрема у вигляді ЄС.

Історичні передумови та сучасність

Західні сусіди України відчували себе європейцями вже довгий час. Ще напередодні Паризької мирної конференції (1918 р.) польська сторона презентувала енциклопедію “Польша” з доказами про належність польської культури до західноєвропейської цивілізації. І в подальші роки поляки долали приписування їм належності до азійської культури.

Інституційне завершення цивілізаційного оформлення Європи, за спостереженнями чернівецького дослідника Сергія Федуняка, відбувалося як сукупність переважно християнських націй, об’єднаних спільною історією і парадигмою розвитку (демократія, громадянське суспільство, ринкова економіка тощо): “...інтеграція на Заході континенту набула незворотного характеру і поширилася у вигляді експансії НАТО-ЄС

на регіон Центральної і Східної Європи, який остаточно усвідомив себе частиною Європейської цивілізації” [5:76–77].

Нові демократичні країни (члени ЄС) торували свій шлях до організації 18 років, проголосивши ключовим зовнішньополітичним напрямком “Повернення до Європи”. Їхнє бажання повернутися у лоно Європейської цивілізації захід сприйняв позитивно. Вплив історичного фактору чітко простежувався в процесі трансформацій: слідом за політичними та соціальними перетвореннями, як і передбачалося, виникали триваліші культурні зміни, під час яких відбувалося становлення системи цінностей.

Деякі західні експерти активну підтримку вступу нових країн до ЄС з боку Німеччини вважали прагненням відновити поняття “Серединна Європа”, яке фігурувало до Першої світової війни, за часів існування Австро-Угорщини та Німецької імперії.

Українські ж гасла, які не передбачали повне членство в Союзі, уперше знайшли своє офіційне втілення в постанові Верховної Ради УРСР від 25 грудня 1990 р. “Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх відносин,” за якою уряду було доручено створити умови для забезпечення безпосередньої участі Республіки в загальноєвропейському процесі та європейських структурах. В 1993 р., у прийнятій ВРУ постанові “Про основні напрямки зовнішньої політики України”, вперше була сформульована позиція держави щодо ЄС. У центрі уваги постали можливі шляхи й напрямки її політичної й економічної інтеграції до європейської спільноти.

Історичні процеси залишали відчутні сліди у різних регіонах країни, що унеможливлювало віднесення її до однієї цивілізації. Відомо, що східна частина розвивалася здебільшого під контролем Росії, південна – належала то до ісламської, то до російської сфер впливу, а західна – відчувала на собі польські, угорські, словацькі впливи. При цьому не слід відкидати теорію британського історика Арнольда Тойнбі, який вважав, що на території сучасної Болгарії, Сербії й навіть Росії свого часу розвивалася Православно-візантійська цивілізація, яка мала ознаки двох типів історичної еволюції: “європейський” та “азійський”. Україна, хоча й відрізнялася від Росії більшою “європейськістю”, лишалася країною на кордоні з Європою. Здебільшого вітчизняні дослідники, розглядаючи релігійний фактор, не відносили її (з Болгарією і Сербією) до Західно-християнської, тим паче до азійської культур. З огляду на давні культурні зв’язки її було віднесено до поствізантійства, або європеїства [6:177], де поряд з європейськими ознаками (активна участь населення у політичному житті, наявність приватноправових гарантій)

спостерігалось багато азійських рис (відсутність громадянського суспільства, його залежність від бюрократичних настанов). Присутність у менталітеті українського суспільства наявності рис різних культур пропонувалося використовувати при створенні реформаторського синтезу для долання кризових явищ.

І хоча в розв'язанні деяких міжнародних проблем цивілізаційний аспект не сприймався як ключовий, ним не треба нехтувати. За визначеннями американського політолога Самуеля Гантінгтона, лінії можливих фронтів проходили вздовж ліній розлому між цивілізаціями: через православні й мусульманські республіки колишнього СРСР, католицькі Словенію й Хорватію, частково мусульманську Боснію і Герцеговину, православні Сербію, Чорногорію, Македонію [7]. Прикладом цивілізаційних суперечок у регіоні стала югославська криза, яка породила міжнародний конфлікт Сербії зі Словенією та Хорватією, громадянські війни в БіГ, терористичні дії в Косові, Македонії. Деїм Катроскі в статті "Кінець теорії Гантінгтона" писав про зникнення цивілізаційних ліній після вступу Туреччини до ЄС, який відбудеться принаймні одноразово з Україною та Сербією. Теорії Гантінгтона не лише стануть банальністю, але відмова від них буде необхідна для процвітання Європи... [8]. Тим паче відкидати теорію цивілізаційних ліній наразі зарано: в Україні вони все ще відчутні через реалізацію візової політики, ситуацію у Криму.

Цивілізаційне надбання здатен забезпечити міцний зв'язок з діаспорою. Російський теоретик Андрій Макаричев впевнений, що збереження історичної пам'яті народів за допомогою даних генеалогії, яка допомагає людям, що живуть за кордоном, простежити своє регіональне та етнічне походження – одне з завдань регіоналізму [9].

Підписання двосторонніх угод щодо освіти, захисту культурної спадщини, охорони довкілля, медичних наук, захисту прав національних меншин передбачало задоволення гуманітарних потреб здебільшого представників етносу: почалося активне відкриття навчальних закладів для вивчення рідної мови, професійних театрів, мережі національних бібліотек, українські науковці приєднувалися до вченого кола європейців, до дослідницьких програм. Зміцнювати співпрацю прагнули давні культурні центри, міста-, заклади-побратими. Зростаюча роль церков (греко-католицької, римо-католицької) стала консолідуючим елементом національного відродження особливо після візиту до України Папи Римського Іоанна Павла II у 2001 році.

Таким чином, саме розширення культурно-історичних зв'язків із західними сусідами створює на європейському просторі основу для збереження та розвитку спільних слов'янських традицій.

Місце країн в європейському комунікативному просторі

Прихильники концепції нового регіоналізму спостерігали встановлення зв'язків з зовнішнім світом у рамках одного європейського регіону, міжрегіоналізм тут не спостерігався, незважаючи на той факт, що десять країн потрапили до організації одночасно. Слід визнати, що ЄС підтримував формування регіональних структур для розширення, однак східноєвропейські країни, відволікаючись на укріплення незалежності, утримувалися від створення будь-яких груп, альтернативних ЄС, на користь двосторонніх відносин з ЄС [10:368].

Ще в 1980-х рр. Рада Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) шукала можливість встановити відносини формату “блок-блок” із Співтовариством, однак представники останнього вважали це інструментом радянського домінування у регіоні, тому наполягали розвивати стосунки з членами РЕВ окремо. У 1988 р. офіційні зв'язки Співтовариства і членів РЕВ були встановлені як двосторонні, потім окремо з кожною країною.

Деякі факти, попри все, демонстрували прагнення Союзу вести політику відразу з декількома східноєвропейськими країнами в групі, хоча самі східноєвропейці побоювалися, що це заблокує їхній вступ до ЄС: задля підтримки реформ, про які країни заявили теж одночасно, створювалися спільні для всіх програми (для початку PHARE). Пізніше подібні програми працювали в колишніх Радянських Республіках, що теж створювало спільні умови співпраці з європейським “донором”. Для низки країн консолідуюче значення мав зіграти розпочатий ЄС Ройомонський процес по забезпеченню стабільності та добросусідства в Південно-Східній Європі, а також сприяти нормалізації двосторонніх відносин. Проявом групового утворення слід назвати Вишеградську групу, створену в 1991 р. з метою активізації спільних дій для вступу країн до ЄС.

На відміну від східноєвропейців, майже всі пострадянські країни були частиною інституційного утворення СНД. Інша справа – різна зовнішньополітична направленість учасників. Кроком ЄС назустріч пострадянським державам, а можливо, відокремленням потенційних кандидатів у групу стало формування нової моделі взаємовідносин, розпочате з Європейської політики сусідства (ініційована в 2004 р.), яку продовжила ідея Східного партнерства (висунута у травні 2008 р. Польщею та Швецією).

Активне зближення з ЄС – не підстава стверджувати про перетворення учасників на повноправних європейців. Подібна думка не рідко простежується в західних експертних колах. Канадська дослідниця Меріє Куус охарактеризувала ці країни як “недостатньо європейські”, які будуть змушені постійно долати неповноцінність на шляху до Європи.

Такий висновок зроблено на основі широкого орієнталістського дискурсу щодо подвійного розширення НАТО та ЄС [11].

Вітчизняний вчений Володимир Фісанов визнав кордони геополітично рухливими внаслідок територіальних, політичних, етнічних суперечок та конфліктів. За рішенням великих держав вони “переходили” від однієї країни до іншої, а іноді навіть самовизначалися (упродовж більш ніж 70 років свій “геополітичний статус” шість разів змінювала Чехо-Словаччина; рухливою геополітичною точкою в Україні визначена Буковина, яка п’ять разів “змінювала” свою приналежність; подібний досвід мало Закарпаття й навіть одного разу політично самовизначилося; до таких точок автор відніс і Крим, нагадавши між тим, що Україна межує з такими ж геополітично рухливими територіями, як Молдова і Придністров’я) [12:36].

Належність України (з Білоруссю) до списку нових кандидатів на членство в ЄС підкріпила так звана “ягелонська” ідея польських політиків: спадок Речі Посполитої виявився визначальним для культури та ментальності народів цих країн. Їх разом з Молдовою американський спеціаліст із Східної Європи та Євразії Анжела Стент віднесла до “Нової Східної Європи”, відвівши роль проміжної території [13:3]. Бачити українську державу в центрі Європи погодився польський історик Єжи Ключовські [14:8], довівши важливість дослідження регіону як моста, відкритого на Захід і Схід.

З точки зору географічного розташування, сучасних прагнень та сподівань Україна, серед пострадянських країн, мала найбільше спільного з державами регіону (Білорусі та Молдові перешкоджали по-іншому визначені зовнішньополітичні орієнтири чи територіальні суперечки). На розвиток її співпраці суттєво вплинули події, пов’язані з окупацією Криму в 2014 році. З одного боку, вони дестабілізували Україну, з іншого – внесли чіткість у питання зовнішньополітичних орієнтирів.

Підводячи підсумок вищесказаного, слід підкреслити, що в дорожчій періоді української державності українське суспільство прагнуло жити за демократичними традиціями, пов’язаними з Європейською цивілізацією. Наразі зміцнення міжкультурного діалогу з суспільствами східноєвропейських країн, представниками національних меншин дозволить зберегти національну ідентичність країн-членів чи претендентів на членство в ЄС та збагатити загальноєвропейську культуру.

В той же час автор підтримує ідею, що кожне суспільство, задіяне в системі, має створювати умови для розвитку різних цивілізацій шляхом їхнього взаємодоповнення. Україна, маючи досвід багатовікового міжцивілізаційного діалогу, може зіграти важливу консолідуючу роль у створенні міцної основи для співробітництва у різних напрямках.

Література

1. Buzan B. People, Fear and State: The national Security Problem in International Relations. – Great Britain, Wheatsheaf Book Ltd, 1983. – 262 p.
2. Voskressenski A. Regional Studies in Russia and Current Methodological Approaches for social, historical, ideological reconstruction of International Relations and Regional Interaction in Eastern Eurasia / [Electronic library] // Slavic Eurasian studies. – Available on the web at: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp>. – (24.07.2008).
3. Соловьев Э. Рукописи не горят. Симптом усталости от «научного либерализма» / Эдуард Соловьев [Электронный ресурс] // Международные процессы: Электронный журнал. – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru>. – (25.05.2014).
4. Kaplan M. System and Process in International Politics. – New York: John Wiley and Sons, Inc., 1957. – 282 p.
5. Федуняк С. Цивілізаційна консолідація у сфері безпеки / Сергій Федуняк // Політика і час. – 2003. – № 006. – С. 76–80.
6. Павленко Ю. Украина и современные цивилизации // Украина в геополитическом интерьере конца XX века: Материалы дискуссии. – // Політична думка. – 1994. – № 3 – С. 174–183.
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и переустройство мирового порядка / [Электронный ресурс] // Ближний Восток: Электронный журнал. – Режим доступа: www.meaddleeast.org.ua. – (22.04.2005).
8. Skatroski D. The end of Huntington's theory (NATO-Summit meetings of Heads of State and Government, Bucharest, Romania, 2 to 4 April 2008) / [Electronic library] // World Security Network. – Available on the web at: <http://forum-csrd.org.mk>. Центр стратегічних досліджень і документації FORUM. – (20.05.2014).
9. Макарычев А. Регионализм: проблемы и перспективы / [Электронный ресурс] // Экономика, социология, менеджмент: Федеральный образовательный портал. – Режим доступа: <http://www.ecsocman.edu.ru>. – (07.08.09).
10. Soderbaum F. The EU as a Global Actor and the Dynamics of Interregionalism: a Comparative Analysis / Fredrik Soderbaum, Patrik Stalgren, Luk van Langenhove // Journal of European integration. – Volume 27. – № 3. – September 2005. – P. 365–380.
11. Kuus M. Europe's eastern expansion and the reinscription of otherness in East-Central Europe // Progress in Human Geography. – 2004. – № 28,4. – P. 472–489.
12. Фісанов В. Державність як експеримент і сучасний український контекст / [Електронний ресурс] // Наукові записки НаУКМА. – 2002. – Т. 20: Політичні науки. – С. 34–38. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>. – (17.05.2014).
13. Stent A. The Lands In Between: The New Eastern Europe in the Twenty-First Century // The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova. Baltimore, Maryland: Center for Transatlantic Relations, 2007. – 292 c.

14. Stability and development: Selected essays from the 17th conference Europe of regions: regionalism as a means for promoting democracy (Odessa. September 20-22, 1996) // Regional Contact. – 1997. – № 12. – P. 221–236.

Вера ЗИРКА,
Днепропетровский университет имени Альфреда Нобеля

СОСТАВЛЕНИЕ РЕКЛАМНЫХ СЛОГАНОВ КАК ОСОБЫЙ ВИД КОММУНИКАЦИИ

Статья рассматривает вопросы обучения студентов анализу рекламных слоганов (языковой аспект) и творческому процессу составления коротких рекламных обращений. Отмечено, что создание рекламного текста должно опираться на культуру и ментальность общества для его правильного мировосприятия и миропонимания.

Ключевые слова: рекламное обращение, творчество, слоган, социокультурный компонент, ментальность.

Vera Zirka. MAKING UP SLOGANS AS A SPECIAL COMMUNICATION TYPE

The article presents some aspects of students training to the analysis of slogans (language aspects) and creative process in making up of short promotional materials. It was pointed out, that while creating of any ads one should mind culture and mentality of the society for its right world perception and outlook.

Key words: advertising message, creativity, slogan, socio-cultural constituent, mentality.

Под коммуникацией мы подразумеваем передачу сообщения, информации посредством языка. В нашем случае речь идет о рекламной коммуникации. В авторском лекционном курсе «Лексика рекламы» в Днепропетровском университете имени Альфреда Нобеля мы поясняем студентам, что стоит за понятием «слоган», насколько необходим творческий подход для его создания, и, вместе с тем, отмечаем, что это слово в последнее время не случайно претерпевает некоторые модификации. Так, рекламисты США предпочитают вместо слова «сло-

ган» (slogan) употреблять tagline – «цеплялка», а британцы – endline – «концовка» или «привязка». Немецкие креаторы упоминают вместо него claims – утверждение, а французы называют слоганы signatures – титры. Международный рекламный проект AdSlogans предлагает термин slogos, то есть гибрид слогана и логотипа.

При разработке слогана его ценность и значимость характеризуются двумя группами параметров: маркетинговыми (значимость и ценность товара с точки зрения его продвижения на рынок) и художественными (фигуры речи, синтаксические конструкции, эффектно представляющие товар). Вот почему можно встретить образные определения этого слова, как: «Слоган – это океан информации, втиснутый в одну каплю» [1:160].

Для остальных жанров рекламы жесткая структурная сжатость не характерна в такой степени, что определяется довольно внушительным перечнем рыночных характеристик, который предлагается соблюдать авторам рекламных материалов: определение товара, упаковка, свойства товара, эффективность товара, образ товара, срок годности товара, информация о конкурентах, способ изготовления и т.п.

По мнению многих рекламистов-практиков, указанные два параметра слогана подчеркивают, что он является не только творением автора, но и подвержен влиянию внешних факторов, таких как ситуация на рынке, значимость рекламируемого товара для потребителей и т.д. По нашему мнению, применительно к исследованию собственно языковых особенностей слогана не вполне уместно употреблять термин «художественные параметры», так как в этом случае процесс слоганообразования можно было бы считать чисто индивидуальным изобретением того или иного автора, без какой-либо систематизации языкового потенциала.

Слоган, как и любой рекламный текст (короткий или расширенный), может быть удачным и неудачным, веселым или скучным, может принести и коммерческий успех, и убытки. Он едва ли сможет замаскировать плохое качество товара или обслуживания, но сможет существенно помочь *в привлечении внимания* потребителей информации. Нельзя надеяться на слоган как таковой: как бы ни был он хорош, он может «сработать» только в результате хорошо продуманной рекламной кампании по созданию известности фирмы, ее товара или, как в наши дни, политического деятеля.

Практика рекламистов выработала условия для разработки хорошего слогана, его успешного применения: кропотливый труд, изучение смысловых, рекламных возможностей, заложенных в слогане; четкое

определение задач, возлагаемых на слоган; определение средств массовой информации, в которых можно его использовать; определение возможного отношения различных групп населения (потребителей) к вашему слогану; включение работ по слогану в план маркетинговых исследований [1:160]. Мы же полагаем, что это лишь внешняя сторона работы со слоганом как с готовым к функционированию конструктом. Вместе с тем существует и другая, более сложная, **часть работы по написанию слогана**, то есть **творческий процесс**. По мнению И. Морозовой, вот каким языковым требованиям должен следовать составитель слоганов: – иметь набор словарей: Словарь синонимов, антонимов, омонимов, рифм, Идеографический словарь (для описания семантических полей лексических единиц), Фразеологический словарь, Словарь фразеологических синонимов, Словари цитат, пословиц, поговорок, крылатых выражений, Словарь русского слэнга, Англо-русский фразеологический словарь. Копирайтеру следует писать все варианты, которые приходят в голову; обработать все созданные черновые варианты слоганов: убрать лишнее; добиваться максимальной выразительности при минимальном количестве слов; пользоваться принципами компрессии, которые помогут избавиться от ненужного словесного балласта, а именно:

1) сократить служебные слова (предлоги, вводные слова, сложные союзы); 2) избегать сложных предложений. Если это невозможно сделать, то превратить сложноподчиненное предложение в сложносочиненное, придав ему симметричный вид, или разбить одно сложное предложение на два простых, придав им сходную структуру; 3) особо обратить внимание на слово «*это*», которое практически оказывается излишним. Его можно смело изъять из большинства предложений без всякого ущерба для смысла; 4) исключать местоимения, в большинстве конструкций они оказываются избыточными (ср.: *Ваше ощущение свежести – Ощущение свежести*); 5) убирать ненужные определения, которые в сочетании с другими словами оказываются тавтологией (ср.: *надежные (прочные, твердые) гарантии*, где существительное *гарантия* имеет в своем значении элемент надежности); конкретизировать абстрактные элементы (абстрактные слова) рекламной фразы: а) следует искать синонимы; б) при идентификации предмета необходимо конкретизировать объект («*Красота*», к примеру, может иметь различные формы в зависимости от рекламируемого продукта: для косметики – глаза и губы, для шампуня – волосы); в) стоит добавить эпитет (абстрактное слово «*чистота*» хотя и короче, но несравнимо слабее

«Чистоты морозного утра»); г) использовать ассоциации и семантические поля (Средство от простуды «TheraFlu»: *Горячая поддержка при простуде; Задай простуде жару; Скорая помощь – на всех парах; Чашка горячего ТераФлю – и грипп испарится*, и т.д.) [5:124–140].

В лекционном курсе мы подчеркиваем, что наибольшую опасность для создания слогана представляет кажущаяся легкость его составления, представление, что лучше любая короткая фраза в начале рекламы, чем ничего. Удачный слоган, его внедрение – это результат большой, напряженной работы, а не простой набор красивых слов. Так, например, в рекламном ролике о масле Азмол, действительно, больше запоминается все же предслогановый телетекст и телесюжет, нежели сам слоган: *АЗМОЛ. Масло, которому не изменяют*, отвечающий, казалось бы, требованиям, предъявляемым к слогану: лаконичность, легкая произносимость, запоминаемость. Однако в нем нет так называемой «изюминки». Эту же мысль мы находим и у Л.Ю. Гермогеновой, которая отмечает, что сформулировать правила, по которым надо писать хорошие слоганы, очень трудно, «ведь даже при точном следовании рецепту у одной хозяйки получится замечательный торт, у другой – нечто похожее на десерт. Следует сразу отметить, что для написания хороших слоганов нужен талант, но один раз в жизни замечательный слоган может придумать каждый» (отмечено нами!) [1:161].

На занятиях со студентами-переводчиками по курсу «Лексика рекламы» мы уделяем внимание требованиям, которым должен удовлетворять слоган, акцентируя на том, что он (слоган) должен быть коротким (короткая фраза легко запоминается, и это главное в данном случае). «В рекламной фразе на русском языке вообще нежелательно использовать более 10–12 слов» [2:101]; слоган должен легко произноситься, «нередко полезными оказываются ритмические построения и аллитерации» [4:69]. По этим признакам больше всего подходят рифмованные фразы: *Обувь наша – прибыль Ваша*; он должен быть понятным. *Хороший банк – половина дела*; слоган должен быть согласован с товаром; при создании слогана можно использовать принцип каламбура. У слогана может быть смысловой подтекст – «второе дно», и такой слоган очень притягателен для потребителя, но второй смысл не должен нести в себе ничего отрицательного. Например, в слогане «*Маленькие компьютеры – для больших людей*» конструкция «*большие люди*» воспринимается как подтекст – «занимающие высокое положение».

Таким образом, все сводится к основной задаче слогана – *привлечь к себе внимание, а затем запомниться*. При этом любопытно отметить:

в слогане очень гладкие фразы практически не обращают на себя внимание. Л.Ю. Гермогенова делится таким своим наблюдением, что в любом тексте обращают на себя внимание короткие фразы, содержащие не лингвистическую неправильность, а легкую шероховатость. «Качество, на которое можно положиться» – не совсем правильная фраза, но «задевает» внимание» [1:162].

Наша отечественная «рекламная» жизнь показывает – даже хорошие слоганы устаревают. Происходит эмоциональное привыкание к известному слогану, даже при изменении текста рекламы потребитель соответствующей информации, услышав знакомый слоган, словно отторгает предложенный рекламный текст. Следует отметить, что слоган отличается не только специфическими функциональными свойствами, но и особенностями принципов работы в рекламной коммуникации. Существует достаточное количество схем, описывающих действие рекламной коммуникации в общем виде, однако наиболее точной и применимой нам представляется следующая: **восприятие – запоминание – вовлечение** [5:7]. И коль скоро слоган является значимым компонентом рекламы, то и взаимодействие потребителя с рекламной информацией слогана также основано на указанных трех этапах.

На этапе **восприятия** человек впервые знакомится со слоганом. Как известно, наше сознание работает по принципу фильтра, сортируя сигналы, поступающие извне, разделяя их на важные, которые представляют для «хозяина» интерес, и неважные, которые такого интереса не представляют. Только первые допускаются к активному уровню сознания, все остальные мы словно бы не замечаем. Естественным является то, что огромное количество информации фильтруется нашим сознанием, в противном случае мы просто не смогли бы охватить такой колоссальный информационный поток.

От того, каким будет восприятие слогана, зависит, будет ли рекламная фраза допущена на более высокий уровень своего длительного функционирования. Наше сознание в первое время реагирует просто на необычный стимул, непривычный, яркий сигнал извне, отличный от окружения. Поэтому основным элементом воздействия на этапе восприятия является *форма слогана*.

Этап **запоминания** возможен лишь в том случае, если восприятие прошло успешно. Слоган «допускается» на второй уровень, где обрабатывается уже содержание рекламной фразы. Успешное восприятие еще не означает, что слоган «принят» потребителем. Он вполне может оказаться несостоятельным с точки зрения содержания. В этом

случае он вряд ли запомнится долгосрочной памятью человека, где хранится вся нужная индивидууму информация.

Для того чтобы запомниться, слоган должен обладать определенной ценностью для потребителя. Ценность эта может быть как утилитарной (он содержит важную фактическую информацию), либо художественной (представляет собой удачную с художественной точки зрения фразу, которой можно украсить и собственную речь).

Этап **вовлечения** – самый важный. На этом этапе слоган доказывает свою пригодность, способность выполнить возложенные на него рекламные задачи, «жизнестойкость». Суть вовлечения заключается в том, насколько информация о продукте, содержащаяся в слогане, способна подвигнуть потребителя на конкретные действия: приобретение рекламируемого товара. Не каждый слоган, прошедший этап восприятия и запоминания, в состоянии обеспечить вовлечение. Проявляется вовлечение в момент обдумывания и совершения потребителем покупки. Если в этот момент слоган извлекается из памяти как один из источников информации о продукте, то его вовлекающая способность может быть признана высокой. Если же в этот решающий момент потребитель не вспоминает рекламную фразу – это уже недостаток рекламистов, и над этим стоит задуматься.

При обучении студентов творческому письму главным представляется то, что работа ведется с максимальным использованием собственной *фантазии автора текста*, тем самым создаются наилучшие условия для личностного самовыражения и самоутверждения студентов. Студентам предлагается обращать внимание на *главные условия*, которым должно соответствовать рекламное сообщение (каждое условие мы сопровождаем уже известными примерами):

1. Содержать необходимую информацию (*«успокаивающий тоник»*).
2. Ассоциироваться с названием продукта и торговой маркой (*«Все в восторге от тебя, а ты – от Мейбелин»*).
3. Содержать «изюминку» или провоцирующий элемент для того, чтобы задержать внимание потребителя и вызвать у него интерес к рекламе: нарушение стиля (*«платиновое лицо»*), насыщение текста оценочной лексикой (*«непревзойденный результат»*), двусмысленность, каламбуры (*«съедобная косметика»*), неологизмы (*«заимствованная лексика»*) (*casual–кэжуэл*), «неправильное» употребление слов (*«у аромата есть лицо»*), молодежный слэнг (*«тошибись»*), наличие вербальных символов престижа (*«для леди элегантного возраста»*), принадлежности к определенной социальной группе (*«ВИП-сопровождение»*).

4. Вызывать у потребителя чувство желания и необходимости приобрести товар/услугу (хотя этот пункт может быть отнесен к «*конечной цели*» рекламной акции, мы же считаем его важным условием для творческого «поиска нужных слов» при составлении рекламного обращения).

5. Универсальность слогана/фразы/текста – способность функционировать в разных, не связанных с рекламой контекстах («*А ты налей и отойди*»; «*Це я люблю*»; «*Just do it. Nike*»).

6. Соответствовать культуре, традициям, менталитету целевой аудитории («*Когда кашляют детишки – им поможет синий мишка!*»; «*Сударушка*»; «*Маселко*»).

7. Присутствие манипулятивного компонента – слова, словосочетания или фразы, обладающие «магической силой» («*бесконечные ресницы*»). Все перечисленное должно способствовать *трудности «забывания»* фразы, которая должна словно бы «прилипнуть» к памяти покупателя [3].

На наших занятиях мы предлагаем студентам ряд заданий для составления короткого текста/слогана и на родном, и на английском языках с использованием **оценочной лексики**: *лучший, блестящий, успешный, качественный, невероятный, бесподобный и подобный*. Как результат, студенты предложили **свой** вариант слогана, продвигающего продукт (университет имени Альфреда Нобеля) «на рынок сбыта» – рынок обучающих услуг: «*ДУАН: качественное образование – залог успешной карьеры*». Для примера составления слогана на английском языке предлагаются **оценочные слова** – *best, enormous; excellent; exciting; exclusive; fascinating etc.*, и результат такой: «*The product which you have selected is the best choice*».

После тщательного изучения и анализа образцов рекламных текстов (на родном и иностранном языке) мы советуем студентам ознакомиться со списками так называемых «магических» слов – «ключевых слов копирайтера», активно используемых для создания слоганов: *сила; красота; семья; дети; новинка; внимание; акция; скидка; подарок* (русский язык); *free; easy; money; secret; discover; guarantee; health* (англ. яз.).

Чтобы сформировать точку зрения студентов по определению удачного/неудачного, успешного/неуспешного, этичного/неэтичного рекламного обращения/слогана, предлагается разобрать ряд явно неудачных и неэтичных, иногда сопровождающихся картинкой (снимком). В ряд неудачных студенты включили социальную рекламу в виде слогана, помещенного на билборде: «*Мама, почему я урод? – У наркоманов не бывает здоровых людей*».

Среди удачных, уже известных русскоязычных слоганов на первое место студенты определили такие, где очевидна успешная **метафора, каламбур, двусмысленность фразы**: «Колдрекс. Сильнее вашей простуды». «Brita. Мойте воду перед едой!»; «Ваши ноги будут ходить как швейцарские часы» (реклама компрессионного белья); «Dove. Пусть ваши волосы не теряют головы»; «Товары из овечьей шерсти: Душевное тепло». Лучшими среди известных англоязычных слоганов студентами по-прежнему отмечены: «Loreal. Because you worth it!»; «Revlon. Take your lashes to Luxurious Lengths»; Ravazzolo. *Luxury is Lust*».

К зачетному занятию студентам необходимо было составить на родном и английском языке слоганы, рекламирующие учебное заведение, где они получают образование – Днепропетровский университет имени Альфреда Нобеля (ДУАН). К лучшим, по мнению самих студентов, были отнесены слоганы, в которых сочеталась креативная составляющая, подчеркивающая преимущества и достоинства университета, а также менталитет и культуру населения региона, и, конечно же, выгоду для всех тех, кто находится в стадии размышления – куда пойти учиться.

«ДУАН – все современное и никакой коррупции. Здесь учатся только умники и умницы!»; «ДУАН – Доверие; Успех; Авторитет; Неизменность!». «ДУАН – твой первый шаг на пути к успеху!».

«DUAN – Do success; Use knowledge; Act easily; Now and forever!». «DUAN – because it's proven!». «DUAN – the brain of the universe!». «DUAN – we teach, you reach the height!».

В заключении подчеркнем, что материал, изучаемый в ходе спецкурса, подтверждает: реклама отражает все изменения в социальной, эмоциональной и эстетической сферах жизни социума. Рекламные обращения и слоганы можно отнести к одному и тому же разряду текстов по цели и средствам – и это дает нам право сравнивать их эффект с прямым воздействием и манипуляцией сознанием потребителя. Как форма коммуникации, как творческое произведение и внедрение лексических конструкций, способных к самостоятельной жизни в обществе, рекламный текст должен опираться на культуру и ментальность общества для его «правильного» мировосприятия и миропонимания «родной» или переводной рекламы, т.е. затрагивать широкий спектр мотивов, существующих в сознании потребителей. Обучение составлению рекламных сообщений как творческому письму заставляет нас окончательно убедиться в том, что развитие умений и навыков такого письма, оптимизация овладения языковым материалом способствует расширению языкового тезауруса студентов, развитию их социокультурной ориентации.

Литература

1. Гермогенова Л.Ю. Эффективная реклама в России: Практика и рекомендации – М.: Юнити, 1994.
2. Гольман И. А., Добробабенко Н.С. Практика рекламы: Десять уроков для современного бизнесмена. – Новосибирск: Знание, 1993. – 142 с.
3. Зирка В.В. Манипулятивные игры в рекламе: Лингвистический аспект. – Изд. 2-е, испр. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010.
4. Картер Г. Эффективная реклама. Путеводитель для мелких предприятий. – М.: Экономика, 1991. – 280 с.
5. Морозова И. Слагая слоганы. – М.: Рип-холдинг, 2002. – 172 с.

Наталія ІВАНОВА,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

ЕТНІЧНИЙ ІДЕАЛ ЖІНОЧОЇ КРАСИ ЯК ФРАГМЕНТ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В УМОВАХ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті досліджуються розбіжності української та російської мовних картин світу при перекладі етнічного ідеалу жіночої краси, розглядаються питання його смислового діапазону і культурної значущості.

Ключові слова: етнічний ідеал жіночої краси, лексична семантика, мовна картина світу.

Natalya Ivanova. Ethnic ideal of female beauty as a fragment of of language picture of the world in conditions of intercultural communication

The article highlights the differences Ukrainian and Russian language picture of the world in translation of ethnic ideal of female beauty, the questions of its semantic spectrum and cultural significance.

Key words: ethnic ideal of female beauty, lexical semantics, language picture of the world.

В умовах міжкультурної комунікації на перший план виходять розбіжності мовних картин світу, які наявні навіть у близькоспоріднених мовах. Це особливо актуально у наш час, коли відбувається активна взаємодія мов і культур, зокрема близькоспоріднених української та російської. Мова – тонкий і точний механізм акумуляції та передачі ментальності. Особливості етнічного світосприймання, світовідчуття та світогляду у свідомості індивіда формуються, проходячи через призму мови та національних, культурних, соціальних, історичних та інших ознак етносу.

Сучасна лінгвістика й лінгвокультурологія зосереджені на виявленні національно-культурної специфіки мовного матеріалу, зокрема мовних картин світу. Різним аспектам цієї проблеми присвячено чимало праць, наприклад, Н.Д. Арутюнової, А. Вежбицької, Ю.Д. Апресяна, Ж.П. Соколовської, М.П. Кочергана, В.М. Манакіна, В.В. Жайворонка та інших. Проте, аналіз наукової літератури свідчить, що у вітчизняній лінгвістиці бракує робіт, які б розкривали та пояснювали відмінності близькоспоріднених мовних картин світу, зокрема дотичних до спільних понять, концептів тощо, які набувають особливого значення при перекладі, навчанні та спілкуванні, що робить **актуальною** тему нашої статті.

Мета статті: дослідити сутність розбіжностей української та російської мовних картин світу при розгляді та перекладі етнічного ідеалу жіночої краси.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання завдань: виділити відмінності при перекладі етнічного ідеалу жіночої краси у повісті І.С. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»; виявити особливості його лексичної семантики, враховуючи екстралінгвістичні чинники, під впливом яких вони формувалися.

Мовна картина світу – це наслідок певного способу відображення реальності у свідомості людини через призму мови та національних, історико-культурних властивостей її носіїв [2:369].

Насамперед мовна картина світу знаходить свій конкретний вияв у лексичній семантиці. Ми підтримуємо думку Ж.П. Соколовської, що існує єдина «картина світу», яка відбиває «інтелектуальний зміст», – спільна для різних мов, – і «картини світу», що фіксують особливості «внутрішньої форми» різних мов і накладаються на «інтелектуальну картину світу» [4:6]. Таким чином, мова створює суб'єктивний образ об'єктивного світу.

Мовна картина світу через лексичну семантику виявляє і досліджує тісний зв'язок мови з національною і загальнолюдською культурою, пояснює крилаті вислови, перифрази, передбачає розкриття специфіки мови творів у зв'язку із широким культурним контекстом, з міфологією, фольклором, звичаями, віруваннями, культурними традиціями різних народів і національностей.

Ідеал жіночої краси у всі часи хвилював і досі хвилює людство, незважаючи на те, що його ознаки через розбіжності різних культур надто несхожі, а часом і протилежні, наприклад, пригадаємо і порівняймо зовнішність давньогрецької красуні з вродою Нефертіті або Джоконди. Еталон краси змінювався від епохи до епохи, був залежним від соціального походження жінки, у кожного народу були свої уявлення про красу, які формувалися під впливом сукупності екстралінгвістичних чинників.

Ідеал жіночої краси у росіян і українців складається із різних елементів, як правило, це загальний опис зовнішності (статура, хода), портрет (риси обличчя, волосся, прикраси, одяг), вдача.

У росіян гарною вважається білолиця дівчина (*бела лицом, румяна*), русая (*руса коса до пояса*), у якої брови чорні (*соболиные*), очі ясні (*словно звезды*), її постава та хода порівнюються із грацією прекрасних птахів, що асоціюються з красою і є символами чистоти, шляхетності та гідності (*лебедина, павиная*). Дівчину-красуню часто порівнюють або ототожнюють із білою лебідкою (*Настасья белая лебедь, Молодой жены да белой лебеди, белая лебедушка, царевна Лебедь*).

Цінується не тільки зовнішність, але й сила (у казках є приклади жінок-богатырш, сила яких у чародійстві, порівняймо: *Марья-Моревна*), розум, мудрість, уміння виступати помічницею (*Василиса Премудрая; «Высока, стройна, бела, и умом и всем взяла...»*), тихий норов (*нраву кроткого, Крошечка-Хаврошечка*).

Красуня-українка має повновиде чи кругле личко, або хоча б із щічками, великі карі очі, виразні чорні брови, чорні коси, вона струнка, ніжна, лагідна, працелюбна.

Культурна специфіка змісту лексичної одиниці – поняття відносно, виявляється тільки у ході контрастивного, зіставного аналізу, або при перекладі, тобто в умовах, які виникають при міжкультурній комунікації, коли на перший план виходять розбіжності української та російської мовних картин світу, зокрема у такому фрагменті мовної картини світу, як етнічний ідеал жіночої краси.

Розглянемо з цієї метою портрет Мелашки з безсмертного твору Івана Семеновича Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я», у якому втілено, спроектовані на особистісне авторське бачення, та реалізовано у сконцентрованому вигляді народні, міфопоетичні уявлення про український етнічний ідеал краси, порівняймо:

«Дівчина перейшла через греблю, ступила на місток на лотоках, сперлась на поренчата й задивилась не так на воду, як на свою вроду. До неї з води виглянуло її лице, свіже, як ягода, з чорними бровами. Дівчина милувалась собою та червоним намистом на шиї.» [3:91].

Ось так пропонуємо перекласти цей уривок тексту:

«Девушка перешла через плотину, ступила на мостик на канале, оперлась на перильца и засмотрелась не столько на воду, как на свою красоту. На нее из воды глядело ее отражение, лицо, свежее, как ягода, с черными бровями. Девушка любовалась собой и красным ожерельем на шее.»

Спробуємо пояснити відмінності між української та російською мовними картинами світу, які утруднюють взаємопорозуміння при міжкультурній комунікації, зокрема при перекладі на російську мову.

«Лаврін стояв під вербою недалечка од дівчини й дивився на неї. Сонце грало на червоному намисті, на рум'яних щоках. Дівчина була невелика на зріст, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, гарна, як червона калина, довгообраза, повновида, з тонким носиком. Щоки червоніли, як червонобокі яблучка, губи були повні та червоні, як калина» [3:91].

Речення *«Дівчина була невелика на зріст, але рівна, як струна»* у дослівному перекладі буде викликати не дуже приємні враження, порівняймо: *«Девушка была невелика ростом, но ровная, как струна»*, оскільки світовідчуття та світосприймання носія російської мови та ментальності не містить подібних порівнянь зросту із струною. Радше зріст та статуру в російській мовній культурі асоціюють зі стрункістю берези, тому адекватним буде такий переклад на російську мову, порівняймо: *«Девушка была невелика ростом, но стройная, как березка»*.

Український вираз-порівняння *«гнучка, як тополя»* не слід перекладати дослівно *«гибкая, как тополь»*, оскільки той символічний зміст, який закріплено в українській ментальності та культурі, не притаманний російській, кращим буде перекласти цей вираз одним словом: *«гибкая»*.

У порівнянні *«гарна, як червона калина»* присутній один із найяскравіших символів українського народу – *«калина»*. Через червоні ягоди калина символізує *«передусім сонце, вогонь, а отже все червоне»* (*«червоний, як калина»*); оскільки українці люблять червону барву, взагалі червона калина фігурує як символ краси, радості; ... краса людини залежить від її здоров'я, тому калина як вивершений природою взірець досконалості його символізує; калина – символ здорової повносилої жінки взагалі (*«Молода, як ягода, червона, як калина, солодка, як малина»*); *«У вінку зеленолистім, у червоному намисті видивляється у воду на свою хорошу вроду»*; калина – взагалі символ духовного життя жінки» [1:269]. Відомо, що калина – це також символ Батьківщини, України, неперервності роду українців, вічного кохання, вірності, дівочої чистоти й краси. Порівняймо: *«Без верби та калини нема України»*, тому переклад *«красивая, как красная калина»* не буде зрозумілим, для передачі жіночої краси у російській мові найбільш уживаним є прикметник *«прекрасный»*. Маючи на увазі наступні слова у реченні, які описують обличчя дівчини: *«довгообраза, повновида, з тонким носиком»*, адекватним за змістом аналізованого порівняння буде такий переклад: *«с прекрасным, удлинённым, продолговатым лицом, и щеками, с изящным носиком»*.

У порівнянні: *«Щоки червоніли, як червонобокі яблучка»* відбито певною мірою уявлення, які продиктовані способом життя українців, порів-

наймо у російській мові більш доречним є усталений вислів-порівняння: «щеки алели, словно маки».

І знов символ України «калина» зустрічається у вислові: «губи були повні та червоні, як калина», для російської мовної картини світу губи порівнюються з ягодами, колір їх описується за допомогою постійного епітета «алые», через це більш адекватним і зрозумілим для росіянина буде такий переклад цього вислову: «её пухлые алые губки, словно ягоды».

Пропонуємо такий переклад наведеного уривку, враховуючи розбіжності мовних картин світу: «Лаврин стоял под ивой недалеко от девушки и смотрел на нее. Солнце играло на красном ожерелье, на румяных щеках. Девушка была невелика ростом, но стройная, как березка, гибкая, с прекрасным, удлинённым, продолговатым лицом, и щечками, с изящным носиком. Щеки, алели, словно маки, её пухлые алые губки рдели, словно ягодки» [3:91].

У портреті дівчини багато уваги приділяється опису такої частини обличчя, як лоб: «На чистому лобі», «як блищав її чистий, рівний лоб», найбільш адекватний епітетам «чистий, рівний» у російській мові є епітети «ясный, сияющий»:

«На чистому лобі були ніби намальовані веселі тонкі чорні брови, густі-прегусті, як шовк.

Лаврін дивився на дівчину, як вона спустила на щоки довгі чорні вії, як вона потім повернулась боком, дивилась на воду, на скелі, як блищав її чистий, рівний лоб» [3:91].

Тому наступний уривок у перекладі на російську мову буде краще адаптованим для сприйняття українського ідеалу краси у такому вигляді, наприклад:

«На ясном лбу были будто нарисованы веселые тонкие черные брови, густые-прегустые, как шелк.

Лаврин любовался девушкой, глядя, как ее длинные черные ресницы касались щек, а ее чистый лоб словно сиял, когда она, поворачиваясь, рассматривала воду и скалы».

Наступне речення «Ой, гарна ж дівчина, як рай, мов червона рожа, повита барвінком!» – подумав Лаврін, запрягаючи другого вола» перекладається майже без змін: «До чего же красивая девушка, как рай, словно красная роза, увитая барвинком!» - подумал Лаврин, запрягая второго вола», але потребує пояснень через наявність символічного порівняння. Щодо порівнянь краси з «раєм» та «рожею (розою)», то вони прийнятні і зрозумілі росіянам, але поширений квітковий символ України – барвінок – вимагає коментарів.

Барвінок – це «народний символ життя і безсмертя людської душі; ... у народному світобаченні пов'язується також з весіллям і коханням: також символ дівочтва, дівочої краси, чистоти, першого кохання («Стелися, барвінку, аби любов з любов'ю зустрілась»), міцності і святості шлюбу, коханої людини; ... за легендою, п'ять пелюсток цієї квітки – то п'ять засад щасливого подружнього життя: перша пелюстка – краса, друга – ніжність, третя – незабутність, четверта – злагода, п'ята – вірність; взагалі в українській етнокультурі рослина щедро наділена символікою особистого щастя» [1:26–27].

Певні рослини є особливими, оскільки стають символами країн та народів. Мало не в усіх народів є рослинні символи, наприклад: для канадців – клен, для росіян – берізка, для українців символом є верба та калина. Взагалі у наведеному уривку - описі вроди української дівчини – присутні деякі рослинні та квіткові символи українців, зокрема верба, калина, тополя, барвінок, не в останню чергу це пояснюється тим, що портрет красуні Мелашки зображено на тлі природного оточення: *«Дівчина вирвала з верби гілку й кинула далеко на воду. Гілка сунулась по воді поволі, а далі ніби побігла на потоки і шубовснула під колесо»* [3: 92].

Зрозумілий та адекватний переклад повинен бути трансформованим у синтаксичному плані: *«Девушка сорвала с ивы ветку и бросила далеко в воду. Ветка медленно поплыла, а дальше, подхваченная течением, стремглав понеслась и скрылась под колесом»*.

Речення *«Дівчина засміялась і блиснула всіма білими зубами проти сонця, ніби двома низками перлів»* при перекладі потребує трансформації для того, щоб точно передати російською мовою той зміст, який вклав у нього автор, порівняймо: *«Девушка засмеялась, обнажив сверкающие жемчужно-белые зубки»*.

Вислів *«кинула очима»* у реченні *«Вона кинула очима на Лавріна, здивилась на його й засоромилась, потім знялася з місця, шугнула зозулею проз Лавріна, блиснула на його карими очима і повернула на шлях»* [3:92] дослівно перекладається як *«бросила глазами»*, що викликати комічний ефект у російськомовного читача на відміну від більш прийнятного виразу *«кинула взгляд»*.

Порівняння при описі дівчини *«шугнула зозулею»* при перекладі на російську мову видається недоречним по відношенню до дівчини або жінки через те, що у російській ментальності, культурі та мові із зозулею порівнюють погану матір, саме тому найбільш адекватним перекладом порівняння буде *«метнулась ласточкой (словно ласточка)»*. Ластівка у російській мовній картині світу символізує прихід весни, тепла, чарівності, ця швидкокрила пташка асоціюється із прекрасною статтю.

Вислів *«блиснула на його карими очима»* у дослівному перекладі збіднює, через що робить неточним його зміст, порівняймо: *«блиснула на него карими глазами»*. Задля уточнення авторського виразу потрібна трансформація його форми: *«взглянула на него, сверкнув своими карими очами»*. Пропонуємо такий варіант: *«Девушка засмеялась, обнажив сверкающие жемчужно-белые зубки. Она кинула взгляд на Лаврина, загляделась на него и застеснялась, потом заторопясь, метнулась ласточкой мимо Лаврина, взглянула на него, сверкнув своими карими очами, и повернула на дорогу»*.

На прикладі розгляду семантики лексики, що описує ідеал краси у аналізованому уривку, та перекладі на близькоспоріднену російську мову ми переконалися, що українська мовна картина світу доволі специфічна і знаходить конкретне вираження у лексичній семантиці, у відборі крилатих виразів (*щоки, червоніли, як червонобокі яблучка*), символів (*гарна, як червона калина; губи були повні та червоні, як калина*), уявлень, пов'язаних із типовою для країни флори та фауни (*гнучка, як тополя; шугнула зозулею*).

Взагалі на людину впливають різні географічні умови, у яких вона проживає, це певний мікроклімат, ландшафт, або певний краєвид, у тому числі супутня їм флора і фауна, найяскравіші та типові представники яких слугують символами певного етносу. Побут, спосіб життя, види діяльності людини визначають особливості національного одягу та навіть типові риси зовнішності певного етносу. Не дивно, що і ідеал жіночої краси знаходиться під впливом тих самих чинників, кожен етнос, народ, нація має свої власні уявлення щодо нього, які змінюються із часом, епохою, культурою. Таким чином, картина світу одночасно формується і залишає свій відбиток на відчуттях, уявленнях, сприйнятті й мисленні людини, її системі цінностей, а значить, має суттєвий вплив на форми суспільної свідомості: на звичаї, мораль та мову, зокрема, на мовну картину світу, у тому числі і на такий її фрагмент, як ідеал жіночої краси. Наприклад, біле лице, рум'янець, світлі очі та волосся у російської красуні обумовлені суворим північним середовищем, снігами та морозами. Навпаки, українська вродлива дівчина має рум'янець, карі очі та темне волосся, спричинені дією південного сонячного клімату.

Вважається, що ідеал краси – поняття суб'єктивне, проте для певної нації або культури він має спільні ознаки, асоціюється з певним зовнішнім образом, зафіксованим у стійких словесних виразах, своєрідних мовних стереотипах-кліше, які знайомі кожному і засвоюються змалечку із народних казок, пісень або інших фольклорних творів, літератури тощо.

Відображення та збереження культурної своєрідності етносу, включаючи його уявлення про красу, проводиться насамперед на лексичному

рівні, саме у семантиці його одиниць, це справедливо і стосовно близькоспоріднених української та російської мовних картин світу. Навіть на граматичному рівні у зіставляваних близькоспоріднених мовах відчутні відмінності, обумовлені своєрідністю мовних картин світу, наприклад, у російській мові при описі зовнішності дівчини цілком доречним є вживання зменшено-пестливих форм (*зубки, зубки*), при перекладі з української на російську і навпаки слід інколи вдаватися до трансформацій синтаксичних конструкцій.

Отже, дослівний переклад будь-якого твору, навіть, якщо йдеться про близькоспоріднені мови, може бути неточним, подекуди незрозумілим іншомовним читачам, викликаючи певні зусилля для сприйняття, через своєрідність національного менталітету, вираженого словесно, тому потребує адаптації. Саме тому в умовах міжкультурної комунікації необхідно підбирати не лише текстуально правильний відповідник слова, але й враховувати асоціації, які воно викликає.

Національна мовна картина світу як своєрідне бачення світу, відбите у словниковому складі мови, знаходить свій вияв передусім у специфічній для кожної мови лексичній семантиці, тому дослідження мовного вираження етнічних ідеалів, крилатих виразів, символів та уявлень як фрагментів національної мовної картини світу в умовах міжкультурної комунікації є доволі перспективним.

Література

1. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. — Київ: Довіра, 2006. - 703 с.
2. Іваненко Н.В. Національна мовна картина світу засобами вираження моральних цінностей (на матеріалі англійської та української мов) // Мовні і концептуальні картини світу: Збірник наукових праць. — 2009 — Вип. 26, ч. 1. — С. 369–373.
3. Нечуй-Левицький І.С. Кайдашева сім'я. Повість. — К.: Дніпро, 1980. — 237 с., іл.
4. Соколовская Ж.П. «Картина мира» в значениях слов: «Семантические фантазии» или «Катехизис семантики?» — Симферополь: Таврия, 1993. — 231 с.

Діана ІГНАТЕНКО,
ОНУ ім. І.І. Мечникова, Одеса,
БДУ ім. А. Руссо, Бельці

ТРАДИЦІЙНА ЛЕКСИКА НАРОДНОГО БУДІВНИЦТВА В ГОВІРКАХ УКРАЇНЦІВ ПІВНОЧІ МОЛДОВИ

У статті здійснено етнолінгвістичний аналіз лексики народного будівництва в українських говірках півночі Молдови з погляду відбиття в ній збережених народних традицій та вірувань українського народу.

Ключові слова: українська діалектологія, будівельна лексика, традиції, північ Молдови.

Diana Ignatenko. Showing some of the traditions of folk architecture in the Ukrainian dialects in northern Moldova

The article ethno-linguistic analysis of vocabulary of folk architecture in Ukrainian dialects north of Moldova in terms of reflection in it preserved traditions and beliefs of the Ukrainian people.

Key words: Ukrainian dialectology, building vocabulary, traditions, north of Moldova.

Житло – один з найбільш значущих компонентів традиційно-побутової культури будь-якого народу. Це певний континуум, у замкненому просторі якого проходить родинне життя. Симбіоз міфологічного та релігійного світосприймання у процесі формування української етнокультури привів до певної сакралізації та особливого значення житла і предметів побутового ужитку в житті, історично усталених у народних звичаях і традиціях. Саме ці чинники перманентно привертають увагу істориків, етнографів, етнолінгвістів, діалектологів тощо.

Українське народне будівництво та його обрядовість є широко та системно досліджуваним такими науковцями як П.П. Чубинський,

Ф.К. Вовк, Т.В. Косміна, А.Г. Данилюк, В.П. Самойлович, Я.М. Тарас, Х.П. Крамарчук, Т.М. Файник, Р.Б. Сілецький, Р. Радович, Г.К. Кожоланко, С.А. Макаруч, З.С. Гудченко, Ю.С. Буйських та ін. Народне будівництво українців Молдови висвітлено у наукових працях М.І. Надеждина, О.С. Афанасьєва-Чужбинського, О.І. Защука, П.П. Чубинського, Г.І. Купчанка, О.О. Кочубинського, П.А. Крушевана, П.А. Несторовського, В.Н. Бутовича, Л.С. Берга, Іона Ністора, М.В. Сергіївського, Л.Л. Польового, В.С. Зеленчука, К.Ф. Поповича, В.П. Степанова, В.Г. Кожухаря, Я.М. Тараса, О.А. Романчука та ін. Окремої уваги заслуговують дослідження К.С. Кожухар та В.Г. Кожухаря у Молдові.

Студіями, об'єктом зацікавлення яких є тематична лексика назв житлового комплексу, є дослідження українських діалектологів К.Д. Глуховцевої, Л.І. Дорошенко, Л.М. Тищенко, Л.А. Власової, Н. Шубіної, Т.П. Піцури, О.М. Євтушка, Д.Д. Тодера, Я.В. Просалової, Л.Б. Поліщук. Проте діалектна лексика житлового комплексу українців Молдови не тільки не вивчена, але й майже не зібрана, що зумовлює актуальність та доречність теми нашого дослідження.

Лінгвуетнографічні дослідження народного будівництва в Україні належать О.М. Євтушків (будівельна лексика Західного Полісся), Л.І. Дорошенко (лексика сільського будівництва Східного Полісся), С.О. Довганю (народне житло Поділля, Середньої Наддніпрянщини) тощо.

На думку О.М. Євтушка, «вивчення лексики і семантики говорів у просторовій проекції вимагає від діалектологів постійної уваги до всіх особливостей денотата. Так, при картографуванні об'єктів матеріальної культури (одягу, житла, господарських будівель і т.п.) необхідно враховувати різні позамовні фактори. Виявлено, наприклад, що лексика селянського житла, яка характеризується додатковими етнографічними ознаками, має тенденцію до значного варіювання. І хоч подібні етнографічні відомості не становлять безпосередній об'єкт лінгвогеографії, однак обов'язково повинні бути в полі зору дослідника як елемент змістовної і глибокої оцінки картографованого матеріалу – по-перше; по-друге, етнографічні дані можуть відіграти досить важливу роль у вивченні історії та етимології досліджуваних лексем» [4:5].

Л.І. Дорошенко зауважує, що «лексика, розглянута в контексті народних звичаїв, обрядів, повір'їв, пов'язаних з сільським будівництвом, має неперехідне значення для реконструкції первісного стану і шляхів еволюції будівельної культури. Вивчення народної будівельної термінології не повинне обмежуватися тільки лінгвістичними свідченнями, бо народна лексика – це не просто мовні факти, а одна з форм вираження народної духовної культури» [3:325].

«Труди експедицій П.П. Чубинського», детально ознайомлюючи із заняттями бессарабських українців, містять інформацію про те, що в сільській місцевості, здебільшого серед старшого покоління, збереглися розрізнені елементи обрядів, звичаїв та вірувань, пов'язаних з вибором місця будівництва [5:142].

За ствердженням С.О. Довганя, у комплексі звичаїв, обрядів і вірувань, пов'язаних з будівництвом нового, тісно переплелися практичний досвід і раціональне й ілюзорне, елементи християнства і язичництва. Сьогодні найстійкіше зберігаються ті звичаї і обряди, які, втративши властивий їм у минулому магічний характер, перетворилися на етнокультурну традицію [2:223].

Ю.С. Буйських вказує на те, що різні прикмети, заборони та міфологічні уявлення використовуються українцями як керівництво для щоденної поведінки в різних життєвих ситуаціях. Комплекс різноманітних вірувань та уявлень також слугує засобом упорядкування особистого життєвого простору, певного його структурування [1:70].

Попередні погляди науковців та опрацювання зібраного матеріалу спричинили появу нашого дослідження, метою якої є спроба етнолінгвістичного аналізу лексики на позначення житлового комплексу та хатнього начиння в українських говірках півночі Молдови з поглядом відбиття в ній збережених народних традицій та вірувань українського народу. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: визначити основні етапи народного будівництва в культурі українців півночі Молдови; з'ясувати ступінь збереження, поширення та впливу окремих традицій, обрядів і вірувань, зв'язаних з народним будівництвом, у культурі українців півночі Молдови; дослідити лексику, пов'язану з народним будівництвом за номінацією, семантикою, походженням, варіюванням та функціонуванням.

Джерельною базою дослідження послужили власні спостереження і записи живого мовлення, здійснені у північних районах Молдови: Бельцькому, Глоденському, Ришканському, Синжерейському, Фалештському, Окницькому, Бричанському; а також етнографічні джерела української культури.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що в українських селах півночі Молдови фрагментарно зберігаються традиції українського будівництва, за якими можна виділити основні етапи: вибір місця, початок будівництва (закладина), безпосередній процес будівництва, штукатурні роботи, оздоблення хати, завершення будівництва, переселення в нову хату (вхідчини). Окремої уваги потребує і етап будівництва криниці, адже в окремих місцевостях збереглась традиція колективного будівництва колодязя.

Кожен етап вимагає певного порядку проведення робіт та характеризується рядом народних традицій, ритуалів, уявлень, які відбивають як дохристиянські вірування українського народу (міфологічні та демонологічні), так і традиції християнської релігії. Вони зберігаються населенням старшого віку без усвідомлення сутності того чи іншого ритуалу. Тому спостерігається розмивання структури окремих архаїчних обрядів та ритуалів чи виконання лише окремих дійств. Покоління середнього та молодшого віку майже не дотримує давніх звичаїв, втративши навіть у пам'яті архаїчні обряди і користуючись новими технологіями будівництва та дизайну.

Роздивимось детальніше кожен з етапів народного будівництва і його відображення в говірках українців півночі Молдови.

1. Вибір місця. У першу чергу, привертає увагу порядок розташування будівель у селі. Залежно від ландшафту в минулому хати могли бути розташованими острівцями. Проте велика щільність населення повоєнної Молдови привела до переваги упорядкованого розташування хат: вулицями вздовж дороги, залишаючи за собою город та господарські будівлі. У більшості випадків інформатори вказували, що місце для будівництва хати їм виділяв колгосп чи вони купили це місце. Але досить часто стверджували, що залишилися жити в батьківській хаті або збудували нову хату на місці старої. Вибір місця інформатори пояснюють переважно практичними (здебільшого залежно від географічного розташування у селі) чи естетичними мотивами: *дуже місце там хороше, на долині* (с. Попівка Фалештського р-ну, від Габур Н.І., 1944 р. н.); *це самий центр у нас, дуже хороше місце, примарія, школа, всьо рядом* (с. Рекерія Ришканського р-ну, від Гриу Г.І., 1935 р. н.). Головну роль могли відігравати емоції, приємні чи неприємні асоціації: *там, де дали нам місце, там вишня росла, а потім її зрубали, я стала плакати, не хочу там жити, раз вишню зрубали, і дід помінявся з нами* (с. Попівка Фалештського р-ну, від Габур Н.І., 1944 р. н.). Але в деяких випадках нам вдалось зафіксувати відголоски архаїчних уявлень про існування сприятливих чи несприятливих місць для будівництва хати. Іноді зверталися до ворожок з питанням, чи вдало вибрано місце. Інформатори вказували народні повір'я, якими керувалися при виборі місця для нової хати: *став напроти сонця, і буде тобі везтися, і велосипе, все що купили, трималося хазяйство, діти, всьо благополучно, а якщо чи умерло са, чи шось случилося, чи худоба пропадає, то то нечисте місце, тоді треба міняти місце на друге, у тім же городі, але на тім місці не* (с. Стурзівка Глоденського р-ну, від Панько М.П., 1947 р. н.).

Існують застереження щодо того, на яких місцях не можна ставити хату: *просто кажут, що недобре давати назад, так як ми розвалили*

хату і щоб не назад, а лиш чуть вперед, щоб захватити трохи другого міста (с. Нові Фундури Глоденського р-ну, від Гуцол О.В., 1938 р. н.); ось цей дом, там колись був банк, там вбили людину і там же закопали, коли ці люди вибирали місце, то гадалка їм сказала: *тут не став хату, бо тут закопана душа, став нище чи вище, а то місце посвяти* (с. Стурзівка Глоденського р-ну, від Панько М.П., 1947 р. н.).

Семема «місце, на якому стоїть хата з господарськими будівлями» в говірках Молдови виражена лексемами *місто, город, подвіря, убора, план, участок, осадьба*. Лексеми *місто* та *осадьба* зафіксовані лише у мовленні інформаторів старшого віку. Молодь найчастіше вживає назви *план, участок, подвіря*.

2. Початок будівництва, закладини. Здавна існують неписані, але усталені закони щодо часу започаткування будівництва нової хати. Майже всі інформатори засвідчували, що слід починати весною, у понеділок, бо це хороший день, а на свята починати забороняється: *ми починали обично в понеділок, це легкий день, а на свято і в неділю не можна* (с. Нові Фундури Глоденського р-ну, від Єсипчука В. Т., 1934 р. н.); *у неділю відсвяткували, а в понеділок начинали стройку, це легкий день, а в віторок ніколи не починають, потому що тяжкий день* (с. Цамбула Синжерейського р-ну, від Биковської М. Г., 1925 р. н.)

Початок будівництва, що в українській етнокulturі має назву *закладини*, вважається найважливішим і найвідповідальнішим. Назва обряду зберігає прозору мотивацію, відображає його основний момент. На півночі Молдови ця назва не поширена, проте ритуал закладання фундаменту, в якому об'єднуються релігійні і міфологічні ознаки, залишився: *закладають первий раз фундамент, святя місце, кладуть бутилку с свяченою водою, копійки тудя кидають на вугли, на щастя, щоб велось хазяйство* (с. Нові Фундури Глоденського р-ну, від Гуцол О.В., 1938 р. н.).

Для будування хати, особливо для закладання фундаменту, зазвичай, запрошували майстрів. Це були люди, які професійно володіли справою, мали досвід і певну репутацію; але часто цим займалися чоловіки родини, один з яких, як правило, батько, керував процесом, а інші родичі допомагали, їх називали *підрядчиками*. Ця номінація відбиває особливості епохи, а саме підйом будівництва за часи радянської влади, і зберігає номенклатурні назви спеціальностей та посад. У структурі говірки вона вважається росіянізмом за походженням.

3. Безпосередній процес будівництва. Враховуючи степову зону географічного розташування, традиційними для півночі Молдови навіть у повоєнний період були глинобитні хати, тобто основним будівельним матеріалом для стін служила глина. В наші часи глину витісняє камінь та

інші сучасні матеріали, але процес підготовки блоків з глини з соломою – саманів (у досліджуваних говірках – *лампач*, *ломпач*) не забуто. Лампач ще подекуди виготовляють для будівництва, але вже не хат, а дрібніших господарських споруд. Лексеми *саман*, *ломпач* (*лампач*), здебільшого, зафіксовано у мовленні інформантів старшого (1925–1940 р. н.) та середнього (1950–1960 р. н.) віку, але часто вони поступаються більш сучасним *камінь*, *кірпіч*, *котелець* (ці лексеми зафіксовані у мовленні інформантів усіх вікових груп).

Для покриття даху використовували матеріали, які поступово змінилися більш сучасними, результатом чого стала тенденція спаду функціонування назв *солома*, *троща*, *околот*, *стуг*, *бранка*, *драниця*, *гонта*, які колись активно використовували як матеріали для покрівлі хати (зафіксовано здебільшого у мовленні інформаторів старшого та середнього віку), і переваги назв *шіфер*, *черепиця*, *металочерепиця*, що вживаються інформаторами всіх вікових груп в обстежених селах.

На позначення самої дії будування нової хати функціонують лексичні одиниці *строїти хату*, *піднімати хату*, *поднімати хату*, *строїтися*, *начати стройку*, *мурувати хату*, *зробити хату*, *підвести хату*.

Заготовка будівельного матеріалу і кожен етап будівництва потребували великої затрати сил і часу. Це породило особливий вид колективної праці – *клаку*. Лексема *клака* вважається монономінацією, запозиченням з румунської мови, на відміну від поширеної на українських теренах назви *толока*. Тлумачний словник румунської мови (DEX) фіксує два значення слова *clacă*: 1. Кріпосна неоплачувана робота, яку зобов'язано було робити на користь хазяїну (у Молдові – 84 дні, в Румунії – 56 днів). 2. Громадська допомога, як правило, між сусідами, спонтанна і безкоштовна, переважно праця в полі, будівництво, домашня робота (серед жінок), що зазвичай закінчується частуванням (DER). У Молдові лексема вживається тільки на позначення семи «взаємна допомога», віддзеркалюючи провідні риси як українців, так і молдован – взаємодопомога, гостинність, небайдужість тощо. Припускаємо, що невживання цього слова в першому значенні пояснюється тим, що в Бессарабській губернії Російської імперії (1814–1917 рр.) кріпосного права не було. Етимологічний словник румунської мови (DER) зазначає слов'янське походження лексеми *clacă*: фіксує сербське, хорватське, словенське, чеське *tlaka* «робота», польське *łłoska* «добровільна праця». ЕСУМ у статті до слова *клака* подає коментар про його запозичення з молдавської мови (*клакэ*) та з румунської (*clacă*), проте зазначає їх болгарське походження – *тлака*, споріднене з українським *толока* (ЕСУМ, 2: с. 453). Отже, як і більшість румунізмів в українських говірках, діалектоносії вводять у мовленнєвий обіг ті лексеми, які, хоч функціо-

нують в румунській мові та оформлені неслов'янським корпусом, проте є слов'янського походження. На давність уживання лексеми клака вказує зафіксована в українських говірках півночі Молдови похідна від неї лексема, утворена суфіксальним способом за нормами сучасної української мови, – *клакани*, тобто учасники клаки.

Закликання клаканів до роботи не супроводжується особливим ритуалом, проте обов'язково запрошували людей особисто: *Ніхто нічого нікому не давав, просто просили: «Просим на клаку. Я пришла до вас помогла, і ви пришли потом до мене». І так ми відробляли одні другим, допомагали. І це считалася клака* (с. Яблони Глоденського р-ну). За допомогою звертали до сусідів, друзів, родичів, добрих знайомих. У кінці робочого дня господарі годують помічників. Варто звернути увагу на те, що в українській етнокulturі лексема *обід*, праслов'янського походження, – не тільки процес харчування, а все ж таки певний ритуал, сакральне дійство. Можливо, в давнину обід для клаканів мав якісь ритуальні риси, але до наших часів збереглись лиш загальні рекомендації: страви мають бути ситні, алкогольні напої до завершення роботи небажані.

Традиційними для українських хат є дво-трикамерні споруди: хата або комора – сіни – велика хата (світлиця); порівняно невелика кількість вікон. В Молдові виникли деякі місцеві особливості: сіни в теплому кліматі значно менші, кількість вікон збільшилась. За допомогою лінгвогеографічного методу зазначена значна варіативність найменувань житлового комплексу на півночі Молдови. Так, на позначення семени «кімната в селянській споруді, в якій живуть» зафіксовано лексеми *кімната, комната, хатчина, хата, комора*; сема «парадна кімната» представлена лексико-семантичними варіантами *велика хата, хата велика, хата велека, каса маре, зал*; семема «приміщення між камерами житлової споруди та вулицею» репрезентована лексемами *сіни, хороми, коридор, калідор, веранда, сарай, прихожа*.

Традиційним для житла українців Молдови є прибудова до хати господарських приміщень, на позначення назв яких зафіксовано чимало варіантів. Наприклад, семема «прибудова до основної будівлі» представлена такими лексико-семантичними варіантами: *поднавес, піднавес, кладаука, кладовочка, шоп, пристройка до хати, скат, пошур, причепа, сарай, сарайчик*. На позначення семени «неопалюване невелике приміщення в житловому будинку або окрема прибудова біля хати для зберігання їстівних припасів, різних речей» зафіксовано вживання таких лексем: *кладаука, кладовочка, антірик, ванькір, комора, комірчина, дуча, комнатушка, ганбаник, складовка*.

4. Оздоблення хати, штукатурні роботи – процес кропіткий, що вимагає почуття смаку, фантазії і породжує безліч варіантів. Проте раніше, в умовах нестатків та дотримання спільних традицій, українські хати, здебільшого, мали традиційний вигляд, який спостерігаємо і в живописній спадщині. Із зростанням добробуту населення зникли солом'яні стріхи, призьби, плоти. Середнє і молодше покоління віддає перевагу сучасним будівельним матеріалам, тому національні риси житла поступово зникають.

5. Завершення будівництва, переселення у нову хату. По закінченні будівельних робіт, як засвідчують інформатори, люди не мали часу на багате обрядами святкування. Проте певних традицій дотримували: *коли вже закончили, робимо обід, заходе батюшка в хату, святитесь, робимо обід, празник* (с. Пояна Єдинецького р-ну, від Сирбу М. В., 1940 р. н.). На святковий обід, що влаштовували після освячення, запрошували священика і всіх, хто брав участь у будівництві. Готувались святкові страви, обов'язково голубці, подавались міцні напої.

В історії української культури зафіксовано чимало повір'їв та традицій відносно того, хто першим входить в хату, так звані *вхідчини*. У досліджуваних говірках вдалося зафіксувати такі: *первим в хату входить батюшка, потом всі, родственнікі, і він уже святит, святит каждый угол і каже: ну всьо, перейшли до хати* (с. Сverd'як Ришканського р-ну, від Губік А. В., 1941 р. н.); *кота кидають первим, але то таке... по-бабському... Колись покійна мама казала: «Кинь кітку вперед та заходь до хати», - у мене мама не казала, - то у вас мама молодою вмерла, а в мене май стара, сто два года прожила* (с. Нові Фундурі Глоденського р-ну); півня пускали в хату (с. Берлінці Бричанського р-ну). Бесіди з інформантами дозволяють зробити висновок, що навіть найстарші за віком не знають прадавнього магічного змісту ритуалу з кішкою чи півнем як посередниками між людьми та духами природи. Ритуальні дії для них стали формою вшанування пам'яті матері чи бабусі. Молодші покоління сприймають даний звичай як незрозумілий, непотрібний, застарілий і навіть кумедний.

Отже, здійснене дослідження дозволяє стверджувати, що в українських селах півночі Молдови старше покоління зберігає в пам'яті традиції народного будівництва, пов'язані з українськими віруваннями та обрядами. Проте молодь сприймає їх як анахронізм. З відходом в небуття старших людей, на жаль, поступово втрачаються ритуали, забуваються традиції. Започатковані дослідження мають на меті зберегти в науковому просторі ці безцінні знання і передати їх наступним поколінням, адже вони віддзеркалюють менталітет українського народу. Архіважливими вони видаються в українському континуумі поза межами України, де головним їх призначенням є збереження української діаспори та усвідомлення її причетності до загальноукраїнського національного ядра.

Література

1. Буйських Ю.С. Міфологічні уявлення в повсякденному житті сучасних українців: Теоретико-методологічні аспекти вивчення // Народна творчість та етнологія. – К., 2012. – № 6. – С. 64–72.
 2. Довгань С.О. Подільське житло в системі звичаїв та обрядів // Історія: Збірка наукових праць. – К., 2009. – С. 223–228.
 3. Дорошенко Л.І. Східнополіське традиційне будівництво у світлі номінації й народних вірувань // Український діалектологічний збірник: Книга 3 / За ред. П.Ю. Гриценка. – К.: Довіра, 1997. – С. 325–334.
 4. Євтушок О.М. Атлас будівельної лексики західного Полісся. – Рівне: Державне редакційно-видавниче підприємство, 1993. – 134 с.
 5. Степанов В.П. Труды по этнографии населения Бессарабии XIX – начала XX века. – Кишинев: Pontos, 2001. – 264 с.
- ЕСУМ**-Етимологічний словник української мови: в 7 томах. – Київ: Наукова думка, 1982–2012.
- DER**-Dicționarul etimologic român / Alexandru Ciorănescu. Universidad de la Laguna. – Tenerife, 1958–1966.
- DEX**-Dicționar explicativ al limbii române: Ediția a II-a. – București: Univers enciclopedic, 1998. – 1194 p.

Оксана КАЛМАЦУЙ,

МОЗ «Рибницька російська СЗОШ № 6 з ліцейськими класами»

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглянуто розвиток критичного мислення як форму роботи, яку доцільно використовувати під час вивчення української мови як другої офіційної; подано методичні рекомендації щодо його використання на уроках.

Ключові слова: критичне мислення, володіння певними прийомами, які в сукупності створюють перевірену на практиці ефективну методологію опрацювання інформації. Здатність до формулювання самостійних суджень. Самокорекція, скерована на використання критичного мислення. Уважне й чуйне ставлення до контексту.

Oksana Kalmatsuy. Development of critical thinking in an educational process

The article considers the development of critical thinking as a form of work that should be used in studying the Ukrainian language as the second official; presents guidelines for its use in the classroom.

Key words: critical thinking, to possess some methods that combine to create proven effective methodology for processing information. Ability to formulate independent opinions, self-correction, which is focused on the use of critical thinking. Attentive and sensitive attitude toward a context.

Видатному американському мислителю Д. Дьюї належить твердження, що фундаментальна мета сучасної освіти полягає не в наданні учням інформації, а в тому, щоб розвивати в них критичний спосіб мислення. Освіта орієнтована на майбутнє, яке не може бути наперед визначеним. Отже, першочерговим завданням школи є розвиток такого типу мислення, який надасть змогу адекватно оцінювати нові обстави-

ни та формувати стратегію подолання проблем, які виникатимуть, пристосування до нових, часом не передбачуваних політичних, економічних або інших обставин. Таким чином, розвиток критичного мислення – найактуальніше за умов інтенсивних соціальних змін завдання вчителя.

На думку відомого фахівця з цієї проблеми М. Ліпмана, критичне мислення є «вміле відповідальне мислення, що дозволяє людині формулювати надійні вірогідні судження, оскільки воно: а) засновується на певних критеріях; б) є таким, що самокоректується; в) впливає з конкретного контексту».

Виділяють такі ключові моменти критичного мислення:

- ◆ Володіння певними прийомами, які в сукупності створюють перевірену на практиці ефективну методологію опрацювання інформації.

- ◆ Здатність до формулювання самостійних суджень, спрямованість на творчу мисленнєву діяльність, а не на репродуктивне мислення, що базується на жорстких алгоритмах і стереотипах.

- ◆ Самокорекція, скерована на використання критичного мислення як методу, зверненого на виправлення чи покращення власних суджень – мисляча людина постійно має піддавати свої мисленнєві процеси рефлексії.

- ◆ Уважне й чуйне ставлення до контексту, адже загальні критерії мислення мають безперервно перевірятися на адекватність і на можливість зміни в кожному конкретному випадку.

Критичне мислення зовсім не означає негативності суджень або необґрунтованості критики. Це зважений і вдумливий розгляд різних, а часом і протилежних підходів і розумінь проблеми з метою прийняття обґрунтованих рішень та формулювання оцінок.

Орієнтація на критичне мислення передбачає передовсім повне несприйняття будь-якої думки або оцінки «на віру»: кожен учень, не беручи до уваги жодних авторитетів, має сформувати власну думку про явище в контексті навчальної програми.

Необхідно врахувати й те, що критичне мислення завжди діалогічне, тобто передбачає дискусії передовсім між тими, хто навчається. У процесі обговорення висуваються критерії мислення, ідентифікуються й обговорюються життєві контексти, а мисленнєвий процес у цілому піддається оцінюванню.

У психолого-педагогічній літературі названо чотири етапи формування критичного мислення учнів (М. Векслер, А.В. Тягло, Т.С. Воропай).

Перший етап – актуалізація знань, пробудження інтересу до теми, визначення мети вивчення конкретного матеріалу.

Другий етап – осмислення нової інформації, критичне читання та письмо.

Третій етап – роздуми або рефлексія, формування власної думки стосовно навчального матеріалу.

Четвертий етап – узагальнення й оцінка інформації (проблеми), визначення способів її розв'язання, з'ясування власних можливостей.

Будь-яка використовувана в технології розвитку критичного мислення форма роботи, будь-який метод має ґрунтуватися на трьох фазах.

Перша фаза – виклик. На цій фазі суб'єкти навчального процесу реалізують такі задачі:

- ◆ актуалізація вже наявних знань з теми. Від учителя ця фаза вимагає чіткої організації процесу відновлення раніше здобутих знань, необхідних для сприйняття нового матеріалу;

- ◆ пробудження пізнавальної діяльності. Різними способами (формулюванням гіпотези, організацією роботи школярів у групах тощо) створюється «інформаційна пустота», яку школярам хочеться заповнити;

- ◆ самостійне визначення учнями напрямків у вивченні нової теми, визначення тих її аспектів, які хотілося б обговорити (людина критично мисляча – це людина, яка мислить самостійно).

Друга фаза – фаза реалізації смислу (осмислення). Якщо на першій (попередній) фазі учень ставив питання: «Що це для мене означає?», «Навіщо це мені потрібно?», то на другій фазі він має реалізувати цей смисл у певній навчально-пізнавальній діяльності. Вирішуються дві основні задачі:

- ◆ як організувати активну роботу з новою інформацією?

- ◆ як співвідноситься новий матеріал з уже відомим і раніше засвоєним?

Третя фаза – фаза рефлексії. Під рефлексією мається на увазі «вбудовування», «уплетення» нового досвіду, нових знань у систему особистісних смислів. Простіше кажучи, третя фаза скерована на те, щоб новий матеріал став для учня «своїм», тобто повністю засвоєним. Для цього необхідно:

- ◆ самостійно систематизувати засвоєне;

- ◆ визначити напрямки подальшого засвоєння теми: де й для чого усе це може бути корисним.

Отже, суть і мета застосування технології критичного мислення така: освіта не дається вчителем (учителями), вона одержується самим учнем. Для цього вчитель має сам оволодіти новим мисленням, відповідним чином сприймаючи зміст програмового матеріалу, вибирати й застосовувати саме ті методи й прийоми навчання, які сприятимуть розвиткові критичного мислення. Найбільш оптимальними для цього є *методи проблемного навчання – дослідницький, діалогічний, евристич-*

ний, тобто методи, які пробуджують «дослідницький рефлекс», у процесі застосування яких найчастіше ставляться запитання «А якби...?» та «А якщо...?»

Застосування технологій розвитку критичного мислення на уроках української мови має сприяти формуванню мисленнєвих і мовленнєвих навичок учнів, розвитку їхніх творчих здібностей, умінь оперувати мовними категоріями, чітко й логічно вибудовувати усні й письмові висловлювання відповідно до мети й конкретної ситуації спілкування.

Література

1. Загашев И.О., Заир-Бек С.И., Муштавинская И.В. Учим детей мыслить критически. – Санкт-Петербург: «Альянс «Дельта», 2003.
2. Клустер Д. Что такое критическое мышление? // Перемена № 4. 2001. – С. 36–40.
3. Кроуфорд А., Саул В., Метью С., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів. Наук. Ред. Пометун О.І. – К.: Плеяди, 2006.
4. Тягло А.В., Воропай Т.С. Критическое мышление: Проблема мирового образования XXI века. – Харьков: Ун-т внутр. дел. 1999.
5. Шарко В.Д. Сучасний урок: технологічний аспект: Посібник для вчителів і студентів. – К.: СПД Богданова А.М., 2007.

Тетяна КОВАЛЕВСЬКА,
Одеський національний університет імені І.І.Мечникова

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНОГО ПРОГРАМУВАННЯ В ПАРАДИГМІ СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ

У статті висвітлено теоретичні засади та практичні можливості новітньої галузі нейролінгвістичного програмування та його роль у сучасних гуманітарних дослідженнях.

Ключові слова: *нейролінгвістичне програмування, емпатія, сугес-тія, особистість, комунікація.*

Tatiana Kovalevska. Theory and practice of neurolinguistic programming in the modern humanitarian sciences paradigm

In the article, the author enlightens the theoretic bases and the practical usage of the brand new neurolinguistic programming scientific branch and its role in the modern humanitarian researches.

Key words: *neurolinguistic programming, empathy, suggestion, individual, communication.*

У межах сучасної антропоцентрично орієнтованої лінгвістики врахування комунікативної функційності мови є обов'язковою умовою об'єктивної інтерпретації не лише всього спектру дискурсивних практик у їхній вербальній презентації, а й у з'ясуванні її загальної, глибинної природи, оскільки комунікація виступає як імманентна ознака загально-го існування людини в континуальному просторі буття. О. Шторм відзначає, що «ми можемо обґрунтовувати комунікацію як психофізіологічно зумовлений процес, потребу в якому відчуває організм людини на ендогенному рівні. Продукт же безпосередньої комунікації, виражений у найпростішій взаємодії з оточенням, є єдиним безумовним джерелом

психічної енергії» [10], де його відсутність спричиняє виникнення т. зв. психологічної деривації (див. праці Т. Чернігівської), засвідчуючи необхідність спілкування, яке живить і пов'язує особистість комунікативними мережами зі світами реальності та інших осіб, інтегруючи її до загальної площини соціалізованих контекстів.

В цьому аспекті особливу увагу дослідників привертають питання гармонізації існування (мовленнєвого – насамперед) людини / соціуму (див. праці Н. Арутюнової, Б. Величковського, Г. Гачева, Т.А. ван Дейка, Ю. Караулова та ін.) через ідентифікацію специфічних конструктів мови, що детермінують позитивне / негативне сприйняття отриманої інформації та відповідну раціональну й аксіосистемну маркованість у процесах мовленнєвої інтерпретації світу, визначаючи в такий спосіб або пріоритети асоційованості індивіда до площини актуальних інформаційних континуумів, або його дисоційованість, маргіналізацію (Г. Андреева, Дж. Іган, Г. Почепцов, Д. Тупчієнко та ін.). Великої ваги також набуває виокремлення та усвідомлення глибинної природи інваріантних констант і периферійних змінних комунікації, які становлять ієрархізовані комплекси в моделюванні гармонійної взаємодії, детермінованої психолінгвальними конструктами емпатії [4]. Крім того, студії такого скерування набувають актуальності і з огляду на зростання агресивності комунікативного фону (див. праці Р. Берона, Б. Грушина, О. Добровича, М. Лозинського, Б. Потятиника, Д. Річардсона та ін.), що виявляється зокрема в деструктивному інформаційному впливі, можливому «не лише як цілеспрямована маніпуляція (обдурювання, наклеп, навмисний вплив на безсвідомі структури психіки тощо), але й як інформаційне забруднення соціально-психологічного екологічного середовища людини» [1], що формує т.зв. «мозаїчно-кліпово-міфологічну масовокомунікаційну свідомість» [6]. Ці проблеми обговорюються науковцями, проте «такі дискусії та заяви найчастіше мають емоційно-розшарований характер, не спираються на правильно зібрані й проаналізовані факти, не використовують сучасних наукових підходів» [там само], що і зумовлює необхідність ретельного аналізу дискурсивних фрагментів спілкування для ідентифікації його психолінгвальних та нейрофізіологічних структур, які визначають актуальну поведінку і комунікатора, і комуніканта, відбивають жанрову специфіку комунікативних сегментів, виокремлюють актуальні загальносеміотичні показники, потенціал яких уможливорює корегувальні перспективи концептуальних комунікативних настанов.

Отже, когнітивний поворот сучасного гуманітарного знання зумовив актуалізацію комплексного підходу до аналізу комунікативних феноменів, утворюваних «не лише на основі буквального змісту певного тексту, але й на базі розгляду вербального компонента й дотекстового знання

інтерпретатора... в їх взаємодії один з одним і з широким вербальним і невербальним контекстом, що містить ментальні (особистісні, ситуаційні і культурологічні) компоненти» [7:6]. Концептуальними складниками комунікативної взаємодії тоді можемо вважати функціонування інтерперсональної континуальності особистісних світів, інтегрованих до контекстуальних сегментів реального буття через посередництво сенсово інформативних вербальних та невербальних конструктів, скерованих передусім на здійснення впливового реконструювання психологічної структури об'єкта комунікації. Це корелює із сучасним розумінням комунікативних процесів як комплексних явищ, що містять не лише зовнішню інформаційність, а й усю амплітуду характеристик, властивих об'єктивованій ментальній моделі учасників спілкування (Р. Ділтс, Т. Прокоф'єва, Я. Радевич-Винницький та ін.) й пов'язаних з ідентифікацією їхньої глибинної інтернальної сутності, екстрапольованої в невимірність психолінгвістичних та етногенетичних універсалій. Таким чином, аналіз комунікативних процесів не обмежується лише лінгвістичним аспектом, а й передбачає наукову кваліфікацію всіх психо-фізіологічних характеристик учасників спілкування, а також необхідність урахування особливостей екстралінгвального контексту, оскільки спілкування є «мінливим і багатограним об'єднанням різноманітних форм поведінки – вербальних, тональних, контекстуальних та ін., кожна з яких визначає смисл решти» [3:45]. Наведене акцентує на необхідності залучення новітніх методів наукового аналізу, скерованих на глибинне усвідомлення синтезованої природи сучасних комунікативних процесів та можливість їхнього позитивного моделювання. Релевантною в цьому аспекті вважаємо парадигму нейролінгвістичного програмування (НЛП), загальну екологічність та комунікативну ефективність якої ми неодноразово підкреслювали. Саме тому мета нашої статті полягає в бодай узагальненій кваліфікації потенцій НЛП, орієнтованих на гармонізацію процесів спілкування через адекватне декодування комплексу їхніх складників та водночас – на ідентифікацію комунікативних сугестогенів (насамперед – вербальних) як природних характеристик будь-якого спілкування.

Предметом дослідження НЛП, яке вважають не лише «мистецтвом і наукою про особистісну майстерність» [5:177], а й самостійною моделювальною системою з відповідним теоретичним підґрунтям і практичним інструментарем, є когнітивні структури людини, пов'язані зі специфічними процесами діакритизації метатексту дійсності та відповідною експлікацією вербалізованих і аналогових конструктів у полікомунікативних дискурсах. Об'єктом дослідження є поведінкові комплекси особистості, які аналізують через використання різноманітних стратегій, у

межах яких поєднано психолінгвістичні, філософські, інформаційно-кібернетичні та нейрофізіологічні аспекти. Ці стратегії скеровані щонайперше на оптимізацію комунікативних процесів і ґрунтуються на глибокому дослідженні суб'єктивних рефлексій, аналізі та ідентифікації складників внутрішнього світу людини й умінні конструювати позитивні моделі поведінки, що в аспекті емпатичного моделювання набуває високого ступеня актуальності, оскільки уможливорює розуміння «внутрішньої і зовнішньої причинової зумовленості особи» [11:153]. Цей аспект НЛП сприяє досягненню екологічності спілкування - комунікативної гармонії зі світовідчуттям іншої людини, корелюючи водночас і з фактором модально-векторної психосемантичної інтеграції як визначальною характеристикою комунікативних процесів, що насамперед передбачає актуальність ставлення до співрозмовника – реального партнера або ж квазісуб'єкта, спілкування з яким має віртуальний чи опосередкований характер і реалізується в кооперативно-конкурентній скерованості загальної комунікативної аксіоматики.

Крім того, «НЛП – це засіб ефективного впливу» [2:74], що увиразнює потужні можливості цієї науки, вимагаючи її якнайдетальнішого подальшого опрацювання й розвитку. Проте у вітчизняному мовознавстві галузь НЛП лише починає привертати до себе увагу фахівців (див. праці В. Різуна, Н. Слухай, Г. Почепцова, а також [9]) попри визнання його теоретичної обґрунтованості та практично необмеженого прикладного застосування в широких колах закордонних учених (див. праці Х. Алдера, Р. Бендлера, Д. Гріндера, М. Еріксона, С. Кара-Мурзи, Л. Мурзіна, С. Черепанової та ін.). Так, за допомогою методик НЛП виокремлено основні лінгвістичні комплекси, які спричиняють змінене сприйняття (див. [8]) внаслідок активованої сугестивності. До них належать елементи всіх рівнів мови, що засвідчує її наскрізний впливовий характер. Об'єднувальним стрижнем таких номенів і сигнатур насамперед є семантичне наповнення, яке може змінювати впливову активність залежно від сенсової етимології, контекстуального варіювання та мети прогнозованого використання. У НЛП впливові аспекти комунікації аналізуються за допомогою т.зв. Мілтон-моделі (функціонально оберненої й поширеної щодо метамоделі) та зокрема предикатних технологій, пов'язаних з вербальним оформленням індивідуальної/колективної провідної (первинної) репрезентативної системи (модальності), скерованої на «зручне» інтернальне або екстерналізоване сприйняття та діакритизацію довкілля. Встановлено, що модальнісне забарвлення лексики визначається через наявність у її архісемному конусі репрезентативної маркованості, а використання цієї комунікативної стратегії оптимізує спілкування, оскільки дає змогу, з одного боку, «говорити мо-

вою співрозмовника» і «бачити світ» його очима, з іншого – максимально виразнювати (візуалізувати) запрограмовані інформаційні акценти повідомлення, зумовлюючи в такий спосіб його оптимальне сприйняття.

У межах НЛП наголошують на необхідності врахування ментальних особливостей комунікаторів [5], що уможливорює ідентифікацію структурної архітектоники в площині ментальної континуальності через метапрограми (МП). До основних метапрограм належать 1) екстернальна / інтернальна особистісна референція, 2) відцентрова / доцентрова й 3) активна/пасивна мотивація діяльності, 4) зіставно-протиставний фокус порівнянь, 5) аксіосистемні ідентифікації, пов'язані з ціннісним маркуванням певних сегментів довкілля, та 6) суб'єктивні/об'єктивні пріоритети в процесах спілкування. МП є певною інтегративною структурою, в якій задіяно особливості індивідуальних репрезентативних систем, нейрологічну організацію, здатність сприйняття з різних позицій, специфіку взаємодії когнітивного свідомого розуму з творчим безсвідомим, особливості уваги, а також інші фільтри сприйняття. Мультиплікативний характер МП дає змогу вважати їх певним «силовим полем», у якому сконцентровано концептуальну інформацію про когнітивну та аксіосистемну орієнтацію особистості, актуальну (для неї) сегментацію довкілля та домінантні шляхи кодування/декодування сенсових блоків. У такому разі йдеться про відбиття у МП особистісного модусу мислення, що уможливорює їх співвідношення з феноменом ментальності, оскільки МП є ключовими моментами у процесах мотивації й прийняття рішення, відтворених тією чи іншою когнітивною стратегією. Крім того, взаємозв'язки між пріоритетами логічного (лівопівкульне) й аналогового (правопівкульне) мислення, провідною репрезентативною системою та загальними мисленнєвими стратегіями дають підстави вважати, що репрезентативна маркованість також може вважатися окремою метапрограмою. Припускаємо, що виокремлення ментальних концентрів певним чином відбиває водночас і універсальну ієрархію мотиваційних домінант, і їхню власне національну акцентуацію, де зафіксовані ментальні конуси можна вважати системними психосемантичними концептами. Верифіковані через нейролінгвістичні метапрограми психосемантичні детермінанти дають підстави твердити, що інваріантами ментальності як світоглядного конгломерата є вектори раціональності, пов'язаної з концептуальною діакритизацією довкілля, інораціональності, скерованої в площину емотивних рефлексій, та вольові настанови, детерміновані аксіосистемними глибинними орієнтирами. Ізоморфізм складників унеможливорює чітку формалізацію відповідної структури, але дає підстави константувати пріоритет духовно-емоційного, інтроверсивного в українській аудиторії, почасти співвідносного з доцентровими момен-

тами. Крім того, екстралінгвальний контекст надає актуальності й раціоналістичному усвідомленню довкілля, хоч афективно-емотивний компонент залишається провідним.

У галузі нейролінгвістичного програмування наголошено й на інформаційній вазі аналогового рівня як індикатора справжнього психічного та інтелектуального стану людини. Адекватне декодування паравербальних маркерів комунікації має спиратися на системне розуміння організації зазначених комплексів залежно від ступеня їхнього інформативного навантаження. За такого підходу кваліфікація аналогових елементів комунікації набуває сенсу раціонального інтерактивного маркера, що увиразнює їхню роль і в аспекті визначення рівнів щирості/нещирості, конгруентності/інконгруентності повідомлення тощо. Специфічні прийоми і методи нейролінгвістичного програмування уможливають виокремлення центральних і периферійних елементів невербальної комунікації, визначення її інформативних сегментів (семантику погляду, торкання й т.ін.), які в загальному комунікативному просторі відіграють роль раціонально-емотивних маркерів і формують первинну аксіоматику сприйняттяєвих процесів. Крім того, НЛП розкриває механізми дії невербальних елементів у сугестивній комунікації, де вони утворюють загальний контекст повідомлення, надаючи йому наскрізної емотивної скерованості й зумовлюючи первинні впливові ефекти (М. Бернштейн, І.М. Горелов, А. Піз, Е. Рід).

Отже, застосування й подальше розроблення НЛП для широкої амплітуди комунікативних комплексів (ЗМІ, іміджологія, державне управління, менеджмент та ін.), з одного боку, уможливорює їхню усвідомлену емпатизацію завдяки об'єктивному визначенню стрижневих психоментальних настанов співрозмовника/співрозмовників через адекватне декодування мовленнєвих, нейрофізіологічних та аналогових репрезентантів, і з іншого, – оптимізує запрограмовану результативність інтеракцій, що в цілому акцентує на перспективності подальшої розробки цієї науки. Крім того, комунікативна функціональність методик НЛП, а також відповідні техніки, орієнтовані на поліпшення ефективності й адекватності комунікативних процесів та пов'язані з оптимізацією навчальних (у музиці, грамотному письмі) та когнітивно-мнемічних процесів (загальне запам'ятовування), дають підстави для їхнього впровадження у навчальний процес гуманітарних вишів. Наведене дає підстави твердити, що НЛП є потужним складником у просторі досліджень комунікативного буття особи й соціуму, оскільки містить відповідну кваліфікацію гетерогенних складників гармонійної взаємодії та сугестивних фактів вербально-аналогової поведінки, що максимально увиразнює необхідність її теоретичного та практичного опрацювання.

Література

1. Аврамцев В.В. Труднее жить после «Полдня» и «Вечера трудного дня» / В.В. Аврамцев, Е.Н. Волков. – Режим доступу: <http://people.nnov.ru/volkov/>
2. Бэндлер Р. Структура магии / Р. Бэндлер, Д. Гриндер. – СПб.: Белый кролик, 1996. – 496 с.
3. Вацлавик П. Прагматика человеческих коммуникаций / П. Вацлавик, Дж. Бивин, Д. Джексон. – М.: Апрель-Пресс, 2000. – 312 с.
4. Ковалевська Т.Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: Монографія. – Вид. друге, випр. і доп. – Одеса: Астропринт, 2006. – 324 с.
5. О'Коннор Дж. Введение в НЛП. – Челябинск: Версия, 1997. – 256 с.
6. Ольшанский Д.В. Психология масс. – СПб: Питер, 2001. – 298 с.
7. Полюжин М.М. Когніція як спеціальний тип набування знань та переробки інформації // Проблеми романо-германської філології. Зб. аук. праць. – Ужгород: Мистецька лінія, 2001. – С. 3–8.
8. Спивак Д.Л. Измененные состояния сознания: психология и лингвистика. – СПб.: Издательский дом «Ювента»; Филологический ф-т СПбГУ, 2000. – 296 с.
9. Сугестивні технології маніпулятивного впливу: Навч. посіб. / [В.М. Петрик, М.М. Присяжнюк, Л.Ф. Компанцева, Є.Д. Скулиш, О.Д. Бойко, В.В. Остроухов]; за заг. ред. Є.Д. Скулиша. – 2-ге вид. – К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2011. – 248 с.
10. Шторм А. Тезисы по теории психической коммуникации. – Режим доступу: <http://www.psy.piter.com>.
11. Ярошенко Т. До проблеми філософського стилю Сьорена К'єркегора // Українська К'єркегоріана: Місіонер, 1998. – С.153–158.

Владислав КОРНІЄНКО,

Київська муніципальна академія естрадного та циркового мистецтва

КОМУНІКАЦІЙНА ПАРАДИГМА КУЛЬТУРИ (ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)

В статті репрезентуються деякі аспекти культурологічного дискурсу комунікаційної парадигми культури. Автор звертається до праць відомих вчених, в яких культура розглядається в контексті її комунікаційного чинника. Це дозволяє автору побудувати алгоритм власної наукової рефлексії щодо культури людства як комунікативної системи.

Ключові слова: *культура, комунікація, комунікаційна парадигма, теорія культури.*

Vladyslav Kornienko. The communicative paradigm of culture (to the formulation of the problem).

The article represents some aspects of the cultural paradigm of discourse communication of culture. The author refers to works of famous scientists in which culture is seen in the context of the communication factor. This algorithm allows the author to build their own scientific reflection on human culture as a communicative system.

Keywords: *culture, communication, communication paradigm, theory of culture.*

Сучасна культура характеризується наявністю великої кількості культурних повідомлень. Майже всі культурні системи використовують різноманітні канали передачі культурних повідомлень. Необхідно зазначити, що якими б не були повідомлення, всі вони підпорядковуються загальним законам. Сукупність цих законів і складає теорію комунікації, що вивчає загальні риси всіх актів комунікації.

Комунікаційна парадигма культури є предметом наукового дискурсу. Культурологічна рефлексія забезпечує розгляд комунікаційної парадигми культури в контексті її багатогранності та цілісності. Культура як комунікаційна система причетна до будь-яких процесів, що відбуваються в системі суспільних відносин, всюди, де діє або є просто присутньою людина. Тому, торкаючись своїми гранями різних явищ, які безпосередньо не відносяться власне, до культури, культура тим не менш здійснює на них опосередкований або конкретно великий вплив. Це і породжує множинність дискурсів у площині різних гуманітарних наук.

Таким чином, існує наукова необхідність вивчення культури як комунікації в її цілісності, тобто: вивчення закономірностей внутрішньосистемного наповнення, закономірностей структурної побудови, формування культури як людської комунікації, функціонування, генезису.

Націленість на вищезазначені проблеми теоретиків та істориків культури, культурологів, мистецтвознавців та практиків культури, підсилення актуальності цих питань, різноманітність наукових та практичних узагальнень породжує необхідність системного вивчення та обґрунтування культури як комунікаційної вселюдської системи.

Запровадження міждисциплінарного методологічного підходу дозволить сформувати цілісну сучасну парадигму культури як комунікації. Теорія культури і є узагальнюючою метою нашого дослідження.

Дослідження проблеми культурної комунікації є актуальним для теорії та практики культури. Ця теза може бути підтверджена наступним чином:

- по-перше, теорія культури вивчає цілісну систему культури, що конституціюється значною мірою завдяки сталим комунікаційним зв'язкам, які підтримують цілісність культури в часі і просторі;

- по-друге, теорія культури має в якості актуального завдання дослідження шляхів і результатів впливу культури, окремих її елементів на суспільство, життя і розвиток соціальних груп, свідомість людини. Вплив культури на сферу «соціуму» здійснюється як інформаційно-комунікаційний процес, що пов'язаний із ціленеправленою передачею інформації, її сприйняттям, осмисленням та засвоєнням;

- по-третє, теорія культури зобов'язана своїм виникненням, не в останню чергу активізації культурного обміну, збільшенню та поглибленню контактів між культурами, що в кінцевому підсумку повинно призвести до створення єдиної світової культури людства, яка буде побудована на гармонійній взаємодії самобутніх регіонально-етнічних культур. Отже, проблема взаємовпливу культур як проблема культурної комунікації, опиняється в центрі уваги теорії культури з початку її виникнення, і сьогодні є самостійною науковою дисципліною;

- по-четверте, культурологічний аспект феномену комунікації особливо чітко виявляється при дослідженні процесу розвитку художньої культури, де велику роль грає комунікація між творцем та споживачем мистецтва, що належать до різних культурних спільнот;

- по-п'яте, теорія культури має в своїй основі інтеграцію різних наук, їх взаємозбагачення за умов встановлення комунікацій між творцями та споживачами культурологічного знання. При цьому характер комунікацій суттєво впливає на формування самого предмету культурології, на визначення його цілей і проблем.

Теорія на філософському гносеологічному рівні – це сукупність знань щодо сутності та основних закономірностей культури як комунікації. Завдання філософського теоретизування, на думку С.С.Гусєва, «перетворювати незрозумілі ідеї в щось безпосередньо наявне, що можна аналізувати, удосконалювати, використовувати наявним чином» [3: 6].

Це обумовлює на думку М.Кагана осмислення культури «в її реальній цілісності і повноті конкретних форм її існування, в її побудові, функціонуванні та розвитку» [4:21]. М.С.Каган обґрунтовує залежність трьох основних підсистем культури – матеріальної, духовної та духовної. «Потреби реального життєзабезпечення визначають зміст матеріальної культури як технології практичної діяльності, яка виробляє необхідні людям матеріальні блага; потреба у пізнанні світу – в об'єктивних закономірностях буття (математика, природничі науки, технічні науки, політична економія, соціологія, психологія та ін.), та у конкретних формах його існування (географія, історія, мистецтвознавство та ін.) й у його цілісності та цінності для людини (філософія) – породжує теоретичні, абстрактно-логічну форму знання. Потреби культури у самопізнанні робить найбільш ефективним засобом рішення цього завдання художньо-образну структуру духовної діяльності, тому, що тільки вона здатна адекватно втілити єдність природи та культури, матеріального та духовного, об'єктивного та суб'єктивного» [4].

«Величезна кількість культурологічних теорій пояснюється перш за все опорою на підходи щодо культури різних наук і гіпостазування, абсолютизацію, виведення до філософсько - категоріального рівня кожного з цих окремішнонаукових за своєю суттю підходів» [4:12].

М.С.Каган у книзі «Філософія культури» наводить декілька визначень культури, зокрема:

- культура – спосіб людської діяльності;
- культура – знакова система (пам'ять, система зберігання та передачі духовного досвіду, система духовного виробництва, сукупність матеріальних і духовних цінностей [4: 45].

В залежності від первинної форми буття, від субстрата, який формує людину мислячу та дієву М.С.Каган виокремлює три сфери культурного буття:

1. матеріально-технічну культуру – «культуросформований матеріал природи»;
2. фізичну культуру – «культуросформовану власну природу людини»;
3. соціальну культуру – «об'єктивовані суспільні відношення людей» [4, 36- 47].

В контексті діяльнісного підходу Кагана ми можемо виділити наступні системно-формуючі зрізи культури як комунікації:

1. Будь-яка свідома діяльність здійснюється в двох вимірах: матеріальному та ідеальному (духовному). З одного боку, людина здійснює реальні дії, що мають на меті об'єктивні певні результати, з іншого – створює моделі, які відображають, або заміщують реальність та імітують окремі її ніші у звуковій, графічній, просторовій, математичній, словесній формах. Ці два виміри формують цілісну структуру комунікації як основи культури. Якщо мова йде про матеріальну діяльність, то ній повною мірою присутнє ідеальне у формі створених попередніми поколіннями образів й власних уявлень, і напевно специфічною рисою будь-якої розумової діяльності є реальне опертя на певні створенні моделі та конструкти, їхнє співставлення з вихідною потребою та вибір найкращої. Це є так зване попереднє моделювання. А у випадку спеціальної побудови моделей (економічних, соціальних мистецьких) матеріальна діяльність забезпечує їх втілення в певному предметному матеріалі. Якщо результат моделювання інтегрує як розумову так і предметну форму, ми можемо говорити про процес проектування культурних форм. Ця інтеграція втілюється в процесі художньої творчості.

2. Будь-яка свідома діяльність включає два необхідних складника: репродуктивну, відтворюючу, яка базується на повторенні вже відомих зразків та специфічну для людини, тобто продуктивну, творчу, яка забезпечує появу невідомих, оригінальних рішень. Отже, існує спектральний ряд різноманітних форм взаємодії традицій та новацій.

Оригінальні культурологічні концепції були створені П.А.Сорокіним, А.Л. Чижевським, В.І.Вернадським [2:113-120; 8].

«Оскільки практично пізнання на будь-якому історичному етапі свого розвитку охоплює лише частину реальності, необхідне поняття, яке розкриває той зміст пізнання, що є часткою пізнавального процесу. Таким поняттям є предмет пізнання... ми будемо виходити із традиційного підходу, конкретно – розглядати у якості об'єкта пізнання визначену об'єктивну реальність, а в якості його предмету – ті аспекти та риси об'єкта, які охоплені процесом вивчення» [5: 54].

Макс Вебер підтверджує цю тезу, зазначаючи, що тип культури, а більш точно базові цінності культури, детермінують тип економічного розвитку соціально-економічної системи та особливості сукупності зв'язків а відносин, яка, перш за все складається у сфері виробництва.

Говорячи словами Маркса, культура – це «культивування усіх якостей суспільної людини та його виробництво як людини з багатючими якостями та зв'язками...» [7:476]. В такому розумінні культура – синонім розвитку кожної людини у якості суб'єкту всезагальної праці, яка реально володіє суспільним багатством і перебирає на себе роль свідомого творця своїх відносин з іншими людьми.

Споріднених поглядів на культуру дотримувався й Ф.Енгельс, та багато відомих марксистів, зокрема, Г.В.Плеханов, А.Грамши, А.В.Луначарський.

Л.М. Безмоздін зробив спробу класифікувати речі за семіотичною функцією, що продовжує теорію практично-художньої «спектральності» функцій предмету. Отже до першого класу він відносить речі-знаки, які виконують функцію передачі повідомлення. До другого класу Л. Безмоздін відносить речі, в яких знакова функція не є основною, а додатковою практичною функцією, але однозначно детермінованою. До третього класу увійшли речі, у яких форма є багатозначущою і дозволяє в певних межах свободу інтерпретування – це речі-символи суспільного статусу, світовідчуття, які є носіями певних норм, стандартів поведінки, системи цінностей, престижу тієї чи іншої соціальної групи. До останнього класу вчений відносить речі, які мають певну художню цінність і формують ідеологічні настанови певного соціуму [1:45].

Ю.Ліпс обґрунтовує теорію щодо фундаментального значення для подальшого розвитку цивілізації культурних надбань первісної епохи. Він фактично робить порівняльний аналіз первісних суспільств всієї планети, який призводить до висновку про спорідненість у часі виникнення та подальшого розвитку певних культурних дій та культури взагалі. Накреслимо основні постулати його теорії:

- спорідненість різноманітних регіонів за предметними засобами реалізації життєвих функцій;
- загальний поступовий перехід до більш складних форм та культурних систем існування;
- зародження елементів наступної епохи в надрах попередньої;
- взаємовплив культур, неминуче розповсюдження досягнень культурної діяльності;
- поліваріантність морфологічного втілення культурних об'єктів єдиного призначення;

- поліваріантність засобів реалізації процесів праці;
- імітація в нових матеріалах звичних предметних форм;
- живучість типового рішення відпрацьованих століттями предметів [6: 45].

Актуалізація щодо дослідження комунікаційної парадигми культури визначається специфікою самої культури, яка є зв'язуючим ланцюжком між людиною та оточуючим її світом. Особливий стан культури, її особлива форма вираження обумовлює і особливі методи дослідження. Знаходячись на кордоні між реальним та ідеальним, свідомим та поза-свідомим, зовнішнім та внутрішнім – культура потребує запровадження спеціальних культурологічних методик та технологій, які би відобразили дане явище і, цілісно виокремивши його предмет та об'єкт розкрили діалектику його існування в єдності протиріч людини й оточуючого її світу.

Культура творилася і твориться людиною. Незалежно від епохи, в культурі присутній пошук та засіб опанування духовними смислами. Культура поєднує в собі раціональне та чуттєве, що в кінцевому підсумку і формує першоджерела її існування. Культурна уява особистості поєднується з індивідуальним досвідом, в процесі культуротворчості минуле втілюється в теперішньому.

Людська спільнота (переважно на розвиненій стадії життєдіяльності) являє собою величезну суперскладну інформаційно-синергетичну антропо-соціо-культурну систему. Людина є творцем своєї культури і водночас і її продуктом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безмоздин Л.Н. В мире дизайна / Л.Н. Безмоздин. – Ташкент, 1990. – С. 45.
2. Вернадский В.И. Несколько слов о ноосфере / В.И. Вернадский // Успехи современной биологии. – 1994. – Т.18. – № 2. – С.113-120.
3. Гусев С.С. Эволюция философских идей: путь к ХХ1 в. / С.С.Гусев // Мысль. – СПб., 1997 – С. 6.
4. Каган М.С. Философия культуры / М.С.Каган. – СПб. – 450с.
5. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования / М.Д. Ковальченко. М.- С. 54.
6. Липс Ю. Происхождение вещей / Ю.Липс. – М. – 321с.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Собр. Соч.Т.46.Ч.1. –С. 476.
8. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. – М., 1992. – 243 с.

Ніна КОТОВСЬКА,
ДОЗ «Республіканський український
теоретичний ліцей-комплекс»

ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Мета нашого експерименту – це створення інноваційного навчального середовища в умовах діалогу культур, формування особистості, здібної до активної та ефективної життєдіяльності в багатонаціональному та полікультурному просторі Придністров'я.

***Ключові слова:** експеримент, багатонаціональний, полікультурний, толерантний, діалог.*

Nina Kotovska. Forming of intercultural communicative competence of students on the lessons of Ukrainian language and literature

An aim of our experiment is creation of innovative educational environment in the conditions of dialogue of cultures, forming of personality apt to the active and effective vital functions in multinational and multicultural space of Transnistria.

***Key words:** experiment, multinational, polycultural, tolerant, dialogue.*

З 2010 року ДОЗ «Республіканський український теоретичний ліцей-комплекс» здійснює експериментальну діяльність з теми «Розвиток комунікативної та культурологічної компетенцій в умовах діалогу культур». Це зумовлено тим, що Придністров'я має низку самобутніх особливостей, що повинні бути змістовно відображені в навчальній та виховній роботі:

- багатонаціональний склад придністровського суспільства;
- багатобарвність культур та традицій народів нашого краю;
- спільний історичний розвиток;
- спільність геополітичного простору.

В ДОЗ «РУТЛ-К» навчаються діти різних національностей:

українці – 200;
росіяни – 98;
молдавани – 30;
болгари – 8.

Навчання здійснюється російською та українською мовами, вивчається як друга офіційна мова за вибором: російська – 280 учнів, молдавська – 25, українська – 31.

Таким чином, метою експерименту є створення інноваційного навчального середовища в умовах діалогу (полілогу) культур (російської, української, молдавської), спрямованої на формування особистості, здібної до активної та ефективної життєдіяльності в багатонаціональному та полікультурному середовищі Придністровської Молдавської Республіки.

Завдання експериментальної роботи:

- моральне виховання та формування толерантності учнів;
- збагачення духовного світу та естетичного досвіду учнів шляхом залучення їх до моральних цінностей та художнього розмаїття російської, української, молдавської культур, виховання поваги та інтересу до культур народів, що населяють Придністров'я;
- розширення знань учнів про історію, культуру, географію ПМР;
- створення умов для розвитку пізнавальної активності учнів завдяки використанню нових навчальних технологій, активних форм навчання;
- удосконалення мовної компетенції учнів, що включає оволодіння багатством російської та української мов, оволодіння всіма нормами літературного мовлення.

Протягом всього періоду експериментальної роботи діяльність ліцею здійснюється за кількома напрямками: науково-методичний супровід, підвищення професійних компетенцій педагогів ДОЗ «РУТЛ-К», побудова навчально-виховного процесу в межах теми експерименту, психологічний супровід, взаємодія ДОЗ «РУТЛ-К» з МОЗ «Ташликська ЗОШ».

В межах науково-методичної роботи поновлено зміст навчальних дисциплін гуманітарного напрямку, проведено взаємооблік програм з російської та української мов та літератур, включено республіканський компонент, опрацьовані програми факультативних курсів «Культура українського літературного мовлення», «Культура добросусідства» – навчальний посібник для учнів трьома мовами, «Словничок дружи».

Побудова навчально-виховного процесу в межах теми експерименту здійснюється через реалізацію факультативних курсів, проведення відкритих уроків, майстер-класів з послідовним аналізом та консультаціями координаторів. Шукаючи нові шляхи підвищення якості навчання і зацікавлення учнів, ми почали проводити інтегровані, бінарні уроки, уроки порівняльної граматики не лише для засвоєння мовленнєвих знань, умінь і навичок з російської та української мов, а і як діалогу культур, що стоять за ними.

Так наприклад, інтегрований урок української літератури в 6 класі («Байкарі світового масштабу», «Байка «Зозуля й Півень» у творчості Л.І. Глібова, І.А. Крилова та А. Доніча»).

Тема експерименту знаходить своє відображення і в позакласній роботі.

Щороку проводяться інтегровані олімпіади з української та російської мов, тижні російської, української, молдавської мов, заходи, що ми святкуємо разом: «Мерцишор», «Масленіца», день Святого Миколая, «Меланка, або Щедрий вечір в Україні».

Традиційною формою проведення свят стали «Українські вечорниці».

Результати чотирьох років реалізації завдань з експериментальної роботи свідчать про те, що в ліцеїстів:

- підвищився рівень навчальної мотивації і творчої активності учнів, комунікативної і культурознавчої компетенцій, навичок міжособистої взаємодії;

- спостерігається позитивна динаміка в якості знань учнів з рідних та офіційних мов за рахунок наближення навчального процесу до звичайних умов комунікації шляхом створення навчально-мовних ситуацій на уроках;

- в ліцеї успішно формується та розвивається толерантне навчальне середовище, спостерігається позитивна тенденція соціально-культурного розвитку учнів;

- активізувалась сумісна діяльність викладачів різних предметів, класних керівників.

Зберігаючи свою унікальність та своєрідність, ліцей-комплекс прагне сьогодні до пошуків нового, до створення навчальної аури, спроможної виховати людину, наповнену любов'ю. Та добротою до інших культур, людину, яка вмітиме жити в багатонаціональному полікультурному середовищі.

Поєднавши літературу трьох народів (українського, російського, молдавського), ми доводимо, що в них був спільний історичний розвиток. Зазначені літератори (байкарі) були різними людьми, несли різну куль-

туру, але на певному етапі розвитку суспільства їх поєднувало те, що вони були шукачами правди.

Мета такого уроку не лише перевірити рівень засвоєння учнями навчального матеріалу, вміння аналізувати байку, поглибити знання про байкарську спадщину Л. Глібова, І. Крилова, А. Донича, а й прищеплення любові до художнього слова, культури та традицій трьох братніх народів, що населяють Придністров'я.

Метою бінарного уроку «Справжні патріоти рідного краю» у 7 класі є об'єднання і узагальнення теми любові до рідної землі поетів різних часів та народів, а саме: Т.Г. Шевченка, Ф.І. Тютчева та В.Д. Сайнчина, виховання красою слова людяного, гуманного ставлення до навколишнього світу, поваги та любові до рідного краю. Учні аналізують вірші: «Сонце заходить, гори чорніють...» Т.Г. Шевченка, «Эти бедные селенья» Ф.І. Тютчева і «Мое село» В.Д. Сайнчина, визначають основну, провідну тему, що об'єднує цих великих поетів.

Не менш цікавими є уроки мови. Так, інтегрований урок на тему «Особливості роду та відміни іменників в російській та українських мовах» не тільки дає можливість порівняти роди і відміни іменників в російській та українській мовах, показати учням різницю даного граматичного явища в двох мовах, а й на основі порівняльного аналізу мов розвивати інтерес учнів до вивчення російської та української мов та дотримання літературних норм мовлення. На тих же засадах побудовані уроки порівняльної граматики у сьомому класі: «Дієприкметник. Вживання активних дієприкметників теперішнього часу в російській та українській мовах», «Прийменник. Вживання прийменників в російських та українських мовах».

Для учнів 8 класу розроблена і проведена низка уроків комплексного аналізу текстів. Наприклад, «Комплексний аналіз тексту на основі уривку роману З.Тулуб «В степу безкраїм за Уралом». Комплексний аналіз байки «Волк на псарне». Мета цих уроків – навчити учнів проводити комплексний аналіз тексту, тим самим готуючи їх до ЄДЕ, розвивати зв'язне мовлення, виховувати почуття патріотизму, людської гідності та любов до рідного слова та слова братніх народів.

Галина КРИЖАНІВСЬКА,
МОУ «Рибницька російська гімназія №1»

ПЕРЕКЛАД ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ПРИЙОМ ЗАСВОЄННЯ ДВОХ МОВ

У статті розглянуто переклад як форму роботи, яку доцільно використовувати під час вивчення української мови як другої офіційної; подано методичні рекомендації щодо його використання на уроках.

Ключові слова: переклад, види перекладу, одиниці перекладу, дидактичні можливості перекладу, комунікативна компетенція.

Galina Krizhanivska. Translation as an effective reception of mastering of two languages

The article considers the translation as a form of work, which can be used while studying the Ukrainian language as the second official; the methodical recommendations on its use in the classroom.

Key words: translation, translation types, units of translation, didactics possibilities of translation, communicative competence.

Користування двома мовами значною частиною населення Придністров'я ставить перед учителями-словесниками ряд суттєвих завдань. Ці завдання порушують не тільки проблеми культури мовлення, а і проблеми структури та змісту шкільного курсу української мови, її контактів з іншими мовами, форм і методів роботи вчителя.

Проблема навчання споріднених мов ґрунтується на дослідженні контактів і зв'язків російської та української мови, які мають у мовознавстві давні й міцні традиції, спираються на фундаментальні щодо постановки проблем і залучення широкого фактичного матеріалу праці О. Потебні, О. Шахматова, П. Житецького, А. Кримського та інших.

Багато сучасних дослідників і методистів рекомендують використовувати переклад у методиці викладання близькоспорідненої мови (Н.М. Арват, А.П. Коваль, В.Я. Мельничайко, Н.А. Пашківська, Г.І. Са-

вицька, А.П. Феоктистов та ін.). Проблеми перекладу досліджували Н.В. Левун, О.К. Степаненко у статті «Українські прийменникові конструкції з *ПО*», де розглянули проблему, пов'язану з перекладом російського *ПО* українською мовою, яка полягає в тому, що мовці не вміють користуватися всім багатством прийменникових конструкцій в українській мові й механічно перекладають російське *ПО* українським *ЗА*; С.І. Головащук у статті «Російські дієприкметники українською мовою» визначив, що однією з проблем, що постають при перекладі з російської мови на українську (як і з деяких інших слов'янських мов), є добір відповідників до російських дієприкметників.

Можливість спілкуватися українською лише на уроках гальмують процес засвоєння другої мови. Отже, перед учителями у школах з російською мовою викладання стоїть завдання формувати й розвивати уміння та навички спілкування українською мовою, працювати над створенням та вдосконаленням механізму білінгвізму – умінні легко переходити з однієї мови на іншу залежно від комунікативної ситуації. Ефективність цього механізму залежить від сформованості мовленнєвої, мовної та соціокультурної компетенцій.

Звичайно, треба враховувати у викладанні української мови й вимоги комунікативного принципу. Найефективнішим видом роботи щодо цього є навчальний переклад як активна, свідомо, розвивальна форма зіставлення й порівняння та ефективний прийом засвоєння двох мов. Його використання є закономірним, адже сам переклад існує тільки в умовах двомовності. Вправи на переклад допомагають зекономити час, оскільки дають змогу не розглядати докладно те, що учні засвоїли, вивчаючи російську. Переклад – це один з небагатьох видів спілкування, для яких не мають значення розбіжності часових, територіальних та соціокультурних чинників. Саме переклад усуває перепони, що стоять на заваді плідної міжкультурної комунікації.

Методисти визнають важливу роль перекладу. Програма з української мови [5] передбачає як усний, так і письмовий переклад з російської на українську (мовленнєва лінія). Робота з перекладу має бути систематичною, а не епізодичною й випадковою, з урахуванням методичних рекомендацій щодо її організації та різноманітності можливих ефективних видів перекладу, учителі повинні робити висновки про мету такої роботи, приділяти увагу узагальненню міжмовних відмінностей [4].

Потрібно розрізняти навчальний та професійний переклади. Останній є перекладацькою діяльністю, спрямованою на відтворення оригіналу тексту іншою мовою. Він потребує спеціальної підготовки, навичок і вмінь, досконалого володіння двома мовами, знання двох культур. На відміну від професійного перекладу, навчальний завжди має чітко об-

межені завдання, досить вузько визначений вибір засобів перекладу, характеризується свідомим впливом екстралінгвістичних чинників. З іншого боку, навчальний переклад є основою оволодіння професійним. Отже, мета навчального перекладу – навчити розуміти усне й писемне мовлення другою мовою. Крім навчальної функції, переклад вирішує й інші завдання: комунікативні, філологічні, розвивальні, методичні, контрольні, загальноосвітні й виховні.

Відомі різні види навчального перекладу. Їх класифікація частково збігається з класифікацією перекладів взагалі. Переклад може бути усним або письмовим. Перший характеризується більшою спонтанністю породження висловлювання, що взагалі властиво усному мовленню. Він зазвичай здійснюється послідовно (читання одиниці тексту – переклад або прослуховування одиниці – переклад). Можна застосовувати у школі й синхронний переклад, що здійснюється практично одночасно з промовлянням тексту оригіналу, як однобічний, так і двобічний. Такий вид перекладу вимагає високого рівня володіння двома мовами. Для письмового перекладу краще пропонувати тексти більші за обсягом і добре структуровані, вони мусять містити тільки ті одиниці, що вже знайомі школярам. До речі, і для усного перекладу можна використовувати зв'язні тексти, коли учні набули навичок читання із загальним охопленням змісту (переважно у старшій школі). За жанрово-стилістичними характеристиками тексту оригіналу для школи є актуальними художні, наукові, суспільно-політичні, офіційно-ділові та побутові переклади. Можна використовувати як навчальні різні види перекладів за ознаками повноти та способу передачі смислового змісту. Це повний і неповний переклади, фрагментарний (окремого уривку чи уривків), аспектний (за визначеною ознакою відбору, наприклад, перекласти на українську мову слова, що пишуться не так, як у російській), анотаційний (містить тільки основну тему, предмет і призначення тексту), реферативний (з відносно детальними відомостями про зміст). За характером та якістю відповідності текстів оригіналу й перекладу доцільно щодо навчального шкільного перекладу розрізняти вільний переклад (відтворює основну інформацію оригіналу з можливими відхиленнями) і точний (семантично повно та правильно передає текст оригіналу, його комунікативні настанови).

Можна використовувати цілісні та фрагментарно-ярусні переклади. Завдання цілісного перекладу – сприяти остаточному засвоєнню й закріпленню вивчених мовних явищ української мови загалом та подоланню інтерференції. Фрагментарно-ярусний переклад має об'єктом окремі, зазвичай ізольовані або деяким чином комбіновані компоненти, моделі, структури, словосполучення. Мета навчального перекладу такого типу – засвоєння цих компонентів, уміння їх диференціювати та правильно

вживати. Наприклад, під час вивчення теми „Буква Н в дієприкметниках” у підручнику для 7 класу [1: 32] запропоновано вправу на переклад словосполучень із формами дієслова, правопис яких відрізняється в українській та російській мовах. Однією з проблем, що постають при перекладі з російської мови на українську (як і з деяких інших слов'янських мов), є добір відповідників української мови до російських дієприкметників. Труднощі насамперед виникають при перекладі тих російських дієприкметників, до яких часто бракує аналогічних широковживаних українських: активного стану теперішнього часу, утворених за допомогою суфіксів **-ущ-, -ющ-** (*несущий, поющий*); минулого часу, утворених за допомогою суфікса **-вш-** (*игравший, служивший*); утворених від зворотних дієслів на **-ся** (*засидевшийся, умывающийся*); деяких дієприкметників пасивного стану теперішнього часу (*избываемый, увлекаемый*). Порівняно легше перекладаються російські пасивні дієприкметники минулого часу, утворені за допомогою суфіксів **-ан-, -енн-, -т-, -ш-**: *разыгранный* – *розіграний*; *увиденный* – *побачений*; *прикрытый* – *прикритий*; *причиненный тощо*; *замерзший* – *замерзлий* [2] .

На думку багатьох методистів, мінімальною одиницею навчального перекладу має бути текст. Та найоптимальнішою його одиницею речення (або групу речень), оскільки вона дає можливість комплексно систематизувати знання, коригувати й розширювати їх, удосконалювати мовленнєві навички. Крім того, при перекладі навіть невеликих за обсягом текстів неможливо розглядати тільки той матеріал, що засвоюється в цей момент. Однак залежно від навчальної мети одиницею перекладу може бути й текст, так само як і фонема, графема, слово, словосполучення. На уроках, крім перекладу з російської мови, можна застосовувати й переклад з української на російську, що слугує засвоєнню значення слова та його структури, розумінню смислу тексту й думки автора. Так, у підручнику [1] окремі лінгвістичні терміни дублюють російською, напр.: *дієприкметник* – *причастие*, *дієприслівниковий зворот* – *деепричастный оборот*, *прийменник* – *предлог* тощо; до текстів додають переклади деяких слів, напр.: *водночас* – рос. *в то же время*, *одночасно*; *принижкий* – рос. *притихший*; *безпорадно* – рос. *беспомощно* [1]. Автори пропонують завдання на порівняння фактів двох мов, наводячи російсько-українські паралелі, є в підручнику і вправа на добір до українських фразеологізмів російських відповідників, до конструкцій з російським прийменником *ПО* – українських [1:89], до слів для порівняння категорії роду.

Вибір виду перекладу здійснює вчитель залежно від змісту мовної, мовленнєвої та діяльнісної лінії, що реалізуються на конкретному уроці. Однак є певні методичні засади та умови ефективного використання

навчального перекладу, які визначають на основі найістотніших вимог до цього виду роботи та труднощів, з якими стикаються учні. Школярі мають уміти відшукувати потрібне значення слова, орієнтуватися у формальних ознаках лексичних та граматичних одиниць, застосовувати мовну та контекстуальну здогадку, передавати зміст еквівалентними засобами мови перекладу, відтворюючи смислове навантаження, стилістичні особливості оригіналу та його прагматичну спрямованість.

В умовах білінгвізму в учнів виникають труднощі з перекладом як з російської мови на українську, так і з української мови на російську. Вони переносять з однієї мови в іншу структури, які їм не властиві. Школярам бракує словникового запасу, вони не активізують у мовленні багатьох вивчених структур.

Методичні засади навчального перекладу під час вивчення близькоспоріднених мов такі: 1) узгодження роботи над перекладом з курсом порівняльного мовознавства української та російської мов; 2) звернення до вправ на переклад тоді, коли учні мають достатній обсяг знань з лексики, фразеології, граматики та стилістики, володіють навичками читання, говоріння, аудіювання, письма українською мовою; 3) відбір матеріалу для перекладу з урахуванням його семантичних, лінгвістичних та граматичних особливостей, які відповідають віку учнів та їхнім знанням з української мови. Основну увагу при цьому звертають на явища, що не мають точних і однозначних відповідників в українській та російській мовах, та на ті, яких немає в одній із мов; 4) дотримання із самого початку роботи правил вживання мовних одиниць, мовних норм і традицій, що склалися в українській мові; 5) поступальний рух від простого до складного. При цьому спочатку переклади треба здійснювати колективно під керівництвом вчителя, потім можна переходити до індивідуальної роботи та використовувати переклад як форму контролю засвоєння знань; 6) чітке формулювання завдань, що супроводжують переклад, з акцентуванням уваги учнів на явищах, що вивчаються, наприклад: перекласти речення, звернути увагу на відмінності у вживанні прийменників двох мов; 7) використання вправ на переклад під час опрацювання матеріалу не тільки мовної та мовленнєвої лінії, а й діяльній, наприклад: перекласти поданий ситуативний діалог і розіграти його українською; 8) застосування не лише російсько-українського, а й українсько-російського перекладу чи принаймні його елементів, скажімо, під час читання текстів; 9) урізноманітнення завдань і вправ з перекладу з урахуванням його наявних різновидів.

Формування навичок мусить підпорядковуватися загальним правилам навчання мовленнєвої діяльності: спочатку відбувається усвідомлення мовленнєвого матеріалу, потім відпрацювання окремих мовлен-

невих елементів із поступовим переходом від свідомого виконання мовленнєвих дій до їхньої повної автоматизації.

Переклад має великі дидактичні можливості в умовах близькоспорідненого білінгвізму: 1) дає змогу закріпити й систематизувати знання усіх рівнів української мови, її стилістики та культури мовлення, розширити мовну компетенцію учнів; 2) сприяє формуванню мовних навичок; 3) полегшує оволодіння мовою не лише на комунікативному, а й на когнітивному рівні, тобто дає можливість глибоко зрозуміти логіку і структуру української мови; 4) відкриває можливості для виявлення своєрідності української мови у зіставленні з російською. Оскільки мовна свідомість ґрунтується на системі уявлень про світ, притаманних носіям мови і відображених у ній, переклад сприяє розумінню менталітету іншого народу, а отже, глибшому розумінню змісту прочитаного. У поєднанні з лексико-граматичним, соціальним і логіко-оцінним аналізом тексту переклад формує уміння та навички функціонального читання; 5) сприяє розумінню тексту, оскільки у процесі перекладу відбувається накопичення кількісних чинників (знань, умінь), що поступово приводить до якісних змін – адекватного сприйняття тексту під час читання або слухання; 6) слугує цілям продуктивного оволодіння мовою й розвиває уміння оформляти свою думку українською згідно з її нормами, абстрагуючись від норм російської. Така робота стимулює творчу активність, підкреслює діалектичний зв'язок різних явищ та різних рівнів мови і сприяє її свідомому засвоєнню на основі постійного зіставлення з рідною мовою; 7) стимулює уміння висловлюватися українською мовою та перекладати на українську; 8) сприяє очищенню мовлення учнів, збагаченню його питомими українськими та російськими виражальними засобами, протиставленню специфічних рис кожної з мов – мови оригіналу та перекладу – тобто удосконалює культуру мовлення; 9) упорядковує мовлення учнів, формуючи здібності до абстрактно-логічного мислення, до зіставлення явищ двох мовних систем, аналізу схожості й відмінності між ними; 10) активізує мислення, розвиває зв'язне усне та писемне мовлення, збагачує словниковий запас, формує мовне чуття, інтуїцію, залучає до мовотворчості; 11) розвиває цілу низку конкретних навичок: роботи зі словниками, трансформації, редагування, перехід з однієї мови на іншу, керування механізмами мовлення, технікою усного мовлення; 12) сприяє утворенню автономного й подоланню поєднаного механізмів породження мовлення двома мовами. Переклад ліквідує репродуктивне гальмування, яке є основною проблемою під час продукування мовлення другою мовою; 13) забезпечує контроль мовної компетенції, оскільки пошук оптимальних лексико-граматичних відповідей у двох мовах сприяє глибокому пізнанню та засвоєнню форми і

значення лінгвістичного матеріалу, а також правил мовленнєвої дії; 14) сприяє виробленню навичок міжкультурної комунікації, оскільки мова народу є елементом його культури.

Отже, застосування перекладу в практиці навчання української мови активізує та вдосконалює всі види компетенцій, які взаємодоповнюють одна одну, а тому ефективно формуються саме в інтегрованій діяльності, якою і є переклад. Однак не потрібно зосереджувати всю увагу й весь навчальний час на вправах із перекладу. Його дидактичний потенціал та розвивальні можливості не можуть компенсувати спад рівня практичної підготовки в умовах комунікативного навчання. Тільки в поєднанні з іншими видами робіт переклад здатен реалізувати власні можливості, стати справді важливим чинником у формуванні та розвитку свідомого білінгвізму. До того ж така складна проблема, як переклад, ще остаточно не досліджена, і багато питань ще мають стати предметом подальших досліджень.

Литература

1. Беляев О.М. Українська мова: Підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навчанням рос. мовою. – К., 1995.
2. Головащук С.І. Російські дієприкметники українською мовою.
3. Левун Н. В., Степаненко О.К. Українські прийоми конструції з ПО // Український смисл: Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ, 2012.
4. Тельпуховська Ю.М. Навчальний переклад як засіб формування мовної компетенції майбутніх учителів початкових класів: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 2005.
5. Українська мова: Програма загальноосвітніх навчальних закладів: 5–11 класи. – Міністерство освіти ПМР.
6. <http://www.uk.wikipedia.org/wiki>

МОВНА ТА ЛІНГВІСТИЧНА КОМПЕТЕНЦІЇ ЯК ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФІЛОЛОГА

У статті розкривається сутність понять лінгвістична та мовна компетенції, виділяються їхні структурні компоненти. Здійснюється порівняльний аналіз, в результаті якого виявляються якісні відмінності між описуваними дефініціями, обґрунтовується теоретична та практична значимість мовної та лінгвістичної компетенцій у процесі формування вчителя-філолога.

Ключові слова: компетентність, компетенція, мовна компетенція, лінгвістична компетенція, особистісно-орієнтований підхід, компетентнісний підхід.

Helen Leontieva. Language and linguistic competences as main bases of professionalism of the future philologist

The article is devoted to the nature of the language competence and the linguistic competence. Their structural components are marked. The author presents the comparative analysis, in the result of which the qualitative distinctions among the described terms are given. And their theoretical and practical significance in the process of the formation of a teacher – philologist is given.

Key words: competence, competency, language competence, linguistic competence, person-centered approach, competence building approach.

XXI століття – це епоха координаційних змін та введення інноваційних технологій у всі галузі суспільного життя. Прогресивні методи та підходи формують нові задачі та вимоги як до підготовки висококваліфікова-

них фахівців у вищих навчальних закладах, так і до системи освіти в цілому, вносячи нові акценти у функціонування таких понять, як компетентність та компетенції.

Об'єктом нашого дослідження є зіставний аналіз лінгвістичної та мовної компетенцій як одних з найважливіших складових феноменів компетентнісного підходу у системі вищої освіти.

Метою розвідки є визначення ролі лінгвістичної та мовної компетенцій в процесі формування професійної компетентності майбутніх фахівців-філологів.

Методологічною базою нашої роботи стали особистісно-орієнтований та компетентнісний підходи у галузі вищої освіти, які гарантують професійне зростання майбутнього фахівця.

Аналізуючи поняття *особистісно-орієнтоване* навчання в процесі формування професійної компетентності, розуміємо його як «навчання, де наріжним каменем є особистість, її самобутність, самоцінність, суб'єктивний досвід кожного спочатку розкривається, а потім узгоджується зі змістом освіти» [9:31], тобто навчання, яке орієнтується на індивідуальні здібності, інтереси, нахили та пріоритети суб'єкта, це своєрідне втілення на практиці основних концепцій гуманістичної психології.

Розробкою компетентнісного підходу займалися не тільки зарубіжні (Н. Хомський, Д. Равен, Д. Хаймс тощо), російські (В.В. Введенський, В.Г. Воронцова, І.О. Зимня, Н.В. Кузьміна, Л.А. Петровська, В.О. Анищенко тощо), а й українські науковці (І.Д. Бех, С.У. Гончаренко, І.А. Зязюн, Л.В. Кондрашова, О.В. Михайличенко, О.В. Сухомлинська тощо).

О.С. Заболоцька так трактує *компетентнісний підхід* – «це спрямованість навчального процесу на формування та розвиток в особистості системи ключових і предметних компетенцій» [4:67]. Такий підхід, зумовлюючи формулювання, постановку та реалізацію низки нових цілей та завдань, а також певного організаційного та технічного забезпечення у підготовці майбутніх філологів, виступає запорукою формування професійної компетентності, всебічного особистісного розвитку та самореалізації суб'єкта.

У наш час бути професійно компетентним у галузі філологічних та педагогічних наук – значить не тільки мати високий інтелектуальний потенціал та низку професійних навичок, знань і вмінь, а й володіти високою інноваційною культурою, глибокою мораллю, сформованою системою цінностей, здатністю легко орієнтуватися у інформаційно-технологічному просторі, продуктивно вирішувати конкретні завдання, які виникають у процесі когнітивної та професійної діяльності, формувати цілий комплекс компетенцій, опанування якими, на нашу думку, слід аналізувати як необхідне в умовах сучасної системи вищої освіти.

Таким чином, основні принципи компетентісного підходу зумовили зсув пріоритетів у системі вищої освіти від традиційної трансляції інформації (викладач → майбутні фахівці) в бік формування у студентів-філологів професійної компетентності на базі необхідних компетенцій. Під терміном *компетентність* розуміють «рівень підготовленості для діяльності в певній сфері, ступінь володіння знаннями, способами діяльності, необхідними для прийняття правильних та ефективних рішень» [6:41]. На думку Т.М. Сорокіної, *професійна компетентність викладача* – це «динамічна, процесуальна сторона його професійної підготовки, характеристика професійного росту, професійних змін, як мотиваційних так і діяльнісних» [7:111]. Її погляди поділяє і М.М. Боритко, інтерпретуючи вказаний вище термін як «здатність до ефективної реалізації в освітній практиці системи соціально схвалених ціннісних настанов та досягнення найкращих педагогічних результатів за рахунок професійно-особистісного саморозвитку» [1].

За твердженням Джона Равена, характерною рисою компетентності є гармонійна єдність емоційної, когнітивної та вольової сторін діяльності, яка цілеспрямована на втілення аксіологічних директив суб'єкта, тобто про професійну компетентність фахівця можна говорити тільки тоді, коли аналізоване поняття функціонує на теоретичному, практичному та особистісному рівнях.

Спираючись на сказане вище, робимо висновок, що професійну компетентність майбутнього вчителя-філолога слід аналізувати як результат інтеграції інтелектуально-педагогічної, стратегічної, комунікативної, прагматичної, мовної, лінгвістичної, соціокультурної, інформаційної компетенцій.

У даному контексті поняття компетенція виступає не тільки як «добра обізнаність із чим-небудь» [3:445], а й «*наперед задана вимога до освітньої підготовки того, хто навчається, характеристика його професійної діяльності...*» [1].

Особливий інтерес у процесі формування викладача-філолога представляють мовна та лінгвістична компетенції. Проблема їх дефініції виникає як результат різнопланового підходу до визначення цих понять у методиці викладання рідної мови та методиці викладання іноземної мови на базі рідної.

Нерідко мовну та лінгвістичну компетенції інтерпретують як складові компоненти мовознавчої (Л.О. Ходякова, Т.М. Пахомова, О.М. Левушкіна, Т.Ф. Новікова тощо) або комунікативної компетенцій (В.В. Сафонова, Я.В. Ек, О.Б. Назаренко, А.О. Вербицький, Н.І. Гез, І.В. Михалкіна та інші). У методиці викладання іноземної мови зміст лінгвістичної компетенції суттєво трансформується. Наприклад, В.В. Богданов прирівнює

лінгвістичну компетенцію до мовної, аналізуючи її як таку, що передбачає опанування комплексом засобів мови різних рівнів для реалізації прагматичних цілей.

Для методики викладання рідної мови характерною є інша трактовка цього поняття. *Лінгвістична компетенція* вербалізує «сукупність спеціальних (лінгвістичних та навчально-мовних) і загальнопредметних знань, умінь, навичок та способів діяльності, а також ціннісних орієнтацій та мотивів навчально-пізнавальної діяльності...» [8:125].

Так, на заняттях з дисципліни «Порівняльна типологія східнослов'янських мов», формуючи лінгвістичну компетенцію, ми аналізували питання походження мови, її функції, проблеми генеалогічної класифікації слов'янських мов, квестію походження, розвитку та самобутності східнослов'янських мов, типології їхніх граматичних форм тощо. При цьому ми спиралися на знання студентів з таких лінгвістичних курсів: «Вступ до мовознавства», «Сучасна українська мова», «Старослов'янська мова», «Історична граматики» тощо. Такий підхід забезпечує систематизацію лінгвістичного матеріалу та розширення мовознавчого кругозору.

Таким чином, лінгвістична компетенція візуалізує наслідок усвідомлення суб'єктом мовленнєвого акту і включає в себе знання основ мовознавства та навіть історії лінгвістичної науки, засвоєння комплексної системи лінгвістичних понять, формує у нього уявлення про структуру, принципи функціонування та роль мови у житті окремої людини та суспільства в цілому.

Л.В. Черепанова запропонувала таку структуру лінгвістичної компетенції, складниками якої є когнітивний (сукупність знань, умінь, навичок, способів діяльності), регуляторний (система знань та вмінь суб'єкта, здатність керувати власною когнітивною діяльністю) та особистісно-смісловий компоненти (аксіологічні пріоритети суб'єкта, мотиви навчально-пізнавальної діяльності, емоційне забарвлення навчального матеріалу).

Лінгвістична компетенція розвиває пізнавальну культуру суб'єкта, пам'ять, уяву, творче та логічне мислення, навички самоаналізу та рефлексії над мовою.

А.М. Богуш відстоює позицію, що *мовна компетенція* репрезентує здатність суб'єкта на практиці адекватно й доречно використовувати мову в конкретних ситуаціях (реалізація власних думок, намірів, пропозицій тощо) на базі вербальних та невербальних засобів.

О.Д. Божович визначає мовну компетенцію дещо інакше, вбачаючи в ній складну психологічну систему, компонентами якої є свідомо засвоєні теоретичні відомості про мову, що поступово накопичуються в результаті їх частотного використання у вигляді повсякденного мовленнєвого досві-

ду та формуються на базі відчуття мови, тобто мовну компетенцію можна ідентифікувати із здатністю суб'єкта правильно вживати лексичні одиниці, граматичні форми, синтаксичні конструкції відповідно нормам сучасної літературної мови, вільно використовувати пасивну лексику та засоби образності, які виступають передумовою успішного комунікативного акту.

Професор М.Т. Баранов розробив класифікацію вмінь та навичок, які позитивно впливають на розвиток мовної компетенції: навчально-мовні (здатність розрізняти мовні та мовленнєві явища), класифікаційні (вміння класифікувати мовні явища) та аналітичні (вміння проводити всі види повного та часткового розбору) [2:36]. Вправи на формування названих вище навичок та вмінь продуктивно використовуються на заняттях з фонетики, практичного курсу української мови, морфології, лексикології, стилістики, синтаксису тощо, коли студенти засвоюють всі норми сучасної літературної мови. Слід пам'ятати, що становлення аналізованої компетенції відбувається не тільки в процесі активного застосування наочності та традиційних методів роботи, а й як результат впровадження інноваційних технічних засобів навчання, нетрадиційних форм організації занять та інтенсивної індивідуальної роботи суб'єкта. Такий всебічний підхід не тільки позитивно вплине на вдосконалення мови та мовлення майбутнього фахівця, а й сприятиме розкриттю його творчого потенціалу.

Таким чином, суттєва відмінність мовної компетенції від лінгвістичної криється у тому, що перша спрямована на опанування всіма нормами певної літературної мови на всіх її рівнях та розуміння її внутрішньої структури, а лінгвістична – на засвоєння відомостей про мову як суспільне явище, комплексну систему, рівні якої тісно взаємопов'язані між собою, а також про принципи її функціонування, знання про мовознавство взагалі, етапи його становлення, про методи та прийоми дослідження мови.

Правильно усвідомивши сутність мовної та лінгвістичної компетенцій, викладач може більш продуктивно організувати навчальний процес, успішно реалізуючи поставлені цілі у викладанні певної філологічної дисципліни, а досконале опанування аналізованими компетенціями сприяє формуванню у майбутнього вчителя-філолога комплексного уявлення про функції, історію, структуру рідної мови, дозволяють виявити взаємозв'язок з іншими мовами та міждисциплінарні зв'язки, а також, на думку Ю.С. Ігумнової, забезпечує «розширення мовного кола, формування мовного смаку, поглиблення знань про мову як про поліфункціональну систему, її організацію та функціонування; підвищення культури володіння мовою; вдосконалення вмінь та навичок аналізу та оцінки мовних явищ та фактів у текстах різних стилів та жанрів з прагматичної та естетичної точки зору» [5:14].

Література

1. Баранов М.Т. Выбор упражнений для формирования умений и навыков // Русский язык в школе. – 1993. – № 3. – С. 36–38.
2. Борытко Н.М. Профессионально-педагогическая компетентность педагога // Эйдос: Интернет-журнал. – 2007. – 30 сентября [Электронный ресурс] <http://www.eidos.ru/journal/2007/0930-10.htm>.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. гол. ред. В.Г. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – С. 1440.
4. Заблоцька О.С. Компетентнісний підхід як освітня інновація: порівняльний аналіз // Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки. – Житомир, 2008. – Вип. 40. – С. 63–68.
5. Игумнова Ю.С. Формирование лингвистической компетенции путём организации самостоятельной учебно-познавательной деятельности учащихся при изучении имени существительного: Диссертация... к-та пед. наук. – Чита, 2011. – С.199.
6. Педагогический словарь: Учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / [В.И. Загвязинский, А.Ф. Закирова, Т.А. Строкова и др.]; ред. В.И. Загвязинский, А.Ф. Закирова. – М.: Изд. центр «Академия», 2008. – С. 352.
7. Сорокина Т.М. Развитие профессиональной компетенции будущего учителя средствами интегрированного учебного содержания // Начальная школа. – 2004. – № 2. – С.110–114.
8. Черепанова Л.В. Формирование лингвистической компетенции при обучении русскому языку. – Новосибирск: Наука, 2006. – 324 с.
9. Якиманская И.С. Разработка технологии личностно – ориентированного обучения // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 31–42.

Тетяна ЛОЗАН,
*Придністровський державний університет ім. Т.Г. Шевченка,
Рибницька філія,
МОЗ «Рибницька українська СЗШ № 1 з гімназичними класами»*

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ УСНОГО УКРАЇНСЬКОГО МОВЛЕННЯ РОСІЙСЬКОМОВНИХ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВОДИДАКТИЦІ

Розглядається проблема розвитку усного українського мовлення у сучасній лінгводидактичній літературі. Констатується важливість для розвитку усного мовлення двох видів мовленнєвої діяльності: аудіювання і говоріння.

Ключові слова: лінгводидактика, усне мовлення, аудіювання, говоріння, молодші школярі.

Tatiana Lozan. The problem of development of Ukrainian oral speech of Russian-speaking schoolchildren in modern linguodidactics

Discusses the problem of the development of Ukrainian oral speech in modern linguodidactics literature. States the importance for the development of oral speech of two kinds of speech activity: listening and speaking.

Key words: linguodidactics, oral speech, listening, speaking, younger schoolchildren.

Відомо, що в Придністров'ї до загальноосвітніх шкіл і класів з українською мовою навчання приходять російськомовні діти, тому актуальною стала проблема навчання російськомовних молодших школярів української мови. З огляду на зазначене, важливо проаналізувати проблему розвитку усного мовлення у сучасній лінгводидактиці.

Загалом проблема формування усного мовлення молодших школярів не є новою. Її досліджували вчені в різних аспектах: педагогічному (Ла-

диженська Т., Русова С., Тихеева Є., Ушинський К.); лінгводидактичному (Біляев О., Варзацька Л., Вашуленко М., Гудзик І., Коваль Г., Львов М., Пашківська Н., Пентиліук М., Хорошковська О.) та ін.

У працях О. Хорошковської «Лінгводидактична система початкового навчання української мови у школах з російською мовою викладання [3]» і «Методика навчання української мови у початкових класах [4]» обґрунтовано теоретичні засади змісту та методики початкового курсу української мови як другої, принципи, методи і прийоми навчання мови і мовлення з точки зору нових підходів до організації навчального процесу, зокрема питання щодо методики формування усного мовлення.

Відповідно до вчення О.О. Леонтьєва про мовленнєву діяльність, у лінгводидактиці розглядаються питання щодо навчання видів мовленнєвої діяльності: слухання-розуміння, говоріння, читання й письма.

Аудіювання – це один із найважливіших видів мовленнєвої діяльності, що забезпечує не лише розуміння сприйнятого на слух, але й адекватність говоріння, зокрема у процесі діалогу. Уміння правильно розуміти усне мовлення є передумовою формування інших навичок говоріння, читання й письма.

Значний внесок у розроблення методики розвитку навичок слухання-розуміння українською мовою зробила І. Гудзик. Учена зазначала: «Зміст роботи з розвитку навички аудіювання визначається багатоаспектністю процесу сприймання усного мовлення, яке здійснюється і на сенсорному (акустичному, чуттєвому), і на перцептивному (смысловому) рівнях. При цьому, власне аудіювання – у вузькому значенні слова – є смисловий рівень, саме про нього можна сказати, що це розуміння почутого» [2:14].

Відомо, що навчання говоріння неможливо без навчання розуміння мови на слух, ці процеси тісно пов'язані між собою. Говоріння – продуктивний вид мовленнєвої діяльності, який здійснюється у формі діалогу або монологу.

Дослідники (Митник О., Мунтян С., Омельчук С., Сторожук В., Дорошенко К., Чеснокова О. та ін.) висвітлюють у своїх працях окремі аспекти проблеми формування усного діалогічного мовленнєвого спілкування учнів початкових класів. Зокрема зазначають, що в практиці навчання мови молодших школярів діалог має бути основною, домінують формою мовлення, таким чином навчання говоріння в початкових класах слід будувати в напрямі від нього до монологу, а не навпаки.

У порівнянні з діалогом, монолог є складнішим видом мовленнєвої діяльності, не підтримується ситуаціями чи запитаннями, а вимагає більшої попередньої підготовки. Розвиток монологічного мовлення став предметом дослідження багатьох учених, зокрема Н. Луцан, Є. Смир-

нова (дошкільне навчання); А. Зимульдінова, В. Бадер, Л. Варзацька, Т. Ладиженська (початкова школа); Л. Попова, Г. Шелехова (середня школа).

У своєму дослідженні В. Бадер науково обґрунтувала систему навчання усного й писемного зв'язного мовлення молодших школярів, яка відбиває зміст і форми педагогічного впливу на процес формування культури усного та писемного мовлення. Вчена розробила методику навчання усного та писемного мовлення: зміст, форми, методи та прийоми, систему вправ, дослідила проблему формування вмінь і навичок молодших школярів сприймати, розуміти та продукувати усні й писемні тексти [1].

Одним із шляхів підвищення ефективності початкового навчання української мови російськомовних молодших школярів є правильно організована, ціленаправлена робота над збагаченням і активізацією словникового запасу, яка є передумовою для практичного оволодіння українським мовленням. Робота з активізації слів у мовленні тісно пов'язана із засвоєнням граматичних форм. Останнім часом в українській лінгводидактиці з'явилися наукові праці, в яких обґрунтовано окремі аспекти формування граматичних умінь (Дубовик С., Петрук О., Яновицька Н. та ін.).

Лінгводидактичний аспект проблеми розвитку усного українського мовлення знайшов своє практичне втілення в низці дисертаційних досліджень останніх років. Так, проблему розвитку мовлення першокласників комплексно розглянуто в наукових розвідках Р. Вовкотруб (формування усних мовленнєвих умінь учнів першого класу в процесі навчання грамоти), М. Орап (комплексний підхід до розвитку мовлення першокласників у період навчання грамоти), Н. Притулик (формування комунікативно-мовленнєвих умінь російськомовних першокласників у процесі вивчення української мови). Досліджено також окремі питання мовленнєвого розвитку дітей молодшого шкільного віку. Так, Е. Анафієва вивчила проблеми формування орфоепічних навичок українського мовлення першокласників в умовах поліетнічного середовища, Т. Коршун – добір слів на початковому етапі засвоєння української мови як другої, Л. Кутенко – збагачення й активізація словникового запасу російськомовних молодших школярів, А. Ляшкевич – формування діалогічного мовлення, О. Паскаль – коригування вимовних навичок російського мовлення першокласників, С. Пенькова – формування культури мовлення російськомовних першокласників та ін.

Отже, на сьогодні в Україні розроблено цілісну лінгводидактичну систему початкового навчання української мови в школах з російською мовою викладання (Хорошковська О.), розроблено методику розвитку

аудіативних умінь (Гудзик І., Цінько С.), методику збагачення й активізації словникового запасу російськомовних молодших школярів (Кутенко Л.), досліджено питання відбору слів для початкового етапу засвоєння української мови як другої (Коршун Т.), обґрунтовано зміст роботи з формування в російськомовних першокласників частково мовленнєвих та загальномовленнєвих умінь (Притулик Н.), створено систему навчання, що сприяє формуванню вмінь і навичок продукування діалогічних висловлювань (реплік, єдностей, текстів) у різних мовленнєвих ситуацій (Палихата Е.).

Таким чином, на початок ХХІ ст. створено наукове підґрунтя для розроблення методики навчання української мови як другої близькоспорідненої, зокрема формування усного українського мовлення. Вивчення наукового доробку українських учених дозволило застосувати їхні ідеї під час навчання української мови російськомовних етнічних українців в умовах Придністров'я.

Література

1. Бадер В.І. Взаємозв'язок у розвитку усного і писемного мовлення молодших школярів: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / – К., 2004. – 36 с.
2. Гудзик І.П. Проблеми аудіювання українською мовою // Рідні джерела. – 2004. – № 2. – С. 14–19.
3. Хорошковська О.Н. Лінгводидактична система початкового навчання української мови у школах з російською мовою викладання. – К.: ВАТ УкрНДІПСК, 1999. – 306 с.
4. Хорошковська О.Н. Методика навчання української мови у початкових класах шкіл з російською мовою навчання. – К.: Промінь, 2006. – 256 с.

Людмила МАРЧУК,
Кам'янець-Подільський національний університет
ім. Івана Огієнка

МІКРОПОЛЕ «ЛЮБОВ» ТА «КОХАННЯ» У ПРОЗІ І. РОЗДОБУДЬКО

Предметом роботи є лексеми на означення любові і їх лексико-семантичне поле в романі й лексична репрезентація групи на означення кохання в романі І. Роздобудько «Зів'ялі квіти викидають».

Ключові слова: лексико-семантичне поле, аперцепція, сентиментальна проза.

Ludmila Marchuk. The mikrofield of «love» in prose of I. Rozdobudko

Lexical units for nominating love and their lexical-semantic field in the novel and lexical representation of the group for defining love in the novel “Faded flowers are thrown out” by I. Rozdobudko are the subject of this research work.

Key words: lexical-semantic field, apperception, sentimental prose.

Статус ліричної прози – це аперцепція самопізнання, згідно з якою світ є лише приводом для думок і почуттів, що становлять зміст духовної діяльності ліричного суб'єкта, особистості письменника. Тому в естетичній організації кожного тексту домінує ліричне «я», актуалізується «я-центризм» жіночої прози І. Роздобудько.

Світоспоглядальний постулат сентиментального тексту з його здатністю задовольняти вроджену в людині потребу бачити всюди цілісне і досконале мотивує здавна помічену подібність мови й філософії. У зв'язку з цим «я-центризм» сентиментальної прози з проекцією на зображення людини у всій глибині її духовної екзистенції суттєво впливає на поетичну семантику слова, концентрацію уваги митця на понятті «Любов».

Поняття «поля» або польове моделювання набуло широкого поширення в лінгвістиці. Г.С. Щур описує лексичні (Е. Косеріу), поняттєво-тематичні (С.Д. Кацнельсон), синтаксичні (В. Порцинг, Г.О. Золотова, Н.І. Філічева), трансформаційні (С.М. Шаумян), граматичні (Л. Вейсгербер, Ф. Брюно, Г. Мюллер, О. Есперсен, В.Г. Адмоні, М.М. Глушман), лексико-семантичні (О.В. Гулига, Є.І. Шендельс), словотворчі (О.Г. Ревзіна), фонологічні (Б.Я. Плоткін), морфосемантичні (П. Гиро), паратактичні (В. Порцинг) поля [4].

Мікрополе «Любов» є ключовим поняттям будь-якої культури. Глумачення слова «любов» у СУМі та його визначення в енциклопедіях підкреслюють такі характеристики людини, як здатність до почуттів. Відомо, що тема закиненості людини в світ не виключає людської активності, навпаки, вимагає її. Усвідомлення своєї високої місії підносить її героїнь понад усіма обставинами, пор.:

«Нещодавно я зрозуміла, що створена для ВСІХ чоловіків – для всіх поспіль (звичайно ж крім тих, що ходять у смердючих шкарпетках!). І в цьому відкритті не було нічого брутального, непристойного чи руйнівного» (16).

Буття людини у всьому його повноті можливе лише за умови існування інших людей, адже людина за своєю суттю є істотою соціальною. Значна частина дій та атрибутів людини реалізується лише остільки, оскільки вона, ця частина, сприймається та оцінюється іншими людьми. У прозових текстах І. Роздобудько, а зокрема у романі «Зів'ялі квіти викидають» багато місця відведено роздумам, що характеризують людей, часто суб'єкт, який би споглядав чи давав би їм характеристику, відсутній, натомість у таких текстах чітко простежується образ автора, наявний добір мовностилистичних прийомів письменника, за допомогою яких реципієнт може створити у своїй уяві узагальнений образ людини з її почуттями. Наприклад: *«Під час так званого шлюбу – раннього й дурнуватоного – я обернулася на кам'яну статую. Бувають такі мужики, які здатні за короткий час перетворити на руїну й шістнадцятирічну. А мені вже двадцять три! Те, що в мені світилося, згасло так швидко, що я не помітила, коли, в яку мить стала дурним опудалом, до якого немає діла жодній людині в світі. Так було до вчорашнього дня. Коли зрозуміла, що все, що нами справді керує, міститься набагато нижче від очей»* (17).

У художній свідомості митця постійно перебуває узагальнена метафора любові, що перетинається з поетичною універсалією і семантично розбудовує у змістовому плані протиставлення «любов – нелюбов». Аналізуючи такі контексти, варто виділити перифрази, позначені своєрідним мовноестетичним смаком автора, що засвідчують окремішність

і несхожість проявів любові: *«Одне слово, я була на весіллі своєї подруги. У неї круті батьки, котрі змогли впхнути її до нашої спільної мрії – театрального, і тому серед гостей були самі мистці. Тобто люди моєї хвили, на яку я налаштована»* (17).

Як видно, автор добирає лексеми зі значенням, де суфікси і префікси підсилюють значення цих сем, підкреслюють власне-авторські емоційні відтінки поля «любові»: *«У будь-який час, коли Леда поринає в теплі сяючі хвилі й вони виносять її до маленького раю, де Леда плаває в золотому човнику золотою річкою і сама стає золотою»* (22).

У конструкціях «людська любов» у І. Роздобудько реалізується уявлення про низку етичних норм, яким повинна відповідати людина, погляд на неї як на узагальнене поняття суспільної істоти, яка має певні почуття. Наприклад: *«Я хочу жити у світі справжніх чоловіків і жінок! Швидше за все, це означає – "у снігах Кіліманджаро, де лежить мертвий леопард», тобто – ніде»* (71).

«Любов» у текстах І. Роздобудько є об'єктом споглядання, вивчення, таким чином, підсилюється естетичне навантаження цієї константи. Наприклад: *«Але інше фото змусило її майже розкрити рота: на ньому була та сама янголоподібна жінка з холодною завивкою та високим хутряним коміром, що огортав її відкриті плечі»* (51).

Усвідомлюючи себе людиною, якій «життям даровано безсмертя», героїні роману ніби творять дійсність, що стоїть над часом і суспільством, бо вона, ця дійсність, розкриває таємницю буття взагалі.

«Леда і Лебідь були двома безоднями. Леда грала у всіх його виставах, а він випалював її очима з першого ряду» (82).

Поняття «Любов» у творчості І. Роздобудько має свою естетичну парадигму:

1) людина як об'єкт морально-етичного, філософського та естетичного дослідження автора з вираженням певних почуттів: *«Стефка дивилася на Ольгу Яківну з неприхованим роздратуванням. Те, що вона встигла зрозуміти зі старечого туркотіння, обурювало її. Вона уявляла цю білявку – та, власне, що уявляти? – ось вона, кокетуючи, посміхається зі стіни – у хутрі, у вуальці, з рівними, ніби у пластмасової ляльки, кільцями холодної завивки на скронях, із вустами, вимальованими бантиком»* (83);

2) репрезентативні похідні як її складники: *«Я повторюю: життя коротке. Ви скоро це зрозумієте. Він, мій коханий, зрозумів це раніше за мене – і майже одразу одружився на тій субретці»* (89);

3) лексеми як інтимізоване звертання автора до найближчих йому за духом людей.

Аналітик і філософ, письменник знаходить влучні образні аналогії, незатерті асоціації, які б допомогли донести думку в живій мовно-художній формі. Про складні речі автор говорить настільки невимушено і з такою вибагливою художньою простотою, що кожен афоризм, який має центрування з концептом «Любов», легко вкарбовується в пам'ять.

Наприклад: *«Ти питаєш, хто такий Лебідь? О, я ненавиділа це прізвисько, хоча він ним пишався»* (106).

На тлі таких логічно вивершених мовних формул вражають своєю образністю, метафоричністю інші тексти-міркування, пор.: *«Справжній аристократ, хоча народився десь під Бояркою. Головне, він умів писати так, що його розуміли всі: інтелігенція вловлювала підтексти, пласкоголові – все сприймали за чисту монету»* (107).

Будучи тісно пов'язаним із поняттям «кохання», «Любов» виконує декілька важливих стилетворчих функцій: є тлом для уявлення мовноестетичної семантики цих понять, постає одиницею ментальних та психічних ресурсів свідомості письменниці, функціонує як концептуальний образ, що несе в собі певну філософську ідею світоглядного характеру: *«У метро грає саксофон. На весь ескалатор, на весь тунель лунають пристрасні звуки. Саксофон – найсексуальніша, найвідвертіша музика в світі»* (134).

3-поміж слів, що характеризують духовне життя людини, «Кохання» посідає, безсумнівно, особливе місце. «Кохання» [за ВТССУМ 2:459] – 1. Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; кохання // Особа, що викликає таке почуття; кохана людина. 2. рідко. Те саме, що *любов*. 3. Дія або стан за значенням кохати.

Покладаючись лише на своє почуття, І. Роздобудько створює образ закоханої жінки. Цей образ авторка створює за допомогою цілої гами почуттів.

1) Перші абсолютно раціональні: *«У таких (Стефка знала це з власного досвіду!) все міститься нижче пупка і все називається тільки за високим штилем: безодня, прірва, пристрась, «вище за мої сиди», «любов-смерть» та інші охкання-ахкання. А насправді: прийшов якийсь відомий супер-стар Лебідь (це ж треба так обізвати людину!), і Леда розкинула ніжки!»* (84);

2) естетичні та возвишені: *«Я мала звільнити його від страху. Я відривала його від себе, як плуц, котрий міцно вріс у всі мої судини. Все – з кров'ю! але інакше не могло бути. Я відпустила його, ми розлучилися... Була впевнена, що згодом все владнається, про нас забудуть. А ще я знала, що він мене шалено кохає...»* (89).

Образ кохання створюється за допомогою епітетів, де любов, кохання постають синонімами у створеному автором індивідуальному синоні-

мічному ряду. При цьому епітет вживається в позитивному значенні, на відміну від розмовного варіанту семантики цього твердження.

Почуття кохання до матері автор створює за допомогою прикметників *сердечний, материнський, жіночий, ніжний, рідний* або контексту. Наприклад: *«Його любили і ті, й інші. Перші виносили його з театру на руках, другі – споювали і лізли з поцілунками»* (107); *«Але Леда знає: він невинний, він чистий, як немовля, як білий папір та перший сніг. А якщо навіть не так – Леда все одно кохатиме його. Він – чистий і невинний, він – немовля. Він не відає, що творить! Леда скупає його у ванній, огорне великим пухнастим рушником і скаже: «Я завжди буду з тобою. Моя душа належить тобі, хоч би що ти робив»* (123).

Корелюючи з дієсловом «кохати», яке означає утримувати почуття, слово «кохання» означає здатність почувати що повертає нас до ідей А. Вежицької про перцептивну лексику та її розуміння через триаду «здатність – орган – функції» [5], та змушує розкрити здатність кохати через локалізацію цієї здатності в голові / мозку / свідомості серці людини, а також через такі функції і, як розпізнавання, визнавання, пригадування, збереження в ній досвіду, знань, видобування з пам'яті тощо. Визнання важливості цього компонента дозволяє пояснити специфіку значення багатьох виразів І. Роздобудько, які містять слова, що відносяться до поля пам'яті. Так, у реченні: *«От які дива пророблює з нами пам'ять! Часом не згадаєш імені небожа чи навіть власної матері, а в мить відносного душевного спокою, коли хочеш пригадати найдорожче, виникає цей фотель»* (5) – фіксується факт збігу часу свідомого життя головної героїні Едіт Береш (Поліни) та часу певної події, а у висловленні: *«А Леда... Ніяка вона не Леда! Яка-небудь Явдошка з-під Полтави чи Козятинна. Власне, я теж не Едіт. Але нині я часом забуваю своє справжнє ім'я. Треба колись зазирнути в особову справу, що зберігаються в директора нашого Будинку. Можливо, тоді відновиться в голові щось інше, ніж спогад про фотель. Мене ніхто не називав інакше, ніж Едіт, із того часу, як я вперше вийшла на сцену»* (7) до часової спільності додається ще й спільність просторової сфери.

Людина у прозі письменниці локалізує світ, який вона споглядає, щодо себе або себе щодо світу, який вона споглядає. Наприклад: *«А мені, хоч як дивно, хочеться подивитися виставу під назвою «Чим закінчується старість»». Адже раніше я діяла по той бік рампи й ніколи не цікавилася, що відбувається у темряві, за оркестровою ямою. Тепер у цій темряві сиджу я. І єхидним оком споглядаю світло, в якому метушаться інші персонажі. Сиджу в своєму кріслі й мовчу. Нехай говорять інші. Їхні репліки не написані Шекспіром. І тому мені смішно»* (9).

Локалізація своїх почуттів у просторі і часі передбачає, що діяльність людської свідомості скерована не тільки на навколишній світ, але й на саму себе: у кожний момент людина повинна усвідомлювати себе, своє «буття-у-світі». Наприклад: *«Зі своєї кімнати я виходжу тричі: на сніданок, обід та вечерю. Намагаюся завжди запізнитися, щоб мої колеги по Будинку, яких мені приємніше іменувати «однокамерниками», встигли поїсти і розійтися. Байдуже, що моя порція холодне, а кухар свариться. Я вдаю, що не чую. Дуже вигідна позиція!»* (9).

Людина у Ірен Роздобудько може не тільки споглядати за тим, що відбувається, але й безпосередньо брати участь у процесі - кохати: *«Я їду на роботу, намагаючись не згадувати вчорашній вечір. Але амфетаміни та інші збудники, що відтепер вирують у моїй дурній крові, ширяться по всьому салону приміського автобуса у вигляді сяяння чи особливого мускусного запаху»* (20).

Письменниця прагне збагнути причини невлаштованості людських почуттів взагалі і свого власного зокрема. Застосовуючи прийом розповіді від першої особи, що передає злиття споглядача і споглядуваного, Ірен Роздобудько вдається до особистісної міфологізації, якій байдуже, чи це житейська правдоподібність, чи притчева алегорія. *«Тому що все повинно відбутися у свій час! Всесвіт мав дозріти, як плід. Не треба нічого розбивати, голубонько моя! Не треба ніякого насильства! Коли плід дозріває, він розколюється сам! Маленьке мишеня – то символ природної сили. Вистачило легкого поруху його хвостика! Все у свій час. Яйце – ніщо, з якого виникає все! Хіба це не геніально?»* (39).

Сприйняття зовнішнього світу і, відповідно, пам'ять про нього є неможливими, якщо людина не сприймає, не усвідомлює, не пам'ятає себе. Мова тут йде не тільки про довготривалу пам'ять, але й про пам'ять, яка прямо випереджає сприйняття, забезпечує його безперервність: сам процес сприйняття можливий тільки завдяки наявності пам'яті. Зв'язок сприйняття, почуття та свідомості (в тому числі само-свідомості і підсвідомості) виявляється у мовній естетиці письменниці у використанні цілого ряду виразів, що стосуються поля кохання. *«Вона не могла відірвати очей від пейзажу за вікном, вона жила в ньому рівно три хвилини, поки димів її недопалок. Але за ці хвилини всі фарби, які вона побачила, всоталися в неї настільки, що здавалося, її нутрощі стали кольоровими – серце, судини, печінка. Ні, не так. То було ще сильніше відчуття: вона побачила себе – такою, якою була зсередини. Ба більше: там, за вікном у всій розкоші свого єства розкинулася саме вона – різнобарвна Стефка, відкоркована гострим ножом, як консервна бляшанка. Вивернута, немов рукавичка»* (43).

Наявність у художніх текстах І. Роздобудько слів загадковий, прозорий, чистий тощо відносить повідомлення у план іншого, позасвідомого світу, творить особливу емоційну напругу між реальністю та уявним (несвідомим) буттям. Смислова та експресивна самоцінність цих одиниць як еталонів оцінки буттєвості створює передумови для включення їх у тропеїчні синтагми, мовноестетичний зміст яких визначається належністю почуття кохання до іншого, несвідомого плану буття.

«Що приходить на те місце в душі, де була любов?»

Що прийде на те місце, де існує біль?

Можливо – цинізм?» (110).

Отже, кохання визначає особливість ліричного героя: *«Він зітхнув. Йому знову шалено закортіло цілувати її бліде обличчя. Але мить, коли він міг перетворити її на віск, проминула»* (117).

Те, що при згадуванні минуле споглядається двома «я» цілісної людської свідомості, має важливі наслідки для узгодження слів, які належать до поля кохання, і створюються художником слова з метою підсилення мовної естетики поетичних творів, актуалізації певних сем. *«Як Леда вмирає. Вмирає повільно і довго, як вона кам'яніє. Хіба можна закам'яніти від любові?»* (124).

Дієслова часто віддають перевагу умовчуванню ментальної природи процесів почувань. Вони, дублюючи узгодженість дієслів сприйняття, можуть приєднувати підрядні з'ясувальні, які містять інформацію про факти та процеси, а також використовуються з іменами подій, пор.: *«Поки лунають ці магічні звуки, можна посміхнутися до будь-якого перехожого або розчулено кинути останню десятку в капелюх музиканта. Метушня відступає, ескалатор затоплює хвиля любові»* (134).

Однак у прозі Ірен Роздобудько існують також вирази, в яких відбито саме ментальний, вторинний характер сприйняття почуттів. Повертаючись до минулого, письменниця дозволяє реципієнтові побачити не саме це минуле, а його образи чи картини. Вони можуть вести досить самостійне життя – *поставати, оживати, виникати, воскресати у пам'яті, їх можна також викликати чи відновлювати. «...і намагається уявити, як у квітні 1937 року центральною вулицею міста гордо йшла дівчина з дивним новим іменем Леда»* (137).

На думку Н. Арутюнової, образ, будучи категорією свідомості, тісно пов'язаний із дійсністю, що його породила. Образ того, що знаходилося у сфері сприйняття людини (образ-кадр), не може бути неправдивим або неправильним [1:125], а при згадуванні теперішнє «я» людини може бачити минуле з різним ступенем чіткості.

«А ще з пломеніючим соромом Леда майже весь час думає про продовження або хоча б ще одну мить цього жаху й захвату» (139).

Вторинний характер візуального зображення при згадуванні простежується також у використанні Ірен Роздобудько іменників «уява» та дієслів «уявляти (собі)», «здаватися», «нашнитися». «Тепер ви можете уявити, якою була вона в очах тих, хто її оточував!» (34).

Отже, мікрополе «кохання» має дві сфери дії. Відштовхуючись від явищ світу, воно переплавляє їх на феномени свідомості. Світ і людина зливаються воедино в акті сприйняття, а пам'ять закріплює їх нерозривний зв'язок. Процес згадування є процесом розумовим: образи минулого були б хаотичними та безглуздими, якби їх не поєднував розум. Це знаходить своє відображення в мові митця. Так, дієслово «згадувати» може виступати як близьке за смислом до дієслова «думати (про)».

Цікаво, що у І. Роздобудько зосередженням спогадів, вражень може бути не тільки свідомість, але й серце, душа, слово, а значить, пам'ять почуттів розуміється автором досить різноманітно: до того ж душа (серце, навіть рука) може пам'ятати щось таке, що відрізняється від того, що пам'ятає розум. Естетику образів душі і серця, надання їм функцій вмістилища спогадів значною мірою визначає нахил письменниці до опредмечення духовних субстанцій, матеріалізації духовного. Ця тенденція визначає активізацію такої метафоричної моделі, в якій перехідне дієслово передає значення конкретної дії, спрямованої на душу, серце. «Кохання» виступає у поезії еквівалентом частки свідомості людини.

Отже, «кохання», виступаючи одним із центральних образів доробку І. Роздобудько поруч із іншими характерними для індивідуально-стильового дискурсу автора концептами, виконує роль одиниці ментальних та психічних ресурсів свідомості письменниці, набуває характеристик культурної домінанти, визначає стилетворчі чинники поетики митця.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5–32.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. на CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.: іл.
3. Роздобудько І. Зів'ялі квіти викидають. – К.: Нора-друк, 2006. – 208 с.
4. Щур Г.С. Теории поля в лингвистике. – М.: Наука, 1974. – 254 с.
5. Wierzbicka A. Lexicography and conceptual analysis. – Ann Arbor: Karoma, 1985. – 368 p.

Олена МІЗІНКІНА,
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ОБРАЗУ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА У РОМАНІ «КЛЯТВА» РАЇСИ ІВАНЧЕНКО

У статті доводиться вплив різного роду текстів, вмонтованих у роман «Клятва», на творення образу Михайла Драгоманова. Виокремлюються оригінальні достовірні тексти, що безпосередньо цитуються (депеша, доповідь, листи, рапорт, статті, телеграма, щоденник), та документи, що згадуються опосередковано (Валуєвський циркуляр, Емський указ, «одвертий лист», присвяти, Уваровська премія).

Ключові слова: Михайло Драгоманов, текст, роман, лист, документ, образ.

Olena Mizinkina. Intertextuality of Mykhailo Drahomanov's image in the novel «The Oath» by Raisa Ivanchenko

The influence of different kinds of texts, added in the novel «The Oath», on creation of Mykhailo Drahomanov's image is proved in the article. The original authentic texts that are directly cited (telegram, discourse, letter, report, article, message, diary) and the documents that are referred indirectly (Valuevskyj Circular, Emskyj Decree, «frankly letter», dedications, Uvarovska Prize) are separated.

Key words: Mykhailo Drahomanov, text, novel, letter, document, image.

Життя і діяльність Михайла Драгоманова – у полі зору істориків, літературознавців, політологів уже третє століття поспіль. Серед найпомітніших досліджень вирізняються монографії Тараса Андрусяка («Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини)»), Раїси Іванчен-

ко («Раби Києва не мовчали»), Анатолія Круглашова («Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова»), Ольги Куцої («Драгоманов і розвиток української літератури у другій половині XIX століття»), Павла Федченка («Михайло Драгоманов»). Творчий доробок М. Драгоманова-мислителя, без сумніву, багатогранний, глибинний, ще не достаньно осягнутий. Відрадно, що і в красному письменстві маємо документально-історичний роман про нього – це «Клятва» Раїси Іванченко.

У романі відтворено життя Михайла Драгоманова від лютого 1861 року і до його передчасної смерті. Перед читачем – двадцятилітній чоловік, розвиток і становлення якого, як вченого, спостерігається упродовж усього роману. Образ М. Драгоманова постає завдяки традиційним засобам творення персонажів, однак значне місце тут відведено історичному фактажу. Події особистого життя головного персонажа змальовано у строго хронологічній послідовності з урахуванням історико-літературного контексту доби. Наративний дискурс роману виявляється в листуванні приватного характеру, різного роду документах, наукових розвідках, зносінах вченого з рідними, відомими діячами науки і культури (В. Антоновичем, О. Вересаєм, Ф. Вовком, Луї Леже, М. Лисенком, Д. Овсянико-Куликовським, І. Рудченком, І. Срезневським, М. Старицьким, І. Тургеневим, Лесею Українкою, Ю. Федьковичем, І. Франком, П. Чубинським та ін.).

Проблема взаємозв'язків текстів у тексті, як відомо, призводить до аналізу інтертекстуальності. Літературознавці останніх десятиліть порізненому визначають характер такого міжтекстового синтезу. Так, В. Тюпа розрізняє під інтертекстовим аналізом як «прояв різного роду впливів, запозичень, цитат, ремінісценцій, алюзій», так і «вивчення літературного інтертексту у якості специфічного надтекстового утворення» [4:252]. І. Арнольд порушила проблему обсягів вмонтованих текстів у загальному художньому тексті. «Масштаби інтертекстуальності, – переконана дослідниця, – можуть бути дуже різними і коливатися від ремінісценцій, алюзій і цитат до включення цілісних великих текстів у вигляді творів, що належать перу персонажів, їх листів, щоденників чи цілих написаних ними романів» [1:361]. Треба зважати й на те, що «результатом міжтекстової взаємодії постають інтертекстуальні зв'язки, що виявляються на різних рівнях тексту: моделювання дійсності, системи образів, композиційних прийомів, мовної структури» [3:8]. Міжтекстова взаємодія у «Клятві» особливо зримо проступає у творенні образу центрального персонажа.

Раїса Іванченко активно використовує прийом залучення до тексту роману *історичних документів*. Причому, тут можемо говорити як про пряме (безпосереднє цитування), так і опосередковане (згадка про окремі ділові папери) включення.

З-поміж **оригінальних достовірних текстів** питому вагу у романі складає епістолярій. Уривки листів дають уявлення про епістолярну спадщину Михайла Драгоманова, а відтак і його погляди, ставлення до тих чи інших проблем. Зокрема, до брата Івана М. Драгоманов писав: «Перш усього дивись на всякого, як на людину по її достоїнству. Головне, ні перед ким не принижуйся і не підвищуйся, веди себе рівно. Не думай, що прохач для того й живе на світі, аби набивати тобі кишені, а начальник – щоб ти перед ним повзав. Не ганяйся за грішми – честь перед усім... Поступаючи корисливо, людина перетворюється на тварюку... У людини ж першим має бути самовідданість, вона повинна життя своє віддати за любов до ближнього і творити добро не тому, що за нього заплатять, а тому, що це обов'язок її... Намагайся, брате, не брати грошей за свої послуги...» [2:58]. Наставляючи рідну людину у зв'язку з новою службою, М. Драгоманов оприлюднює свої життєві принципи. Про співвідношення політики і наукової діяльності для вченого йдеться у його листі до члена редколегії «Січі» Мелітона Бучинського: «Головне наше діло – культурне й літературне. Так про це я скажу, що у Цюріху нам не напишуть ні другого «Кобзаря», ні другого Костомарова, ні даже «Робінзона Крузо» не переведуть на нашу мову, та й лексики і граматики не напишуть. А я так думаю, що поки ми не виробимо собі лексикона і граматики, не видамо пам'ятників нашої мови з XI віку до пісень, не напишемо історії свого народу і бібліотеки народних наук, доти мусимо сидіти, посипавши попелом главу, у політику не лізти і прокламацій не писати» [2:138].

У листах близьких, знайомих, друзів до М. Драгоманова відчутне їх ставлення до науковця. «Ми дуже просимо вас, шановний Михайле Петровичу, дати свої зауваження... Тут є багато ваших колишніх вихованців і прихильників... Вони пам'ятають і цінують ваші слова... Ми б хотіли тут зустрітись з вами» [2:126], – писав Сергій Подолинський з Цюріха, надсилаючи програму нового журналу «Вперед».

Почасти в листах молодих літераторів звучать слова подяки за поради М. Драгоманова. В одному з листів І. Франко зазначає: «Я сердечно дякую Вам за Ваше щире слово і за Ваш труд, котрого Ви не жалієте, щоб направляти, а то часом і наштуркувати мене на добру дорогу» [2:299]. Такі листи показують процес впливу зрілого Драгоманова на формування письменника. «Погано, що досі ніхто не говорив зі мною так з приводу моїх творів, як Ви, – пише Леся Українка. – Критика моїх знайомих і рідних більше спрямована була на мову, стиль, тощо, а ніхто не хотів чи не міг взяти діло в корінь, як це зробили Ви» [2:343].

Характеристика діяльності М. Драгоманова і її впливу на розвиток прогресивних ідей кінця XIX ст. дається і в листах С. Кравчинського до

П. Аксельрода, Лесі Українки до М. Павлика, що «звучать» на сторінках роману.

Образ М. Драгоманова виписують і *документи епохи*, що мають безпосереднє відношення до нього. Показовою є картина обговорення емігрантами програми Лаврова, що передає ставлення до неї М. Драгоманова і бачення ним подальшого розвитку політичних преференцій України: «Ця програма мені здається все-таки більш реальною. Я тільки вніс би до неї деякі істотні поправки... Тут, приміром, пишеться: «Питання національне, на нашу думку, повинно зовсім зникнути перед важливим завданням соціальної боротьби». А я нізащо не згоден! Це, пробачте, практично неможливо, а по-друге – теоретично неправильно. Це нівеляторство, шовіністичний аристократизм, неповажання “недержавних” націй! Передусім – політичні свободи, національне і політичне визволення...» [2:135].

Процес звільнення М. Драгоманова з Київського університету показано у романі завдяки цитації окремих секретних документів. Вказано, що спочатку був *рапорт* попечителя О. Ширинського-Шихматова міністру народної освіти Толстому, в якому зазначалося, що «Драгоманов відомий кожному жителю Києва як один із коноводів партії українофілів» [2:223]. У *депеші* надісланій шефом жандармів Потоповим київському генерал-губернаторові, йдеться: «Секретно. Дуже важливо!.. По всепідданішому докладу моему... про доцента університету святого Володимира Драгоманова государ імператор височайше повеліти изволив: увільнення М. Драгоманова від служби виконати після гаданого в цьому році проїзду його імператорської величності через Київ... вислати Драгоманова адміністративним шляхом...» [2:225]. Така увага до Драгоманова і занепокоєність його особою свідчить про революційну спрямованість його поглядів, що становили загрозу укладу тодішньої Російської імперії.

Виступаючи у 1878 р. на першому Міжнародному літературному конгресі в Парижі, вчений засуджує заборону українського письменства, обстоює оригінальність і самобутність української словесності. «Найбільший літературний скарб України – це її усна народна поезія. Ця поезія складається з переказів, пісень, оповідань, приказок, збережених пам'яттю селян. Щодо цього український народ не уступає жодному народові Європи. Його лірична поезія – одна з найвизначніших як щодо натхнення, так і щодо кількості творів. Епічна поезія України, особливо її історична поезія мають рівних лише в літературі сербській, іспанській і новогрецькій» [2:251], – читаємо частину *доповіді* М. Драгоманова у тексті «Клятви». Цей своєрідний рапорт представника української спільноти за сприяння І. Тургенєва, який разом з В. Гюго головував на конгресі,

внесено до повних протоколів зібрання. Згодом доповідь *La littérature oukrainienne proscrite par le gouvernement russe* («Українська література, заборонена російським урядом») у вигляді брошури була видана італійською, німецькою, сербською, білоруською, іспанською мовами.

Неоднозначність реакції на критичні виступи Драгоманова-політика щодо складної ситуації, в якій розвивались нові тенденції суспільства, демонструють рядки зі *щоденника* Я. Стефановича: «Коли у “Вольном слове” з’явилися статті проти цього виконавчого комітету, Тихомиров запропонував надрукувати в своїй газеті категоричну заяву, що Драгоманов перебуває на утриманні департаменту державної поліції, щоб тим самим знищити незручного і впливового противника. Не без зусиль вдалося мені не допустити здійснення цього проекту...» [2:290].

На противагу цьому відтворено у романі останній період життя вченого. Під час святкування ювілею наукової і громадської діяльності вченого у Львові селянин С. Новаківський виголосив *телеграму*: «Батьку наш рідний, просвітителю наш, Ти, що свою долю, своє жите, своє здоров’я посвятив для темного робочого люду, щоб его просвітити світлом правдивої науки, прийми подяку за тридцятилітню працю твою для нас, руських хлопів, зібраних з цілої Галичини на руським народнім вічу у Львові. За правду, за волю, котру ти голосиш, будемо стояти до загину. Жичимо Тобі ще довгого життя, щоб міг єсть нас Твоєю мудрою радою просвічати, помагати нам дійти до скинення ярма неволі, що тяжить над хліборобом і робітником і до заведення правдивого ладу на світі» [2:361]. Текст телеграми яскраво висвітлює ставлення неосвічених верст населення до Драгоманова-вчителя.

Відомо, що з 1889 року М. Драгоманов перебуває у Болгарії. Тісні зв’язки «апостола правди і науки» з сусідньою слов’янською країною були обумовлені не тільки громадською діяльністю, а й сімейними обставинами. У романі зафіксована поява у родині Драгоманових Івана Шишманова (в майбутньому – члена Болгарської Академії Наук, міністра освіти Болгарії, батька літературознавця і драматурга Дмитра Шишманова) як чоловіка доньки Ліди. Михайло Петрович заклав основи розвитку академічної науки в Болгарії. Наприкінці роману окремі рядки *статті* Д. Благоєва висвітлюють значення Драгоманова у житті слов’янського світу: «В останні місяці смерть вихопила з наших рядів двох славних борців за свободу і світле майбутнє – Славейкова й Драгоманова. 8 червня помер професор Вищого училища, відомий нашій інтелігенції російський емігрант Михайло Петрович Драгоманов... Його вільнолюбність і його діяльність не до вподоби були російському уряду... Він був гордістю нашого училища, і втрата ця дуже відчутна...» [2:370]. Стаття Д. Благоєва, окрім констатації факту смерті вченого, підкреслює риси Драгоманова-науковця.

Простежуються у романі і *документи, що не цитуються*, але мають не менш важливе значення у розкритті образу центрального персонажа. До таких належить «*одвертий лист*», написаний М. Драгомановим від імені Старої громади до галичан. «Колективний лист киян був ще одною спробою з'єднати зусилля української інтелігенції по обидва боки Збруча для спільної праці на ниві освіти й літератури. Це була ще одна спроба знайти вихід з мертвої валуєвської петлі, котра давила за горло українську культуру Наддніпрянщини» [2:166], – читаємо у романі. Такою була реакція свідомої інтелегенції на чолі з Драгомановим на *циркуляр міністра Валуєва* про заборону української мови (1863).

Окреслено у «Клятві» і сцену можливого обговорення старогромадівцями (В. Антоновичем, Ф. Вовком, П. Житецьким, М. Лисенком, О. Лоначевським-Петрунякою, С. Подолинським, І. Рудченком, М. Старицьким) сумнозвісного *Емського указу* царя Олександра II (1876), яким заборонялося ввозити українські книги з-за кордону, підписувати українські тексти під нотами, ставити українські вистави. У контексті проблеми пророчо зринають слова Драгоманова: «Найперше лихо, якого може зазнати нація в момент кризи, це брак талановитих людей. Людей, котрі могли б підняти народ проти панів і їх лакеїв... Проти всього цього паскудства, що родить буйно під охороною поліцейської будки... І от цих людей знищують, душать, нівечать. Знищують їх інтелектуальну різноманітність. Вирощують боягузів, фарисеїв. Цього допустити не можна» [2:228]. Плин історії показав, що думки Драгоманова залишаються актуальними і до цього часу.

Мислитель сприяв загальноукраїнському прогресивному розвитку і матеріально. Зокрема, в організації і виданні революційно-демократичного журналу «Громадський друг» (1878), що виходив за редакцією М. Павлика та активної участі І. Франка. У романі йдеться про те, що Драгоманов «забрав з дому двісті п'ятдесят карбованців – свою половину *Уваровської премії* за “Історичні пісні малоруського народу”, що видав разом з Антоновичем. Попросив у сестри... Так з'явився у Львові перший номер “Громадського друга”» [2:247]. Констатація цього факту з життя Драгоманова увиразнює його образ у романі Раїси Іванченко.

Ще один текст, який розширює межі інтертекстуальності образу Драгоманова, є *присвята*. Адже «інтертекстом вважаємо єдність актуалізованих взаємозв'язків, що виявляються у всьому багатоманітті художнього втілення, своєрідне міжтекстове утворення, окремі компоненти якого взаємодоповнюють один одного» [3:11]. Такий компонент як присвята Драгоманову двічі згадується у романі «Клятва». Перша стосується «оповідання “Рубач”». Підпис – Мирон, псевдонім Івана Франка» [2:323]. Другу зробила Леся Українка – «присвятила своєму дядькові

переклад з Гюго “Сірома”» [2:343]. Згадка про такі невеликі за обсягом тексти (присвяти) надзвичайно важлива, оскільки вони «розтягують» контекст, апелюють до інших (вказаних) художніх текстів, виражають ставлення автора до названої особи.

Надзвичайно широко у романі представлено й *науковий доробок* М. Драгоманова. Досить «живо» відтворено епізод прилюдного захисту його *дисертації* «Питання про історичне значення Римської імперії і Тацит» на вчене звання магістра загальної історії. Після напруженого, проте успішного захисту молодого історика в «Журнале Міністерства народного просвіщення» напишуть: «Диспут цей справді відзначався більшим проти звичайного похвалюванням. Але було б несправедливо приписувати офіційним опонентам навмисне прагнення принизити працю Драгоманова, а скоріше можна було бачити в присутній публіці упереджений намір висловитись на користь диспутанта» [2:120]. Як бачимо, Раїса Іванченко, окрім творчої уяви, спирається на констатацію фактів у тодішніх ЗМІ для змалювання конкретної ситуації у житті Драгоманова.

У хронологічному порядку зринають у романі і подальші *наукові розвідки* вченого. Деякі з них – називаються: «Боротьба за духовну владу і свободу совісті в XVI–XVII ст.», «Духовне панування», «Новокельський і провансальський рух у Франції», «Народні наріччя і місцевий елемент в освіті», «Євреї і поляки в Південно-Західному краї», «Відгомін рицарської поезії в російських народних піснях», «Малоруські пісні й легенди про кровозмішання», «Турки внутрішні й зовнішні», «Внутрішнє рабство і війна за визволення», «До чого довоювались» та інші.

Окремі *статті* – цитуються фрагментами, що забезпечує ефект відчуття творчої манери, логіки мислення, присутності автора рядків. «Всюди ми бачимо приклади політиків, котрі починали свою кар’єру радикальним напрямком і навіть барикадами й котрі ставали деспотами, рятуючи “єдність держави”, необхідну, як їм здавалось, для охорони “свободи й прогресу” від зазіхань “сепаратизму”, на їх думку, символу реакції. Ми не бачимо причини, чому б не повторитись всьому цьому і в Росії, коли тільки знесення самодержавства не буде супроводжуватись широкою місцевою свободою і серйозними гарантіями недоторканності національностей» [2:277], – цими словами Драгоманов починав свою працю «Історична Польща і великоруська демократія».

Ще одні дослідження («Русские в Галиции», «Литературное движение в Галиции», «Література російська, великоруська, українська і галицька» та ін.) супроводжуються коментарем письменниці. Так, стаття Михайла Драгоманова «Новий погляд на великоруський богатирський епос Володимира Стасова», на думку Раїси Іванченко, «відбивала на-

падки консервативних теоретиків на російського критика і відстоювала порівняльний метод досліджень. Вона викликала багато розмов і недоброчинних, ущипливих закидів на адресу її автора, в тому числі й від Антоновича» [2:154].

Таким чином, задля створення достовірної обстановки життя і діяльності відомої постаті в історії України Раїса Іванченко включає до тексту роману «Клятва» різноманітні документи. З-поміж таких можна виокремити тексти, уривки з яких безпосередньо цитуються (листи, рапорт, депеша, доповідь, щоденник, телеграма, статті), і тексти, що згадуються опосередковано («одвертий лист», Валуєвський циркуляр, Емський указ, Уваровська премія, присвяти, статті). Усі вони мають відношення до Михайла Драгоманова і складають інтертекстуальне поле його образу.

Література

1. Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сб. ст. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1999. – 443 с.
2. Іванченко Р. Клятва: Роман-хроніка. – К. : Радянський письменник, 1971. – 392 с.
3. Просалова В. Текст у світі текстів Празької літературної школи – Донецьк: Східний видавничий дім, 2005. – 344 с.
4. Тюпа В.И. Анализ художественного текста: Учеб. пос. – М.: ИЦ «Академия», 2006. – 336 с.

Ірина МОШНЯГА,
МОЗ «Рибницька українська середня загальноосвітня
школа № 1 з гімназичними класами ім. Лесі Українки»

РОЗВИТОК НАВИЧОК ШВИДКОГО ЧИТАННЯ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розглянуті питання значення свідомого, правильного, швидкого, виразного читання в учнів початкових класів. Розкриті особливості кожного з видів читання та вказано на недоліки при мовчазному читанні.

Ключові слова: читання, прийоми та види читання, причина.

Irina Moshniaga. Developing of pupils' rapid skills in the initial classes

In the article we considered the questions of value conscious, correct, quick, expressive reading of primary school age. We exposed features each of types of reading and indicated on failings at the silent reading.

Key words: reading, ways and types of reading, reason.

*Той, хто не вміє швидко і свідомо читати,
не може успішно володіти знаннями...*
(В.О. Сухомлинський)

Книга в житті людини має надзвичайно велике значення. Вона є джерелом знання.

З книги письменна людина дістає знання, створені людством протягом довгої його попередньої історії. Узагальнюючи багатогранний досвід своєї виробничої і культурної діяльності, людина з допомогою книги передає цей досвід наступним поколінням. З книг людина дізнається про великі відкриття і винаходи, про боротьбу людини з природою і за-

воювання влади над нею. Книга дає не тільки знання, а й сприяє вихованню повноцінної, всебічно розвиненої людини.

Школа і вчитель виховують у дітей любов до книги, до друкованого слова, навчають учнів читати книгу, користуватися нею.

Прищепити любов до читання – це значить переконати дитину у необхідності дружити з книгою, відчувати її корисність у повсякденному житті як неоціненного джерела знань та засобу спілкування між людьми. У процесі роботи над книгою учні повинні проїнятися розумінням книги як величезної сили, здатної впливати на розум і емоції людини.

Найважливіше завдання початкової школи – навчити дітей вчитися, а це неможливо без уміння читати і працювати з книжкою.

Завдання предмета читання у початкових класах – формувати, закріплювати, удосконалювати навички свідомого, правильного, швидкого, виразного читання, розвивати потяг до самостійного читання книг. Таким чином предмет читання ставить за мету виробити в учнів не тільки уміння читати, а й внутрішнє бажання читати, що є усвідомленням необхідності спілкування з книгою, бачити в цьому життєву потребу.

Швидкість є однією з якостей читання, яка забезпечує усвідомлення тексту. Занадто швидке і занадто повільне читання заважає усвідомленню. При швидкому читанні мозок дитини не встигає схопити зміст у цілому. А повільне читання призводить до того, що учень забуває прочитане, не може усвідомити речення, весь текст, бо частини змісту випадають з його пам'яті.

Нормальною швидкістю читання вголос вважається та, що відповідає звичайній швидкості усного мовлення людини. Нормальною можна вважати середню швидкість читання вголос 100–120 слів за хвилину. У школі не доцільно заохочувати дітей, щоб вони змагались щодо швидкості читання вголос, ковтаючи закінчення і зливаючи слова у суцільний потік. Читання вголос звернене до слухачів і має бути на них розраховане, слухач повинен зрозуміти прочитане. Відповідно до цього слід регулювати швидкість читання.

У виробленні швидкого читання треба прагнути до темпу читання, що відповідає темпу усного мовлення і забезпечує свідоме сприймання прочитаного. Швидкочитання – це ще й уміння енергійно, хутко міркувати, виконувати різноманітні завдання. Велику роль в навчанні швидкому навчанню відіграє зразок вчителя. Темп його читання – взірць для учнів. Швидке читання розвивається завдяки систематичному читанню на уроках і в позаурочний час. Прийоми заохочення – читання в особах, «змагання» на швидкість читання, відшукування відповідей в тексті на запитання, що записані на дошці.

Доцільно активно використовувати на уроках як голосне, так мовчазне читання.

Особливості кожного з видів читання:

➤ Голосне читання є основним засобом, щоб взагалі навчитися читати, стати письменною людиною.

➤ Воно сприяє розвитку живої усної мови, виховує вміння говорити правильно, виразно.

➤ Читання вголос дає можливість учням із розвинутою більше слуховою пам'яттю краще запам'ятати читаний матеріал.

➤ При голосному читанні вчитель має можливість виявити і перевірити вміння учнів правильно читати.

➤ Голосне читання запобігає виробленню шкідливої звички читати не весь текст, а тільки дещо з нього, задовольняючись з загальної орієнтації в прочитаному, замість глибокого засвоєння його; отже, привчає до уважнішого і вдумливішого читання.

➤ Таке читання необхідно для слухання його іншими (виступи, доповіді, художнє читання і ін.).

➤ Є ряд творів (вірші, байки, загадки, казки), що розраховані тільки на голосне читання і дістають своє смислове і зовнішнє оформлення тільки при читанні вголос.

➤ Читаючи вголос, учитель дає учням зразки правильного, виразного читання.

Недоліки при мовчазному читанні:

■ Перед читанням не дається певних завдань учням, а тому учні не знають мети мовчазного читання.

■ Не дається вказівок учням, як читати (учитель не реагує на рух губами, язиком під час читання мовчки, що затримує розвиток мовчазного читання).

■ Після мовчазного читання не проводиться ніякої роботи над прочитаним текстом, а тому знижується ступінь свідомого ставлення до тексту в час мовчазного читання.

■ Матеріал до читання не обмежується часом, а тому в учнів немає стимулу виробляти навички швидкого мовчазного читання.

Кожен із перелічених видів читання має практичну вагу в підготовці активного читача.

• *Хорове читання* допомагає вчителю вирівняти вміння і навички читання всіх учнів чи «підтягти» окремих з них до рівня інших. Можна практикувати також читання всіма учнями врівголоса.

• *«Ланцюжкове» читання* – це й ефективна форма активізації учнівської діяльності в класі, це й засіб контролю за вже вивченим, це й практичний прийом удосконалення навичок виразного читання. Такі функції

воно виконує завдяки принципу його організації: текст читають учні по одному реченню, передаючи «естафету» читання сусідові.

- *До вибіркового читання* вдаються переважно при аналізі твору: коли необхідно знайти найбільш важливі місця для розуміння ідеї твору, процитувати оцінку, яку дає автор вчинкам персонажів, нагадати присутнім опис природи, подій тощо. Іноді вибірково називають таке читання, коли класовод обирає для прочитування тексту тих учнів, певні уміння яких він хоче проконтролювати.

- *Читання в особах*, відоме ще з букварного періоду, – один з результативних способів навчання виразному читанню. Його застосування можливе як при читанні окремих оповідань, так і при вивченні байок і казок. Читання в особах доцільно поєднувати з інсценуванням.

- *Поурочні п'ятихвилинки читання*. Будь-який урок починається з того, що діти відкривають книгу і 5 хв. читають в режимі читання-гудіння, а потім проводиться звичайний урок. Такі поурочні п'ятихвилинки дають тижневий тренаж об'ємом 120 хвилин.

- *Читання перед сном*. Це може бути невелике оповідання чи вірш. Останні події дня фіксуються емоційною пам'яттю, і час, який людина спить, допомагає зберегти, зафіксувати останні події дня. Ось чому добре, коли читання є останньою подією дня.

- *Режим помірнього читання*. Після певного часу, коли дитина читала, їй необхідно дати перерву. Не забувати про відпочинок для очей, губ та язичка.

- *Читання у темпі скоромовки*. На кожному уроці відводиться час, коли діти вчаться читати скоромовкою. Саме тоді розробляється мовний та артикуляційний апарат, працюють на повну силу органи дихання, язик, губи. Від дитини вимагаємо читати чітко, правильно.

- *Проведення самозамірів читання*. Під кінець читання залишати 2–3 хв., щоб провести самозаміри читання. Учень читає у своєму темпі, напівголосно, самостійно підраховує слова, записує їх кількість у таблички, які зберігаються у щоденнику.

Незаперечний вплив усіх цих форм голосного читання і на культуру мовлення учнів: читаючи вголос, діти виробляють орфоепічні норми, замислюються над правильним виразом думки. Усе це змушує не відмовлятися від голосного читання протягом усього часу навчання дітей молодшого шкільного віку.

Однією з головних причин недосконалості навчання читати є незнання вчителями індивідуальних і вікових особливостей шестирічних першокласників. Перехід від дошкільного дитинства, де домінує гра, і шкільного життя, де основне – навчання, повинен бути педагогічно продуманим.

Література

1. Березіна О.М., Павловська Т.О. Мовні ігри та забави: Навчально-методичний посібник. – Тернопіль: Мальва – ОСО, 2002. – 104 с.
2. Богатир В. Формування навички швидкого читання // Початкова освіта. – 2005. – Ш 8. – С. 14–16.
3. Дуда В. Вправи, які розвивають гнучкість і швидкість читання вголос та мовчки, вміння вгадувати подальший текст // Відкритий урок. – 2002. – № 10. – С. 74–76.
4. Іванова Л. Система вправ з удосконалення техніки читання // Початкова освіта. – 2005. – № 18. – С. 1–4.
5. Коваленко О. Навчання дітей читати. Психолого-педагогічні засади // Початкова освіта. – 2005. – №18. – С. 2–4.
6. Пінчук Г. Робота з удосконалення техніки читання // Початкова школа. – 1997. – № 11. – С. 8-11.
7. Пришвін М. Яким повинно бути читання в початкових класах // Початкова освіта. – 2002. – № 8. – С. 4–5.

ТЕСТУВАННЯ ЯК МЕТОД КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

У статті аналізується можливість використання сучасних інформаційних технологій у навчальному процесі вищих навчальних закладів. Форма контролю – тестування, яке широко використовується в навчальних закладах для тренувального, проміжного і підсумкового контролю знань, а також для навчання і самопідготовки студентів.

Ключові слова: інформаційні технології, комп'ютерне тестування, форма контролю, вуз, тест.

Lidiya Murzicheva. Testing as the method of control of students' knowledges

The possibility to use modern informational technologies in the teaching process of higher educational institutions is analyzed in the article. And also we analyzed such form of control as testing, which is widely used at educational institutions for training, intermediate and final control of knowledge, as well as for training and self-paced student.

Key words: information al technology, computer testing, a form of control, high school, test.

Еволюція інформаційних технологій, що використовується людиною, призводить до зміни змісту навчального процесу. Вирішити завдання найбільш якісної підготовки студентів можна тільки з широкомасштабним використанням інноваційних освітніх технологій і методів.

На рубежі XIX–XX століть велику популярність завоювали педагогічні тести, проте, в умовах того часу, розвиток тестів призупинився, але нау-

кове вивчення дійсних можливостей цього методу не припинився; і в даний час вимірювання в педагогіці, зокрема за допомогою тестування, затверджується як перспективний напрям.

Інформаційна технологія – процес, що використовує сукупність засобів і методів збору, обробки, зберігання та передачі даних для отримання інформації нової якості про стан об'єкта, процесу або явища [2]. Еволюція інформаційних технологій, що використовується людиною, призводить до зміни змісту навчального процесу. Вирішити завдання найбільш якісної підготовки студентів можна тільки з широкомасштабним використанням інноваційних освітніх технологій і методів.

Історія контролю знань і здібностей за допомогою різних завдань налічує близько чотирьох тисяч років. Однак Ф. Гальтон зробив спробу суттєвого відходу від тисячолітньої практики випробувань і перевірок, заснованої на інтуїції, вважаючи, що «практика вдумливого і методичного тестування – не фантазія, вона вимагає розгляду і експерименту» [1].

Розглянемо більш докладно етапи розвитку інформаційних технологій.

Ручний етап – розпочався з винаходу писемності. *Механічний етап* – почався з винаходу друкарства. Форми запису даних, притаманні цьому етапу: початок друку на аркушах з подальшим брошуруванням. *Електричний етап* – почався з винаходу телеграфу, телефону та радіо. *Комп'ютерний етап* – почався з винаходу електронної обчислювальної машини. Форми запису даних: магнітний запис на диск або стрічку, лазерний запис на компакт-диск.

Нині навчальний процес у вищих навчальних закладах характеризується використанням інформаційних технологій «комп'ютерного» етапу. Педагогічні технології повинні йти в ногу з часом. Темп сучасного життя висуває нові вимоги до процесу навчання. Одним з найважливіших напрямків модернізації системи освіти є вдосконалення контролю та управління якістю освіти. Мета державного контролю якості полягає в забезпеченні стабільної відповідності якості освіти потребам людини, суспільства і держави. Тестування – одна з форм контролю знань, яке є найбільш ефективною формою організації навчального процесу.

У багатьох вузах вводяться заходи, що стимулюють систематичну роботу студента протягом всього навчального року. До однієї з таких заходів можна віднести програму розрахунку рейтингової оцінки знань поточної та підсумкової успішності учнів. Така оцінка дозволяє враховувати не тільки відповідь студента в день іспиту чи заліку, а й сукупність всіх поточних показників його роботи протягом навчального року чи семестру.

Тестова форма контролю знань затребувана самим часом у системі освіти. Загальноприйняті іспити, заліки являють собою трудомістку

процедуру зі значними витратами праці викладача. Тому крім традиційних контрольних питань використовуються тестові завдання з метою визначення рівня знань, умінь і навичок з предметів. Як стало відомо, потрібно враховувати програмний матеріал, власні інтереси викладача, а також коло інтересів студентів. Тестовий бал повинен безпосередньо визначати рівень підготовки студента з даної теми. Тести можуть використовуватися на будь-якому етапі навчання. Одні з них покликані виявити недоліки в знаннях студентів і ввести необхідну корекцію в процес навчання, інші дають можливість прогнозувати подальший процес навчання.

Тестування використовується для оперативної перевірки якості знань студентів з можливістю машинного введення даних (відповідей) і автоматизованої обробки результату з наперед заданими параметрами якості. При всіх обмеженнях і недоліках тестова технологія є швидким і надійним способом перевірки рівня і ступеня підготовки студентів шляхом вирішення нескладних завдань, вибору варіанта відповіді або додавання слів, формул, термінів і под. Головне – тестова технологія дозволяє збирати статистичний матеріал, який може накопичуватися і зберігатися в пам'яті комп'ютера. Технологія оцінювання – рейтингова або оціночна по організації – автоматичний контроль, контроль викладача, самоконтроль. За формою проведення тести можуть бути індивідуальними та груповими, усними та письмовими, бланковими, предметними, апаратурними і комп'ютерними, вербальними і невербальними. Тестування широко використовується в навчальних закладах для тренувального, проміжного і підсумкового контролю знань, а також для навчання і самопідготовки студентів. Як вже вказувалося, результати тестування можуть виступати і як оцінка якості викладання, а також як оцінка самих іспитових матеріалів.

Не менший інтерес представляє вивчення результатів тестування для визначення якості лекції чи семінару. Позитивні якості комп'ютерного тестування багато в чому говорять про доцільність використання такої технології в навчальних закладах. Зазначимо інші достоїнства. Тестування багатофункціональне. Воно дозволяє швидше зрозуміти, як далі працювати з даним студентом, а також допомагає лектору скорегувати курс. Слід зауважити, що використання з першого курсу тестування студентів допоможе об'єктивно провести атестацію вузу, яка проводиться з метою встановлення відповідності змісту, рівня і якості підготовки випускників вимогам державних освітніх стандартів.

Систематичне проведення контрольних заходів за допомогою складених на вищому рівні інструментів контролю дозволяє вузам формувати висококласних фахівців у різних галузях знань, готових застосовувати

накопичений багаж знань у будь-яку хвилину. Саме в таких фахівцях і в даний час, і в майбутньому є нагальна потреба в навчальних закладах нашої республіки, щоб з їх допомогою провести швидке оздоровлення навчального процесу. Технічні засоби навчання – сукупність технічних пристроїв з дидактичним забезпеченням, що застосовуються в навчально – виховному процесі для пред'явлення і обробки інформації з метою його оптимізації [4].

Комп'ютер – це програмований електронний пристрій, здатний обробляти дані і робити математичні обчислення. Він значно розширив можливості подання навчальної інформації.

Комп'ютерне тестування саме по собі нетрадиційне, тому що всі ми звикли до тестів, виконаних на папері. У порівнянні з традиційними формами контролю комп'ютерне тестування має низку переваг:

- швидке отримання результатів;
- об'єктивність в оцінці знань;
- дозволяє отримати достовірну інформацію про володіння учнями певними вміннями і навичками;
- дає можливість викладачу співвіднести ці дані з поставленими на даному етапі завданнями навчання і провести своєчасну корекцію процесу засвоєння нових знань.

Перш ніж почати роботу з комп'ютерними тестами, необхідно сформувати зміст тестових завдань, розподілити їх за типами і рівнем складності і створити програмний зміст тесту. Звичайно, складання тестів – справа трудомістка, забирає досить багато часу, але це варто того, тому що результативність виконання тестів висока, оскільки вони носять не тільки контролюючий характер, а й навчальний. Студенти можуть подивитися, в яких завданнях ними зроблені помилки, зробити тест ще раз, і не тільки домогтися правильного виконання, але і запам'ятати потрібний матеріал.

Отже, тестові технології стають найбільш перспективною формою контролю знань. Як показує досвід багатьох викладачів, тестування дозволяє оперативно і об'єктивно перевірити рівень знань студентів, вчасно ліквідувати прогалини в засвоєнні матеріалу. Перевірка результатів тестування займає куди менше часу в порівнянні з іншими видами контролю. Студенти отримують можливість самостійно перевірити свої знання за допомогою тестування. Стандартизована форма оцінки, яка використовується в тестах, дозволяє співвіднести рівень досягнень з предмета в цілому і з окремих його розділів, з середнім рівнем досягнень в аудиторії і рівнем досягнень кожного. Тестовий контроль підвищує інтерес студентів до предмета.

Література

1. Кармазіна В.В., Гранкіна Т.О. Програмне забезпечення контролю знань студентів // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Динаміка наукових досліджень, 2004». — Педагогіка. — Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. — Т. 29. — С. 49.
2. Корольов М.Ф., Полле А.Б., Романьков Н.В. Освітні стандарти та контрольна оцінна діяльність. — М., 1996. — 263 с.
3. Марценюк С. Впровадження інноваційних комп'ютерних методів навчання // Освіта. Технікуми, коледжі. — 2004. — № 2 (8). С. 10–11.
4. Швидкий О. Тестовий контроль у навчальному процесі // Освіта. Технікуми, коледжі. — 2002. — № 1. — С.19–21.

УДК 883.09 (478)

Елена ОПРЯ,

Приднестровский государственный университет им. Т.Г. Шевченко

РЕЧЕПТАРЯ ОПЕРЕЙ ЛУЙ Т.Г. ШЕВЧЕНКО ЫН СПАЦИУЛ ЛИТЕРАР МОЛДОВЕНЕСК ЫН СЕКОЛЕЛЕ XIX–XX

Дане дослідження «Сприйняття Т.Г. Шевченка у молдавському літературному просторі у XIX–XX ст.» розглядає творчість Великого Кобзаря в трьох напрямках: літературна критика, переклади і творче сприйняття творів українського письменника.

Ключові слова: Шевченко, молдавська література, переклад, літературна критика, творче сприйняття

Helen Opyra. The reception of Shevchenko's works in the Moldavian literary area in the XIX–XX centuries

This research is examined the creativity of Great Kobzar in the three directions: literary criticism, translations, and creative perception of the works of Ukrainian writer.

Key-words: Shevchenko, Moldavian literature, translation, literary criticism, creative perception

Симилитудиниле де ордин историко-литерар ши сочиал ынтре по-
порул молдовенеск ши украинян с-ау рефлектат де-а лунгул вякури-
лор ын тезаурул спиритуал ал челор доуэ нациунь. Ун семнификатив
феномен ын диалогул литерар де ла сфыршитул секолулуй ал XIX-ля
есте пэтрундеря ши речептаря ын спациул ностру а креацией жениа-
лулуй поет украинян де талие универсалэ – Тарас Шевченко. Студи-
иле реченте де речептаре а унуй скриитор ын алт спациу рефлектэ
З нивелурь импортанте: традучерь, критикэ литерарэ ши интерпрета-
ре креатоаре. Дат фиинд фаптул кэ аспектүл традуктоложик а фост

презентат ын кадрул инвестигациилор патримониулуй нистрян (везь «Приднестровское наследие», выпуск № 6 (сб), 2013, с. 69–71), ын артиколул дат не вом рефери ла интерпретаря критикэ ши креатоаре а Марелуй кобзар украинян.

Пэтрундеря оперей луй Шевченко се петрече прин интермедиул унор литерачь ка К. Доброжану-Геря, Н. Зубку-Кодряну, Замфир К. Арборе, каре ау луат парте активэ ла рэспындирия оперелор интерзисе але поетулуй. Ын кореспонденца ачестора се аминтеште де «Кобзарикул» едитат ла Женева ын 1878 [6:166]. Прима менциуне деспре опера луй Шевченко есте артиколул «Ун поет украинян», апэрут ын Нр.1 дин 1886 ал ревистей «Контемпоранул», фиинд, де фапт, о репродучере динтр-о публикациие франчезэ, традучере а унуй артикол семнат де В.Р. Морфил. [4:153], каре оферэ ниште дате биографиче ши о поезие скрисэ ын каземата Петропавловск.

Примул артикол консакрат ын ынтрежиме оперей бардулуй украинян есте чел интитулат «Тарас Шевченко», апэрут пентру прима датэ ын «Алманахул социал-демократ пе анул 1894», семнат де К. Доброжану-Геря. Ын опиния луй В. Коробан «есеул деспре Тарас Шевченко есте уна динтре челе май инспирате скриерь але критикулуй. Де суб пана луй Геря, фигура марелуй Тарас се деспринде монументалэ, кэпэтынд сенсул унуй мэрец симбол ал луптей попурулуй украинян» [3:14]. Критикул се опря, ын анализа оперей поетиче а луй Шевченко, ку прекэздере асупра моментелор де критикэ социалэ, каре требуяу сэ гэсыскэ екоу ын маселе ларжь але попурулуй «чея че карактеризязэ май алес поезииле луй Шевченко, афарэ де о формэ сплендидэ, де о лимбэ популярэ куратэ, е о дурере ши о жале неспусэ пентру мунчиторимя украинянэ, пентру фракций луй де суферинцэ» [3:268]. Пунктул кулминант ал артиколулуй ыл конституе анализа поемулуй «Мария», унде Сфынта фечоарэ есте уманизатэ ла нивелул оаменилор симпли дин попор, еа фиинд супранумитэ сфынтэ «прин лупта ши суферинцеле пентру чей мичь ши ненорочиць, пентру адевэр ши луминэ» [3:271]. Финалул лукрэрий не релевэ ун черчетэтзор профунд, каре реушеште сэ конфере митулуй библик о дименсиуне уманэ де ларгэ респирацие, сприжинитэ пе аналогия ку таблоул луй Тициан. Геря а фост примул каре а релеват фондул уманист ал оперей луй Шевченко, каре прин характерул сэу профунд литерар девине ун елемент де валoare универсалэ, валoаря оперей фиинд рапортатэ ла ынтряга литературэ ши културэ еуропянэ.

Алт популяризатор а фост Замфир К. Арборе, каре ын картя «Ын екзил. Дин аминтириле меле», адуче унеле информаций инедите ку привире ла вяца ши опера поетулуй. Ын спецэ, ел ворбеште пентру прима датэ деспре лупта луй Шевченко пентру ынфрэциря попоарелор славе

ши деспре активитатя са ын кадрул «Фрэцией Кирил ши Методиу». Ауторул пропуне о традучере а челебрулуй «Заповіт», традус «Порунка», мэринд нумэрул де версуре ал орижиналулуй, дар респектынд ритмул ши мэсура ачестуя.

Ынаинте де а трече ла апречиериле оферите де скрииторий молдовень ну пот трече ку ведеря инфлуенца пе каре а авут-о Шевченко асупра креацией скрииторулуй М. Садовяну. Ынкэ ын 1945, ын зиарул «Вяк ноу» ауторул романулуй «Никоарэ Поткоавэ» публика артиколул «Деспре Тарас Шевченко», ку дате биографиче але поетулуй ши кытева реферирь ла опера са артистикэ, ын каре конфеса «деалтминтерь ымь май гэсеск ши алте кореспонденце ын опера луй Тарас Шевченко, ын ачел сентимент де драгосте пентру чей мулць ши обиждуиць, ла каре инима мя рэспунде дин тоатэ путеря. Кэч лумя дин каре а ешит Шевченко аре идентитэць ку лумя каре ам куноскут-о ши ам ынцелес-о ын пейзажул ностру молдовенеск» [8:6]. Ефартул луй Садовяну се материализязэ прин транспунеря поемулуй историк шевченкиан «Иван Пидкова», каре девине «Балада луй Никоарэ Подкоавэ, а пастелулуй «Садок вишневий коло хати», ку титул де «Примэварэ», прекум ши а челебрулуй «Заповіт», репродусэ ын кулежеря де традучерь але ачестей каподопере ын диверсе лимбь (едиция 1957). Деши ултима «ну респектэ ригорииле прозодиче але орижиналулуй, се ындепэртязэ ши стилистик де текстул шевченкиан, меритул вариантелор фиинд доар ачела де популаризаре ын спациул ромынеск а унуй скриитор де талие универсалэ» [6:185].

Фруктуоаселе традиций але литературий русе ши украинене ау екзерчитат о инфлуенцэ симцитoare асупра прочесулуй литерар дин Басарабия. Ын спиритул епочий, мулць динтре критичь ау публикат ын периодичиле тимпулуй о serie де артиколе ши студий консакрате конфрацилор де кондей, принтре каре ун лок деосебит ыл децине ауторул поемулуй «Заповіт». Зиарул «Опиния» дин 11 дечембрие 1935 суб титул «Поетул украинян Шевченко» публика ун резумат ал конференцей, сусцинуте ын кадрул семинарулуй де славистикэ де Г. Богач. Черчетэторул, пе атунч студент ла факултатя де литере де ла Университатя дин Яшь, се опреште асупра дателор май импортанте дин биография луй Г. Шевченко, евиденциязэ волумул де версуре «Кобзар» ши поемул «Хайдамачий», дупэ апарация кэроора Шевченко «а фост имедиат прокламат де критичь ка чел май маре поет украинян», менционынд тотодатэ, кэ Шевченко «рэмыне немуритор ын дескриеря вьеций де ла царэ, ын пастелуриле сале, унде визиуний сале де пиктор ел адаугэ симцире де поет популар, редынд астфел ынтроформэ перфектэ обичеуриле, суперстицииле ши аспирацииле попурулуй сэу украинян» [9:411].

Ын 1937 ку о пажинэ глорификаторие вине Н. Костенко публикынд артиколул «Тарас Шевченко», ынсоцит ла сфыршит де традичеря поезией «Чума». Ауторул поезией «Сат молдовенеск» медитязэ асупра дестинулуй жениулуй неферичит, ынэстрат «ку харул чел тайник... де а ынтотми плэзмуирь уймитоаре прин симцэминтеле пе каре ле трезеск ын чититор, фэкынду-л сэ ретрэяскэ история вие а нямулуй, дурериле ши букурииле омулуй». «Цышнит ку страданий де фачере дин мижлокул обидитей цэрэнимь йобаже украинене, – афирмэ М. Костенко, – требуинд сэ фие рэскумпэрат дин робия уней «амфибий» латифундиаре, суферинд персекуцииле унуй режим аутократик, Тарас а грэмэдит чобуриле важничей фирь а казакулуй либер ши витяз, а стрынс петалеле рисипите але наивелор суперстиций украинене, а кулес ын батиста помелор сале лакримиле вешник обиждуитей фиинце оменешть: слуга, ши дин тоате ачесте крымпее сортите анониматулуй ши зэдэрничией а ридикат монументул де кристал ал Кобзарулуй сэу...». Скрииторул молдовян оферэ о апречиере ыналтэ а креацией жениалулуй Кобзар, инсистэ асупра легэтурилор стрынсе, че лягэ поезия украиняне ши поезия попоранэ а молдовенилор ши ый асигурэ ун лок де фрунте ын патримониул универсал: «Версул, ын структура луй популарэ, ын капричиоаса луй сэлтаре, фэурит ла о маре темперэтурэ а суфлетулуй ын тоюл креацией, версул луй Шевченко есте, фэрэ ындоялэ, чел май деосебит бун ал Украиной ши ал литературий универсале. Ла фиекаре пас гэсим скимбаря ритмулуй, ши ритмул кореспунде уней тоналитэць психиче карактеристиче, ун ритм каре аминтеште артистичиле здренде але хорботей ши местякэнулуй. Литература ноастрэ популарэ аре, дупэ ритм, о орижине комунэ ку ачя украиняне популарэ ши чя култэ а луй Шевченко. Дар ну нумай ритмул, чи ши элементеле обишнуите дин сфера активитэций зилниче, элементеле кадрулуй космографик – сынт копий паркэ де пе ачелаш мотив» [9:412].

Палпитанте рындурь консемна ремарабилул прешединте ал Униуний скрииторилор ку оказия чентенарулуй дин зиуа морций поетулуй, Андрей Лупан. «Друмул марелуй Тарас спре инима милиоанелор, – се менциона ын артиколул «Гласул недрептэцилор», – а фост ун уриащ ефорт де мункэ ши жертфире. Шевченко е унул дин рарий фечорь ай народулуй че дау глас жеметелор ши фуртунилор, каре клокотеск ку вякуриле ын суфлетеле обидицилор... Ар фи деосебит де интересант сэ урмэрешть, кум а ажунс ел ын Молдова ынаинтя кэрцилор сале, адус ынкаоче дин гурэ ын гурэ ши кынтат алэтурь де кынтекул ностру популар. Аша о ынтылнире трэеште ши ын мемория мя... Ын копилэрие аузам, кум кынтау цэраний сатулуй меу «Заповіт». Се пря поате, кэ ну

суна кяр украинеште ын гура лор. Дар кынтекул ачеста ажунсесе сз-шь афле сэлаш ынтре ей ну прин карте, дар прин алте потечь але вьеций, ка о споведание а цэранилор, алтфел тэкуць.

Ын тоате сателе ши каселе републичий азь кэрциле луй сынт читите. Емоция мя есте ши май путерникэ, кынд мэ гындеск ла ачеле потечь, пе каре ле стрэбэтусе пе тимпурь слава Кобзарулуй спре инима лумий, спунынду-й адевэрул...» [9:411].

«Тарас Шевченко,— скрия ын артиколул «Ынкинэчуне» поетул Петра Дариенко,— а штиут сз ворбяскэ ын лимба са, лимпедэ ка ун извор, а реушит ын аша фел сз експрими, ку тоатэ форца инимий рэзврэтите, гындуриле ши нэзуинцэле попорулуй сзу, ынкыт а девенит ынцелес ши апропийт тутурор попоарелор. Ын ачаста ши констэ интернационалис-мул немуритор ал марелуй фечор ал Украиней-сорэ...

Деспре Тарас Шевченко ай вря сз спуй атытя ши атытя кувинте фру-моасе. Кэч, дакэ креация луй порнеште дин инима попорулуй, еа поате авя ынчепут, дар ну ва авя ши сфыршит. Й-ам моштенил де ла пэринць кынтэриле, пе каре ле-ом лэса моштенире фечорилор, непоцилор. Ши еле, ка ши о пря скумпэ комоарэ, ничодатэ ну се вор перде ши нич уйта. Сынтеме конвиншь, кэ атунч, кынд се вор сэрбэтори чинч суте сау о мие де ань де ла наштеря луй Шевченко, версуриле луй вор рэсуна ка ши ын астэ зи. Ши оамений с-ор ынкина ын фаца поетулуй, чинстинду-й мемория» [9:415].

Студиул «Омажиу Кобзарулуй» де Д. Апетри поате фи консидерат дрепт примул демерс аналитик привинд поетика луй Шевченко, апликат ын спациул молдовенеск. Медитация асупра ачестей л-а кондус пе черчетэторул кишинэунян сз вадэ ын Кобзар ну нумай ун маре скрии-тор украинян, дар ши унул динтре чей май ынсемнаць репрезентанць ай романтизмулуй литерар слав ши еуропян.

Жубилеул де 200 де ань де ла наштеря луй Тарас Григорьевич Шевченко е о датэ сэрбэторитэ ку фаст ын Нистрения, фииндкэ опера поетикэ немуритоаре а луй Тарас Шевченко ши астэзь се букурэ де о маре популаритате. Кынтечеле луй ау интрат демулт ши пентру тот-дяуна ын комоара спиритуалэ а попорулуй молдовенеск. «Тарас е ши ал ностру...» експресие девенитэ афористикэ апарцине критикуллуй И. Чиботару.

Фамилиаризаря тот май ларгэ а литерацилор молдовень ку опера ши биография Кобзарулуй а дат наштере унуй флорилежиу де дедикаций поетиче. Поемул луй Е. Буков «Шевченко пе Дунэре», поезии-ле «Ынтылнуре» де А. Лупан, «Омажиу Кобзарулуй» де П. Дариенко конституе доар кытева дин букетул де еложий ынскрисе ын литерату-ра ноастрэ. Тарас Шевченко «а ажунс ла ватра ноастрэ», дупэ кум се

экспримэ поетул Андрей Лупан ын поезия «Ынтылнире», «прибежид дин грай ын грай», «ку цэраний, ку друмаций прин осындэ а рэзбит», «вине трист, ку пасул рар», «песте епочь ши рэскоале». Ауторул «Лежий гээдуирий» инвокэ имажиня челор трей цэрэнь, че символизязэ трей попоаре ынфрэците де вякурь ши не ындямнэ сэ-й пуртэм респектул «Мэ-нкин ынкэ кобзаре / пентру трей цэрэнь трудиць,/ лынгэ тине помениць, ын фамилия чя маре» [7:152–154]. Версуриле инспирате але Кобзарулуй украиняну ау фост кынтате де цэраний молдовень, ын суфлетеле кэрора фербя «фуртуна че урма сэ-шь спунэ кувынтул ла Татарбунар», кум повестеште Емилиан Буков ын поемул публикат «Шевченко пе Дунэре». Нэскуте дин вяца ши лупта попорулуй, семинцеле поезией луй Шевченко се ынторк дин ноу ын лягэнул дин каре ау порнит, трек ка соль ай пэчий ши приетенией де ла ун грай ла алтул, унинду-ле ши ынфрэцинду-ле пе вечь: «Кынтаря Кобзарулуй / аспрэ, бунэ / Тот ымблэ, / сэ-й стай ын кале / ну-й кип. / О зик молдовений, / украшений / Ши руший о кынтэ/ ку ачелаш глас».

Идея континунтэций нямулуй, плэмэдитэ дин сентиментул де мындрие пентру проприя гурэ де рай, е амплификатэ де апропиеря ши ымбогэциря речипрокэ де-а лунгул вякурилор а културый попорулуй – молдовенеск ку челе але попоарелор рус ши украиняну, фапт конфесат П. Дариенко ын поезия «Кобзарулуй».

*Еу ыл речит, кынд кодру-й ку арамэ
Ши кынд арункэ-н Нистру мерий флорь,
Сынт мындру, кэ ку лаптеле де мамэ,
Л-ам моштеним сэ-л дау ши ла фечорь.
Ын цара мя ку несфыршит де заре,
Ын лумя дойней меле де пе лан
Алэтурь Пушкин е, ши ту, Кобзаре,
Ун жениу бун де ням украиняну. [2:285]*

Скрииторул молдовян ышь экспримэ сентиментул де мындрие кэ а моштеним кынтекул поетулуй украиняну «дин спус-а дулче а мамей», кэ актуалменте опера ачестуя ый стэ ла ындемынэ, оферинду-й посибилитатя де а се ынфрупта дин еа ши де а о трансмите, ка пе о комоарэ фечорилор сэй.

Перманенца контактулуй женерациилор ку моштениря литерарэ а луй Шевченко В. Телеукэ о кончепе ка пе о трансммиттере дин гурэ де кэтре рапсодий популярь анонимь «суб норий де фум / кобзарий пе друм / дин гурэ ын гурэ й-ау дус / кынтекул несупус... Ши кынтекул вине, / ворбеште ку тоций / дин время некупринсе / л-ауд стрэнепоций». Ауторул кулежерий «Дин татэ-н фиу», В. Романчук, кяр инвокэ имажиня

унуй торент де амираторь ындрептат спре локул сомнулуй етерн ал по-етулуй: «Оамений вин/ оамний вин ла Канев, / мереу / сэ стее де ворбэ ку Прометеу, / сэ-шь я фиекаре кыте-ун кувынт, / сэ-л дукэ ла куйбул пэринтеск / сэ-шь луминезе каса». Кобзарул есте супранумит Прометеу, пентру фаптул кэ а адуче луминэ. Деспре ачест лайтмотив не ворбеште Д. Апетри: «Ын поезия молдовеняскэ конституиря ачестей адмирабиле метафоре а авут лок трептат. Май ынтый тезаурул шевченкиан а фост калификат пел а мижлокул анилор, 40 де кэтре Ф. Пономарь (а се ведя «Луй Т.Г. Шевченко») ка ун ындемн спре луминэ, май тырзиу П. Крученюк («Трэешть ын ной») ыл денумеште «вешникэ луминэ», конкомитент Н. Костенко («Трандафирул луй Шевченко») ый конферэ имажиня унуй трандафир рэспындитор де мирезме ши луминь ши нумай дупэ ачесте варианте с-а ажунс ла метафора дин поезииле луй В. Телеукэ ши В. Романчук» [1:55].

Опера Кобзарулуй с-а импус ын история литературий ка ун модел де експримаре поетикэ симплэ ши десэвыршитэ. Пентру акчесибилизатя креацией литераре оптязэ Б. Истру ши сублиниязэ кэ прин фелул сзу де а фи, прин опера са Шевченко есте ун поет «ку десэвыршире популар» [5:9]. Поетул украинян се букурэ де презентя вие ын поезия ноастрэ ши пентру фаптул кэ ынтряга са активитате конституе ун модел де луптэ ынвершунатэ ымпотрива недрептэцилор сочиале, ел фиинд супранумит Апостол ал дрептэций королаул супрем ку каре а фост ынкунунат поетул национал ал Украиной, пророкул спиритуалитэций украиненилор де претутиндень.

Черчетаря оперей класикулуй украинян Тарас Шевченко ын прагул марей аниверсэрь конституе о арэтурэ мотиватэ ши импереоасэ, фииндкэ, дупэ кум менциона пасионатул инвестигатор ал креацией скрииторулуй, Д. Апетри: «Фиинд експресия сублимэ а артей литераре украинене дин секолул трекут, экспонент де примэ мэриме ал тендинцелор ей демократиче, кынтэрец ынфлэкэрат ал приетенией попарелор, ын партикулар а молдовенилор ку украинений, скриитор украинян че а апелат принтре примий ла теме ши мотиве дин реалитатя молдовеняскэ, е фиреск ка Шевченко сэ фие чел май традус ла ной динтре поеций Украиной» [1:45].

Ын периметрул черчетэрилор ноастре с-ау афлат критика, традуче-риле ши интерпретэриле креатоаре дин литература молдовеняскэ дин сек. XIX–XX. Тарас Шевченко, спиритул титулар ал украиненилор, дар ши ун илустру репрезентант ал литературий универсале, есте супус унор ной ши модерне интерпретэрь, атыт ын патрия са, кыт ши песте

хотареле ей. Ун суфлу модерн стрэбате шевченколожия контемпоранэ, анализа естетикэ структуралистэ луынд локул демерсулуй критик со-чиоложизат, креынд дин Шевченко ун мит.

Литература

1. Апетри Д. Омажиу Кобзарулуй (Кипул луй Тарас Шевченко ын поезия советикэ молдовеняскэ) // Лимба ши литература молдовеняскэ. – 1982. – Нр. 4. – П. 52–58.
2. Дариенко П. Скриерь. – Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1975. – Волумул 1.
3. Доброжану-Геря К. Студий критиче – Кишинэу: Картя молдовеняскэ, 1966
4. Евніна Е.М. Дожовтнева та радянська література за рубежами СРСР. – Київ, 1956.
5. Истру Б. Пентру симлитате, ымпотрива симплизмулуй // Нистру. – 1964. – Нр. 3. – П. 6–9.
6. Козмей И. Тарас Шевченко. Поетул Национал ал Украиней ши речептаря луй ын Ромыния. – Яшь, 2007.
7. Лупан А. Версурь. – Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1967.
8. Тарас Шевченко. Кобзарул / Трад. В. Тулбуре. Кувынт ынаинте де М. Садовяну. – Букурешть: Картя русэ, 1957.
9. Чиботару С. Скриерь алесе. – Кишинэу: Литературэ артистикэ, 1985.

Катерина ОСАДЧА,
МОЗ «Бендерська гімназія №1»

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИВЧЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ: ФОРМУВАННЯ ПРОЕКТНО-ДОСЛІДНИЦЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

Формування проектно-дослідницьких компетенцій дає можливість розкрити потенціал кожного учасника проекту, знайти індивідуальний ключик до розкриття інтелектуальних і творчих здібностей учнів. Безпосереднє тривале спілкування з вихованцем дозволяє краще пізнати особливості розуму, характеру, способу мислення і запропонувати ту справу, яка для нього цікава, значима.

Ключові слова: формування, компетенції, здібності, інтелект.

Katrine Osadcha. Using of modern technologies for the study of Ukrainian language and literature: forming project-research competences

Forming of scientific competences gives an opportunity to see the hidden potential of every participant of project, find the individual key to opening of intellectual and creative capabilities of students. The direct long-term in time intermingling with a student allows better to get to know to the feature of mind, character, thinking of students and as a result to offer that business, that for him interesting, meaningful.

Key words: forming, competences, capabilities, intellect.

Навчання в школі – один із найважливіших періодів соціального становлення особистості. Пережитий саме в цей час успіх може суттєво

вплинути на подальшу долю учня, стати свого роду пусковим механізмом подальшого руху особистості, особливо якщо це стосується навчання – найголовнішого сподівання дитини.

Проектна діяльність відбувається по етапах: вибір теми, добір і відбір матеріалу, його класифікація, створення задуманого і презентація результату, продукту. Майже всі ці етапи містить і дослідницька робота, але вона ускладнена творчим, самостійним вибором проблеми дослідження. Однак існують принципові відмінності: проектна діяльність орієнтована на заздалегідь відомий, спланований результат, чого не передбачає дослідницька робота. Як бачимо, межа, що поділяє проекти і дослідницьку діяльність, дуже тонка.

У гімназії № 1 міста Бендери на всіх кафедрах дослідження і проекти ведуться уже протягом багатьох років у трьох напрямках:

1. *урочний час,*
2. *позаурочний час,*
3. *індивідуально.*

Хочеться зупинитися більш докладно на проектній діяльності, що проводилась мною в позаурочний час, і висвітлити свій останній проект **«Бендери крізь призму часів»**.

Ми живемо в багатонаціональній державі. У кожного народу, що проживає на території ПМР, своя культура, свої національні особливості. Історично так склалося, що взаємовплив культур став очевидним. Будучи сусідами один з одним, народи взаємозбагачувалися, намагалися знайти спільну мову.

Метою проекту «Бендери крізь призму часів» було пробудити інтерес до національних культур народів, що проживають на території ПМР, виявити точки дотику.

Зараз виникає необхідність повернутися до кращих представників кожного народу. Про важливість залучення дитини до культури свого народу написано багато, оскільки звертання до вітчизняної спадщини виховує повагу, гордість за землю, на якій живеш. Тому учням необхідно знати і вивчати культуру своїх предків. Таким чином, морально-патріотичне виховання є одною з основних задач шкільного освітнього закладу.

Для виконання вищезазначеної задачі було обрано найоптимальніший з усіх видів проектів – **надпредметний проект**, який виконується на стиках галузей знань, виходить за рамки шкільних предметів. Використовується як доповнення до учбової діяльності, носить характер дослідження.

Формою проведення презентації даного проекту був захід у вигляді літературно-історичного альманаху по темі **«Бендери крізь призму часів»**.

Для роботи над проектом була обрана група учнів 7–11 класів, що виявляють підвищений інтерес до вивчення національних мов нашої держави. Ці учні постійно беруть участь у міських олімпіадах, конкурсах читців, а також наукових учнівських конференціях. Учні знаходили статті, що розкривали тему нашого поректу, довідковий матеріал, наукові дослідження, вчилися будувати логічний ланцюг міркувань при виконанні завдань, приходили до правильних висновків, зустрічалися з реальними людьми, записували необхідну інформацію з їхніх слів, відвідували музеї, підбирали музику, працювали в бібліотеках, архівах, розшукували історичні документи, листи, фотографії, займалися творчою діяльністю. Група учнів пробувала себе в ролі акторів, операторів, художників-оформлювачів, журналістів.

І дослідницька, і проектна робота, як ніяка інша, дозволяє учням реалізувати свої можливості, продемонструвати весь спектр своїх здібностей, розкрити таланти, одержати задоволення від зробленої праці, навикчи, які необхідні у вищих навчальних закладах. І найголовніше: безпосереднє довгострокове у часі спілкування з учнем дозволяє краще пізнати особливості розуму, характеру, мислення учнів і в результаті запропонувати ту справу, яка для нього цікава, значима.

Результатом проектної діяльності стали наступні продукти:

1. Портфоліо.
2. Колаж.
3. Буклет.
4. Відеопрезентація у формі літературно-історичного альманаху.

Хочеться процитувати деякі моменти проекту «Бендери крізь призму часів». В результаті пошуку необхідної інформації учні отримали наступний науковий матеріал:

Наше місто Бендери пов'язане з ім'ям українського гетьмана Івана Мазепи, який користувався повагою Петра I, але перейшов на сторону ворога шведського короля Карла XII. Іван Мазепа і Карл XII довго просувалися з військами до Дністра.

Мазепу прилюдно поховали в селі Варниця на березі сивого Дністра. Його останки хотіли перевезти в Ієрусалім, але цей намір не здійснився, і він був перепохований у Галаці.

Говорячи про історію Бендер, неможливо не згадати про видатного українського діяча Пилипа Орлика, який розробив зведення державних

законів під назвою «Конституція прав і свобод Запорізького війська», отримавши більш коротку назву «Бендерська конституція». Унікальність цієї конституції полягає в тому, що вона з'явилася на 77 років раніше, ніж конституція США, і на 81 рік – конституції Франції. Принципи, закладені в Конституції Пилипа Орлика, були в подальшому втілені і розвинені у вищеназваних і подальших конституціях.

Переполює гордість від того, що великий письменник-просвітитель Іван Петрович Котляревський деякий час жив у місті Бендери. У вільний час письменник продовжував роботу над всесвітньою поемою «Енеїда». Для нас дуже почесно, що в цьому українському літературному шедеврі **І.П. Котляревський згадав і місто Бендери.**

*Про Сагайдачного співали,
Либонь, співали і про Січ,
Як в пікінери набирали,
Як мандровав козак всю ніч.
Полтавську славили шведчину,
І неня як свою дитину
З двора провадила в похід.
Як під Бендер'ю воювали,
Без галушок як помиралі,
Колись як був голодний год.*

Іван Котляревський також написав прекрасні п'єси «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник». У бессарабському містечку Бендери любителі сценічного мистецтва у кінці 70-х років XIX ст. вже ставили п'єсу «Наталка Полтавка», де головну роль грала Марія Костянтинівна Хлистова (театральний псевдонім М. Заньковецька).

Марія Заньковецька – одна з майбутніх корифеїв професійного українського музично-драматичного театру – переїжджає у бессарабське містечко Бендери, куди перевели її чоловіка – в артилерію при Бендерській фортеці напередодні російсько-турецької війни 1877–1878 р.р.

У Бендерах все яскравіше і яскравіше розкривався, удосконалювався самобутній таланти М. Заньковецької. У неї залишилися найкращі спогади про наше місто.

Учасникам проекту дуже захотілося проявити себе в ролі акторів. Ми вирішили інсценувати епізод із п'єси І. Котляревського «Наталка-Полтавка». Діти відчули себе справжніми акторами, одержали багато позитивних емоцій і моральне задоволення.

Наше місто свято шанує видатних діячів, які перебували в Бендерах. У стінах фортеці міста Бендери, де частенько походжав штабс-капітан

Іван Котляревський, встановлений пам'ятник видатному українському письменникові.

У 2003 році у Бендерах в урочистій обстановці була відкрита українська гімназія № 3, що отримала ім'я цього видатного українського діяча. Адміністрація міста Бендери підтримала цю ініціативу. І це ще одне яскраве свідчення, що Бендери воістину інтернаціональне місто, де широко, шанобливо ставляться до культури будь-якого народу.

Проект «Бендери крізь призму часів» досяг своєї мети. Я отримала можливість побачити прихований потенціал кожного учасника проекту, знайти індивідуальний ключик до розкриття інтелектуальних і творчих здібностей учнів.

Література

1. Демчук Д.А., Гукач І.Я. Нетрадиційні форми навчання // Рідна школа. - 1995. - № 9. - С. 65-67.
2. Друзь З.В., Бай І.О. Формування в учнів зацікавленості до учіння: Знання - це скарб, а вміння вчитися - ключ до нього. - Кривий Ріг, 2005. - С.10-12.
3. Логачевська С.П. Дійти до кожного учня. - К.: Рад. школа, 1991. - 194 с.
4. Паламарчук В., Рудаковська С. Від творчої особистості до нових технологій навчання // Рідна школа. - 1998. - №2. - С.15-20.

Світлана ОШКОЛУП,
МОЗ «Рибницька УСЗШ № 1 з гімназичними класами ім. Лесі Українки»

РОЗВИТОК В УЧНІВ НАВИЧОК САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

В статті розглядаються проблеми формування оптимальних умов для розвитку навичок самостійного оволодіння знаннями на уроках словесності та створення атмосфери співробітництва, взаємодії вчителя та учня.

Ключові слова: самостійна робота, навчальна діяльність, аналіз, узагальнення.

Svetlana Oshkolup. The development of students' independent work on the Ukrainian language and literature lessons

The article examines the problem of providing optimal conditions for the development of skills of self-mastery of knowledge on the Literature lessons, creating an atmosphere of cooperation and interaction between teacher and student.

Key words: independent work, educational activities, analysis, synthesis.

XXI століття – час переходу до високотехнологічного інформаційного суспільства, в якому якість людського потенціалу, рівень освіченості й культури всього населення набувають вирішального значення. Зростає потік інформації, поширюється тенденція до відтворення справжньої історії, літератури, без перекручувань і критичних зауважень. Сучасним школярам дуже важко розібратися, правильно оцінити, проаналізувати ряд літературних творів, історичних подій, виходячи з того потоку інформації, яка виплескується на нас з боку преси, радіо, телебачення та Інтернету. У зв'язку з цим виникає необхідність вирішення ряду проблем, однією з

яких є формування в процесі навчання активного, самостійного, творчого мислення школярів. Учнім потрібно допомогти позбутися шаблонного стереотипного мислення, стандартних установок, які є чиеюсь думкою щодо певного твору або письменника. Сучасна школа повинна виховувати у школярів здатність до самостійної навчальної діяльності, самостійного здобуття знань. Одним з найдоступніших і перевірених практикою шляхів підвищення ефективності уроку, активізації пізнавальної діяльності учнів на уроці є відповідна організація самостійної навчальної роботи. Вона займає особливе місце на сучасному уроці, тому що учень набуває знань тільки в процесі особистої самостійної навчальної діяльності.

Передові педагоги завжди вважали, що на уроці учні повинні працювати по можливості самостійно, а вчитель-керувати їхньою самостійною роботою.

Формування загальної культури учнів неможливе без розвитку в них навичок самостійної роботи. При цьому не слід забувати, що самостійна робота – не самоціль, а один із засобів поліпшення всієї навчально-виховної роботи, підготовка учнів до життя, до практичної діяльності. Під самостійною навчальною роботою розуміють будь-яку, організовану вчителем, активну діяльність учнів, спрямовану на виконання визначеної дидактичної мети в спеціально відведений для цього час: пошук знань, їх осмислення, закріплення, формування та розвиток умінь і навичок, узагальнення та систематизацію знань. Як дидактичне явище, самостійна робота, з одного боку, є навчальне завдання, яке повинен виконати учень, з другого – форма вияву відповідної діяльності: пам'яті, мислення, творчого відображення та розширення сфери дії раніше отриманих знань. Тому самостійну роботу в школі, залежно від її мети, можна проводити на різних етапах уроку. Найчастіше вчителі відносять її до закріплення та повторення і дуже рідко – до вивчення нового матеріалу, хоча воно відбувається майже на кожному уроці.

Отже, щоб не порушувалась логіка навчального процесу й повноцінно розвивалися пізнавальні здібності дитини, слід трактувати і самостійне ознайомлення учнів з новим матеріалом. Щоразу, готуючись до уроку, кожен учитель розв'язує принципове питання, як краще організувати засвоєння нового матеріалу. Цьому сприяють доступні та ефектні для учнів п'ять форм пошукової діяльності:

1. Система пізнавальних завдань за прийомами розумової діяльності.
2. Евристичні бесіди.
3. Метод аналогії.
4. Самостійне ознайомлення з новим матеріалом з опорою на допоміжні засоби і без них.
5. Елементарні дослідницькі завдання.

Не треба забувати, що діяльність людини багатогранна і тому треба формувати самостійність людини в цілому, у всіх її проявах.

Самостійна робота на уроках української мови та літератури має значне навчальне й виховне значення. Вона може дати бажані наслідки лише тоді, коли вчитель застосовує її у певній системі та послідовності, правильно керує нею, працює в тісному контакті з учителями інших предметів, особливо гуманітарного циклу. Розвиток самостійності в процесі навчальної діяльності включає в себе такі сторони:

- ☐ ставлення вчителя до проявів самостійності;
- ☐ уміння учнів самостійно планувати свою навчальну роботу;
- ☐ уміння виділяти головне, другорядне;
- ☐ оцінку учня труднощів у вивченні матеріалу;
- ☐ наявність або відсутність в учня інтересу до матеріалу, який вивчається;
- ☐ самостійне застосування засвоєних знань;
- ☐ оцінка учня своєї роботи і її результатів.

Навички і вміння самостійної роботи в учнів формується не самі по собі, а в результаті спеціально організованих вправ, що органічно включаються у навчальний процес.

Так, новий матеріал з мови можна подавати у вигляді блок-схем, таблиць, малюнків. Треба зауважити, що учні самі оцінюють ефективність опорних схем, адже «так цікавіше, зрозуміліше і легше».

Звичайно, не слід применшувати значення роботи під час уроку школяра з підручником. Успішність розв'язання поставлених завдань значною мірою залежить від правильної організації роботи школярів з підручником, який розглядають, з одного боку, як основний носій змісту освіти, а з іншого – як засіб навчання для вчителя і для учнів.

На уроці літератури слід залучати дітей до складання планів до тексту статей підручників, хронологічних таблиць, узагальнюючих таблиць, схем чи доповнення, запропонованих вчителем; привчати до вдумливого прочитання художніх творів складанням простих, складних, цитатних планів як до змісту твору, так і до характеристики персонажу.

На думку багатьох науковців, а особливо учителів-практиків, самостійна робота школярів у процесі вивчення літератури є обов'язковим компонентом, її роль, зміст, тривалість, способи керівництва визначаються метою вивчення певного матеріалу, його специфікою та рівнем підготовки дітей. Вчитель створює необхідні умови і настрій, щоб підтримувати творчі починання школярів, їхню добровільність і самостійність.

Так, вивчаючи художній твір, школярі за допомогою прийомів спостереження, порівняння, оцінювання, узагальнення посягають процеси

створення образу-персонажа й поступово оволодівають умінням самостійно його аналізувати. Під час аналізу образу персонажу учитель формує вміння в учнів поєднувати моральну оцінку героя з оцінкою естетичною, навчає складати характеристику-план як результат вдумливої самостійної роботи з художнім текстом.

Також доцільним є залучати учнів до створення власних презентацій до уроків, що допомагає дітям творчо розвиватися, вчитися планувати свою самостійну діяльність, виокремлювати та узагальнювати, удосконалювати навички роботи з комп'ютером, що є корисним в наш час стрімкого розвитку інформаційних технологій.

Отже, тільки вдала інтеграція сучасних педагогічних технологій інтерактивного, особистісно-орієнтованого, проектного навчання на основі постійного розвитку критичного мислення учнів дасть змогу розвивати творчі здібності, а значить, і формувати самостійність володіння знаннями, творчу особистість учня.

Література

1. Буряк В.К. Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра // Рідна школа. – 2001. – № 9 – С. 49–51.
2. Дорошенко С.І. Методика викладання української мови: Навч. посібник – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Вища школа, 1992. – С. 220–222.
3. Кузьмінський А.І. Народна педагогіка: Світовий досвід. – К.: Знання, 2003. – 134 с.
4. Орлов В.Н. Активність і самостійність учнів. – 1998.

Василий ПАНКРУШЕВ,

Приднестровский государственный университет им. Т.Г. Шевченко

РАЗВИВАЯ МЕЖКУЛЬТУРНУЮ КОММУНИКАЦИЮ

В статье представлены история создания семи центров национальных культур в Приднестровском государственном университете им. Т.Г. Шевченко, анализ их деятельности, а также роль в развитии межкультурной коммуникации в университете и в республике.

Ключевые слова: *Приднестровский государственный университет, закон о языках в ПМР, Лингвистический центр, центры национальных культур.*

Vasiliy Pankrushev. Developing intercultural communication

The article presents the history of the seven centres of the national cultures in the Pridnestrovian State University named after of T.G. Shevchenko, analysis of their activities, as well as a role in the development of intercultural communication at the University and in the Republic.

Key words: *The Pridnestrovian State University, the law on languages in the PMR, the Linguistic Center, national cultural centres.*

В период образования Приднестровской Молдавской Республики, недавно отметившей свое 24-летие, вместе с другими жизненно важными решениями государственного строительства Конституция ПМР определила равноправное развитие и функционирование молдавского, русского, украинского языков. Этот путь языкового строительства исторически проверен и реально существует во многих полиэтничных государствах.

Законы о функционировании языков стали прочной основой для дальнейшего развития национальных культур народов, много ве-

ков живущих в нашем регионе в мире и дружбе. Этому способствуют государственные программы, направленные на развитие образования и науки на официальных языках.

Чтобы своевременно и современно решать проблемы обучения родным языкам и развития межкультурной коммуникации, необходимо постоянное общение не только с учеными из Приднестровья, но и из ближнего и дальнего зарубежья.

Этот единственно правильный путь коллектив ПГУ им. Т.Г. Шевченко избрал сразу же после принятия Верховным Советом республики законов о языках: в 1992 году создана кафедра молдавской филологии, в 1993 году – кафедра журналистики, в 1994 году – кафедра украинской филологии. В нашем вузе еще не было подобных отдельных профильных кафедр, кроме кафедр русского языка.

За прошедшее время система образования ПМР получила около 500 специалистов по молдавской филологии, более 300 – по украинской филологии, около 700 – по русской филологии и более 250 журналистов для СМИ на молдавском, русском и украинском языках. В 2011 году началось обучение студентов на отделении болгарской филологии.

Кроме этого, в университете осуществляется обучение на молдавском языке студентов физико-математического, естественно-географического факультетов, факультетов физкультуры и спорта, педагогики и психологии. Все юноши и девушки университета по их выбору изучают один из официальных языков ПМР.

Для развития сотрудничества с вузами стран ближнего и дальнего зарубежья и толерантных отношений между студентами разных национальностей университет открыл семь центров культуры: Русский центр Фонда «Русский мир» (2009 г.), Центр русского языка и российской культуры (2007 г.), Центр украинской культуры (2007 г.), Центр молдавской культуры (2010 г.), Центр болгарской культуры (2009 г.), Центр французской культуры (2003 г.), Центр английского языка и американской культуры (2013 г.). Создавались они, в основном, за счет спонсорской помощи.

Следует отметить, что реализация уникального проекта по созданию культурных центров позволила поднять научно-методическую и воспитательную деятельность в университете на более высокий уровень. Профессорско-преподавательский коллектив и студенты университета получили уникальную возможность общаться с представителями различных культур, что, несомненно, позволяет им познать глубже традиции и специфику народов, для которых изучаемые студентами языки являются родными.

Центр украинской культуры Приднестровского государственного университета им. Т.Г. Шевченко создан в 2007 году для организации и проведения систематической работы с ведущими вузами Украины, украинскими учебными заведениями Приднестровья и общественными организациями двух стран.

Основные задачи Центра украинской культуры:

- дальнейшее укрепление позиций ПГУ им. Т.Г. Шевченко как основного научно-образовательного центра ПМР по украинскому направлению;

- содействие включению университета в международную деятельность в сфере лингвистического профессионального образования по украинской филологии;

- содействие вхождению университетских лингвистических научных коллективов в комплексные лингвистические международные программы;

- создание условий для расширения сотрудничества с признанными лингвистическими центрами Украины и стран дальнего зарубежья с целью повышения уровня профессиональной подготовки преподавателей и студентов ПГУ по украинскому направлению;

- организация научно-методической помощи преподавателям университета и учителям средних учебных заведений Приднестровья в повышении уровня преподавания украинского как родного и официального языка;

- оказание помощи в формировании и реализации кафедральных программ сотрудничества с вузами Украины;

- организация международных и республиканских научно-практических конференций, семинаров, встреч по проблемам функционирования украинского языка как родного и официального в нашей республике.

На сегодняшний день в научно-методическом фонде кафедры и Центра более 500 книг: 8 учебных пособий с грифом Министерства образования и науки Украины, две монографии, факсимильное издание Пересопницкого Евангелия – подарок Украинской Православной Церкви Московского Патриархата, Острожская Библия (современный перевод), различные словари новейшей редакции, книги с автографами поэтов и писателей Украины и Приднестровья, фотоальбомы, художественные произведения и периодические методические издания Украины. Научно-литературный фонд позволяет готовить студентам рефераты, научные статьи, курсовые и квалификационные работы.

Первые свои научные труды студенты-первокурсники озвучивают на круглых столах и семинарах в День украинского языка и письменности 9 ноября. Игры, конкурсы и Олимпиады для старшеклассников

и студентов 21 февраля в Международный день родного языка – это прекрасный способ проверить свою эрудицию и знания, почувствовать плечо товарища, пережить вместе радость общения, приобщиться к духовным сокровищам своих предков.

Мероприятия, которые проходят в Шевченковские дни, объединяют всех студентов Института языка и литературы, ведь только всемирно известный «Заповіт» автора читают на 9 языках: украинском, русском, молдавском, болгарском, белорусском, польском, английском, немецком и французском. Стихи Т.Г. Шевченко не только декламируют, на их основе поют песни, а для его прекрасных картин перевод и вовсе не нужен.

Современная периодика, доступ к Интернету и солидный фонд художественной и научно-методической литературы, проведение семинаров и круглых столов для учителей средних школ, студентов и учащихся колледжей, гимназий и лицеев сделали Центр украинской культуры востребованным и популярным.

На протяжении семи лет Центр спланирует и приобщает общественность всей республики вокруг идеи возрождения и сохранения культуры украинского народа, помогая школьникам и всем желающим прикоснуться к высокой духовности украинского народа.

В рамках сотрудничества ПГУ им.Т.Г. Шевченко с вузами Украины в апреле 2012 года была проведена первая международная студенческая научно-практическая конференция «Проблемы и проекции современного языкового и литературного процесса». В работе совместного молодежного научного форума приняли участие студенты и аспиранты из вузов Киева, Львова, Каменец-Подольска, Одессы и Тирасполя – всего более 50 участников.

21–22 сентября 2012 года, в канун 18-й годовщины создания кафедры украинской филологии Института языка и литературы ПГУ им. Т.Г. Шевченко, ученые и студенты приняли участие в выездном заседании первой Международной бинарной научно-практической конференции «Межкультурная коммуникация: проблемы и перспективы». Научный форум был организован кафедрой украинской филологии и преподавания профильных дисциплин Южноукраинского национального педагогического университета им. К.Д. Ушинского. Впервые в совместных научных конференциях приняли участие более шестидесяти преподавателей и студентов. Такое сотрудничество активизирует научно-исследовательскую работу студентов и преподавателей, содействует решению проблем межкультурной коммуникации.

В Русском центре, распахнувшем свои двери в 2009 году, при проведении мероприятий широко используются мультимедийные средства

для проведения презентаций, показа слайд-шоу, демонстрации фильмов. Для эффективного использования книжного фонда этого центра и широкого доступа к нему составлена картотека на электронном и бумажном носителях, которая рассылается по запросу пользователей. Ежегодно с Русским центром знакомятся сотни гостей, студентов и преподавателей университета. Он работает в режиме читального зала, обеспечивая посетителям свободный доступ к библиотечной и мультимедийной коллекциям. Только в 2011/12 учебном году мероприятия в Русском центре посетили 1423 человека.

Большой популярностью у посетителей Русского центра пользуется журнал о России и русской цивилизации «Русский мир.ru». Его материалы охотно читают и цитируют в лекциях и выступлениях.

На сайте Фонда «Русский мир» в разделе «Новости» можно найти информацию о проводимых в нем мероприятиях: международные и республиканские научно-практические конференции, например, «Формирование профессиональной мобильности в рамках компетентного подхода», научно-просветительские семинары: «Культурное наследие академика Д.С. Лихачева», «Человек есть тайна», «115 лет со дня рождения В.П. Катаева», а также круглые столы: «Славянский мир: вчера и сегодня», «Натиск на Восток: агрессивный румынизм с начала века по настоящее время», «Историческая живопись и русская литература XI века» и др.

Открыв книгу отзывов о деятельности Русского центра ПГУ, можно прочитать: «Выражаем благодарность за замечательную организацию встреч. Надеемся, что наша встреча даст импульс новым движениям. Спасибо Русскому центру!» (И.И. Воронцова, доцент РГГУ, г. Москва); «Русский центр ПГУ – это, безусловно, средоточие русской культуры, русской литературы и русского языка, что очень важно сегодня, когда роль этих явлений занижена... Спасибо центру» (О. Молчанова, член Союза писателей Приднестровья); «Всегда рада участвовать в мероприятиях, организованных Русским центром, рада творческой атмосфере... С верой в дальнейшее плодотворное сотрудничество» (студентка 2-го курса Л. Селезнева); «Благоприятные условия центров культуры позволяют сверить позиции приднестровской науки с концепциями и разработками ученых вузов других стран» (А.П. Илькова, доцент факультета педагогики и психологии).

Таких отзывов можно привести большое количество, и все они свидетельствуют об актуальности мероприятий, которые в течение многих лет проводятся в центрах культуры ПГУ им. Т.Г. Шевченко.

Центр русского языка и российской культуры, созданный в сентябре 2007 года, решает такие важные задачи, как:

- популяризация русского языка и культуры;
- дальнейшее укрепление позиций ПГУ им. Т.Г. Шевченко как основного научно-образовательного центра ПМР по русскоязычному направлению;
- создание условий для дальнейшего расширения делового сотрудничества с признанными лингвистическими центрами России и стран дальнего зарубежья с целью повышения профессионального уровня подготовки преподавателей и студентов ПГУ;
- организация международных и республиканских научно-практических конференций, семинаров.

На сегодняшний день Центр русского языка и российской культуры, благодаря помощи, оказанной Правительством Москвы, Международным союзом российских соотечественников и Фондом им. Юрия Долгорукого располагает энциклопедической, научной, художественной литературой, видео- и оргтехникой.

Центр русского языка и российской культуры – это место встречи с известными российскими писателями, поэтами, журналистами, учеными, общественными деятелями. Здесь проводятся конференции, круглые столы, семинары, презентации. Среди крупных мероприятий можно назвать: прием делегации Правительства Москвы в октябре 2008 года в рамках Дней Москвы в Приднестровье; круглый стол «Состояние и перспективы научно-технического сотрудничества Москвы и Приднестровья»; круглый стол, посвященный Международному дню родного языка (февраль 2011 г.); научно-практические конференции «Покровские чтения», «Средства массовой информации и коммуникации в контексте межнационального взаимодействия»; творческие вечера, посвященные Пушкину, Достоевскому, Некрасову, Ломоносову и др.; научно-методические семинары, встречи преподавателей и студентов кафедры журналистики с заведующим кафедрой периодической печати МГУ им. М.В. Ломоносова профессором М.В. Шкондиным, с заведующим кафедрой радио и телевидения, доцентом факультета журналистики Санкт-Петербургского государственного университета С.Н. Ильченко, с профессором Российского торгово-экономического университета А.А. Сазоновым.

Следуя традициям российского студенчества, студенты ПГУ здесь отмечают Дни славянской письменности и культуры, Татьянин день, Масленицу и другие праздники.

На протяжении своего существования Центр объединяет студентов и преподавателей как единомышленников в вопросах сохранения и развития российской культуры. Здесь проводятся занятия, сопровождаемые работой на компьютерах, а также тестирование сту-

дентов, выдача книг, модульный контроль знаний. Ежегодно здесь проводится более 500 тестирований студентов.

Центр молдавской культуры был открыт 2 марта 2010 года во время праздника Мэрцишор. Он оснащен компьютерной техникой, благодаря которой можно проводить контрольные работы, лабораторные занятия, тестирование, студенты в поисках интересного материала пользуются Интернетом. Ведется не только образовательная, но и воспитательная работа: после просмотров фильмов преподаватели проводят беседу со студентами, расширяют их кругозор, используя инновационные технологии. Здесь богатая фильмотека, состоящая из экранизированных произведений молдавских классиков.

Центр с целью ознакомления посещают иностранные гости. В нем ведется большая работа по укреплению и расширению национально-культурных связей, ознакомлению представителей других государств с традициями и культурой нашего края. В центре проводятся мероприятия: Мэрцишор, День детской книги, День юмора, Анул ноу и др. В 2012 году была проведена Международная практическая конференция «Молдавский язык и литература в этнокультурном контексте России», а 6 сентября – круглый стол, посвященный 20-летию основания кафедры молдавской филологии, которой руководили ечник В.В., Мазуряк С.Е., Караман А.С., Хропотинский А.Г. Особый интерес студенты и преподаватели проявляют при подготовке и проведении мероприятия «Лимба ноастрэ-й о комоарэ», посвященного Международному дню родного языка.

В центре постоянно проводятся выставки книг членов кафедры молдавской филологии, ведется работа по пополнению библиотечного фонда, ознакомлению с новинками литературы.

В Центре болгарской культуры, созданном в 2009 году, ежедневно проводятся лекции, еженедельно организуются курсы болгарского языка и литературы. В проведении мероприятий используются мультимедийные средства. Центр болгарской культуры оснащен библиотекой, которая пополняется как художественной, так и научно-методической литературой. За прошедший учебный год было изготовлено несколько методических пособий, которыми пользуются студенты для написания рефератов, статей.

Ежегодно Центр болгарской культуры посещают иностранные гости, которые знакомятся с богатой культурой Болгарии. Во время летних каникул Посольством Республики Болгария в Республике Молдова для студентов была организована поездка в город Варна с целью языковой практики.

Благодаря центру студенты и все желающие могут знакомиться с обрядовыми праздниками, историей, литературой Болгарии. Приори-

тетным направлением его деятельности является популяризация болгарского языка и культуры, народных традиций и обычаев.

Работа студентов с методической литературой – это один из методов пополнения своих знаний в области истории, литературы, языкознания. Посол Болгарии в Республике Молдова г-н Георги Панайотов подарил центру несколько ценных учебных пособий по истории: «История Болгарии» в пяти томах, «Историческая энциклопедия», «Летопись Болгарской православной церкви» и др., а также книги известных болгарских классиков, сборники по болгарскому языку «Учите болгарский язык» и др. В настоящее время студенты специальности «Болгарский язык, литература и иностранный язык» принимают активное участие в подготовке к фольклорному фестивалю «Мое родное Приднестровье».

В Центре французской культуры (2003 г.) при проведении мероприятий и семинаров широко используются мультимедийные средства, плазменный телевизор. Здесь нередко проходят заседания Ученого совета института, научно-методические семинары. В этом центре существует киноклуб, где студенты смотрят фильмы на французском языке и выполняют задания к ним, привыкают к речи носителей языка, повышают свой уровень знаний и обогащают словарный запас.

Каждый семестр студенты всех курсов, изучающие французский язык, должны посмотреть 7 фильмов, на основании которых они пишут творческие работы, являющиеся допуском к экзамену по одной из дисциплин на французском языке.

В течение года проводятся различные конкурсы как силами кафедры романской филологии, так и при помощи Французского Альянса. Благодаря Фестивалю французской песни, проводимому ежегодно в марте, в рамках Дней Франкофонии, три студента Института языка и литературы посетили Париж в июле 2012 г. за счет Французского Альянса.

В библиотеке есть художественная и научная литература, помогающая студентам в написании курсовых и квалификационных работ. Она насчитывает более 800 книг и различных словарей (переводных, толковых, энциклопедических, этимологических и др.).

Ежегодно Центр французской культуры посещают иностранные гости, иногда для проведения лекций студентам института. В 2011/12 учебном году Центр французской культуры посетили более 30 иностранных гостей из разных городов и регионов Франции. Дважды в год проводятся семинары с преподавателями института и учителями школ республики. Их ведут сотрудники Французского Альянса, которые отмечают высокий уровень подготовки, большую мотивированность и активность учителей.

Центр английского языка и американской культуры начал работать с 2013 года. В нем проведен ряд мероприятий, которые знакомят гостей с культурой народов США:

– лекции об истории, культуре и спорте, а также о наиболее известных достопримечательностях США;

– лекции о пасхальных днях в США, о Дне труда, Дне благодарения, Дне земли и Дне независимости;

– беседы о работе печатных и электронных СМИ США.

Студентам были интересны беседы о практической психологии, а также встречи, во время которых обсуждались проблемы и пути подготовки профессиональных переводчиков в высшей школе. С большой пользой для студентов и аспирантов проведены занятия с использованием Интернет-ресурсов при изучении английского языка.

Создание центров культуры в университете позволило открыть новые возможности для многообразных профессиональных, научных и культурных связей студентов и преподавателей ПГУ им. Т.Г. Шевченко с коллегами из вузов России, Украины, Молдовы, Болгарии, Франции, США и других стран.

Опираясь на приобретенный опыт, предполагается расширить представительство в университете языковых и культурных центров.

Многочисленные мероприятия культурно-просветительского и научного содержания позволяют нам быть в онлайн-режиме участниками важнейших академических форумов в разных странах мира, знакомиться с новыми методами и путями решения проблем межкультурной коммуникации.

Литература

1. Конституция ПМР.
2. Закон о функционировании языков в ПМР.

Марияна ПАРЗУЛОВА,
Университет «Проф. д-р Асен Златаров» (Бургас, България)

ИМЕНА НА БЪЛГАРИ ОТ СЕЛО НОВА ИВАНОВКА, СВЪРЗАНИ С ПО-ВАЖНИ СЪБИТИЯ ОТ ИСТОРИЯТА НА БЕСАРАБИЯ

Статья посвящена историческим особенностям болгарских имен собственных, которые функционируют в селе Ивановка на Бессарабии. Автор анализирует важные исторические события, которые повлияли на ономастическое пространство Бессарабии и создали условия для функционирования имен собственных в политической, экономической, культурной и социальной жизни села Ивановка.

Ключевые слова: *оним, ономастическое пространство, болгарские имена собственные, исторические события.*

Стаття присвячено історичним особливостям болгарських власних імен, які функціонують в селі Іванівка на Бессарабії. Автор аналізує важливі історичні події, які вплинули на ономастичний простір Бессарабії і створили умови для функціонування власних назв у політичному, економічному, культурному й соціальному житті села Іванівка.

Ключові слова: *оним, ономастичний простір, болгарські власні імена, історичні події.*

Marianna Parzulova. Bulgarian Names from a village New Ivanivka connected with the important historical events in Bessarabia

The article is devoted to the historical features of Bulgarian proper names, which operate in the village of Ivanovka on Bessarabia. The author analyzes important events which influenced the onomastic space of Bessarabia and created the conditions for the functioning of proper names in the political, economic, cultural and social life of the village of Ivanovka.

Keywords: *onim, onomastic space, Bulgarian proper names historical events.*

В историята на българското село Нова Ивановка (Одеска област) присъстват ярки събития, в които са взели участие жители на селото и за които днес разказват съвременниците ни с гордост по спомени на своите предци.

Обект на внимание в настоящата работа са събитията в Бесарабия, които ще бъдат представени в хронологическа последователност, и имената на българите, които са свързани с тях.

Целта е да се посочат българските антропонимни следи в историята на Бесарабия в периода от средата на XIX до края на XX век.

Информацията, която е дадена тук, е ексцерпирана от исторически източници, от училищния архив в селото, от интервюиране на местни жители по време на експедицията на авторката на това изследване в с. Нова Ивановка през септември 2004 и януари 2005 г. Ще бъде представена в следния ред:

1. В Кримската война (1853–1856 г.) са взели участие *Дмитрий Василев* и *Родион Димитров* като членове на отряда на *Петър Громадов* (роден в Търново), сформирани в Болград през 1855 г. [2:130]. Небезучастно е останало населението на селото: създавали се многочислени стопанско-вспомогателни отряди, осъществяващи ремонт и строителство на пътища, мостове, укрепления и окопи за действащата армия. Много от жителите на селото са предоставяли своите домове, в които са отсядали руските полкове.

2. В Руско-турската война (1877–1878 г.) са участвали жители на селото: *И. Куцарев*, *З. Кискин* [8:176; 2:143]. Според информирани източници *З. Кискин* доброволно е постъпил в армията вместо брат си. Загинал е при Шипченския проход. За проявен героизъм във войната *И. Куцарев* е бил награден с Георгиевски кръст [4:5].

3. В Руско-Японската война, започнала през 1904 г., са участвали 12 души от 18, включени в състава на армията. Българите *В.Н. Стоянов*, *С.З. Неделчев* и *Г.Х. Николов* са загинали в полята на Манжурия [4:9]. Днес за тяхната храброст свидетелства мемориален обелиск в Белгород-Днестровски, където техните имена са изписани с имената на всички загинали от Акерманския уезд. Останалите участници във войната са се върнали като инвалиди.

4. Революционните събития в Русия през 1905–1907 г. са оказали влияние върху живота на жителите от с. Нова Ивановка. В селото е бил образуван революционен кръжок, чиито членове са били 14 на брой. Сред тях българите са били *М.Г. Карапетров*, *И. Иович*, *М.Д. Волков*, *И.С. Мирчевский*, *П.Н. Кискин*, *К.И. Куцарев*, *К.И. Тодоров*, *Ф.С. Мирчевский*, *Г.Е. Станков*, *И.И. Иванов*, *А.Н. Парванов*, *П.С. Влазов*. Кръжокът се е обявил против съществуващия политически строй, издигал е въпроси, свързани с използване на държавна земя, която народът обработва, въвеждане в училищата на роден език, преобразу-

ване на окръжните и губернските събрания така, че членовете на градските съвети да се избират на основата на всеобщо, равно, пряко и тайно гласуване. Пример за такова събрание е проведеното на 06.02.1906 г., където едни от основните въпроси са били свързани с правото на всяка националност да има училище на роден език, право на безплатно обучение, откриване на средно училище и болница [4:5].

5. Първата световна война (1914–1918 г.) е запомнена от жителите с това, че в армията е било мобилизирано населението от мъжки пол от 18 до 50-годишна възраст. 45 не се върнали от фронта: 16 били убити, 12 умрели от раните си и 17 души са пропаднали без вест. В тяхна чест е издигнат паметник в селото през 1921 г. На него са посочени в три колони имената на всички тези смели българи. Вж. по-долу:

Пропаднали без вест

Анастасий А. Кискин
Николай Н. Черкес
Степан Ф. Станков
Демян А. Станчев
Степан Ст. Стоянов
Андрей Ив. Арнаут
Матвей Ан. Поглубко
Димитрий Дим. Семенов
Павел Ст. Ханжи
Василий Григ. Поглубко
Иван Аф. Куцарев
Василий Дем. Власов
Яков Ст. Карапетров
Василий Мат. Кискин
Георгий Анд. Стоянов
Матвей Дим. Кискин
Зиновий Вас. Стаматов

Убити

Степан Д. Волков
Георгий Ив. Иванов
Николай Ив. Черкес
Василий Дим. Руда
Зиновий Ив. Стойков
Николай Вас. Стоянов
Георгий Ил. Станков
Николай Георг. Иванов
Дмитрий Феод. Петров
Илья Феод. Куцарев
Василий Ив. Иванов
Степан Ник. Парванов
Степан Петр. Ханжи
Димитрий Георг. Гърдев
Борис Хр. Джиганский
Димитрий Ан. Димов

Умрели от рани

Георгий П. Станков
Иван Ив. Иванов
Иван Ив. Тодоров
Степан П. Петков
Степан М. Станчев
Иван Прок. Иванов
Феодор Ст. Ханжи
Степан Г. Стоянов
Павел П. Станков
Георгий Ил. Стойков
Димитрий Куцарев

6. Революцията през 1917 г. След февруарската революция и падането на царизма както в цяла Русия, така и в Нова Ивановка започва борбата за земя. Осъществявало се е преразпределение на кулашките и църковните земи и раздаването им на малоимотните и обезземлени селяни. Преразпределението на земята не е било доведено до край, тъй като румънските войски са настъпвали към Бесарабия и в началото на февруари 1918 г. са завзели селото без бой, тъй като червеноармейските отряди в някои от бесарабските села са били поразени. Това е смутило жителите на село на Н. Ивановка, които въпреки, че са се въоръжавали не са успели да спрат окупантите. В един от червеноармейските отряди, защитавайки Южна Бесарабия е бил Г.К. Сербинов.

7. Румънска окупация (февруари 1918–1940). Установената румънска власт е сложила отпечатък не само върху културния живот на българите, но и върху основния маркер, определящ ги като малцинство – върху езика. Българите можели да говорят на родния си език единствено вкъщи, тъй като на обществени места се е забранявала комуникацията на български и руски.

През този период *Ивановка Болгарская* е станала *Ивановка-Булгара*. Обучението се е провеждало на румънски език. Използвани са били телесните наказания като начини за усвояване на учебния материал.

Най-ценното, което е поддържало духа на българина, което му е помагало да получи информация за рода си – книгите са били изгорени. Мястото на българските книги е било заето от литература само на румънски език. В държавните учреждения се назначавали само румънци, а по-късно и местни жители, знаещи добре румънски език.

От местното население се изземало оръжието, прибирали са и животните за нуждите на армията. Известни са имената на тези, които са отказвали да се подчиняват на румънските власти, за което били изтезавани, напр. Н. Недов и М. Недов. Младежта е дезертирала от армията.

През 1933 г. Ивановка Булгара е била преименувана в *Ivanesti Noi* (*Иванешти Ноу*), т.е. названието на селото е било румънизирано и по този начин се е осъществил процес на адаптация към румънската именна система.

На 26 юни 1940 г. правителството на СССР е отправило ултиматум до правителството на Румъния да освободи Бесарабската територия в продължение на 48 часа. Румъния не получила поддръжката на Германия и румънските власти са освободили земите на Бесарабия.

На 5 юли 1940 г. на общо събрание е бил избран Селски съвет, в

състава на който влезли пет души. За председател на съвета е бил из-бран *А. Черкес*. Социално-икономическите преобразования са засягали предимно селското стопанство. Селският съвет е започнал да конфискува земите на църковния фонд и на кулаците (*Х.А. Джиганский, Н.И. Недов, Ф. Сербинов, Д.Г. Иванов, Станков*) които заедно със семействата си са били изселени в Сибир, Казахстан и в други слабо заселени региони на СССР [3:20].

8. Велика Отечествена война. Румънска окупация. Германия е нападнала Съветският съюз на 22 юни 1941 г. Четиринадесет жители на селото, предимно българи, се сражавали с враговете на фронта, трима от тях са загинали в боевете. На 22 юли 1941 г. румънските войски са окупирали Нова Ивановка. Били арестувани бившите представители на съветската власт – колхозниците. По време на окупацията са се забранявали всякакви събрания на български език.

9. На 20 август 1944 г. е започнала Ясо-Кишиневската операция. Благодарение на съкрушителния удар по противниковите войски на юг от Бендери войската на Трети украински фронт съвместно с частите на Втори украински фронт са достигнали до Бесарабия. На 25 август 1944 г. войската на Трети Украински фронт е освободила Нова Ивановка [1].

До 1954 г. българите от Бесарабия не са били повиквани в редовете на Съветската армия. Официално се е считало, че жителите на Нова Ивановка не са участвали в бойните действия през 1941–1945 г. Но в един източник – «Книга памяти Украины: Одесская область» е посочено, че през 1941 г. в редовете на Червената армия е бил извикан българинът *Андрей Акимович Додиж* (роден 1911 г., българин по националност). През 1944 г. е пропаднал без вест. Друг българин – *Дмитрий Михайлович Янев* е бил разкъсан от граната, загинал на 07.06.1945 г. и погребан в Н. Ивановка [6:42].

10. След 1944 г. започва периодът на възстановяване на селското стопанство. Колхозът «Красное знамя», който е бил основан през 1940 г. (обединяващ 50 селски стопанства и ползвана от тях 353 ха земя) [1], през 1941 г. е бил затворен, и отново е започнал да се възстановява през 1946 г. През същата година са били организирани още 2 колхоза: «Шверник» с председател *П.П. Петков* и «Тимошенско» с председател *Д.П. Куцарев* [3:23].

11. Гладът 1946-1947. Периодът на голодовката (от рус.) е съвпаднал с възстановяване на селското стопанство. Природните условия не са били в полза на земеделското стопанство. Добивите са били изключително ниски. Гладът е покосявал масово млади и стари. «През този период са починали изключително много хора, но колко точно не е

известно, тъй като в Съветския съюз не са се афиширали тези факти, и всички данни старателно са се поправяли по необходимост. Но възрастните жители и досега помнят, че в един гроб са се погребвали цели семейства, защото не са достигали местата на гробището» [3:23]. Няма българска фамилия, която да не е пострадала.

Заплахата от гладна смърт изчезва през есента на 1947 г. след прибирането на реколтата. Тогава се е появила и възможността за реално усилено възстановяване на селото.

12. В периода на социализма започва все повече да се развива селското стопанство. Увеличават се селскостопанските добиви и това е в пряка връзка с увеличаване броя на селскостопанските машини, на новата техника и с все по-добрата специализация на работещите в този сектор.

В селото за този период са построени: Дом на културата, развила се е художествената самодейност, имало две детски градини, средно училище. Спортът е бил изключително силно развит. В селото се е открила амбулатория, а по-късно болница с 25 места. В покрайнините на селото е имало стадион. Денонощно е работила пекарна, която е снабдявала хората с хляб. Съществувало е летище, откъдето можело да се купи билет за която и да е точка на СССР.

Населението е било заето във винзавода на совхоза «Комсомолец». Имало е няколко цеха. Повече от 100 души са били заети в сферата на битовото обслужване (съществували са два шивашки цеха, общарски, цех за металоизделия, цех за ремонт на жилища, трикотажен цех).

Трайна следа в културата, науката, стопанството остават имената на *Константин Александрович Поглубко* (историк), *Нико Стоянов* (поет, журналист, публицист), *Пьотар Христофорович Кискин* (биолог).

13. Период на разпадане на СССР и получаване независимостта на Украйна – 24 август 1991 г. Характеризира се с изменения във всички сфери на обществения живот. След излизането на Новия Земеделски кодекс жителите получават правото да придобият земеделски парцели земя за въвеждане на селско фермерско стопанство. Едно от имената, с които се свързва земеделието в селото е на агронома – *Иван Петрович Сербинов*.

Най-силната фирма на територията на с. Нова Ивановка е КФХ (рус. крестьянско-фермерское хозяйство) «Куцарев Ф.С.» по името на българина *Фьодор Семьонович Куцарев*.

Едно от имената, с които се гордеят новоивановци, е на техния съселанин – *Дмитрий Йоргачов* (инженер, кандидат на техническите науки, ръководител днес на предприятие «Одескабел», заслужил работник на промишлеността на Украйна, лауреат на Държавната награда на Украйна в областта на науката и техниката).

Промени има и в образованието, респективно и в образователните програми. В училището се преподава български език. За най-младото поколение – българи в селото гордостта е тяхната учителка, *Таисия Фьодорова Денова* (по баща Терзи), която ги учи на книжовен български език. Тя е инициаторка и организаторка на музейния кът в местното училище, представящо български предмети от бита (за селото и неговите жители) [7].

Като **заклучение** може да се каже, че българите от Нова Ивановка са вписали достойно имената си в историята на своето село, в историята на Бесарабия и са дали ценен принос за развитието на този край. Към днешна дата новоивановци продължават да участват в процесите на страната, в която живеят, и не са безразлични към промените, които стават в нея.

Библиография

1. Бачински и др. 1968: Бачинский А.Д., Белобородова А.Е. и др. Советский Придунайский край (1940–1945 гг.). Документы и материалы. Училищен архив. Изд. «Маяк», 1968.

2. Грек и др. 1993: Грек И., Червенков И. Българите от Украйна и Молдова. Изд.къща «Хр.Ботев». С., 1993.

3. История села 2004: История села Новая Ивановка (Ески Кубей, колония Иваново, Ивановка Болгарская) // Училищен архив. – Новая Ивановка, 2004.

4. Кискин и др. 1966: Кискин Х.П., Поглубко К.А. История села Новоивановки (Болградский район, Одесская область). – Новоивановка, 1966.

5. Кискин и др. 1966 а: Кискин Х.П., Поглубко К.А. Новоивановка в 1905–1907 годах. в-к «Дружба», Болград, бр. 21, 19.II.1966.

6. Книга Украйны 2000: Книга скорби Украйны. Одесская область.Одеса: РИА «Аспект». – 2000.

7. Парзулова 2006: Парзулова М. Село Нова Ивановка (Одеска област) в светлината на езиковата археология. Одеса: – «Украинская Булгарика», – 2006. – 175 с.

8. Поглубко 1978: Поглубко К. Весна освобождения. 1878–1978. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1978.

Екатерина ПОГОРЕЛАЯ,
Приднестровский государственный университет
им. Т.Г. Шевченко

ФОРМИРОВАНИЕ НОВОЙ ПАРАДИГМЫ РИТОРИЧЕСКОГО ИДЕАЛА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Рассматривается степень когерентности дискурса моно- и билингвальной личности в новой системе парадигмальных координат современной межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: когерентность, дискурс, парадигма, коммуникативный эффект, риторический идеал.

Katrine Pogorelaya. Forming of new paradigm of rhetorical ideal in the modern terms of development of intercultural communication

Coherence degree of mono- and the bilingual personality's discourse in the new system of paradigm of modern intercultural communication coordinates is considered.

Key words: coherence, discourse, paradigm, communicative effect, rhetorical ideal.

Интерес современного человека к своим этническим и культурным истокам неизбежно приводит его к необходимости осознания того факта, что практически почти вся информация о мире приходит к нему по лингвистическому каналу. Такое положение вещей констатируется не только рядовыми носителями языка, но и специалистами, которые в рамках «социальной» (Ю.Н. Караулов), «коммуникативно-прагматической» (И.П. Сусов), «функционально-прагматической» (А.Е. Баранов), «лингвокультурологической» (В.Н. Телия, В.В. Воробьев, В.А. Маслова)

и других парадигм стремятся сформулировать правила оптимального получения и передачи такой информации. Успех человека в обществе во многом зависит от того, насколько хорошо он владеет словом, причем не столько даже в плане культуры речи, сколько в умении проникнуть в тайны языка, чтобы не только обеспечить максимальное личное самовыражение, но и добиться соответствующего эмоционально-психологического настроя реципиентов. Более того, эффективность воздействия говорящего на слушающих часто приводит к изменению ситуации, нахождению компромисса в процессе смены оценок, определений, дефиниций. Известный риторический закон, согласно которому мы слушаем не речь, а человека, который говорит, приводит часто к иллюзии представлений о, якобы, несущественной роли вербального плана информации. Безусловно, подтекст, корни которого находятся в тезаурусе языковой личности, ее концептуальных представлений о мире как отраженной в ее сознании действительности, интуитивно определяется собеседниками по ходу общения. Единство текста и подтекста можно рассматривать как одну из диалектических антиномий, пронизывающих язык как системно-структурное образование и уникальное средство общения (ср.: язык и речь, статика и динамика, синхрония и диахрония, код и текст, норма и узус). Не вдаваясь в подробности структурирования текста, заметим, что подтекст в таком случае определяется экстралингвистическими понятиями, которые в современной теории речевого акта описаны П. Грайсом как «максимы» и толкуются им как «принципы сотрудничества» говорящего и слушающего. Автор выделяет четыре таких «максимы», четыре категории: качества – «говори правду»; количества – «делай свой вклад в речевое общение настолько информативным, насколько необходимо»; отношения – «будь релевантным»; манеры – «говори ясно, говори последовательно». Указанный перечень нормативных требований, которым должно соответствовать устное сообщение, имеет только экстралингвистическую ориентацию – логическую, этическую, информационную – и выступает как вполне аргументированный в контексте общей теории речевой коммуникации. Однако процесса общения вообще не существует, он протекает только в конкретных коммуникативных ситуациях, участники которых отличаются статусом, социальной ролью, уровнем подготовки, возрастом; в таких условиях исключительное значение приобретает вербальный план текста. По определению, он востребован задачами, целями, условиями общения. Значит, постигая суть слова, высказывания, текста, мы полнее и глубже познаем мир

не только как действительность, но и мир как основу когнитивной базы языковой личности. Языковые средства и способы, релевантные в данной сфере и условиях общения, оказываются неприемлемыми в других при передаче адекватной информации.

Высокий статус слова как номинативной единицы определяется уже той функцией, которая изначально ему свойственна, но он существенно возрастает, если учесть, что в своей деятельности человек имеет дело не с самим миром, а с его репрезентациями, с когнитивными картинками и моделями. Мир человеку предстает, таким образом, сквозь призму культуры и языка того народа, который этот мир видит. Картина, которая являет собой соотношение языка и культуры, чрезвычайно сложна и многоаспектна, поэтому в контексте наших рассуждений о соотношении вербально-формального и содержательно-смыслового единства высказывания (текста) заметим, что они органично взаимосвязаны, во-первых, в самих коммуникативных процессах; во-вторых, в онтогенезе и филогенезе. Концептуальное осмысление культуры как этнического наследия может происходить только посредством естественного языка, потому что именно язык как основной инструмент ее усвоения предстает в качестве наиболее разработанной и оптимальной модели ее передачи. В иерархии ценностей лингвокультурологической парадигмы язык занимает, несомненно, приоритетное положение.

При выстраивании коммуникативной стратегии, формировании концепции культуры речевого поведения личности приходится опираться на уже сложившийся в современной ортологии тип монологической культуры. Ее модель можно охарактеризовать как субъект-объектную, при которой между коммуникантами закрепляются ассиметричные отношения, суть которых предполагает творческую активность только говорящего. Речевое мастерство и успешность его коммуникативной деятельности, как правило, определяются только тем, насколько полно и беспрепятственно ему удастся донести до слушателя свое сообщение, в какой степени эффективным оказывается его воздействие на реципиентов. Не менее важному участнику процесса коммуникации – слушающему – в рамках подобной лингвокультурологической парадигмы оставлено право декодировать отправляемую говорящим информацию. Признание такого типа общения образцовым, культурным привело к акцентированию внимания исследователей на описании в первую очередь коммуникативных качеств говорящего. Коммуникативно целесообразная речь продолжает рассматриваться и в современной ортологии как оптимально эффективная. Нисколько не умоляя ее значимости в

формировании высокого уровня культуры общения, вынуждены констатировать, что сам субъект-объектный характер коммуникации, сложившийся в определенных социально-общественных условиях, где культивировалось «право на речь» только одного говорящего и существовала единственная эталонная форма выражения «одного образцового содержания» (А.К. Михальская), не является гармоническим, направленным на достижение интеллектуального, эмоционального и эстетического комфорта говорящего и слушающего. Смена социальных ролей автора речи и реципиента не снимает проблему даже в условиях расширения демократических прав и свобод личности. Допуская плюрализм мнений и суждений, участники процесса коммуникации по-прежнему воспринимают каждое из них в монологическом ключе. Любая точка зрения остается автономной и реализуется благодаря традиционному монологу, оставаясь при этом далекой от гармонии с другими суждениями самоценных и значимых языковых личностей.

Идея гармонической диалогизации участников общения имеет давнюю лингвистическую традицию, но лишь в последнее десятилетие XX века стала активно возрождаться в работах исследователей по теории речевых актов, речевой этике, межкультурной коммуникации. Лингво-коммуникативные основания речевой этики диалогического характера опираются на субъект-объектную модель взаимоотношений говорящего и адресата речи, коммуникативная дуга их отношений предполагает гармонический по сути, а не по форме диалог полноправных субъектов, от которого они получают не только информацию к размышлению, но и чувство удовлетворения, радость сопереживания.

В контексте такого понимания культуры общения следует признать, что по-настоящему культурной можно считать не столько коммуникативно целесообразную речь, сколько речь, сохраняющую и утверждающую ценности культурной традиции. Эстетическая функция такой речи, которая ощущается и сознательно воспринимается как культурная, значительно возрастает. Психологически комфортное общение равноправных языковых личностей создается когерентностью самого дискурса, в ходе которого они обретают гармонию с миром и друг с другом. Имплицитно конфликтность сопровождает собеседников в процессе дискурса и становится явной, когда речевые намерения говорящего постоянно неверно интерпретируются собеседником или их речевое поведение разбалансированно, что приводит в конечном счете к травмирующему эффекту общения. Чтобы избежать его, в современных лингвистических исследованиях все чаще внимание фиксируется на

образе слушающего, концепция которого рассматривается в нескольких аспектах – от метатекстового до жанрового. Если эгоцентрические языковые средства говорящего будут дополнены репертуаром лексем, морфологических категорий и синтаксических конструкций, в содержание которых входит компонент «слушающего», то есть основания полагать, что иерархия ценностей речевой культуры монологического типа объективно со временем сменится риторическим идеалом, отражающим существенные черты современной культуры диалогического типа.

Такое состояние современной ортологической мысли существенно осложняет дискурс языковой личности, глубина реализации которой в значительной степени определяется ее статусом в обществе. Не случайно одной из самых сложных проблем теории межкультурной коммуникации остается определение характера и качества дискурса двуязычной личности. Если в качестве исходного постулата принять положение о том, что дискурс и текст как его единица являются с лингвистической точки зрения единым организмом, в котором одновременно реализуются самые разнообразные аспекты не только языковой системы, но и языкового мышления личности, то логичным было бы признать и следствие такого единения: текст как речемыслительный продукт говорящего (пишущего) не адекватен самому себе при восприятии его реципиентом.

Монолингв, продуцируя текст в процессе своего дискурса, заботится о его коммуникативных качествах – правильности, логичности, точности, содержательности, образности и т.д., добиваясь максимально полного самовыражения. Организуя словесную ткань текста, он стремится воспользоваться доступными ему языковыми средствами и приблизиться к цели – быть понятым в определенной среде, данных условиях, конкретной ситуации. В своем последовательном желании быть правильно интерпретированным говорящий монолингв, извлекая в процессе дискурса в отрефлексированном виде из собственной вербальной сети необходимый стереотип в форме клише, паттерна упрощенной модели, генерализованного высказывания в форме афоризма, крылатого выражения, поговорки оформляет их таким образом, чтобы они максимально соответствовали статусу и типу реципиента. Коммуникативный акт монолингва совершается на родном языке как бы неосознанно и в отношении языковых средств, и в отношении смыслов, сознательно одноязычная личность привносит в свой текст лишь общий замысел, который и связан с мотивационно-прагматическими потребностями и их ценностно-установочными критериями, которые, в конечном счете, и формируют особенности ее дискурса.

Результаты дискурса одноязычной личности, реализующегося в рамках лингвокультурной монологической парадигмы, достаточно эффективны, если их оценивать с точки зрения адекватного декодирования собеседником полученной информации, правильной ее интерпретации и соответствующей ответной реакции. Если же степень эффективности такого общения рассматривать в контексте требований эстетического и риторического идеала, то можно утверждать, что такое общение лишено главного свойства – когерентности как согласованного осуществления дискурса, благодаря которому достигаются коммуникативный комфорт и ощущение полного взаимопонимания. Удовлетворение собеседников в ходе такого дискурса можно сравнить с гармонией интеллектуального, эмоционального и эстетического наслаждения.

Западноевропейские и отечественные авторитеты в области этологии речевого поведения (Д. Гамперц, Р. Лакофф, М. Сэвилль-Труак, Д. Таннен, Л.Н. Гумилев), определяя степень когерентности дискурса, все чаще оперируют такими терминами, как «синхронизация или гармонизация ритмов», «единый ритм», «эффект сопереживания». Понятно, что при таком «качестве» дискурса происходит признание каждого как уникальной личности, органичной в контексте общения с другими личностями и с миром. Гармония такого общения – это радость духовного сопереживания собеседников, получаемая благодаря высокой степени когерентности дискурса на разных его уровнях – от вербально-семантического до тезаурусно-когнитивного и мотивационно-прагматического.

Понятие когерентности дискурса билингвальной личности в современной лингвистике остается практически неисследованным, так же, как и теоретического осмысления сущности самой двуязычной личности. При этом нельзя не отдать должного лингводидактическим и психологическим разысканиям авторов, долго и плодотворно работающих в рамках теории межкультурной коммуникации.

Дискурс билингвальной личности на порядок сложнее дискурса монолингва уже потому, что он потенциально сопряжен с необходимостью учитывать стихийное и сознательное влияние родного языка при создании текста. Функционирование речевого механизма билингва ориентировано не только на осознание элементов смысла концепта, идеи, фрагмента картины мира, но и их языкового оформления. Если модель оформления текста на родном языке в упрощенном варианте можно представить схемой «мотив – интенция – концепт – слово», то при создании текста на втором языке она реализуется по такой схеме:

«мотив – интенция – концепт – слово родного языка – слово второго языка – внешняя фонация». Полагаем, что указанная «прямолинейность» далеко не адекватна реальным психофизиологическим процессам и когнитивным структурам билингва, но она позволяет наглядно представить себе специфику дискурса двуязычной личности. Согласно такой модели кодирование средствами родного языка идет по синтагмам, а средствами второго языка – по сегментам. При разбиении синтагмы на сегменты во время паузы hesitation, которая длится доли секунды, билингвальная личность совершает мыслительную операцию моментальной рефлексии. Она заключается в мгновенном извлечении из памяти и оперативном использовании кванта лингвистической информации на родном языке и ее перекодировке на втором языке. Если билингв не располагает нужным квантом информации (лингвистической, текстовой, концептуальной), то ему приходится продолжать перекодировку наугад, что чаще всего ведет к коммуникативной некомпетентности и нарушению когерентности дискурса. «Узы» родного языка личности ощущаются даже при условии наличия высокого уровня владения языком, потому что иноязычная синтагма в ходе ее разбиения на сегменты (и наоборот) сливается с адекватной в родном языке. Такое сравнение может привести билингва к трансформации, которая определяется в современной лингводидактике как подсознательной, интуитивной, но позитивный перенос навыков родной речи на дискурс второго языка, что приводит к облегчению процесса его усвоения по принципу: чем больше знает человек языков, тем легче ему дается изучение последующих; другой формой проявления влияния родного языка на дискурс второго становится интерференция, которая может быть и меж- и внутриязыковой, но в любом случае она сигнализирует об отступлениях от нормы языка, на котором создается текст.

Процесс перекодировки с родного языка на второй предполагает, что билингвальная личность совершает многочисленные операции моментальной рефлексии, представляющие собой действия проактивного контроля за правильностью речи, соотнесенной с иноязычной нормой и узусом. Нарушения когерентности дискурса на втором языке определяются как причинами внутреннего перекодирования собственной речи, так и потребностью декодирования речи собеседника. Травмирующий эффект межкультурной коммуникации возникает в том случае, если собеседники неверно трактуют друг друга, не обнаруживают согласованности в речевых действиях, утрачивают ощущение гармонии и, как следствие, не достигают коммуникативного комфорта.

Обратившись к функционированию языковой личности в полиэтническом сообществе, где функцию языка межкультурного взаимодействия выполняет русский язык, мы выявили целый ряд особенностей в обращении к языковой системе русского языка монолингвов и билингвов.

1. Так, установлена закономерность, заключающаяся в том, что в языковом сознании билингва представлена не вся совокупность русских обозначений того или иного понятия, а лишь относительно стабильная и близко находящаяся к денотату часть. Актуализируются и закрепляются прежде всего те единицы вариативного ряда, которые наиболее непосредственно связаны с понятием. Билингв отдает предпочтение лексемам, являющимся наиболее полными дескрипциями понятийного ряда, понятийного содержания. Ассоциативные семы в структуре значения редуцируются.

2. Отчетливо прослеживается тенденция к закреплению в вербальной сети билингва единиц, семантический объем которых наиболее полно выражает доминантный дескриптивный признак всего ряда, т.е. семантически наиболее общих слов.

3. Происходит нейтрализация существующих в русском этноязыке семантических и стилистических оттенков. Преобладает тенденция к стилистическому сближению вариантов, их нейтрализации и утрате просторечных и «книжных» лексических единиц в речи билингва.

4. Следствием этих процессов являются унификация, «выравнивание» ряда, сопровождающееся действием аналогии, что, в свою очередь, ведет к возрастанию употребительности одних вариантов и уменьшению и даже утрате других. Обычно в речевой деятельности билингва сохраняется наиболее устойчивая часть вариативного ряда, так называемая «ядерная» лексика.

Ольга ПОДЛІСЕЦЬКА,
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

ТРАДИЦІЙНІ ОБРАЗИ У ВІРШІ П. ЦЕЛАНА «ФУГА СМЕРТІ» ТА НОВЕЛІСТИЦІ А. КОЛІСНИЧЕНКА

У статті на матеріалі вірша єврейського поета Пауля Целана та новелх українського письменника А. Колісниченка здійснена спроба прослідкувати зв'язок традиційних образів у творах, дослідити їх функціонування у сюжетах та їх інтертекстуальну специфіку.

Ключові слова: інтертекстуальність, традиційний образ, мотив, метафора.

Olga Podlisetska. Traditional images in the poem «The Fugue of death» by P. Celan and short stories by A. Kolisnychenko

Basing on the poem of the Jewish poet Paul Celan and short stories of the Ukrainian writer A. Kolisnychenko, in the article was made an attempt to trace connection of intertextual images in the given works, to probe their functioning in different plots and specify their intertextuality.

Key words: intertextuality, traditional image, motive, metaphor.

Єврейський німецькомовний поет та перекладач Пауль Целан є глибоким поетом-модерністом ХХ ст. У своїх віршах він досягає потужного поетичного ефекту з мінімальною кількістю найбільш точних слів-метафор. І, ймовірно, має рацію Г.-Г. Гадамер, говорячи про небезпеку «такого рефлексивного заряду слів, зрештою, загубитись у непрохідному», але у «дуже рефлексивній ліриці», а саме так характеризує він герменевтичну лірику Пауля Целана, «гра слів може взяти на себе продуктивну функцію», хоча іноді вона «розриває єдність говоріння» [4:317]. Публікація віршу «Фуга смерті» румунською мовою супровод-

жувалась коментарем, і цей коментар, на нашу думку, багато в чому прояснює «закодованість» вірша, оскільки деяким поезіям, що спираються на історичний факт, коментар необхідний для відтворення предметної реальності художнього світу твору. У коментарі вказано, що в основі вірша – реальний факт. Улітку 1941 року гітлерівці розробляють план «кінцевого розв'язання» єврейського питання, а в січні наступного року цей процес було розпочато. У таких місцях, як Майданек, Освенцім, Бельзець, Треблінка, формуються «табори смерті». У Янівському концтаборі німці організували з ув'язнених оркестр, до якого входили найкращі музиканти та композитори міста Львова на чолі з професором музики Густавом Штріксом і диригентом львівської філармонії Якубом Мундом. Музикантам німці наказали написати особливу мелодію знищення, яка була названа «танго смерті». Нацисти змушували оркестр виконувати цю мелодію під час проведення розстрілів. Таким чином, вірш є модерністським зображенням трагедії Голокосту – катастрофи європейського єврейства. Хоча, можливо, якби не було цього коментарю, реципієнт сприйняв би твір у іншому значенні, оскільки «в тому й полягає поетичне втілення смислу у мові, що мова не замикає себе у одновимірності дискурсивних зв'язків та логічно-лінійних залежностей, а завдяки полівалентності (Vielstelligkeit, за висловом Пауля Целана) кожного слова надає віршу неначебто третього виміру» [3:142]. Ю. Лотман зазначав, що «сильну» поезію характеризує високий рівень інформації, який досягається несподіваними поворотами поетичного потоку. Таким чином, для читача має бути неможливим здогадатись, що саме він знайде за наступним поворотом поетичної мови. Напруга досягається поєднанням регулярністю рими та несподіваністю метафор [5:13].

Ми маємо на меті дослідити герменевтичний зв'язок традиційних образів-метафор, представлених у вірші П. Целана та новелах А. Колісниченка (сучасного українського письменника), виявити їх парадоксальність та традиційність (у літературознавчому значенні). Літературознавець Анатолій Волков зазначає, що загальнонаважливі ситуації у житті повторюються, а тому відбувається звернення до попередньо створених сюжетно-образних структур. Так, в основі майбутнього традиційного сюжету лежить ситуація, що типова й важлива як для даної доби, так і для наступних. Одним з головних параметрів традиційних сюжетів та образів, на думку А. Волкова, є «первісна модельність ситуації та персонажу» [1:186]. І вірш Целана, і «воєнні» новели А. Колісниченка відтворюють апокаліптичне бачення світу. Тема Апокаліпсису розкривається здебільшого через тему концтаборів у вірші Целана та через тему українського села, жителів яких взято у полон (новели А. Колісниченка). Образи-метафори (сивина, молоко, музика) у творах обох

авторів у певному вимірі можна назвати традиційними саме для даної теми, оскільки вони хоч і передають жахливу абсурдність, алогічність, позажиттєвість ситуації полонених євреїв та мирних жителів у війні, але ця абсурдність була правилом, а не винятком у роки Другої світової війни. Дії нацистів у війні (жахливі, абсурдні) і провокують появу апокаліптичного бачення світу у творах згаданих авторів.

П. Целан обирає форму, запозичену з музики. Так, рефрени у вірші, які повторюються чотири рази, вказують на музичне начало вірша. Як зазначає український перекладач поезії Целана Петро Рихло, «вірш заснований на музичному принципі контрапункту: як і в музичній фузі, тут проводяться і розвиваються декілька мотивів водночас, щоб у фіналі знову з'єднатися і остаточно розв'язатися» [2:355]. Можливо, саме через повторюваність рядків вірша (*«смерть це з Німеччини майстер, твоя золотиста коса, Маргарито, твоя попеляста коса, Суламіт»*) у реципієнта є небезпека отримати ілюзію «кінцевого розуміння» смислу через звучання, і Г.-Г. Гадамер застерігає від подібної спрощеної інтерпретації, оскільки «те, що стоїть у кінці, – це ще не надійне усвідомлення того, що справа зрозуміла. Все навпаки. Чим більше відношень смислу й звучання доходять комусь до свідомості, тим він заходить дедалі глибше» [4: 319]. Своєрідність «Фуги смерті» полягає і в тому, що вірш поєднує в собі ознаки як медитативної, так і сугестивної лірики, про що свідчать його численні міфологічні й літературні шифри (Суламіт є ремінісценцією зі старозавітної «Пісні над Піснями», а Маргарита – з «Фауста» Гете). У вірші Пауля Целана симетрія в синтаксичній побудові суміжних поетичних рядків є засобом викривлення спотвореної фашизмом ідеї рівноцінності й багатства двох культур: німецької та єврейської (Маргарита є символом німецької жінки, тоді як Суламіт – єврейської). Золоте волосся Маргарити в німецькій фольклорній та літературній традиції завжди було символом жіночої краси, і воно характеризує її як німецьку ознаку. З «Пісні над піснями» відомо, що Суламіт – це мешканка Єрусалиму, «чорна, але гарна». Мається на увазі колір волосся. У інтерпретації Целана волосся Суламіт – сиве, попелясте, отже, «попеляста коса» Суламіт означає насамперед страждання і трагедію єврейського народу під час Голокосту. Ім'я Суламіт (від євр. «шалом» – мир, від цього ж іменника походить ім'я Соломон) – антитетичне до подій, що розгортаються у «Фузі смерті». Слід відзначити, що у вірші Целана досить небагато тропів. *«Чорне молоко світання», «золотиста коса», «попеляста коса», «смерть це з Німеччини майстер»* – ось майже всі тропи «Фуги смерті». Однак ці нечисленні засоби художнього увиразнення мовлення мають здатність повторюватися, створюючи фігуру синтаксичного паралелізму, яка складає композиційну основу твору. Але паралелізм синтаксичний супроводжується також паралелізмом образно-психологічним – образним зіставленням виражених думок. Із

створених автором глибоких образів: чорне молоко, могила у повітрі, блакитноокий майстер з Німеччини, що грається зміями, золоте волосся Маргарити та попелясте Суламїт, звуки скрипки, – створюється загальна картина загибелі цілого світу. Поезія захоплює саме несподіваністю цих метафор.

Численні інтертекстуалізми (молоко, Маргарита, Суламїт, музика та спів) є традиційними образами та створюють тканину герменевтичної лірики Целана. У «Фузі смерті» поєднано елементи культурних цінностей різних епох та рівнів: «Плач Єремії», «Пісня над Піснями», «Фауст», середньовічні танці смерті. Образи вірша (Суламїт, Маргарита) належать до традиційних образів, які мають міфологічні, релігійно-канонічні, фольклорні джерела. Ще у самому зародженні певного сюжету чи образу, на думку А. Волкова, можуть брати участь різні складники [1:184]. Так, наприклад, легенда про Фауста лежить на пограниччі фольклору та літератури. Образи-метафори «Фуги смерті» складні, часто парадоксальні. Парадоксальність образів Маргарити та Суламїт, на думку дослідниці Л. Найдич, полягає у тому, що перший образ, який повинен символізувати ніжність, жіночність, красу та трагізм кохання («Фауст» Гете), а другий – Суламїт («Пісня над піснями») – втілення кохання, – стають жертвами убивць-нацистів. Парадоксальним є й вже згадуваний образ молока і у вірші Целана, і у новелі Колісниченка «Ave Maria». Рефреном звучить цей початковий оксюморон «schwarze Milch der Frühe» (*«чорне молоко світання»*), викликає низку історико-літературних та міфологічних ремінісценцій, які засвідчують, що цей образ здавна присутній в духовному просторі різних національних літератур. У міфології різних народів молоко є символом життя, символом народження й відродження, ритуальним і священним напоєм. У Старому Заповіті воно уособлює «ясність, родючість, чистоту». Обіцяна євреям земля – це *«край, що тече молоком та медом»* (Вихід, 3:8). У книзі «Плач Єремії» читаємо: *«Її можновладці чистіші від снігу були, біліші від молока [...], а тепер їхній вигляд чорніший за сажу»* (4:7,8), де вже якоюсь мірою наявне різке протиставлення білого й чорного як абсолютно полярних, неподєднаних кольорів (молоко й сажа). Білий колір є іманентною ознакою молока, поза ним воно втрачає всі свої цілющі й магічні властивості. «Чорне» як не-барва без світлової енергетики у функції прикметникового означення до іменника «молоко», – пише Тео Бук, – радикально руйнує його позитивну імплікацію. Життєдайна сила білої рідини обертається в її нищівну протилежність [...]. Тільки алогічна метафора спроможна відтворити реальність того, що влаштували бюрократичні вбивці на фабриках смерті» [5:14]. Таким чином, метафора *«чорне молоко»*, яка є абсурдним викликом природі, повинна демонструвати абсурдність самої природи, спотвореної нацистами до невпізнання.

Так само абсурдно-нелогічним значенням сповнена метафора молока у новелі «Ave Maria» Колісниченка: *«Жінка наче вмовляє другу: «Болить мене груди. А де я діну його – молоко? Вернутися за дитиною в табір? А люди в селі що мені скажуть? „Німчура находила?“»* [6:105]. Так знову материнське молоко втрачає свою первісну функцію, жахливість ситуації спонукає матір до можливої непоправної ситуації (фінал новели відкритий). М. Пащенко особливістю новелістичних творів називає тропове мислення, яке пронизує всю структуру твору. Така структура, на його думку, «уже з самого початку орієнтована на взаємодію двох начал, часто антитетичних, що, як правило, наявне у заголовку» [8:79]. Ці слова підтверджує, зокрема, заголовок новели «Ave Maria». Ця новела малоподієва, вона швидше «картинна», оскільки темою її є вихід полонених з концтабору по закінченні війни. Епізод співу пісні «Ave Maria», яку протягом усієї розповіді співає полонений італієць, стає основним і для ідейного, і для змістового навантаження усього циклу новел. Важливо, що назва новели «Ave Maria» – біблійні, це слова звертання до Божої Матері архангела Гавриїла, що ввійшли до молитви: *«Благословенна Ты между женами, и благословен плод чрева Твоего!»*. Ці слова з Євангелія від Луки показують звеличення Божої Матері. У новелі Колісниченка вислів набуває символічно-антитетичного забарвлення: неприйняття суспільством матері новонародженого «німчура».

Ця новела – найпоказовіша у тій мірі, наскільки яскраво автор зображує жах війни: крім мотиву трагічного материнства, присутній мотив потрошеного війною дитинства: сиве дівчатко притискає до грудей золотисту косу й шепоче: *«Насилу знайшла її в купі кіс»* [6:102]. Подібний мотив зринає і у новелі «Нічий» у збірці «Хроніка Івана Скомороха», у якій героєм є малий підпасок Семенко. Пастух Махтей посилає Семенка на мінне поле за пораним псом, погрожуючи відлучити хлопчика від гурту. Коли Семенко повернувся з псом, *«гурт сахнувся дитини, бо то не Семенко Марійчин йшов, а незнайомий сивий чоловік, схожий на карлика Гроню»* [6:79]. Так, на прикладі цих двох новел спостерігаємо ще одну алюзію до вірша «Фуга смерті» – сиве волосся, сивина, традиційний образ, що є, на нашу думку, простішим конституційно, але набагато глибшим, ніж метафора Целана (сиве волосся Суламїт), оскільки у новелах Колісниченка посивіли від пережитих жахів діти. Новели Колісниченка багаті на оксиморони: діти – сивина, війна – музика, зустріч фашистів – молитва, оксиморон виникає також у спогадах героя: *«Кохання... Фашизм... Сорок другий... Табір... Очі...»* [6:149]

Наступний традиційний сугестивний образ, що передає жах концтабору та полоненого села – музика. У «Фузі смерті» образ співу й музики передано у наказі *«майстра з Німеччини»*: *«він гукає жаггливіш водіте*

смичками», і значення цього образу було подане вище. Багаті на музичні образи і новели А. Колісниченка. У новелі «Мій маленький Моцарт» зображується село, у яке має приїхати «начальник з самої Германії», хлопчик Михась має співати йому «Аве Марія» (невипадковий збіг з назвою попередньої новели), а його мати стрічати фюрера дзвонами та хлібом. Мати погоджується, оскільки *«генерал обіцяв повернути чоловіка з табору, і вона задзвонить, і всі будуть дивитися, як вона несе хліб, і всі будуть слухати...»* [6:144]. Але погрози Меланки, у якій загинуло четверо синів, сором перед односельцями беруть гору, і Михась тікає до лісу, і там кричить: *«Аве Марія!»*.

Скрипка та револьвер (ще один оксиморон) поєднуються і у новелі «Скрипка»: *«В хаті оркестр майже голих німців грає марш»* [6:140], *«На столі лежали нагай і скрипка»* [6:143], *«Скрипка була чорна, як ангелові крила», а мелодія «так тиха й прозора, як вода в осінній ріці»* [6:143], *«Він підняв скрипку, підніс її і поцілував... і вийняв з кобури револьвер, і закрив лице, стріляв...»* [6:161], *«на площі оркестр заграв марш, і чути було, як рушили колони»* [6:161]. Саме ці музичні образи-алюзії повертають нас до вірша Пауля Целана, де євреї-смертники під музичний супровід копають собі могили. Музика – високе мистецтво – перетворюється на фарс, оскільки стає невідповідною згаданим подіям. Молитва «Аве Марія» (втретє автор відсилає нас до євангельського вислову) підсилює невідповідність, жакливість ситуацій, оскільки показана присутність Бога там, де «його немає». Таким чином виникає ніцшеанський мотив «смерті Бога». Важливо, що у процесі звернення до традиційних образів, за спостереженнями А. Волкова, обов'язковою є орієнтація на попередній взірць, і на здійснюване в різних формах оновлення традиції, коли «знання інваріантної фабули створює відчуття оновлення добре знайомого» [6:110]. Саме так, на нашу думку, П. Целан по-новому інтерпретує традиційні образи Маргарити та Суламіт, а А. Колісниченко – вислів «Аве Марія».

Зіставивши вірш П. Целана «Фуга смерті» та цикл воєнних новел А. Колісниченка, ми дослідили функціонування традиційних образів та мотивів, що розкривають тему концтаборів у Другій світовій війні, прослідкували герменевтичні зв'язки та глибину традиційних інтертекстуальних образів «молоко», «сивина», «музика» та інтертекстуалізмів «Маргарита», «Суламіт», вислову «Аве Марія» та дійшли висновку, що апокаліптичне бачення жахів війни передається авторами через інше прочитання традиційних образів та інтертекстуалізмів, введення нових мотивів, ускладнену метафоричність, філософічність викладу, психологізацію оповіді, динамізм розповіді та відсутність розв'язки.

Література

1. Волков А. Традиційні сюжети та образи // Літературознавча компаративістика: Навчальний посібник / Ред. Р.Т. Гром'як, І.В. Папуша. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТДПУ, 2002. – С. 181–216.
2. Волощук Є. Зарубіжна література: Хрестоматія. 11 клас. – К.: Юридична книга, 2002. – С. 354–356.
3. Гадамер Г.Г. Актуальность прекрасного. – М.: Искусство, 1991. – 367 с.
4. Гадамер Г.-Г. Істина і метод. – Герменевтика / Пер. з нім. М. Кушнір. – К.: Юніверс, – 2000. Т. II. – 478 с.
5. Грицман А. Пауль Целан и поэзия алиенации // Припоминающийся дом: Литературно-философский журнал. 2006. – № 13. – 01. – С. 12–18.
6. Колісниченко А. Дві притчі одного дерева: Повісті й новели. – Одеса: Маяк, 1967. – 172 с.
7. Найдич Л. Жизнь и творчество Пауля Целана // Целан Пауль. Памятный сборник. Материалы, исследования, воспоминания. – Диалоги и переключки. – Москва-Гешарим: Мосты культуры, 2004. – Т. 1. – 352 с.
8. Пащенко М. Метафорична природа новели: Структура, рецепція, концептуалізація. – Одеса: Астпропринт, 2009. – 296 с.

Анна ПРИХОДЬКО,
Запорожский национальный университет

ОЦЕНОЧНЫЙ АРГУМЕНТ КАК ХАРАКТЕРИЗУЮЩИЙ ПРИЗНАК ДИСКУРСА

Стаття присвячена розгляду ролі оцінки в формуванні оцінних аргументативних висловлювань. Особливу увагу приділено функціонуванню оцінної аргументації в різних типах дискурсу.

Ключові слова: аргументація, оцінка, дискурс, висловлювання.

Статья посвящена роли оценки в формировании оценочных аргументативных высказываний. Внимание автора обращено на функционирование оценочной аргументации в различных типах дискурса.

Ключевые слова: аргументация, оценка, дискурс, высказывание.

Anna Prihodko. Evaluative Argument as a characteristic Sign of Discourse

This article focuses on the study of the role of evaluation in the formation of argumentative utterances. Special attention is paid to the function of evaluative argumentation in different types of discourse.

Key words: argumentation, evaluation, discourse, utterance.

Оценочные суждения являются одним из главных способов выражения ценностей в речи. Однако в теории аргументации долгое время этому виду аргументов уделялось совершенно недостаточное внимание. На это указывал еще Х. Перельман, который сетовал на отсутствие самостоятельных исследований своеобразия аргументации в поддержку ценностей [6:38]. По старой традиции, связанной с безоговорочным господством логики в теории аргументации, оценки истолковывались как частный случай описания, не представляющий самостоятельного интереса.

Считалось, что способы аргументации, применяемые в описаниях, автоматически приложимы и к оценкам. Развивая эту мысль, известный

отечественный исследователь теории аргументации А.А. Ивин утверждает: «Оставляя в стороне ценности, теория аргументации повторяет ошибку эпистемологии, интерес которой к ценностям был до недавнего времени минимальным» [3:174].

В становлении теории аргументации как научной дисциплины решающими оказались две «волны» во второй половине нынешнего столетия: 60–70-е гг., когда С. Тулмин, Х. Перельман, Ольбрехт-Титека [6:7] поставили вопрос о сущности аргумента и аргументации применительно к языковой аргументации, и исследования, последовавшие в 80-х гг. [5], когда теория аргументации завоевала популярность. Но даже после двадцати лет исследований теорию аргументации описывали лишь как дисциплину будущего (*would-be-discipline*) [8]. Современная теория аргументации может быть определена как интегральная дисциплина, сочетающая данные логики, психологии, лингвистики, философии, социологии, прагматики и многих других дисциплин [1:6].

Цель данной статьи заключается в рассмотрении роли оценочной аргументации в различных типах дискурса.

Интерес к естественноречевой аргументации, проявляемый во второй половине XX века в философии, психологии, риторике, логике, лингвистике, когнитологии, социологии, конфликтологии, эргономике, является отражением параллельных процессов неуклонной интеграции наук в рамках когнитивной парадигмы и углубляющейся внутринаучной специализации. С другой стороны, стремление создать целостную теорию аргументации обусловлено ее связью с такими актуальными направлениями, как инженерия человеческих факторов, категоризация поведения человека, моделирование человеческой деятельности.

В сущности, когнитивная парадигма, ставшая интегрирующим фактором для многих научных дисциплин, – это еще одна, новая попытка приблизиться к познанию природы человеческого разума [1:2]. Отличает ее от всех предыдущих осознание специалистами того факта, что успехом она увенчается только в результате общих усилий психологии, лингвистики, антропологии, философии, компьютерологии.

Вместе с тем, всякая человеческая деятельность неразрывно связана с постановкой целей, следованием нормам и правилам, систематизацией и иерархизацией рассматриваемых и преобразуемых объектов, подведением их под образцы или стандарты, отделением важного и фундаментального от менее существенного и второстепенного и т.д. Все эти понятия: «цель», «норма», «правило», «система», «иерархия», «образец», «стандарт», «фундаментальное», «второстепенное» и т.п. – являются оценочными или имеют важное оценочное содержание.

Особенно большую роль играет исследование особенностей функционирования оценок в риторике, поскольку, как показывают наблюдения, оценка является одним из важнейших инструментов воздействия на аудиторию. Она формирует систему социально значимых ценнос-

тей, что позволяет управлять сознанием адресата, причем такое воздействие имеет косвенный характер и помимо воли адресата влияет прямо на подсознание.

С помощью оценки говорящий помещает объект в ту или иную часть оценочной шкалы в зависимости от ценностной ориентации взаимодействующих. Вследствие этого такие компоненты оценки, как субъект и объект, основание (этическое, эстетическое и др.), оценочная шкала, рассматриваются в контексте ментальной направленности определенных групп адресатов, их культурных, социально-групповых установок и представлений [4]. Для описания того, как ментальное, социальное, эмоциональное поле оценивающего субъекта воздействует на формирование «языковой картины мира» адресата, необходимо исследовать те виды дискурса, где эта оценка представлена наиболее комплексно и интенсивно.

Именно поэтому для исследования нами были выбраны судебная и рекламная речь, которые являются представителями оценочного вида дискурса. Важность оценок в обоих определяется тем, что и тот, и другой виды дискурса обращены к критически настроенной аудитории и ставят целью склонить ее к согласию, поэтому интерпретируют действительность в выгодном для говорящего направлении. Вместе с тем, наблюдения показывают, что характер воздействия в этих видах дискурса принципиально различный. Проследим эти различия в соответствии с теми параметрами, которые применяются для характеристики риторических текстов.

На уровне замысла всей речи были выявлены следующие особенности:

1. По общей направленности. Рекламный дискурс ориентируется на самый широкий охват потребителей. При этом для него характерно стремление к оригинальности, необычности, креативности. Судебный дискурс ориентируется на ограниченное профессиональное использование. Его характерной чертой является строгая процессуальная регламентированность.

2. По субъекту речи. Адресант рекламы никогда не акцентируется в тексте. Наоборот, прикладываются большие усилия, чтобы завуалировать истинного адресанта, которым всегда является рекламодатель. Адресант судебной речи – лица, оговоренные в УК. Они прямо позиционируются как таковые, причем выражают не свое мнение, а мнение, определенное их процессуальной ролью (обвинитель и защитник) и законодательством.

3. По адресации. Рекламодатель сам выбирает объект воздействия в соответствии с проведенной им сегментацией рынка. Критерием

выбора при этом часто оказывается степень подверженности воздействию, свойственная разным категориям покупателей. Адресат судебной речи определен в УК: это суд (судья, присяжные). Таким образом, аудитория конвенционально ограничена и точно определена.

4. По общему характеру аргументации. Рекламная аргументация имеет агрессивно-побуждающий характер. Она предназначена для психологического давления на слушателя. Судебная аргументация имеет убеждающий, вероятностный характер и ценностно-познавательную ориентацию.

В соответствии с этими особенностями исследуемых видов дискурса и в функционировании оценочных аргументов обнаружены весьма существенные различия:

1. По назначению оценки. Рекламный дискурс стремится создать наглядный образ рекламируемого товара, поэтому наиболее существенная характеристика оценки – небанальность, способность выделить объект из ряда однородных. Судебный дискурс должен способствовать отделению нормы от аномалии, поэтому здесь главное для оценки – ее обоснованность.

2. По субъекту оценки. Главным и единственным субъектом оценки в рекламе является рекламодатель. Он и только он на самом деле оценивает свой товар как превосходный. Поскольку прямое предъявление этого субъекта не может вызвать доверия слушателей, он скрывается под маской псевдосубъекта. В этой роли могут выступать обобщенный повествователь, уважаемое учреждение, специалист, кумир, рядовой пользователь и др.

Главным субъектом оценки в судебном дискурсе является государство (законодатель). Этот субъект создает систему координат правовой оценки, на которую ориентируются все прочие субъекты. В реальной речи субъектом оценок чаще всего позиционируется сам адвокат, поскольку именно он отбирает, сортирует и предъявляет слушателям оценки.

3. Предмет оценки. И в том, и в другом виде основным предметом оценки выступает самый важный объект, тот, ради обсуждения которого, собственно, и производится весь соответствующий дискурс. В рекламе это рекламируемый товар (как непосредственно, так и в форме оценивания ощущений, испытываемых пользователем во время или после его употребления). В судебной речи это действия и личность подсудимого, а также само событие преступления.

4. Основание оценки. В рекламе используются преимущественно субъективные основания: мнение пользователя или приглашенных рекламодателем (его собственных) экспертов. В судебной речи исполь-

зуются преимущественно объективные основания: ссылки на закон и научные исследования, материалы дела, мнение экспертов и свидетелей (причем, в отличие от рекламы, мнение этих субъектов считается рациональным аргументом, поскольку они не зависят от адвоката).

5. Общий характер оценки. В целом набор критериев, по которым может быть произведена оценка в исследуемых видах дискурса совпадает. Однако судебный дискурс имеет один дополнительный критерий, отсутствующий в рекламном: правовые/ценностные оценки. Вместе с тем для судебного дискурса это самый важный, итоговый критерий оценивания, показывающий соответствие концепции оратора нормам законодательства.

Хотя все остальные критерии оценки являются общими, их использование в разных видах дискурса имеет существенные отличия:

а) *критерий «положительные – отрицательные оценки»*. В рекламе в основном используются положительные оценки, причем они весьма разнообразны, поскольку с их помощью создается привлекательный образ товара. Отрицательные могут лишь иногда появляться только для формирования проблемной ситуации в начале текста (зубы желтые, ковер грязный и под.).

В судебной речи существенно преобладают отрицательные оценки: для характеристики самого преступления, а также идей, доводов и оценок, разрушающих позицию адвоката (высказанных процессуальным противником, экспертом, свидетелем и пр.). Положительная оценка используется адвокатом для характеристики подсудимого и/или присяжных;

б) *критерий «рациональные – эмоциональные оценки»*. В рекламе используются преимущественно эмоциональные оценки, потому что они оказываются более сильным средством формирования желаний и потребностей покупателя. В судебной речи используются преимущественно рациональные оценки. По крайней мере, они всегда позиционируются как таковые;

в) *критерий «степень интенсивности оценки»*. В рекламе степень интенсивности зависит только от рекламной стратегии рекламодателя (субъективный критерий), в то время как в судебной речи степень интенсивности оценки зависит от общественной опасности преступления (объективный критерий). В связи с этим в рекламе преимущественно используются более интенсивные формы оценки, судебная же речь тяготеет к менее интенсивным.

Четвертая и пятая ступени оценки здесь могут появляться только в заключительной части речи, где оратор формирует итоговую оценку присяжных. Еще одним существенным различием между двумя видами

дискурса является сам характер пятой ступени оценки. Если в рекламе использование подобных оценок связано с желанием рекламодателя погрузить адресата в транс, воздействовать на подсознание гипнотическими методами, то в судебной речи такие оценки необходимы для выражения пафоса оратора (возвышенных чувств, демонстрируемых адресату);

г) критерий «общие – частные оценки». И в судебной речи, и в рекламе наблюдается абсолютный перевес частных оценок над общими, однако характер частных оценок весьма различен. Для рекламы характерны сенсорно-вкусовые, эстетические и утилитарные оценки, т.е. те, с помощью которых формируется непосредственный чувственный образ товара. Для судебной речи характерны психологические, этические и нормативные оценки, т.е. те, которые формируют понятие об образце, идеале, подводят адресата к итоговой правовой оценке (истинной цели речи).

Таким образом, характер оценок, используемых в определенном виде дискурса, напрямую зависит от особенностей самого дискурса, поскольку этот вид риторического аргумента является одним из важнейших способов.

Литература

1. Баранов А.Н. Аргументация как языковой и когнитивный феномен // Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации. – М: Наука, 1990. – С. 41–521.
2. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. – К.: КГУ, 1997. – 300 с.
3. Ивин А.А. Риторика: Искусство убеждать: Учеб. пос. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2003. – 304 с.
4. Петрухина О. П. Аргументативные vs. аксиологические стратегии дискурсе британского политика Тони Блэра // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – Иркутск, 2008. – Вып. 2. Сер.: (Филология) – С. 169–174.
5. Eemeren F.H. van. Speech Act Condition as Tools for Reconstructing Argumentative Discourse Text / F.H: van Eemeren, R. Grootendorst, S. Jackson, S. Jacobs. – Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 1993. – 197 p.
6. Perelman Ch. The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation / Ch. Perelman, L. Olbrechts-Tyteca. – Notre Dame; London, 1969. – 180 p.
7. Toulmin S.E. The Uses of Arguments Text. – Cambridge: Cambridge University Press, 1958. – 272 p.
8. Willard C.A. Argument Fields. Advances in Argumentation. Theory and Research. – USA, 1982. – 336 p.

Галина ПРИСОВСКАЯ, Елена МИЛЮТИНА,
Одесский национальный политехнический университет

ОПРЕДЕЛЕНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ С ПОМОЩЬЮ ТЕСТОВ

У статті розглядається питання щодо визначення здібностей іноземних студентів до комунікації. Подається перелік здібностей, що потрібні студенту під час навчання на підготовчому факультеті. В результаті проведеного тестування діагностуються психотипічні особливості поведінки студентів із різних країн та їх готовність до комунікації в умовах навчання у полінаціональних групах.

Ключові слова: здібності, психотипічна характеристика, підготовчий факультет, іноземні студенти, тестування, тест, міжкультурна комунікація.

Galyna Prisovska, Elena Milyutina. Specification of communication skills of foreign students by means of tests

The article considers the problem of determining the ability of foreign students to communication. It contains the list of skills that students need while studying at the preparatory faculty. As a result of testing it can be diagnosed psychotypical characteristics of students from different countries and their willingness to communicate in terms of training in polynational groups.

Key words: *abilities, psychotypical characteristic, preparatory faculty, international students, test, intercultural communication.*

Если компетентность – это знания, умения и способности студента, то возникает вопрос, что такое способности и можно ли их формировать? Мы рассматриваем способности как индивидуально-психологические

особенности, отличающие одного человека от другого. Способности не сводимы к знаниям, умениям и навыкам, которые уже выработаны у человека, хотя и обуславливают легкость и быстроту их приобретения.

Чем больше развита у человека способность, тем успешнее он осуществляет деятельность, быстрее овладевает ею, а процесс овладения деятельностью и сама деятельность даются ему субъективно легче. Другими словами, «способность» обеспечивает продуктивность и успешность обучения иностранных учащихся на начальном этапе обучения.

Какие же способности важны иностранному студенту подготовительного факультета? Европейский проект «Определение и отбор ключевых компетенций» выделяет такие:

- защищать и отстаивать свои права, интересы, обязанности, потребности;
- строить и исполнять жизненные планы и проекты;
- интерактивно использовать язык, символы и тексты;
- интерактивно использовать знания и информацию;
- интерактивно использовать новые технологии;
- функционировать в социально неоднородных группах;
- строить взаимоотношения с другими;
- разрешать конфликты.

Из вышеперечисленных способностей важны все, но особое внимание мы обращаем на учебно-познавательные и коммуникативные, которые способствуют вхождению студента в многонациональную среду и адаптации в ней.

Коммуникативные способности – это индивидуально-психологические особенности личности, обеспечивающие эффективность ее общения и совместимость с другими людьми.

Способность личности устанавливать социальные контакты с другими людьми, входить в разные роли, приходить к взаимопониманию в разных условиях взаимодействия и на разных уровнях обмена информации – редкое либо непроявляемое явление из-за невладения языком студентами подготовительного факультета, особенно в первые месяцы пребывания в стране.

Однако коммуникативные способности – это во многом степень успешности использования как вербальных, так и невербальных средств общения, т.к. по словесному каналу передается чистая информация, а по невербальному – отношение к партнеру по общению. Невербальное поведение человека неразрывно связано с его психическими состояниями и служит средством их выражения. Выражение лица, поза, жесты, интонация, устанавливаемая дистанция с партнером по общению, на-

правление взгляда, походка не контролируются человеком, но помогают понять, что чувствует собеседник: симпатию или антипатию.

Способность к общению, как компетенцию, можно рассматривать, если выражены умения:

1. сотрудничества и взаимодействия; желание вступать в контакт с окружающими;
2. психологическая совместимость с людьми (студентами) различных темпераментов и характеров;
3. умение работать в составе малой группы;
4. умение «расширять» среду общения за счет различных средств коммуникации, компьютера;
5. умение слушать собеседника, эмоционально сопереживать, эффективно разрешать конфликтные ситуации;
6. умение приспособиться к требованиям академической системы данного вуза;
7. знание норм, правил и умение им следовать при общении с окружающими.

Важным фактором в организации учебного процесса с иностранными студентами на начальном этапе является диагностика способности к общению. Учебные группы на подготовительном факультете формируются в зависимости от заезда студентов и с учетом их будущей специальности. Таким образом, в одной группе оказываются студенты с различными индивидуально-психологическими характеристиками, разного вероисповедания и из разных стран. С одной стороны, это стимул к коммуникации, мотивация овладеть русским языком, языком общения для всех членов интернациональной группы. А с другой стороны, – это возможность проявления конфликтных ситуаций на религиозной, расовой и психологической почвах. Такое положение не способствует успешности обучения иностранных студентов, поэтому преподавателям рекомендуется проводить «входное» психологическое тестирование с целью получения необходимой информации о личности каждого студента, его особенностях и потребностях.

Среди специальных тестов, используемых для «входного» тестирования, следует отметить диагностику национально-психических особенностей иностранных студентов, уровня их базовой подготовки, полученной на родине, доминирующего типа восприятия информации, а также общих и специальных задатков. По результатам тестирования можно выделить студентов с высокой, средней и пониженной способностью к обучению и коммуникации, проблемную личность и толерантно настроенного студента. С учетом проведенных тестов организация учебного процесса становится эффективнее.

Для диагностики способности к общению можно использовать следующие тесты: тест «Рисунок человека», тест «Дерево», цветовой тест Люшера, тест «Геометрические фигуры», тест на психотип человека, определение типа темперамента, социометрический метод, шкала социальной дистанции, методика «Оценка уровня общительности» (В.Ф. Ряховский), тест «Оценка коммуникативных умений», тест «Конфликтная ли вы личность?», определение типа коммуникабельности (экстраверт, интроверт).

Некоторые из этих тестов («Дерево» и «Человек») были проведены нами на начальном этапе со студентами подготовительного факультета, представителями 6 стран. Результаты показали, что:

1. потребность в общении выражена у 99% обучаемых, хотя и проявляя осторожность, внутреннее напряжение, некоторая враждебность;
2. тревожность, неудовлетворенность, неуверенность, беспокойство, чувство одиночества отмечаются у 99% слушателей;
3. все студенты нуждаются в обретении устойчивого статуса;
4. снижена потребность в общении – 1 %.

Таким образом, тестируемые студенты нуждаются в организации общения не только в аудитории, но и во внеаудиторное время с использованием различных интерактивных методик: кооперантная деятельность, игра, педагогика сотрудничества и т.п., что дает им возможность избавиться от тревожности, неудовлетворенности своим положением, беспокойства, чувства страха и одиночества, иными словами, найти свое место в коллективе группы, факультета. Все эти мероприятия помогут адаптироваться к образовательной среде с другими национально-культурными традициями.

Целесообразно на начальном этапе, когда еще не сформированы вербальные навыки общения на русском языке, проведение теста «Геометрическая фигура». Проходя этот тест, студенты выбирали фигуру, которая характеризует их. Остальные фигуры расставляли в убывающем порядке. Фигура, стоящая на последнем месте, символизирует человека, с которым они могут испытывать трудности в общении.

С помощью рисуночного теста «Геометрические фигуры» у студентов из 13 стран определились психотип и возможные трудности коммуникационного характера.

С квадратом ассоциировали себя 35% студентов. Квадраты – люди трудолюбивые, усердные, всегда все доводят до конца. Они обладают левополушарным мышлением, т.е. более логичным, им легко даются технические специальности. Квадраты предпочитают распланированную, размеренную жизнь, не любят приключения и спонтанность. Им

легко контактировать или с таким же квадратом на основе полного взаимопонимания и общности привычек, или же квадраты выбирают полную противоположность себе – зигзага.

Треугольниками, то есть лидерами, видят себя 27% студентов. Они способны концентрироваться на намеченной цели, быстро анализировать ситуацию и принимать решения. Не любят признавать свои ошибки и слушать критику. Проявление эгоцентризма является их основным недостатком. Хороший контакт возможен с кругом или квадратом, которые способны как-то уравновесить яркий эмоциональный треугольник. С зигзагом будут конфликты и неразрешимые противоречия.

Круг в качестве доминирующей фигуры выбрало 24% студентов. Это – символ гармонии. Для этих людей главное – хорошие межличностные отношения. Круг нравится людям, с ним хотят и любят общаться. У кругов преобладает правополушарное мышление – творческое, образное. Наиболее напряженные отношения у них с треугольником.

Зигзагов, а именно людей творческих, среди тестируемых всего 8%. Они любят разнообразие, поэтому обычно не задерживаются долго на одном месте. Зигзаги – генераторы идей.

С прямоугольником ассоциировали себя 5% студентов. Это люди, которые часто обладают низкой самооценкой. Они непоследовательны, совершают непредсказуемые поступки. Однако они любознательны, ко многому проявляют интерес.

Тестирование проводилось нами в течение учебного года, по мере приезда студентов и формирования учебных групп. В результате исследования стало возможным определить психотипическую характеристику членов каждой группы и выявить причины конфликтных ситуаций. Однако, следует сказать, что в 20% учебных групп межнациональная коммуникация проходила без видимых проблем.

Трудности в коммуникации проявились у 64,8% студентов подготовительного факультета с представителями фигуры зигзаг. Показательно, что все зигзаги среди наших тестируемых – это студенты из Турции. Владея этой информацией, можно предотвратить или избежать конфликтов в группе.

На подготовительном факультете группы, как правило, многонациональны. Тест показал, что психологическая напряженность может возникать между студентами из Ирака и Нигерии, из Азербайджана и Турции, из Конго и Турции, из Азербайджана и Вьетнама. Интересен тот факт, что по результатам теста некоторая враждебность проявляется даже в отношениях между студентами-земляками: Турция, Азербайджан, Тунис. В общей сложности 50% студентов из 13 стран, которые принимали участие в тестировании, испытывают трудности в общении в своих группах.

У студентов-иностранцев на подготовительном факультете способность к межкультурной коммуникации еще не сформирована. Учитывая результаты психологического невербального тестирования при планировании учебно-воспитательной работы в группе преподаватель РКИ и куратор легче справятся с возникающими проблемами психологического характера либо их избегут.

Литература

1. Батаршев А.В. Психодиагностика способностей к общению или как определить организаторские и коммуникативные качества личности. – М.: ВЛАДОС, 1999.
2. Выготский Л.С. Проблемы общей психологии // Собрание сочинений в 6 томах. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 2.
3. Давыдов В.В. Психологический словарь. – М.: Педагогика, 1983.
4. Мухина В.С. Возрастная психология. – М.: Академия, 2000.
5. Тест оценки коммуникативных умений // Психологические тесты / Под ред. А.А. Карелина: В 2-х т. – М., 2001.
6. Шадриков В.Д. Способности человека. – Л.: НПО НОДЭК, 1997.

Надія СОЛОГУБ,
Інститут української мови НАН України м. Київ

РЕЦЕПЦІЯ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА ТА ВІКТОРА АСТАФ'ЄВА У ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОМУ ПОЛІ «ВІЙНА»

У статті проаналізовано лексико-семантичне поле «війна» у творах О. Гончара та В. Астаф'єва. Основну увагу приділено мовному вираженню трагедійності війни.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, стилістичні домінанти, мовні особливості, художній текст.

Nadia Sologub. The lexico-semantic field of "war" in the works of O. Gonchar and V. Astafyev is analyzed in the article. Special attention is paid to the linguistic expression of a tragedy of war.

Keywords: lexical- semantic field, the dominant stylistic, linguistic characteristics, artistic text .

Воєнній прозі Олеся Гончара передують його фронтові поезії. Наведемо зворушливі рядки:

Як пишуть листи солдати,
Тужно стає мені,
Кому ж мені написати,
Якій догукнути рідні?
Той – мамі, а той – дружині.
Той сестрам, а той – братам.
А я напишу – Україні,
Сонцю її і степам,
Сивим, як згадки, могилам,
Що тонуть в імлі голубій,
Шляхам, окутаним пилом,
Якими ішли на бій.

Сонце, степ, дорога, степові могили – доміанти творчості О. Гончара. Вони лише по-новому озвучені часом. І вони протистоять поняттю «війна», мовному вираженню якого присвячена наша розвідка.

Олесь Гончар – письменник філософської заглибленості. Осмислення світу, людини, історичної долі людства – основа його творчості. Найболючіші питання епохи стають об'єктом його уваги. Устами своїх героїв він неодноразово говорить про минулу війну як про останній кошмар на землі, останнє «кінецьсвіття». Цього письменника і після закінчення війни хвилювало: Куди прямує людство? Як врятувати нашу «блакитну планету», «таку прекрасну і таку крихку з погляду вічності?». Герой повісті Олесь Гончар «Бригантина» малий степовик Порфир Кульбака боїться розбити кавун, цю «теплу від сонця маленьку планету з хвостиком». Але не має гарантії, що не зможуть планетою, як гральною кулькою в автоматі, розпорядитися «знедуховлені люди» («Твоя зоря»). Такі асоціації письменника. Пріоритет загальнолюдських цінностей набуває в його творчості особливої гостроти, ним позначено мовне вираження його світобачення, зокрема у творах на воєнну тематику.

Переконливо показує О. Гончар трагізм війни у романі «Людина і зброя». В художній правдивості постає тут гіркий героїчний 1941 рік. В основі сюжету роману – реальна історія батальйону, сформованого в перші дні минулої війни із студентів-добровольців Харківського університету. О. Гончар сам був бійцем цього батальйону, але у своєму романі акцентував увагу не на автобіографічності, а на настроях, подвигах і втратах свого покоління. Дослідник творчості О. Гончара, професор Василь Фащенко зауважував: «Зброя і людина – несумісні: найцінніший скарб – людина, а війни знищують цвіт цивілізації, але коли народові загрожує винищення – він змушений братись до зброї». У цьому лірико-філософському романі Олесь Гончар правдиво відтворив грізну атмосферу перших місяців війни: кровопролитні битви, жажливі картини відступу, не побоявся в часи тоталітаризму показати тупість, бездушність тих командирів, яких не лякають даремні жертви людей.

Лексико-семантичне поле «війна» реалізується насамперед у творчості О. Гончара у воєнних термінах: *гвинтівка, гармата, постріл, атака, похід, розвідка, полк, батальйон, рота, взвод, дивізія, зенітка, оточення, полон, бій, прожектор, бомба, вибух, міна, артилерія, піхота, міномет, гімнастерка, пілотка, каска, чоботи, шинель, осколок, лінія фронту* та ін.

Та в лексико-семантичному полі слово живе не ізольовано, а взаємодіє з іншими, зближуючись з ними або відштовхуючись від них. В ньому є центр і периферія, асоціативно-текстові зв'язки, позитивно і негативно конотовані слова. Особливо «насичують» художній текст образні слова і словосполучення, які створюють найвиразніші уявлення про зображуване, в нашому випадку – про війну, пор.: *ракетна заметіль* (139); за-

лізні лапища танків рвуть груди української землі (141); жахлива феєрія бою (143); не від сонця, що зійшло із-за верб, а від крові студентської червоніла цього ранку Рось (118); сонце, ... схоже на снаряд (207); курява війни вирує над Україною (278); як сногів тут людей, кривавих людей (про поранених (150)).

Художній текст – це особливий спосіб мислення, він виконує естетичну функцію, відтворює дійсність через конкретно-чуттєві образи.

Це засвідчує уже зачин роману О. Гончара «Людина і зброя».

«Ще безтривожно ходять по місту ті, які вмиратимуть на рубежах, ітимуть в оточеннях, горітимуть у кремаційних печах концтаборів, штурмуватимуть Будапешт і Берлін... Ще все, як було. Ще – розібравшись з самого рання по парках, по бібліотеках, позабравшись у спорожнілі аудиторії на факультетах – сидять над конспектами студенти, готуються до останніх екзаменів». Побудова речень, синтаксичні повтори створюють особливу ритмічність, емоційну напругу, яка «заряджає» весь подальший виклад. А ще цей уривок багато в чому автобіографічний, бо в ньому «просвічується життєвий шлях самого автора, який з Харківського університету пішов у студбат, пройшов усю війну, стояв над тілами загиблих однокурсників і, як засвідчують його записи, клявся, якщо виживе, написати про них. Варто навести тут слова В. Беляніна: «Художественный текст представляет собой личностную интерпретацию действительности. Писатель описывает те формы действительности, с которыми он знаком, развивает такие соображения, которые ему близки и понятны, использует те языковые элементы и метафоры, которые наполнены для него личностным смыслом» [2:111].

Зауважимо також, що в заголовку роману автор виніс ключове слово «зброя», яке в антитезній сполуці «людина і зброя» теж посилює емоційну напругу.

Авторські відступи – прикметна риса прози О. Гончара. Виявляється вона і в романі «Людина і зброя». Авторськими відступами буквально «пересипано» увесь твір. Вони мають різний характер – філософський, ліричний, застережливий тощо. Впадає в око поєднання в таких відступах лексики на позначення військових реалій з національним фоном, зокрема з лексикою на позначення природи (*садки, верби, трава, дерева, колоски, мурашки, гречки тощо*).

«Артилеристи били з прямої наводки, просто в лоб фашистському танку, що, вигримівши з *верб*, здиблено зупинився перед самим мостом... Противник обрушив на позиції студбату шквал мінометного вогню. Затріщали *садки*, чорно стало від піднятої вибухами в повітря землі, гарячий свист осколків не вщухав... злбно рили міні землю *картопляща*..., з люттю вгризалися в *дерева*, трахкались об камінь шосе».

Посилює значимість наведеного опису бою також авторський відступ: «Мине час, німецькі військові історики досліджуватимуть ці дні. Писати-

муть, що раптові дощі завадили їхнім танкам вчасно взяти Умань, Білу Церкву, але ми знатимемо, що не про дощі то йдеться, то буде сказано про тебе, піхото з горючими пляшками, про тебе, невеликий курсантський студбат, про вас, кадровики і резервісти, незліченні подвижники соток першого року, що на смерть стояли на кривавих своїх рубежах».

«Історики, географи, філологи – скільки вас полягло на одному рубежі», з боєм думав боєць студбативець Степура над могилою свого однокурсника біля підніжжя Тарасової могили, неподалік переправи. І далі: «Що ж залишиться після нас? Каска розбита? Білі кістки серед жита? Чи обеліски встануть до хмар?.. Чи стане Дніпро останнім рубежем для війни..?».

Водночас письменник зближує національне і світове. В його оповіді про війну, в діалогах (і в «Прапорonoсцях», і в «Людині і зброї») часто натрапляємо на назви реалій світової культури, особливо в діалогах, роздумах героїв твору: «Ось ми лаємось середньовіччям, – розмірковує Духнович, – вважаємо його найчорнішою епохою, але хіба це так? Інквізиція, вона вся спалила менш, ніж один який-небудь фашистський концтабір... Зате яку силу творчості, жадобу відкрить виявило людство тоді. *Марко Поло* йде через континенти. *Колумб* пливе через океан. Солдат *Сервантес* і актор *Шекспір* пишуть для людства. Буйний ріст гуманізму, перший телескоп... Ні, людина там велика!».

Діалоги у О. Гончара теж бувають різного забарвлення: побутові, філософські або змішаного типу, пор.:

- Ти з нею одружишся? – запитав він Спартак.
- Одружусь.
- Зараз чи після останнього пострілу?
- Обставини покажуть.
- Хотілося би знати, – задумливо каже Степура, – чи багато з нас, студбатиwcів, зостанеться після війни?
- Якщо зостанемось, нам треба жити інакше, – говорить Спартак...
- Як, дозвольте запитати? – насмішувато зиркає на нього Духнович.
- Ти не іронізуй, Мироне. Це, що ми переживаємо зараз, не може минути для нас безслідно. Жити дружніше. Якось тепліше».

Один із компонентів світогляду Олеса Гончара – зв'язок минулого і сучасного, сприйняття життя як безперервного історичного процесу. Таким баченням проникнута його проза, зокрема діалоги, авторські роздуми, що знаходять індивідуально-авторське мовне вираження. «Вони (Духнович і Степура) мають тут свій улюблений куток, де коротають дні у розмовах, і степ їм цвірічить своїми вічними цикадами, і сяють над ними ясні *зорі пращурів*, і душа сповнюється в такі вечори *почуттям незникності, нескінченності*».

Тема війни, показ не лише героїзму в ній, а й трагічності долі людей близька також творчості відомого російського письменника Віктора

Астаф'єва, з яким контактував Олесь Гончар. У світоглядних позиціях цих письменників багато спільного, але осмислюють, художньо-мовно виражають ці позиції кожен по-своєму.

Віктор Астаф'єв, теж фронтовик, зауважував, що саме війна навчила його розуміти просту невичерпну красу життя: «И всё не умолкает во мне война, сотрясая усталую душу. Багровый свет пробивается сквозь немую уже толщу времени и, сплюснутая, окаменелая, но не утерявшая запаха, гари и крови, клубится она во мне («Ода русскому горóду»). Повість В. Астаф'єва «Пастух і пастушка», яка має заголовок у стилі давніх буколів і, на перший погляд, ніби спрямовує у сентиментальне русло, насправді має ноту трагічності. Це розповідь про коротку зустріч лейтенанта Бориса Костяєва з дівчиною на війні, про мить кохання серед пекла, про безкінечність розлуки (герой помирає не лише від поранення, а й від непереборної туги за коханою). На початку твору автор показує Бориса в запеклому бою, в стані найвищої напруги: «Было лишь мстительное стремление рубануть гранатой танк, рубануть, и всё – за этим и до этого ничего не было: ни жизни, ни смерти, ни боя, ни мира, ни людей, остались только он и машина, и миг для схватки с нею... Танк ухнул в глубокую воронку... Борис завопил, завизжал ликующе».

З появою у житті коханої Люсі Борис ніби відкриває, переосмислює і життя, і смерть, і світ, і людей, і навіть війну.

Бачення війни крізь призму любові і навпаки – таке філософське спрямування твору.

Як і у творах О. Гончара, у В. Астаф'єва багато описів боїв, воєнних буднів, що стимулює вживання відповідної лексики, уже наведеної нами (лише в українському оформленні). Натрапляємо на вживання українських слів і речень (у транскрибованому вигляді), напр.: *«Більшь цэ нэ повторыцца; Дуже тихи та добри люды были тощо»*.

Діалоги – теж невід'ємна риса мовотворчості В. Астаф'єва:

– Старшина! – звонко крикнул Борис.

Мохников неохотно вылез из гущи пленных.

– Ну, что ты орёшь? – Перемерзли все, как псы!

– Отставить!

– Отставить так отставить, – потащился за ним старшина... и выругался про себя: – Мямля! Откуль и взялся на нашу голову?!

За нашими спостереженнями, у мовленні персонажів В. Астаф'єва більше суто народних, інколи просторічних слів типу «откуль». Більше також натуралізму в деяких описах наслідків війни, пор.: «В оврагах искромсано бомбами и снарядами. В перемешанной глине и в снегу валялись убитые кони... В глубине оврага лежала убитая лошадь. Во чреве её рылась собака. Рядом прыгала хромая ворона» [1:369].

Художньо виразними є у В. Астаф'єва рядки про любов: «Есть та, у которой стремительно катится вниз исток грудей, кружит кровь и гремящее набатом сердце под ослепительно мерцающим загадочным телом. Женщина! Так вот что такое женщина! Что же это она с ним сделала?»

У О. Гончара такі тексти емоційно-стриманіші.

В зображенні війни, її осмисленні, мовному вираженні у творах В. Астаф'єва, як і О. Гончара, помітну роль відіграють пейзажі, пор.: «Закат неторопливо погас. Сок его по жилам трав скатился в землю. Сухо и чисто зашелестела степь. Скакало что-то на мохнатых лапах, то западая, то выпрыгивая на чуть уже заметный свет. Это вырывало и гнало ветром чертополох, гнало до тех пор, пока он не упал в дотлевающий костерок зарии».

На фоні такого пейзажу приходиться до могили Бориса Костяєва жінка (письменник не називає її імені, але читач здогадується). «Костлявый татарник робкой мышью скрёбся о пирамидку». Могила «уже срослась с большим телом земли. Покой окутывал степь....

– Спи. Я пойду. Но я вернусь к тебе... Там уж никто не в силах разлучить нас».

Лексико-семантичне поле «війна», його художнє вираження у творах Олеся Гончара та Віктора Астаф'єва, таким чином, засвідчують, що будь-яка війна – велика трагедія. Її суть антилюдська. Старий дід, один з героїв творів Гончара, виражає це такими словами: «...Нема в ній пуття. Це як чума, що ото колись ходила по світу, або халера. Хто раз війни спробував, все життя вистачить нею випльовувати». А свій роман «Людина і зброя» письменник закінчує словами: «Це був останній кошмар на землі».

Література

1. Астафьев В. Собрание сочинений в четырёх томах. – Москва: Молодая гвардия, 1979. – Т. 1.
2. Белянин В.П. Психологические аспекты художественного текста. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – С. 111.
3. Гончар О. Твори в шести томах. – Київ: Вид-во «Дніпро», 1978. Т. 4.
4. Фашченко В. Поетичний світ Олеся Гончара. Гончар Олесь: Твори в шести томах. Передмова. – Київ: Вид-во «Дніпро», 1978. – С. 5. – Т. 1.

Марія ФАЩЕНКО,
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

«РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК» С. ІВАНИЦЬКОГО, Ф. ШУМЛЯНСЬКОГО – НАДІЙНЕ ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Словник С. Іваницького та Ф. Шумлянського був виданий у 1918 р., коли потреба в нормалізації української мови була дуже гострою. І для нинішньої лексикографії словник є надійним джерелом: у процесі зіставлення його лексичного складу із «Реєстром репресованих слів» виявилася чітка орієнтація на питомість української лексики.

Ключові слова: «Російсько-український словник», Ф. Шумлянський, питома лексика, репресовані слова, нормалізація.

Maria Faschenko. "Russian-Ukrainian dictionary" by S. Ivanickiy, F. Shumlyanskiy is a reliable lexicographic source

The dictionary by S. Ivanickiy and F. Shumlyanskiy was given out in 1918, when a requirement in normalization of Ukrainian was very sharp. And for present lexicography a dictionary is a reliable source: in the process of comparison of its lexical composition with "Register of the subjected to repression words" a clear orientation appeared on specifics of the Ukrainian vocabulary.

Key words: *"Russian-Ukrainian dictionary", F. Shumlyanskiy, specific vocabulary, repression words, normalization.*

У почесному ряді завідувачів кафедри української мови Одеського національного університету імені І.І. Мечникова значиться ім'я Федора Михайловича Шумлянського, який обіймав цю посаду у 1939–1941 рр. Після деякої перерви викладав у цьому ж університеті протягом 1956–1968 рр.

С.П. Бевзенко у статті, вміщеній в енциклопедії «Українська мова» (2000 р.), подає такі відомості: народився Ф.М. Шумлянський 20.VI (2.VII) 1887 р. в с. Муровані Курилівці на Вінниччині. Навчався в Кам'янець-Подільському університеті, викладав у Херсонському, Полтавському й Луганському інститутах народної освіти, з 1925 р. мав звання професора. Очевидно, з дуже вагомих причин у 30-х роках працював у російських вузах: у 1932 р. – професор Белгородського педінституту, а протягом 1933–1939 рр. – професор і завідувач кафедри російської мови та літератури Тамбовського педінституту. Перерва у професійній діяльності протягом 1941–1956 рр., за свідченням мовознавців, які навчалися в Одеському університеті в повоєнний період, пояснюється його ув'язненням на початку війни [5:5]. Реабілітований в 1956 р. Ф.М. Шумлянський запам'ятався як людина урівноважена, привітна, схильна до вичерпного пояснення того, що цікавить співрозмовника; відчувалася глибина і ґрунтовність знань та великий практичний досвід викладача і вченого.

Те, із наукової спадщини, що збереглося і є в нашому розпорядженні, переконує в глибокій компетентності автора: вчений завжди брався за найактуальніші наукові проблеми. У час боротьби за українську державу, коли слід було терміново вживати заходів щодо дерусифікації міського населення, розширення сфери використання української мови в Україні, унормування правопису, лексичного складу мови та її терміносистеми, Ф.М. Шумлянський активно береться до роботи в найголовніших галузях мовознавства – укладання «Російсько-українського словника» та вивчення проблем формування офіційного українського правопису.

Наукова спадщина Ф.М. Шумлянського, що збереглася, включає названий російсько-український словник, укладений Ф.М. Шумлянським разом з С. Іваницьким і виданий у 1918 р., розвідку «Найголовніші правила українського правопису Української академії наук 1921 р.»¹ та «Програму-питальник для збирання матеріалів до крайового словника української мови Одещини» (1959 р.) (у співавторстві).

С.П. Бевзенко серед кращих словників, що з'явилися в перше десятиліття після 1917 р., назвав словник С. Іваницького та Ф. Шумлянського [1:59]. Свідченням цінності і популярності словника є те, що його двічі перевидавали в часи українізації 1920-х років, ним користувалися й користуються як лексикографічним джерелом, добираючи матеріал для

¹ Розвідка була надрукована в «Записках Херсонського інституту народної освіти імені Н.К. Крупської» [3], вміщена в хрестоматії «Історія українського правопису XVI–XX століття» (К., 2004. – С. 289–314), отже, зайняла належне їй місце в історії української орфографії й орфоєпії.

підручників, посібників та сучасних лексикографічних видань. Перевищений словник у 2006 р. у Києві, отже, повернений до активного використання сьогодні.

Василь Яременко та Оксана Сліпушко у передмові до «Нового тлумачного словника української мови» у чотирьох томах (К., 1998) називають його серед найавторитетніших джерел для упорядників [5:5].

На початку 30-х років ХХ ст., коли руйнації було піддано український правопис, засади творення терміносистем на україномовній базі, принципи формування норм української літературної мови з урахуванням західноукраїнських діалектів та досягнень галицько-буковинського варіанта літературної мови другої половини ХІХ – початку ХХ ст., було задекларовано жорстку ідеологічну базу в галузі мовознавчої діяльності. Про це свідчать документи та матеріали 30-х років, зокрема ті, що опубліковані у розділі «Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті» збірника «Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду» [6:108–256]. На базі цих матеріалів упорядники названого збірника уклали реєстр репресованої лексики, що включає понад 670 одиниць – слів і словосполучень. «Загальну структуру Реєстру складають три поля: вихідне слово з коментарем до нього (вказівка на причини усунення або заміни), слово-замінник з коментарем до нього (мотивація заміни) і посилання на текстові джерела, які пропонують або фіксують модифікацію лексики» [6:355].

У Реєстрі є чимало слів без заміників, принципово заперечених, знищених (добродій, достеменно, часопис, здужати, набуток, небавом, здибати та ін.).

Вражає різноманіття мотиваційних пояснень необхідності заміни близьким до російського словом чи вилучення із вживання специфічно української лексеми: «штамп, що втратив стилістичну виразність»; «утворено на польський зразок»; «полонізм»; «не властиво мовленню мас»; «обласне, застаріле, рідковживане»; «розмовне»; «спотворення української мови»; «вигадане, провінціалізм»; «штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція»; «штучний архаїзм»; «вигадка перекладачів, письменників» та ін.

Із «Російсько-українського словника» С. Іваницького і Ф. Шумлянського ми вибрали слова, які згодом були вилучені чи замінені з різними мотиваціями. Наслідки аналізу виявилися досить красномовними: вилученню з літературної мови піддавалися слова питомі, усталені, що свідчили про її самобутність і специфічність.

Наприклад:

Із «Реєстру репресованих слів»		Із «Російсько-українського словника» С. Іваницького та Ф. Шумлянського
Слово, що підлягало заміні або вилученню, і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	
<i>Аби штамп, який втратив стилістичну виразність</i>	щоб	аби
Багно	болото – <i>рос.</i> болото	багно
База	базис	база
Бережина	лінія берегова – <i>рос.</i> линия береговая	бережина
Вал	циліндр – <i>рос.</i> цилиндр	вал
Вдача	властивість	вдача
Величінь	величина – <i>рос.</i> величина	величінь
Верхняк	верхня основа – <i>рос.</i> верхнее основание	верхняк
Вивірюватися	звірюватися – <i>рос.</i> улетучиваться	Вивірювати (ся)
Вигляд	вид – <i>рос.</i> вид	вигляд
Визиск	експлуатація	визиск
Виїмок	виняток – <i>рос.</i> исключение	виїмок
Віднога	рукав – <i>рос.</i> рукав (реки)	віднога
Відтинок (утинок)	сегмент – <i>рос.</i> сегмент	відтинок
Відсоток <i>штучне або застаріле; архаїзм і діалектизм</i>	процент	відсоток
Відтак <i>штамп, який втратив стилістичну виразність</i>	потім	відтак
Водозбір	басейн – <i>рос.</i> бассейн	водозбір
Водоспад	водопад – <i>рос.</i> водопад	водоспад
Впорядкування	розміщення	впорядкування
Всенький <i>штучний архаїзм</i>		всенький
Второпати <i>просторіччя</i>		уторопати

Із 670 слів і словосполучень, включених до Реєстру репресованих слів, понад 160 одиниць подано у РУС С. Іваницького та Ф. Шумлянського як нормативні. Які ж «ярлики» були згодом повішені на ці слова?

1. Обласне, застаріле, рідковживане: гуртовий, згук, крамар, мапа, обрус, філіжанка, часопис, шанець.

2. Штучна розбіжність між російською та українською мовами; націоналістична тенденція: виникання, гамувати, двигіт, нутряний, похилистий, нахилий, спадиистий, осередній, тамувати, утамовувати.

3. Діалектизм: громада, достаток, здужати, чудуватисяю

4. Штучний архаїзм: відсоток, горішній (вітер), долішній, зизий, набутки, небавом, робітняю

5. Просторіччя, розмовне: второпати, здибати, тямити.

6. Полонізм: краватка, мосяж, оливо, позем, поземний.

7. Штамп, що втратив стилістичну виразність: аби, відтак.

Усі ці слова і до репресій, і сьогодні перебувають у сфері активного вживання, оскільки є або специфічно українськими, або давно засвоєними і адаптованими до лексичної системи української мови.

Слово-замінник мало бути або співзвучним російському (величина – рос. величина), або одного кореня з російським (вишина – рос. высота), або калькою російського (відштовхування – рос. отталкивание), або іншомовним, усталеним у російській мові (циліндр, конус). До більшої половини слів (82 із 160) із РУС, які згодом потрапили до складу репресованих, подається російський відповідник.

Характеризуючи «Російсько-український словник», Л. Масенко у передмові до видання 2006 р. зазначає: «Введення словника в практично-ужитковий і науковий обіг сприятиме поверненню українській мові повноти лексичного складу, а українській лексикографії – вилученій ланки, необхідної для вивчення словникарства відповідної доби» [5:4].

Крім практичного значення, словник має й теоретичну цінність, оскільки в «Замість передмови» містить виклад теоретичних засад словника та «пояснення що-до¹ правопису, додержаного у словнику» [4:6]. Ці пояснення по суті є першою спробою коментування теоретичних основ створюваного у той час першого офіційного українського правопису.

Названий словник є не лише історичною пам'яткою, важливим чинником дії нормотворчих процесів в українській літературній мові в час набуття нею статусу державної, а й авторитетним джерелом матеріалу, що неодмінно має враховуватися нормативними словниками української мови, бо висвітлює в повному обсязі стан мови до калічення її директивними вказівками і постановами початку 30-х рр. ХХ ст.

¹ Дотримуємося правопису оригіналу.

Література

1. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови. — К., 1990. — 230 с.
2. Жовтобрюх М.А. Нарис історії українського радянського мовознавства (1918–1941). — К., 1991.
3. Записки Херсонського інституту народної освіти імені Н.К. Крупської. — 1926–1927 академ. рік. — Херсон, 1926. — Ч. II. — С. 64–112.
4. Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник. — К., 2006. — 524 с.
5. Масенко Л. Передмова / С. Іваницький, Ф. Шумлянський. Російсько-український словник. — К., 2006. — С. 3–5.
6. Українська мова у XX сторіччі: Історія лінгвоциду / За ред. Л. Масенко. — К., 2006. — 400 с.

УДК 807/809-07

Світлана ФОРМАНОВА,
*Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет ім. К.Д. Ушинського»*

ЗМІШУВАННЯ КОДІВ ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМА

У статті проаналізовано особливості змішування кодів у мовленнєвій інтеракції, схарактеризовано прагматичні й стилістичні особливості цього явища у мовленнєвій комунікації.

Ключові слова: змішування кодів, мовленнєві контакти, мовний код.

Svitlana Formanova. Mixing of code as a sociolinguistic problem

In the article the features of mixing of code are analyzed in vocal interaction, made characteristics of pragmatic and stylistic features of this phenomenon in vocal communication.

Key words: *mixing of code, linguistic contacts, linguistic code.*

Однією з важливих рис нашого часу є зростання числа людей, які знаходяться у контакті із культурами, відмінними від їхньої рідної культури. Процес всесвітньої глобалізації сприяє розумінню комунікації між різними культурними системами як істотного елемента картини сучасного світу. Пов'язані з явищем глобалізації процеси передбачають регулярні контакти у різних сферах між представниками різних культур. Така ситуація вимагає серйозного дослідження мовних контактів і питань культурної адаптації представників однієї культури на теренах існування іншої культурної спільноти, що є перспективною галуззю лінгвістичних досліджень і визначає актуальність статті.

Дослідження мовних контактів постає одним з перспективних напрямів сучасної лінгвістики. Основну увагу російських і зарубіжних учених привертає проблематика, що пов'язана зі «змішуванням» і «перемі-

канням кодів»: Ф. Бацевич, Г. Богданович, 2011; І. Брага, 2012; С. Васильєва, 1999; А. Мутиліна, 2011; А. Русаков, 2004; О. Сичова, 2005; Ю. Студенічкін, 2006; Є. Вольф, 1999; А. Росетті, 1972; Е. Хауген, 1972; А. Швейцер, 2009 та ін. Їхні дослідження в основному стосуються російсько-фінських, російсько-китайських, північно-селькупських, монгольських, іспанських та ін. білінгвів. Втім систематизованих і узагальнених досліджень про російсько-молдавський білінгвізм поки що немає.

Метою статті є з'ясування особливостей «змішування кодів» у комунікативному акті. Мета передбачила розв'язання таких завдань: 1) схарактеризувати поняття «змішування» кодів; 2) зазначити причини цього явища; 3) проаналізувати «змішування» кодів у комунікативній інтеракції.

Здійснення значної кількості польових досліджень, у яких вивчаються процеси мовної взаємодії, зумовило необхідність розмежування процесів перемикання і змішування кодів. Одні дослідники вважають, що змішування кодів (далі – ЗК) – це те, що передує повноцінному лексичному запозиченню, тобто випадки уживання слів, які ще не «прижились», не адаптувались [1:156], інші, що це – «неусвідомлюваний, немотивований мовцем перехід у процесах мовного спілкування з матричної мови (діалекту, стилю) на іншу (впроваджувану), не пов'язаний зі зміною умов комунікації, параметрів комунікативного акту, найчастіше внаслідок низької мовної компетенції в одній із викотристовуваних мов» [2:75-76].

За визначенням словника соціолінгвістичних термінів, змішування кодів – це немотивований перехід білінгва в процесі мовного спілкування від однієї мови до іншої, причому межа кодів може проходити навіть всередині тісно пов'язаного словосполучення. Також даний процес можна трактувати як вид мовної стратегії в ситуації білінгвізму, що передбачає добре володіння обома мовами та високий рівень компетенції, коли відбувається перехід з однієї мови на іншу усередині висловлювання. Іншомовні вкраплення можуть виконувати функцію етнічних чи соціальних ідентифікаторів: «*O ta foi, – сказав він, – завтра все побачимо на полі битви*» (Л. Толстой) [6:239].

При ЗК межа між кодами може проходити навіть усередині тісно зв'язаного словосполучення, коли означення належить одній мові, а означуване – іншій, дієслово (з відповідною морфологією) – одній мові, а залежні від нього слова – іншій і т.ін. К. Майерс-Скоттон, яка не розрізняє ПК і ЗК, називає таке ПК «інтрасентенціональним» [11:152], а П. Майскен – ЗК (code-mixing), зазначаючи при цьому, що намагається уникати вживання терміна ПК на позначення основного процесу змішування, який, на його думку, підходить лише для альтернативи як різновиду ЗК [8:413].

За визначенням Н.Б. Вахтіна та Є.В. Головка змішані мовні коди – це коди, що виникли в результаті негенетичного розвитку двох мов, причому вони виникли не як мовні посередники, а як засіб групової самоідентифікації для внутрішнього групового спілкування. Автори стверджують, що ЗК – це «суміш» засобів комунікації, що належать до різних мовних систем, які за наявності відповідних сприятливих обставин формуються та зберігаються у мозку людини [4:235].

Отже, чинниками, що обумовлюють змішування кодів, можуть бути:

1) зміна складу комунікантів: якщо до розмови приєднується третя людина чи кількість сторонніх учасників. Це розцінюється як небажання співрозмовників посвячувати третю чи решту осіб у тему розмови або зневажання ним / ними;

2) зміна ролі мовця: недостатнє володіння обома мовами, що визнається домінуючим впливом рідної мови над нерідною;

3) тема спілкування: у побутовому мовленні «вмикається» інший код / субкод, найбільш зручний і придатний для спілкування;

4) зміна стилю спілкування: перехід від професійного стилю мовлення до побутового;

5) відсутність мотивації: змішування відбувається у препозиції, інтерпозиції чи постпозиції словосполучення, речення, висловлення, але зберігається порядок слів, властивий основній мові.

Спілкування людей зумовлюється взаємною необхідністю, метою, завданнями, що втілюється в комунікативні інтенції. Загальна інтенція мовця лежить в основі стратегії і тактики мовленнєвого спілкування.

Комунікативні тактики засвідчують різницю між мовцями у використанні певного мовного коду в комунікативному акті. Зазвичай «різниця в комунікативній тактиці пов'язана із культурною різницею між людьми, із різницею в оцінці будь-яких мовних явищ або мовленнєвих дій у тому чи іншому соціальному оточенні» [7:6]. Річ у тім, що у мовленнєвій поведінці кожний мовець, бажаючи, щоб його зрозуміли, орієнтується на комунікативне «співробітництво» з адресатом мовлення, шукає такі форми спілкування, які були б найефективнішими для взаєморозуміння» [там само: 7].

За спостереженнями дослідників, що займалися проблемами спілкування в умовах мовної неоднорідності, «виробничі» теми члени мовних співтовариств воліють обговорювати тою мовою, що має відповідну спеціальну термінологію на позначення різних технічних процесів, пристроїв, приладів і т.ін. Але, як тільки відбувається зміна теми – з виробничої на побутову, – «вмикається» інший мовний код або субкод: рідна мова або діалект співрозмовників. В одномовному суспільстві при подібній зміні коду відбувається перемикавання із професійної мови на загальноновживану народну мову.

Функціональні відносини між компонентами соціально-комунікативної системи на тому чи іншому етапі існування даного мовного співтовариства й формують мовну ситуацію, характерну для цього співтовариства.

Поняття «мовна ситуація» застосовується звичайно до більших мовних співтовариств – країн, регіонів, республік. Для цього поняття важливий фактор часу: власне кажучи, мовна ситуація – це стан соціально-комунікативної системи в певний період її функціонування.

Наприклад, в Україні, де соціально-комунікативна система включає, як головні, компоненти української та російської мов (крім них є й інші: білоруська, болгарська, молдавська, польська, угорська, чеська і т.ін.), до розпаду СРСР спостерігалася відносна динамічна рівновага між цими мовами. Існували школи з українською і російською мовою навчання, у галузі науки й вищої освіти вживалися обидві мови, поділяючи сфери застосування (природні й технічні науки – переважно російською мовою, гуманітарні – переважно українською), у побутовій сфері вибір мови спілкування визначався інтенціями мовця, типом адресата, характером ситуації спілкування і т.ін. У 1990-і роки функції російської мови на Україні різко звужуються, вона витісняється українською мовою зі сфер середньої й вищої освіти, науки, культури; області застосування російської мови в побутовому спілкуванні також скорочуються.

Ці зміни – безсумнівне свідчення зміни мовної ситуації, у той час як склад соціально-комунікативної системи, що обслуговує українське мовне суспільство, залишається пострадянським, а саме: студентство у побутовому мовленні частіше послуговується російською мовою, середній клас і навіть представники органів влади також використовують російську мову.

Змішування кодів відбувається при двомовному спілкуванні, оскільки мовці уникають процедур перемикавання мовних реєстрів контактуючих близькоспоріднених мов, у результаті чого сам акт спілкування набуває вигляду двох паралельних комунікативних процесів, у кожному з яких використовується свій власний мовний код, як-от:

- *Noroc!*
- *Привет!*
- *Unde te duci?*
- *Eu idu la книжный magazin.*
- *Что-то pe tine резко потянуло la cărți.*
- *Se începi tu опять.*
- *Eu mă duc să cumpăr o книжки pentru подарок la o prietenă de-a mea.*
- *Ăsta-i bun подарок.*
- *Ладно, eu ma grăbesc.*
- *Bun. До встrecи!*

(Записано автором зі слів студентів 3 курсу фізико-математичного факультету ПНПУ імені К.Д. Ушинського).

(– Привет!

– Привет!

– Ты куда?

– Я иду в книжный магазин.

– Что-то тебя резко на книжки потянуло.

– Что ты опять за своё.

– Я иду купить книжку для подарка одной моей подружке.

– Это хороший подарок.

– Ладно, я спешу.

– Хорошо. До встречи!).

Представлений мовний матеріал яскраво засвідчує змішування коду під час зустрічі студенток. Вкраплення рідної молдавської мови означають, що вони свідомо вживають рідну мову, змішуючи її з обраною мовою спілкування.

Однією з причин змішування кодів може бути, на нашу думку, негативне ставлення до співрозмовника, агресія, некомпетентність у зазначеній проблемі, або прагнення приховати від оточення деяку інформацію.

Характерним кодом для спілкування студентів, будівельників, військових, підлітків і та ін. є низький або фамільярний стиль. Відбувається змішування кодів з нейтрального стилю на низький, і навпаки. Як засвідчує мовний матеріал, комуніканти поводять себе природно. Такий мовний код є для них близьким, зрозумілим і комфортним (така мовна поведінка не викликає в них дискомфорт, оскільки властива цьому соціальному прошарку). «Кодове змішування відбувається тоді, коли мовець, на думку співрозмовника, застосував неправильний мовний рівень» [5:27].

Розглянемо текстовий матеріал:

– Salut, Maşa!

– Priveţ, Vica!

– Кудѧ идѧшь си аша sumşi?

– M-am pornit la автовокзал. Хочу домой поехать.

– Asta-i bine. Передай la бабушка привет de la mine.

– Bun даcѧ не забуду.

– Ладно darѧ eu trebuie sa plec deacuma.

– Пока. Drum bun.

– La revedere.

(Записано автором).

(– Привет, Маша!

– Привет, Вика!

– Кудѧ ты идѧшь с такими сумками?

- *Собралась на автовокзал. Хочу домой поехать.*
- *Это хорошо. Передай бабушке привет от меня.*
- *Хорошо, если не забуду.*
- *Ладно тогда, а то мне уже пора.*
- *Пока. Счастливой дороги.*
- *До свидания.)*

Молдавські вкраплення визначають етнічну, соціальну приналежність комунікантів, рівень освіти, мовні смаки. Усе це об'єднує співрозмовників і розподіляє їх на «своїх» і «чужих». Послугування молдавською мовою під час спілкування може бути використане як альтернатива спілкування у тих випадках, коли комуніканти хочуть приховати певну інформацію від сторонніх і з'ясувати питання, про які не слід знати іншим. Отже, кодове змішування формує соціально-мовну ситуацію, оскільки «мовне життя індивідів залежить від мотивації, її частотності, від варіювання мовленнєвих ситуацій» [9:290].

Як слушно зауважує Л. Крисін, під час спілкування наявні такі ознаки активної двомовності: 1) розрізнення мовних кодів; 2) ситуативно обумовлене перемикавання одного коду іншим; 3) інтерференція кодових елементів у процесі комунікації; 4) запозичення [6:49].

Таким чином, механізм змішування залежить від багатьох чинників, основним з яких є чинники соціально-психологічного характеру: предмет або тема розмови; офіційна / неофіційна ситуація спілкування; відкритість / закритість інформації; компетентність / некомпетентність у проблемі та ін.

Змішування кодів спостерігається під час спілкування з одним і тим самим співрозмовником, якщо змінюється обстановка, в якій відбувається бесіда. Молдавська мова застосовується як засіб в інтимних стосунках, щоб приховати їхню прозорість. Змішування кодів не утруднює мовленнєву інтеракцію, і можна говорити про те, що в таких умовах комуніканти стають активними білінгами. А. Росетті зазначає, що «мова з елементами змішування зумовлює запозичення з інших мов», які сприймаються як «окремі елементи чужої мови» [10:112–113], що цілком підтверджують наведені приклади.

Результати дослідження засвідчують, що змішування кодів у комунікативній інтеракції має вигляд паралельних комунікативних процесів, кожний з яких має свій власний мовний код, зрозумілий лише учасникам спілкування; спостерігається «суміщена двомовність» (Н. Мечковська): комуніканти використовують засоби іншої мови (яку знають гірше), втім послуговуються засобами рідної мови; відбувається отождолення двох мов: комуніканти можуть спілкуватися обома мовами досить вільно, але послуговуються засобами іншої мови через те, що певне слово /

исповлення видається більш виразним або зрозумілішим співрозмовникові, або просто за інерцією. У такий спосіб у свідомості комунікантів обидві мови зливаються в одну змішану мову. Втім змішування кодів сприяє формуванню здатності мовної особистості до аналізу й синтезу, мовної і мовленнєвої компетенції, а також підвищенню культурного рівня, розширенню мовної картини світу.

Література

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 606 с.
2. Бацевич Ф.С. Українсько-російський словник термінів міжкультурної комунікації / Ф.С. Бацевич, Г.Ю. Богданович. – Саки: ПП «Підприємство "Фенікс"», 2011. – 284 с.
3. Брага І.І. Перемикання кодів: Основні напрями соціолінгвістичних досліджень // Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2012. – № 1. – Серия "Филология. Социальные коммуникации". – С. 238–242.
4. Вахтин Н.Б. Социолінгвістика и социология языка: Учебное пос. / Н.Б. Вахиме, Е.В. Головкин. – СПб.: Гуманитарная Академия, 2004. – 336 с.
5. Кондрашкина Е.А. Коммуникативные коды и их использование в многоязычном обществе (на примере Индонезии) // Речевое общение в условиях языковой неоднородности / Под ред. Л.П. Крысина. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – С. 22–34.
6. Крысин Л.П. Речевое общение и социальные роли говорящих // Социально-лингвистические исследования. – М.: [Б.и.], 1976.
7. Крысин Л.П. Речевое общение в лингвистически и социально неоднородной среде // Речевое общение в условиях языковой неоднородности / Под ред. Л.П. Крысина. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 224 с.
8. Кузьміна К. А. Деякі роздуми стосовно явища змішаної мови / К. А. Кузьміна // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2008. – № 12. – С. 409–414.
9. Михальченко В.Ю. О взаимодействии литовского и русского языков в условиях двуязычия // Социолінгвістическіе проблемы развивающихся стран. – М.: Наука, 1975.
10. Росетти А. Смешанный язык и смешение языков // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1972.
11. Myers-Scotton C. Code – switching / The Handbook of Sociolinguistics / Ed. by F. Coulmas. – Oxford: Blackwell, 1998. – P. 149–162.

Альона ХЛОПОВА,

Придністровський державний університет ім. Т.Г. Шевченка

МІСТИЧНІ МЕДИТАЦІЇ М. РОШКО НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «ПОТОЙБІЧНА СУПЕРНИЦЯ»

Дана стаття присвячена проблемі містифікації художнього твору і покликана розкрити явище екзорцизму як провідну сюжетну лінію роману М. Рошко «Потойбічна суперниця».

Ключові слова: *готичний роман, екзорцизм, полтергейст, привид.*

Alona Hlopova. Mystic meditations of M. Roshko based on the material of novel "Mystical rival"

This article deal swith the problem of mystification of the artistic work and must to reveal the phenomen on of exorcismasth emain plotline of the novel "Mystical rival" by M. Roshko.

Key words: *gotical novel, exorcism, poltergeist, ghost.*

Михайло Михайлович Рошко – український літературознавець та письменник, який пише українською, російською та білоруською мовами. Доцент, завідувач кафедри зарубіжної літератури, заступник декана факультету романо-германської філології Ужгородського національного університету, кандидат філологічних наук. Його твори увійшли до антології прози «Проза Закарпаття ХХ ст.» (2004) і до «Дитячої літератури Закарпаття» (2005). Михайло Рошко – представник так званого «джинсового покоління», дитинство якого минуло в забезпечені роки «брежнєвського застою», юність припала на горбачовську перебудову, а серйозна творчість – на перші десять років становлення незалежної України. Письменники цієї доби доносять своє сприйняття переломної епохи, свій спосіб «вживання» в нову систему цінностей, створену в період зростання рекету, бандитизму, розвалу економіки й злиднів.

Нашу увагу привернув роман М. Рошко «Потойбічна суперниця», який був удостоєний премії «Вибір видавців» в межах всеукраїнського літературного конкурсу «Коронація слова». За жанром цей твір є своєрідною спробою літературного експерименту над консервативним жанром «страшної казки» і слугує вдалим зразком перенесення здобутків світової готичної прози на україномовний ґрунт. Українська література після 1917 і аж до 2003 року не може похвалитися розмаїттям готики, містики, неоготики чи навіть прикладами стилізації під роман жахів, хіба що працями Олександра Шевченка чи Бориса Левандовського. Однак кожен із митців-містиків в своїх творах прагне витворити власну реальність і продемонструвати персональне авторське бачення світу. *«Потрапивши в українську прозу, готика легко і натурально поєдналась із фольклорно-фантастичною прозою... суто європейські готичні форми з'єдналися з поетикою народного оповідання, зокрема, демонологічного»* [8:3]. Визначальною рисою цього жанру є змалювання надзвичайного, загадкового, похмурого, а сюжети зазвичай відбивають таємні події, учасники яких позначені печаттю фатуму і демонізму. Як автори фентезі, що відтворюють абстрактну боротьбу Добра і Зла, так і наукові фантасти, які тяжіють до створення раціональних альтернативних світів використовують прийом моделювання [2:45–47], особливістю якого є здатність до узагальнення, абстрагування, укрупнення поставлених проблем, глобалізація висновків.

«Потойбічна суперниця» – це роман-розповідь про своєрідне балансування на межі реального та ірреального, буденної дійсності й міфології, між якими перекинуті невидимі для ока пересічної людини зв'язки. Критичний дискурс твору є неоднозначним (А. Кокотюха [3], В. Кузан[4] та ін.), оскільки предметом художнього осмислення М.Рошко обрав досить суперечливе явище екзорцизм, тобто процедуру вигнання бісів та інших надприродних істот з одержимого з допомогою молитв, обрядів відповідної релігії [7:135]. Християнський ритуал вигнання бісів, особливо в римській католицькій церкві, починається зі слів: «Adjurete, spiritusnegnissime, per Deumomnipotentem», яке перекладається як: «Приводжу тебе, злий душе, до присяги Всемогутньому Богові». Ритуали екзорцизму існували ще в античні часи. В інших культурах, де вірили, що духи регулярно втручалися в справи людей, екзорцизм був повсякденним явищем. Екзорцистами були священики, шамани, лікарі, відьми та медіуми. Навіть сам Ісус Христос виганяв злих духів з людей. Про це згадується ще у Біблії [1]: *«Когда же Он пришёл в дом, слепые приступили к Нему. И говорил им Иисус: веруете ли, что Я могу это сделать? Тогда он коснулся глаз их и сказал: по вере вашей да будет вам. И открылись глаза их»* (Евангелие от Луки (9, 27)); *«Тогда привели*

к Нему бесноватого слепого и немого; и исцелил их, так что слепой и немой стали и видять и говорятъ» (Евангелие от Матфея (12, 22)). Також в Євангелії описано, як Ісус вилікував сильно одержимого, що жив у трунах, і біси, що вилетіли з нього, за велінням Спасителя вселились і вбили стадо свиней.

Наша Україна – одна з небагатьох країн, у якій сьогодні практикується екзорцизм. У даному романі містична лінія сюжету представлена діяльністю практика-екзорциста монаха-василіана (ченці католицьких чернечих орденів східного обряду [7:72]) отця Методія, що намагається допомогти головній героїні Надії позбутися темних привидів минулого. *«Мав вигляд не м'якого, а, навпаки, твердого, рішучого чоловіка, який готовий до будь-яких випробувань. Справжній борець-сподвижник з міцно стуленими вустами»* [6:41].

Закохавшись і одружившись, ужгородська тележурналістка Надія несподівано відчула невидиму загрозу. У її будинку починають коїтися дивні речі, що згодом приводять жінку до думки про наявність якихось потойбічних сил під дахом її оселі. *«Загалом, Надія не дуже в це вірила, але гнала від себе упередження. Залишала місце і для неймовірного. І була переповнена цікавістю...»* [6:49]. Полтергейст (от нем. poltern – «шуметь», «стучать» и Geist – «дух») – термін, яким прийнято позначати явища невідомого походження, пов'язані з шумом та стуками, самовільним рухом предметів, самозапаленням і т.д. *«Раптом на горищі знову щось гепнуло, ніби хтось впустив товстенну книгу. І зразу почулися чийсь кроки»* [6:24], *«Потім [Надія] почула, «той хтось» важко дихає, аж сопе. Волосся у жінки почало підійматись. А нагорі вже почулося шмигання носом і здалося, що хтось почав плакати»* [6:25], *«... різко, безупинно і гучно задеренчав дверний дзвінок»* [6:27], однак за дверима нікого не було, вночі водночас вибухнули всі електролампи і т.ін. Надія проходить всі 5 стадій «визрівання» полтергейста (за теорією Дж. Шервуд): сенсорний (кроки і стукіт на горищі), комунікативний (стогони й голос померлої), фізичний (дотики: *«Рука жінки при дотику була ледве відчутна, ніби виткана з повітря»* [6:76] й пронизливо холодна), осмислений (навмисні дії направлені на те, щоб викликати переляк: *«Надія розплющила очі - і ледве стримала крик: на неї в темноті впритул невідривно хтось дивився»* [6:125]), агресивний (*«... руки жінки вчепилися Наді в горло. Вона відчула, як холодні пальці сильно стискають її шию, і дихати стає все важче...»* [6:147], *«Раптом вона побачила, що це не лід стискає її шию, це на ньому сидить та сама бліда незнайомка з розпущеним волоссям, [...] і стискає холодними руками її горло»* [6:79], *«Вона хрипіла, з рота пішла піна, а дихати нічим»* [6:151]). Однак подібну ситуацію Нандор Фодор трактує, як «психічну

проекцію» хворобливої психіки, що виводить назовні внутрішню агресію людини. Саме тому на протигагу містичному сприйняттю описаних подій Надією, автор вводить образи лікарів-науковців, що трактують їх з погляду раціоналізму, як випадок самонавіювання чи нервового зриву.

Отож, зіштовхнувшись з таким паранормальним явищем, головна героїня вимушена шукати захисту і звертається за допомогою до отця Методія, який стверджує, що вони мають справу з приви́дом, душою померлої, яка ніяк не може віднайти спокій. Привид – душа чи дух померлої людини, які проявляються у видимій формі чи інших проявах в реальному житті. Віра в привидів широка розповсюджена серед людства, починаючи з поклоніння духам померлих предків в культурі більшості народів. У досліджуваному творі привид – Анна, колишня дружина Антона, нинішнього чоловіка Надії. Загинула внаслідок нерозуміння й відсутності підтримки з боку чоловіка після з'валтування, вона з'явилась тоді, коли в життя Антона ввійшла інша жінка. *«Надія злякано розплющила очі й побачила худу, дуже бліду жінку з темними колами під великими зеленими очима, вродливу, але дуже сумну. ... та була в довгій нічній сорочці з оголеними руками, босоніж, з довгим розпущеним руським волоссям»* [6:75–76], *«Тільки тут на портреті, в них не було тої холодної ненависті. Раптом їй здалося, що жінка кліпнула очима... Брови на фото повільно зігнулись і зішлись на перенісці»* [6:138]. *«Привидение (ghost) – нечто не от мира сего. При встрече с ним мы ощущаем замогильный холод, сердце нам сковывает ужас: если видение несет в себе искорку жизни, то привидение – движущаяся оболочка... Самое страшное в призраке – это его подчиненность какой-то неясной цели: не частица отколовшейся человеческой психики оживляет его, но некая безжизненная идея-фикс»* [5]. Ідеєю-фіксом для самовбивці Анни стає бажання розлучити молодят: *«– Ти тут чужа, – ніби хтось всвердлював Надії в мозок. – Чужа! Забирайся геть! Або я тебе задушу... Знищу! Зітру з лиця землі... Геть звідси! З мого ліжка... Від мого чоловіка...»* [6:147]. Вона наче оселилася всередині Надії, проявляючись як симптом одержимості чи божевілля: *«Надійка відчула, що ноги в неї підкошуються, і вона падає. Її хтось підхопив попід руки. У грудях сперло подих, відчула, що кричить: "Паскуди! Злодії! Свино-та безсовісна! Усі будете в пеклі горіти. Га-га, – вибухнула раптом сміхом. – У пеклі будете смажитися. І квекати, як поросята"»* [6:117].

В православній церкві практика екзорцизму до останніх часів була досить рідкою та екзотичною. Хоча науковці, наприклад, О.Осипов пов'язує цей феномен з *«високою думкою про себе, не баченням своєї духовної вбогості»*. «Служба», що називається очисткою або чином над страждаючими від духів нечистих, включає в себе читання псал-

мів, канонів, молитв, Священного Письма. Однак при цьому повинні дотримуватися певні умови: по-перше, екзорцист повинен щиро вірити в реальність злого духа, по-друге, дух-помічник екзорциста, від імені якого відбувається дійство, повинен займати в демонічній ієрархії місце вище, аніж злий дух, по-третє, перед вигнанням екзорцист повинен на протязі довгого часу молитися і поститися: «Перед вигнанням я пощуся, настраююся на змагання зі злим духом, молюся. Потім правлю службу Божу, сповідаю, причащаю людину. Беру «Святі тайни», кладу їх на голову хворому і читаю над ним молитви. Якщо людина б'є собою, стогне, кричить – значить, в неї вселилося» [6:87], *«Якщо священник має гріхи, слабкості, то злий дух може вчепитися в нього. [...] також не має права мати страх»* [6:87], адже здатність до вигнання – це ласка Бога. Важливо, щоб всі дії священника спрямовувалися не проти одержимого, а проти духа, який його мучить. Як форми зцілення розглядалися механічний вплив на тіло хворого, часто практикувалось переселення злого духа в новий об'єкт [Korner J. Nachrichtvom Vorkommen des Besessenseyns. – Stuttgart, 1836]: *«У церкві залишилася невелика групка людей, в основному – бабусі й жінки, що співали у хорі. Вони стояли півколом, а в центрі обличчям до гурту отець Методій з розгорнутою книгою на витягнутій руці голосно, з притиском читав молитву»* [6:51], *«Жінка почала стогнати в ритм свого похитування, її стогін усе більше наближався до завивання, Методій узяв чашу і підніс над головою жінки... А тепер іменем Бога Живого Ісуса Христа і Діви Пресвятої Богородиці Марії... вийди з раби Божої Олени!»* [6:52], *«А жінка, ні, то вже був хтось інший, почала лаятись, викрикувати матірні слова, потім знову дико завивала і скреготала зубами»* [6:53].

Однак всесильному монахові виявилось не під силу вигнати душу померлої, що прив'язана до землі невимовним сумом та самотністю. Та в одній зі старовинних книг він знайшов спосіб врятувати Надію – це любов до Бога, до ближнього; прощення тих, хто багато вистраждав за життя. *«Тепер Надія готова була її знайти, обняти, пригорнути до себе, поцілувати, бо це була така жінка, як і вона, з тими ж сподіваннями на жіноче щастя, кохання, щасливу сім'ю, а життя після короткого щастя кинуло її в обійми стражданню, великої душевної муки»* [6:195]. Для здійснення останнього ритуалу головній героїні потрібно було о півночі піти на цвинтар на могилу Анни і зустрітися з нею в її світі. Згодом Надія відчула чийсь ворожу присутність, однак змінивши страх на сміливість, а ненависть на співчуття та любов, їй вдалося подарувати спокій душі самовбивці.

Отже, ми мали на меті з'ясувати до кінця таке складне і незвичайне явище як екзорцизм і дійшли висновку, що не потрібно впадати в

крайнощі, ні в легковір'я, ні в агресивне недовір'я. Головне – не стати фанатиком, не стати подібними до відомого чеховського оповідання «Лист до вченого сусіда», який стверджував: «Цього не може бути, бо цього не може бути ніколи». Адже, за словами Михайла Рошка: *«Коли ти виходиш на ту стометрівку, фінішем на якій є смерть або повне божевілля – повіриш у будь-що»* [6:183].

Література

1. Библия. Книги священного писания Ветхого и Нового Завета канонические. – Кишинев: Межконфессиональное библейское общество. – 1992.
2. Кирюшко Н. Моделювання химерного світу // Слово і час. – 2001. – № 5. – С. 45–47.
3. Кокотюха А. «Потойбічна суперниця», або Екзорцизм у окремо взятій родині // «Буквоїд». – 12 жовтня, 2009.
4. Кузан В. Голос «джинсового покоління». Про «нас-ТРОЄ-вість» і новітню українську літературу Закарпаття: Інтерв'ю з Михайлом Рошком // «Персонал Плюс». 18 квітня, 2007. – № 15 (218).
5. Нандор Фодор. Меж двух миров. – 1964.
6. Рошко М. Потойбічна суперниця: Роман. – К.: Нора-Друк, 2009. – 200 с.
7. Шевченко В.М. Словник-довідник з релігієзнавства. – К.: Наук. думка, 2004. – 560 с.
8. Шевчук В. Із темних джерел життя. Українська готична новела XX ст. // Літературна Україна. – 1995. – № 4–5. – С. 3.

Уляна ХОЛОД,
Університет ім. Палацького в Оломоуці, Чеська Республіка

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕКСТІВ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ В УКРАЇНСЬКО-ЧЕСЬКОМУ КОМПАРАТИВНОМУ АСПЕКТІ

Автор пропонує два основні підходи до перекладу художньої літератури. Цей процес має двоякі функціональні цілі: викликати зацікавлення читачів і забезпечити культурний контекст.

Ключові слова: *індивідуальний стиль, перекладач, талант, творчість, досвід, освіта.*

Ulyana Kholod. Features of translation of texts artistic style in Ukrainian-Czech comparative perspective

The author offers an analysis of two basic approaches to translating fiction. This process has a twofold functional aims: to arise the reader's interest and to provide cultural context.

Key words: *individual style, translator, essential, talent, creativity, experience, education.*

Відомий чеський теоретик перекладу створив психолінгвістичну модель перекладацького процесу «спочатку макро, тобто прагматична сторона, потім семантичний та синтаксичний синтез (до нього входить лексичний обсяг) і, врешті, створення тексту перекладу мовою перекладу». [16:139]

Якщо мається на увазі переклад творів художньої літератури, то в такому випадку варто звернути увагу на два базові рівні: рівень мовних засобів в рамках конфронтації двох мовних систем та базу так званої мовної творчості. Щодо еквівалентності мовних засобів (граматичних,

лексичних і фразеологічних), переклад оцінюється або як правильний, або помилковий. Але елементи другого базового рівня переважно за рахуємо до різних ступенів еквівалентності (формальної, семантичної, функціональної, комунікативної та ін.), проте не просто однозначно визначити правильність чи неправильність їх вибору. Між системною конфронтацією та мовною творчістю не можна провести точну межу. Адже саме системна конфронтація є основою для кожної початкової діяльності під час перекладу, на якій виникає творча складова. Згідно з думкою Й. Левого, до компетенції лінгвістичного аналізу перекладу належить тільки порівняльний аналіз двох систем, тобто першого базового рівня перекладу, а другий базовий рівень перекладацького процесу належить до сфери мистецтва та повинен піддаватися аналізу за літературно-естетичними методами. Перекладацька ж діяльність обмежується якраз мовною сферою. Але результат творчої праці із мовними засобами потрібно аналізувати також лінгвістичними методами. А тому предметом літературно-естетичного аналізу стають літературні та естетичні результати мовної творчості [15:139–147].

До найчастіших операцій при перекладі художніх текстів належить трансформація. Йдеться про творчість перекладача під час вибору правильного еквіваленту з нормативних та ненормативних мовних засобів із добрим знанням системної різниці обох мов, багатства мовних засобів та словотвору.

Цікавим прикладом трансформації може бути переклад казки Яна Веріха [18:215–220] українською мовою. [7:51–33] Казка особлива тим, що вона написана за допомогою однокладових слів, що є проблематичним для перекладу, зважаючи на тенденційність до довших слів в українській мові у порівнянні із чеською. Український перекладач Ілля Галайда успішно переклав казку, застосувавши розмовні та діалектичні мовні елементи для дотримання форми та стилю оригіналу:

Žil kdys kdes chlap. Dá se říct též muž či kmán, jak kdo chce. Já ho zvu chlap.

Nu a on krad, ten chlap. Krad, co moh a kde moh. Zvlášť, když měl hlad. (č.) [8:51]

Жив раз десь злий хлоп... Мож'го звать теж муж чи збій – як Вам це під статъ. Для мня він хлоп.

Ну, а він крав, той хлоп. Крав, що міг і де міг. Тим більш, як мав хіть до страв [8:53].

Наступною операцією при перекладі є стилізація, яка передусім стосується розподілу певного вибору мовних засобів усіх рівнів: фонетичних, морфологічних, синтаксичних, лексичних і фразеологічних. Перекладач повинен перенести потрібний стильовий еквівалент з тексту оригіналу до тексту перекладу, який може бути відхиленням від мовної

норми. У такому випадку перекладач спочатку здійснює трансформацію мовних засобів на відповідних рівнях, тобто вибирає потрібні звукові, морфологічні, синтаксичні, лексичні, також фразеологічні елементи, а потім стилізує-вирішує їх оптимальну фреквенцію та комбінацію у тексті перекладу. Сюди належить передача мовою перекладу різноманітних деформацій (правописних, фонетичних, морфологічних, лексичних), які часто застосовуються у художньому стилі із стилістичною метою – для актуалізації важливих місць у тексті.

Цікавою у цьому плані є творчість сучасного українського письменника-постмодерніста Юрка Іздрика, який часто користується різними мовними засобами для маркування тексту, особливо графічними, морфологічними, синтаксичними.

Наприклад, у оповіданні «Арктичні сни», письменник використовує великі літери для написання особових займенників, щоб підкреслити важливість цього місця у тексті:

От і сьогодні привиділось ЙОМУ, ніби знайомі з попередніх візій люди (а за дивною логікою снів, ВІН був цілком подібний до них, нічим з-посеред них і не виділявся) намагаються включити ЙОГО в якусь свою, незрозумілу гру [3:49–50].

Або у наступному прикладі можемо бачити, як автор використовує сполучення вигуків для опису звуків, щоб передати звуки, які супроводжують ремонт будинку:

На здачу мені дали Загір... – стук-грюк-тара-бум-тара-бум-стук-стук-тр-р-р-рах! – на здачу мені далі...уопть-уопть-бемц!-...я у гадки не мав, що всі ці думки снувалися с метою якомсь захиститися від Загіра... [3:58].

Письменник також застосовує «розривання» слів та вкладення в ці структури різних символів. Таким чином, утворюються цікаві шматки тексту, у яких або виникає нове - літературне слово, яке утворене з двох складів різних слів: *...мене знову мов по!!пла=вок...* [4:62], або слова з зовсім новим значенням: *...відгтовхзуюся ногами від сте млі...*, де з'єднанням частин слів стіна та земля за допомогою символу % виникає нове, нелітературне слово, яке несе одночасно семантику цих двох іменників.

Твір класика чеської та світової літератури Ярослава Гашека «Пригоди бравого вояка Швейка», написаний так званим наддіалектом чеської мови переклав українською мовою із використанням «галицького інтердіалекту» Степан Масляк.

У сучасній чеській літературі до значно стилістично маркованого тексту можна віднести твори Богуміла Грабала, які були перекладені багатьма мовами включно української, зокрема його роман «Я обслугову-

вав англійського короля», та збірка творів «Вар'яти». Письменник у своїх творах часто послуговується міським празьким жаргоном. Автор для перекладу «празької говірки» використав «львівську говірку» і тим самим геніальний чеський поет ніби став галичанином, тобто перекладач блискуче переніс його твори до іншого, але дуже схожого культурного середовища, що є однією із заporук вдалого перекладу. Адже для багатьох читачів переклад – це власне оригінал, через який вони наближаються до іншої, інколи незрозумілої, незвичної ментальності: «Перекладати Богуміла Грабала – суцільне задоволення. Задоволення тим сильніше, чим ближчий світ, з якого вийшов перекладач, до того світу, який зображує Грабал. А світ цей знайомий і рідний кожному галичанинові, бо тільки в Галичині звертаються до двірнички «пані Стефа», а до останнього пияка з бурячковим носом «пан Дзюньо». Тут вечірні вулиці пахнуть смаженими в олії картопляними пляцками, помідоровими і гороховими зупами, фантастичними прецлями, струдлями, кнедлями та іншим печивом, від якого у кожного мігранта дух забиває» [2].

Складним завданням для перекладача є опрацювання та переклад класика української новели кінця XIX століття Василя Стефаника. Автор вживає у своїх творах гуцульський діалект, але перекладач у чеському перекладі вживає тільки окремі слова із розмовної лексики, але в більшості випадків застосовує літературний варіант чеської мови, компенсуючи діалектний колорит оригіналу експресивними елементами, порядком слів, інтонацією. Наведемо приклад із новели «Синя Книжечка»:

«...Ой, п'ю та ще буду. За своє п'ю, ніхто до того рихту не має. А він мені каже: мой, грунт прісцев-єс! Печетку прибиває та й картає! Е, я ще не таких вімів видів. [13:28].»

...Ech, piju a budu pít! Za svý piju, nikomu do toho nic není. A on mi povídá: Ty chlape, prochlastal jsi grunt! Bouchne do knížky razítko a nadává! Che! Já už jsem viděl jinačí starosty! [14:18]

Своєрідною мовною творчою операцією під час перекладу художнього тексту є субституція, тобто заміна елементів тексту, які пов'язані з культурним контекстом. Сюди можуть належати власні назви, назви реалій, фразеологізми.

Щодо перекладу атропонімів та топонімів, то їх обов'язково треба подавати в національній подобі [9:70]. Це стосується, наприклад, українських імен та власних географічних назв типу Микола, Ігор, Тарас, Назар, Олесь, Львів, Тернопіль, Київ, які чеською мовою слід перекладати як *Mykola, Ihor, Taras, Nazar, Olesja, Lviv, Ternopil', Kyjiv* (а не *Lvov, Ternopol, Kyjev*, як нині прийнято вживати у чеських мас-медіа) та інші. І навпаки, чеські імена типу *Ján, Mikuláš, Helena, Anna, Anežka, Kroměříž, Olomouc, Strážov* слід українською мовою перекладати як

Ян, Мікулаш, Гелена, Анна, Анежка, Кромнержіж, Оломоуць, Стршіжов та ін.

Для ілюстрації передачі українських реалій методом субституції у чеських перекладах творів українських письменників наведемо чеський переклад роману Ю. Андруховича «Рекреації», який переклав Томаш Вашут. Таким методом у чеському перекладі передано реалії: гуцульський шницель – *huculský řízek*, Зелені свята – *svatodušní svátky*, фінський папір – *finský papír*, Золоті дрімбачі – *Zlatí grumlaři*. В даному разі йдеться про випадки, коли вирішальною є функціональний аспект даного поняття, а не відповідність зовнішній формі.

Отже, у процесі перекладу усі наведені операції мовної творчості перекладача взаємно переплітаються та доповнюються.

З одного боку, мета перекладу – це якісне перевтілення оригіналу для зацікавлення читача та, з другого боку, для збагачення мови, якою переклад здійснюється. Функція перекладу змінюється «залежно від жанру і призначення твору, контексту традицій, потреб і смаків доби, вимог конкретного замовника» [11:180]. Крім того, найважливішим є дотримати цілісність перекладу такою, яка є цілісність оригіналу, тобто майстерно перенести прагматичну інформацію з вихідного до цільового тексту. Адже «праця перекладача має виглядати в ній не механічною підстановкою знака, а свідомою дією, актом мислення, творчої волі, за якою стоїть живий людський інтерес» [12:176]. Не останнім моментом у перекладацькому хисті, крім набутого досвіду, ідіолекту (індивідуального стилю) [12:168] чільне місце займає освіченість перекладача, бездоганне знання двох мов та здатність інтерпретації, бо інакше «перекладач ризикує залишитися ремісником-недоучкою, вічним кандидатом у науку. Він не бачитиме за деревами лісу, вихоплюватиме з контексту вислів за висловом, а то й слово за словом, як жарини з полум'я, не помічаючи, що поодинокі вони гаснуть...» [11:174].

Значним внеском у розвиток чесько-українських літературних зв'язків є переклади творів сучасної української літератури чеською. Це зокрема переклади Ріти Кіндлерової творів Оксани Забужко («*Polní výzkum ukrajinského sexu*» Praha 2001; «*Sestro, Sestro*», Praha 2006, «*Muzeum opuštěných tajemství*», Praha, 2013), Юрія Винничука («*Příběhy z Haliče*», Praha, 2002), збірку українських казок («*Pomsta Oleksy Dovbuše*», 2004), переклад Юрія Андруховича Томашем Вашутем, а також антологію короткої сучасної прози «Український експрес» – *Expres Ukrajina*, Zlín, 2008, перекладену на чеську мову колективом перекладачів. Заслугують на увагу перекладацькі спроби студентів творів Юрка Іздрика, Тараса Прохаська, Юрія Андруховича.

Література

1. Андрухович Ю. Рекреації. – Львів. – 2005.
2. Винничук Ю. <http://vd.litech.net/ua/?book=50>. – 2002.
3. Зорівчак Р. Реалія і переклад. На матеріалі англomовних перекладів української прози. – Львів, 1989. – С. 213.
4. Іздрик Ю. «АМТМ». – Львів: Кальварія, 2005.
5. Іздрик Ю. Острів КРК та інші історії. – Сучасність, 1993.
6. Іздрик Ю. Острів КРК та інші історії. – Івано-Франківськ, 1998.
7. Корунець І. Теорія і практика перекладу, – Вінниця: Нова книга, 2001. – С. 448.
8. Кундрат Ю. Злий пес // Duklja. – Prešov, 2006. – № 6. – С. 51–53.
9. Кундрат Ю. Переклад реалій, або матеріальної і мовної специфіки // Duklja. – Prešov, 2009. – № 1. – С. 70.
10. Пономарів О. Стилїстика сучасної української мови. – Тернопіль, 2000.
11. Радчук. В. Держава тлумачів // Всесвіт. – Київ, 2005. – № 5–6. – С.173-185.
12. Радчук В. Протей чи янус? (Про різновиди перекладу) // Всесвіт. – Київ, 2004. – № 7–8. – С. 169–177.
13. Стефаник В. Моє слово. – Київ, 2001.
14. Andruchovič J. Rekreaace aneb Slavnosti Vzříšeného Ducha / Překlad Tomáše Vašuta. – Olomouc, 2006.
15. Chloupek J. Dychotomie spisovnosti a nespisovnosti. – Praha, 1986.
16. Kořenský J. Užití teorie sémantické báze při analýze basnického textu // Konstrukce gramatiky ze sémantické báze. – Praha, 1984. – С. 139–147.
17. Levý J. Umění překladu. – Praha, 1983.
18. Stefanyk V. Javorové listí. – Praha, 1978.
19. Verich J. Fimfárum. – Praha, 1987. – С. 215–220.
20. Viličkovský J. Preklad jako tvorba. – Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1984. – С.130-172.

Юлия ХОРИНА,

Приднестровский государственный университет им. Т.Г. Шевченко

К ВОПРОСУ О СУЩНОСТИ И СТРУКТУРЕ ПОНЯТИЯ КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ

В статье раскрывается сущность понятия коммуникативная компетенция, рассматриваются различные подходы к проблеме структурной классификации, кратко описываются его основные составляющие, анализируется теоретическое и практическое значение коммуникативной компетенции в процессе формирования высококвалифицированного специалиста-переводчика.

Ключевые слова: компетентность, профессиональная компетентность переводчика, компетенция, коммуникативная компетенция, компетентностный подход.

Julia Khorina. To a problem of the essence and the structure of the concept communicative competence

The author of the article describes the nature of the notion of the communicative competence. Different approaches (which are discovered by the leading Russian and foreign scientists) to the problem of the structural classification are examined, its main components are described and the role of the communicative competence in the process of the formation of highly qualified specialists-interpreters is analyzed.

Key words: professional interpreter competence, communicative competence, competence building approach.

Динамические изменения в мировом сообществе повлекли за собой ряд трансформаций во всех сферах общественной жизни, в том числе в науке и образовании. Сегодня под профессиональным образованием понимают «процесс становления и развития личности человека» [6:45].

В современной системе высшего образования наметились смена приоритетов в постановке задач и переход от традиционного подхода в процессе овладения знаниями к новому, компетентностному, который можно считать наиболее оптимальным и эффективным в процессе подготовки специалиста-переводчика. Такой подход трактуется Е.А. Макеевой как «система приемов и методов формирования у обучающихся способности к профессиональной коммуникабельности, т.е. способности к профессиональному общению на иностранном языке» [5:2]. Расширение международных деловых контактов требует от профессионала не только знания теоретического материала, но и практических навыков их реализации, умения вступать в непосредственный контакт с носителями иностранного языка, а также целого ряда личностных характеристик. В.А. Сластенин рассматривает профессиональную компетентность как интегративное качество личности специалиста – системное явление, включающее знания, умения, навыки, профессионально значимые свойства, обеспечивающие эффективное выполнение им собственных обязанностей. Процесс подготовки студентов-переводчиков во многом обуславливается необходимостью оперативно включаться в разные виды деятельности, непосредственно связанные с различными формами межкультурной коммуникации. «Перевод может выполняться в разных условиях, в более или менее жёстких временных рамках, с самыми различными целями, для разных заказчиков. Во всех этих случаях к переводу предъявляются разные требования, и переводчик должен быть подготовлен к работе в самых различных условиях» [4:331].

Очень важное место в процессе становления профессионализма переводчика отводится коммуникативной компетенции. А.Н. Щукин определяет ее как способность средствами языка «осуществлять речевую деятельность в соответствии с целями и ситуацией общения в рамках той или иной деятельности» [7:140]. В свою очередь, Р.Т. Белл характеризует данную дефиницию так: «знания, умения и навыки, необходимые для понимания чужих и порождения собственных программ речевого поведения, адекватных целям, сферам, ситуациям общения, способность, формируемая во взаимодействии человека с социальной средой, в процессе приобретения им социально-коммуникативного опыта» [1:50]. Более детальную трактовку анализируемой компетенции дает И.А. Зимняя, определяя ее как «способность средствами изучаемого языка осуществлять речевую деятельность, реализуя коммуникативное речевое поведение на основе фонологических, лексико-грамматических, социолингвистических, предметных и страно-

ведческих знаний, навыков и умений, в соответствии с различными задачами и ситуациями общения в рамках той или иной сферы общения» [3:219].

На современном этапе развития науки ученые так и не пришли к единому мнению относительно структуры коммуникативной компетенции. Д. Хаймс выделил четыре составных компонента: грамматическую, социолингвистическую, стратегическую, дискурсивную компетенции. По мнению В.В. Сафоновой, структура коммуникативной компетенции базируется на: языковой (грамматической, лингвистической), речевой (прагматической, стратегической, дискурсивной), социокультурной (социолингвистической, лингвострановедческой) компетенциях. Дж. Савиньон описывает следующие составляющие: грамматическая, социолингвистическая, компенсаторная и компетенцию речевой стратегии. Ян Ван Эк предлагает такие элементы: лингвистический, социокультурный, социолингвистический, стратегический, дискурсивный, социальный. В работе Н.Д. Гальсковой и Н.И. Гез репрезентируется следующее структурное описание исследуемого нами термина: 1) теоретические знания о системе иностранного языка и практические навыки владения языковыми средствами коммуникации; 2) осознание и продуцирование иноязычных конструкций, умение сочетать их в процессе коммуникативного акта в зависимости от конкретной ситуации, задач и намерений; 3) знания социокультурной специфичности страны изучаемого языка, а также навыки и умения, позволяющие реализовывать вербальную и невербальную коммуникацию с носителями иностранного языка в соответствии с особенностью и нормами, координирующими речевое взаимодействие в определенном языковом сообществе. Л.В. Ремезова предлагает иную классификацию структурных единиц коммуникативной компетенции: языковую, речевую, социокультурную, социальную, стратегическую и дискурсивную. О шестикомпонентной структуре иноязычной профессионально-ориентированной коммуникативной компетенции говорит и Н.А. Кобзева, выделяя лингвистическую, социолингвистическую, социокультурную, компенсаторную, стратегическую и социальную компетенции.

Проанализировав приведенные выше структурные классификации, делаем вывод, что формирование коммуникативной компетенции должно базироваться на становлении лингвистической, социокультурной, стратегической, компенсаторной, социолингвистической и социальной компетенций. Под лингвистической компетенцией мы понимаем знание правил употребления языка, речевые и языковые уме-

ния. Социокультурная компетенция предполагает знание студентом национально-культурных особенностей носителей изучаемого языка, а также способов использования этих знаний в процессе общения. Стратегическая компетенция предусматривает развитие способности употреблять и адекватно переводить выражения в зависимости от сложившейся ситуации. С овладением компенсаторной компетенции будущий переводчик приобретает способность выходить из затруднительных ситуаций (в случае отсутствия эквивалентных конструкций в родном или изучаемом языках) путем трансформации, подбора иных языковых средств. Социальная компетенция базируется на наличии собственного опыта субъекта и умении вступать в коммуникативный акт, на умении ориентироваться в ситуации общения. Социолингвистический компонент подразумевает «способность осуществлять выбор лингвистической формы и способа языкового выражения, адекватный условиям акта коммуникации, т.е. ситуации общения, целям и намерениям, социальным и функциональным ролям партнёров по общению» [2:99].

Таким образом, становление специалиста-переводчика возможно только в условиях компетентностного и личностно-ориентированного подходов в результате формирования у студентов коммуникативной компетенции, овладение которой позволит будущему специалисту не только усвоить нормы изучаемого языка на всех уровнях, но и эффективно применять их на практике, используя различные стратегии, позволяющие оперативно включаться в коммуникативный акт.

Литература

1. Белл Р.Т. Социоллингвистика: Цели, методы, проблемы / под ред. А.Д. Швейцера. – М.: Международные отношения, 1980. – 50 с.
2. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. – М., 2004. – 336 с.
3. Зимняя И.А. Психология обучения неродному языку. – М.: Русский язык, 1989. – 219 с.
4. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение: Учеб. пос. М.: ЭТС, 2002. – 424 с.
5. Макеева Е.А. Характеристика коммуникативно-компетентностного подхода в контексте профессионального образования. – Москва. СПО. – 2010. – № 2.
6. Новиков А.М. Профессиональное образование в России. – М., 1997.
7. Щукин А.Н. Обучение иностранным языкам. Теория и практика: Учеб. пос. для преподавателей и студентов. – М., 2004. – 416 с.

Нонна ШЛЯХОВА,
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

«МИСТЕЦТВО ПРОСТОТИ»

Стаття присвячена дослідженню образності Шевченкового простого, «безобразного» слова Михайлиною Коцюбинською.

Ключові слова: поет, слово, творчість, простота, образність.

Nonna Shliahova. The Art of Simplicity

The article deals with the Shevchenko's poetics of simple words, raises the question of the unity of the person and work of art, the art of Shevchenko's simplicity.

Key words: poet, creativity, word, simplicity, imagery, poetics.

Центральною проблемою майже всіх літературних теорій ХХ століття, як на думку Марії Зубрицької, стало дослідження феномену поетичної мови, відбувався, так би мовити, «лінгвістичний поворот» у гуманітарних науках [1:55]. Дослідження проблем поетичної мови, взаємозв'язок мови з думкою започаткував, нагадає Зубрицька, О.Потебня, «який окреслив сузір'я ідей, що творчо вплинули на ландшафт мовознавчої та літературознавчої думки всього ХХ сторіччя» [1:65].

Новий підхід до вивчення поетичної мови запропонували представники російського формалізму, «які запозичили чимало ідей з потєбнянської теорії мови». Істотно розширила та поглибила тематику дослідження поетичної мови Празька лінгвістична школа, «обґрунтовуючи тезу, що естетична функція є визначальною формою мовної комунікації» [1:66].

В цьому контексті заслуговують на увагу літературознавчі роздуми Михайлини Коцюбинської про словесну образність шевченкової творчості.

В опублікованій у 1960 році праці «Образне слово в літературному творі» вона визнає, що філологи завжди прагнули теоретично визначити місце літературної стилістики, теорії поетичної мови серед філоло-

гічних дисциплін. І вважає за потрібне уточнити: «особливо зріс інтерес до цих проблем в ХХ ст., в наш час» [2:4].

Переконана в тому, що при загальному аналізі твору літературознавець не може не звернутися до проблем художньої мови, Михайлина Хомівна найголовнішою з цих проблем визначає проблему загально-теоретичну, пов'язану з принципами аналізу художнього твору: *«місце і значення аналізу мови в загальному аналізі художнього твору»* [2:8]. Сама естетична природа художнього словеснообразного мислення потребує, наголошує Коцюбинська-літературознавець, особливої методики дослідження мови не як формальної системи знаків, не як своєрідної символічної структури, «а як форми існування художнього змісту в літературі – мистецтві слова» [2:8].

Спираючись на думку О. Потебні, що «кожен троп – це твір», Михайлина Хомівна переконана – однією з найцікавіших і найзначніших проблем, пов'язаних з художньою мовою, є для літературознавців ця проблема художніх тропів.

Виходячи з потєбнянської теорії, Коцюбинська визнає, що троп – це не та форма, в яку виливається готова поетична думка, а та, в якій вона народжується – «Письменник не придумує словесних образів, а мислить ними» [2:22]. При цьому Михайлина Хомівна цілком слушно зауважує – образність мови не вичерпується тропами – «письменник за допомогою безобразних слів може малювати точні, пластичні, виразні, зримі і відчутні образи» [2:21].

Та усвідомлення того, що розуміння специфіки літератури неможливе без наукового осмислення специфіки тропів як одного з елементів образного мислення, і спонукало Коцюбинську-літературознавця до написання наукової праці «Література як мистецтво слова» – з тематично виразним підзаголовком «Деякі принципи літературного аналізу художньої мови».

Зауваживши «двоєдину сутність» образного слова («Художнє слово – насамперед мовна одиниця. І водночас, це явище естетичне, спосіб утворення думки») [2:18], Михайлина Коцюбинська нагадує про таємничість мистецтвознавчої інтерпретації «душевного смислу» словесного образу – «слово завжди обертається до літературознавця певними своїми якостями, і він повинен знайти до слова свій особливий «золотий ключик» – лише тоді перед ним відчиняться двері в художній світ твору» [5:240].

У 2004 році побачили світ написані у 60-х роках «Мої обрії» Коцюбинської – і статті з раннього доробку М. Коцюбинської про поетику Шевченка, зокрема про «поезію поезії»: метафору в українській літературі, «Про слово образне і «необразне».

Замислюючись над образністю художнього мислення, авторка вкотре переконалася в тому, що художнє значення мають не лише тропи. «Відсутність» художніх засобів сама може стати художнім засобом» [5:106].

У статті «Перлина лірики Шевченка: естетичний аналіз вірша «Не кидай матері...»» Коцюбинська визнає: про майстерність Шевченка, поета і пророка, написано чимало. Досліджувалася творча еволюція поета, особливості стилю шевченкової лірики й сатири. «Одне тільки майже ніколи не піддавалося дослідженню: секрет шевченкових простих слів, – з подивом визначає шевченкознавець і висловлює власне припущення – очевидно, тому, що таке дослідження важко або майже неможливо вкласти в суворі рамки літературознавчих категорій» [5:36].

Навівши перші рядки шевченкового вірша «Не кидай матері»:

*Не кидай матері – казали,
А ти покинула, втекла.
Шукала мати, не найшла,
Та вже й шукати перестала,
Умерла плачучи ... –*

Коцюбинська замислюється: що це – художнє слово чи звичайне звертання однієї людини до іншої? Вірш чи проза?» [5:36].

У цитованих рядках Коцюбинська-літературознавець *не побачила* оригінальних, ефектних порівнянь чи метафор – «тут панує просте, точне, «необразне» слово. Але у характерній для лірики Шевченка «скупості» словеснообразних засобів вона *відчула* виразний образ запустіння, самотини, туги. «Адже кожен з цих окремих штрихів – мікрообразів ґрунтується на чомусь істотному, апелює до якогось емоційного центру, – дається образна конкретизація за допомогою звичайних, точних, *незамінних слів*» [5:43]. У вірші «Не кидай матері» авторка помітила й нові ознаки художньої еволюції шевченкової творчості – зміни в суб'єктній організації лірики. Зауваживши, що Шевченко завжди тяжів до сюжетної лірики, М. Коцюбинська уточнює: «це тяжіння глибоко своєрідне». І цю своєрідність вона вбачає у формі стосунків автора і героя Шевченківської лірики – у автора ніякого зовнішнього погляду на своїх героїв, тільки внутрішнє злиття з ними – «якось навіть незручно називати образ поета, що постає з лірики Шевченка, таким штучним терміном, як ліричний герой» [5:48].

Одну з основних причин неповторної привабливості Шевченківської лірики Коцюбинська побачила у безпосередності, *теплоті і людяності* самого авторського «я». І завершуються ці наукові розмисли масштабним антропологічним узагальненням: «З кожним твором дедалі виразніше постає в поезії Шевченка сам автор, поет і людина» [5:48].

Можливо це й спонукало Михайлину Хомівну до теоретичного аналізу шевченкової образності саме як естетичного феномену, з позиції

естетики словесної творчості, психолінгвістичної теорії Олександра Потебні.

У 1999 році побачили світ написані Коцюбинською у 1968–88 р.р. «Етюди про поетику Шевченка». Це, за її власним визначенням, роздуми «над деякими аспектами проблеми», зокрема проблеми «єдності особи, як вона виявляється у творчості Шевченка від загального ідейного «макрокосмосу» до часткових стилістичних епізодів», і спроба проникнути в таємниці його «простого» слова [4:4].

Уже в першому розділі – «Дещо про естетику поета» – Михайлина Коцюбинська визнає: «Шевченко – дуже своєрідний естетичний тип людини-митця» [4:8]. І своєрідність ця, як на її думку, зумовлена, по-перше широтою доступної йому мистецької стихії і, по-друге, «єдністю творчості і біографії, особи і творчості». Проведений глибокий науковий аналіз щоденника, автобіографічних сторінок повісті «Художник», листів дав підстави Коцюбинській узагальнити: «Шевченко – художня натура з воістину з ренесанською широтою мистецьких обдаровань» [4:8]. Шевченко, переконливо доводить авторка, наділений багатою художньою інтуїцією, здатністю безоглядно захоплюватися мистецтвом, можливостями «суто художнього узагальнення», здатністю естетичного входження в дійсність. Постійним джерелом його естетичних вражень була краса рідної природи, мови, пісні.

Та художня натура Шевченка – геніального поета і талановитого художника «знайшла для себе інший вихід – в поезію», де він відчував себе першотворцем.

Подібно до самого Шевченка, який завжди намагався за художнім твором «відчутти індивідуальність творця, його характер, темперамент, настрій», Михайлина Коцюбинська намагається відчутти за словесною образністю шевченкової творчості мистецький образ автора. «Багатий, живий, невідступний образ автора – очевидно саме в ньому слід шукати причини неповторного інтонаційного обличчя поезії Шевченка» [4:210].

Для естетичного світовідчужання Шевченка велике значення, визнає авторка літературознавчого дослідження, мало поняття гармонії і дисгармонії («його емоційно-естетичні думки весь час обертаються в цьому колі» [4:49]). Визнаючи прикметну рису шевченкової особливості – «постійне, болюче, оголене» відчуття соціальної дисгармонії, – Михайлина Коцюбинська вважає за потрібне нагадати, що вже сама доля Шевченка позначена цією дисгармонією: між геніальною натурою, творчою і вільною, – і крипацьким походженням. «Чи не тому, – риторично запитує Коцюбинська, – відчуття дисгармонії було в Шевченка таким загостреним і таким особистим?» [4:50].

Відчуття суперечностей, переконана шевченкознавець, переймає весь лад мислення письменника, а відтак контраст стає основою його естетичних оцінок, «він не може зберегти «серединної» позиції, емоційної рівноваги».

«Тяжко жить на світі – «як весело жить», «сміх – сльози, гнів – ніжність, помста – прощення. І літературознавчий коментар – *«повнота людського в єдності всіх своїх проявів і навіть крайнощів»*. І завершаються ці наукові розмисли визнанням: «Серед тих естетичних законів, яким підвладна його (Шевченка – Н.М.) творчість, це один з основних» [4:54].

З людською натурою пов'язана і простота «прямого вислову» поета. Простота як естетичний принцип поетики Шевченка, переконливо доводить Коцюбинська, відповідає «темпераментові поета, його цільний демократичний натурі, недовірою до фрази».

Вважаючи Шевченка поетом «прямого вислову», Коцюбинська цілком слушно порушує проблему сприйняття, проблему взаємодії автора і читача. За спостереженням авторки дослідження, Шевченко не мислив собі поета «без прямої адресованості до читача». Тож цілком логічним є припущення «Ця організація зумовила і спосіб висловлювання» [4:63]. Саме висловлювання, а якщо точніше, особливий світ Слова визначив специфіку шевченкової поетики. «Естетика Шевченка – це естетика простого "слова", – узагальнює Михайлина Коцюбинська.

По-різному розуміли (та й розуміють) шевченкову «простоту», визнає Михайлина Коцюбинська: для одних вона була (при всій її привабливості) ознакою вчорашнього дня поезії, для інших – великою, нерозгаданою таємницею кожної справжньої поезії. Що стосується Коцюбинської – інтерпретатора шевченкової поетики, то феномен шевченкової простоти для неї дуже непростий і багатоплановий. Вона послідовно відкриває в ньому різні ознаки. Це, зокрема, і органічність злиття поетичного голосу з народнопоетичною стихією, і багаторазове повернення до одних і тих самих тем, і утвердження поетичності простого висловлювання, і безпосередності ліричного переживання – всі ці такі різні, неоднорідні якості часто об'єднують одним поняттям шевченкової «простоти». «Але кожну з них слід передусім поставити на історичний ґрунт і розглянути суворо в контексті творчої особистості Шевченка», – узагальнює Коцюбинська і наголошує: «Лише в такому разі можна зрозуміти її специфіку і неповторність» [4:213].

Визнання того, що поезія Шевченка надзвичайно «особиста», спонукає дослідницю до аналізу форм вираження авторської свідомості поета і вона помічає: «Шевченкове поетичне «я» далеко не завжди змикається з особою поета» [4:213]. Намагаючись наблизитися до природи

словесної образності шевченкового «необразного» слова, Михайлина Коцюбинська з притаманним їй естетичним смаком і науковим тактом торкається самої специфіки діалектики народження художньої форми, взаємодії естетичного і художнього.

Шевченкова «простота», допускає Михайлина Коцюбинська, перебуває десь на межі, на переплетенні своєрідної реалістичності фольклору і натуральних тенденцій в поезії. Йдеться про максимальну відповідність слова предметові зображення, дії, жесту, переживанню. Така точність, адекватність шевченкового слова зображальному, переконана Михайлина Коцюбинська, «прокладає собі шлях крізь усі умовності романтизовано-фольклорної фразеології, набуває витонченості, кристалізується в шевченківське «просте» слово».

Визнаючи, шевченкова кристалізація з її чіткістю, зримістю породжує відчуття простоти і зрозумілості, Михайлина Коцюбинська уточнює: «Проте сама по собі кристалізація – непростий процес аналізу-синтезу» [4:233].

Не залишає дослідниця поза літературознавчою увагою і наявність в творчості Шевченка традиційного, хоча й умовного образу оповідача («Сова», «Катерина», «Гайдамаки», «Сон»).

Простеживши властиві цьому образу сталі риси (людяність, ідейна сумнівність з своїми героями, схильність до філософствування в душі народної мудрості), Коцюбинська, як проникливий шевченкознавець помічає: образ оповідача на відміну від ліричного героя ранніх «думок» значно ближчий до біографічного «я» Шевченка – «шевченкові-оповідачеві душно під машкарою, він часто зриває її з себе, і ми бачимо його обличчя» [4:215].

Особа лірика часто легендарна. Свою біографію він щедро вливає в свою творчість, творить автообраз. Особа Шевченка – одна з найбільш легендарних в усій історії світової поезії. Вона стала настільки ж фактом художнім, настільки його поезія – фактом суспільним. «Біографія поета підсилена, піднесена, осмислена творчістю, творчість – вивірена й справджена життям» [4:219] – і це накладає відбиток на всю його поетику.

В цьому зв'язку не можна не згадати реакцію М.Коцюбинської на думку О. Кониського, висловлену в статті «Про вивчення особи Шевченка», який вважає, що «особа поета вища його творчості». Погоджуючись з О. Кониським в тому, що він підносить особу Шевченка як фактор історико-літературний, естетичний, психологічний, – але вона категорично не згодна з тим, що її можна протиставляти його творчості – «Перед нами класична єдність творчості і життя, ідейних прагнень і моральних принципів, єдність «внутрішньої» і «зовнішньої людини» [4:47].

Простота словесної образності Шевченка, переконана Коцюбинська, належить до «найпрогресивніших новаторських тенденцій тогочасної поезії. Народжувалася принципово нова поетична естетика: «Буття не розпадалося більше на форми високого і низького, матеріального, поетичного і прозаїчного», прозаїзм починає усвідомлюватися як рівний серед рівних засобів словесної образності. І тут Михайлина Коцюбинська «як геніальний інтерпретатор шевченкової поезії» (Т. Гундорова), порушує проблему автора і авторства словесної творчості.

Виразальна і зображальна точність і виразність шевченкового слова, зауважує літературознавець, не лишається на рівні неясних первинних «асоціативних імпульсів», не йде наосліп за примхливою уявою, а митець контролює її, «втілює в об'єктивно виразний і принципово досяжний для чуттєвого сприймання образу».

Шевдеври шевченкової лірики, такі як «Садок вишневий коло хати», пише Михайлина Коцюбинська, справляють враження мовби звичайного називання того, що оточує поета «Свого часу навіть висловлювалася думка, що поет тут "не творить, лише відтворює" [4:234]. Але таке відтворення, уточнює Михайлина Коцюбинська, передбачає авторське попереднє усвідомлення явищ як найістотніших і «"божий дар"» моментальної кристалізації – здатність за мить схопити поетичний сенс звичайного» [4:234].

Слово, позбавлене обов'язкової, суто мовної образності і взагалі якоїсь заздалегідь заданої естетичної якості, переконана Михайлина Коцюбинська, щоразу набуває цієї якості заново в руках художника. Як на її переконання, І. Франко не мав рації, коли у своїх «Причинках до оцінювання поезії Шевченка» підкреслював нездатність поета до творення "об'єктивно існуючих" пластичних малюнків». «Нам видається, – писала з цього приводу Михайлина Коцюбинська, – що ці орієнтири, які подає він (Шевченко – Н.М.) у своїх описах, найменші, найпростіші, самозрозумілі». І вважала за потрібне дати суттєво важливе уточнення: «Але такими вони стають лише пропущені крізь творчу уяву поета – помічені, відібрані, поетично піднесені ним» [4:236].

У шевченкових поетичних інформаціях завжди присутнє перетворче начало, – наголошувала Михайлина Коцюбинська, – і уточнювала: «Це ж бо не просто мистецтво, а мистецтво простоти» [4:239].

Література

1. Зубрицька М. Homo legens: Читання як соціокультурний феномен. – Львів: Літопис, 2004. – 351 с.
2. Коцюбинська М. Образне слово в літературному творі. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1960. – 197 с.
3. Коцюбинська М. Мої обрії. – К.: Дух і літера. – Т. 1. – 335 с.
4. Коцюбинська М. Література як мистецтво слова. Деякі принципи літературного аналізу художньої мови. – К.: Наукова думка, 1965. – 378 с.
5. Коцюбинська М. Етюди про поетику Шевченка. – К.: Радянський письменник, 1990. – 271 с.

Валентина ЩЕРБИНА,

Придністровський державний університет ім. Т.Г. Шевченка

ДИНАМІКА ЧОЛОВІЧОГО ІМЕННИКА М. ТИРАСПОЛЯ НА МЕЖІ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ

Статтю присвячено вивченню чоловічих особових імен, що функціонували в іменнику м. Тирасполя в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Простежується якісний та кількісний склад чоловічих антропонімів.

Ключові слова: антропонім, динаміка імен, іменник, частотність.

Valentina Scherbina. A dynamics of masculine noun of Tiraspol on the verge of XIX–XX centuries

The article is devoted to the study of the masculine personal names, which are included to the category of popular names which are functioned in the noun on the territory of Tiraspol from XIX–XX. We followed the quantitative and qualitative composition of masculine antroponymes.

Key words: the antroponyme, dynamics of the names, the noun, frequency.

Проблема дослідження власних імен є важливою й актуальною на сьогодні, адже вони уявлялися «загадковою сутністю», першоосновою ще більш загадкового явища – мови.

Аналізуючи сучасну слов'янську ономастику, чеський дослідник Р. Шрабек підкреслював, що донині її науковий стан залишається фактично на аналітичному рівні, на рівні реєстрації конкретних мовних фактів, без відповідного синтезу і абстракції, без встановлення типологічних зв'язків, які поєднують ці конкретні факти [4:170].

У минулі віки єдиних, запроваджених державою форм ідентифікації особи, не існувало. Процес становлення форм найменування людей тісно пов'язаний з історією та культурою народу. В усьому розмаїтті українських імен знайшли своє відображення різні сторони життя лю-

дей: родинні й суспільні відносини, історичні процеси й культурне життя. До категорії власних особових назв потрапляли слова різних лексико-семантичних груп: за етнічною ознакою, територіальною, соціальною, назви осіб за професією.

Отже, тільки з перспективи часу і простору найвиразніше постає проблема динаміки імен, яка частково знайшла відображення в українській ономастичній літературі.

До сучасного стану українська антропоніміка пройшла довгий і складний шлях. У ній знайшли відображення різні соціально-економічні, суспільно-політичні, історико-культурні, побутові та етнічні чинники. У сучасному мовознавстві існує багато праць відомих учених з антропоніміки: В.Д. Бондалетова, О.В. Суперанської, Ю.О. Карпенка, П.П. Чучки, М.Л. Худаша та ін. Серед досліджень сучасної української антропонімічної системи відомі праці Т.В. Бачинської, С.Л. Брайченко, С.В. Шеремети.

Досягнення як історичної, так і сучасної української антропонімії на загальному слов'янському тлі ще досить скромні. Ось чому дослідження зазначеного мовного явища, у якому б аспекті воно не велось, є актуальним і одним з першочергових [1:38].

Конкретний науковий інтерес в галузі дослідження імен становить проблема динаміки сучасного українського іменника, яка досі належить до недостатньо вивчених. Доказом цього є відсутність в україністиці монографічних праць, присвячених проблемі динаміки імен. Лише глибоке вивчення динаміки імен, на думку В. Никонова, «дозволить уявити повністю всю антропонімічну систему в усьому її русі від початку до перспективи» [4:92]. Саме тому необхідно аналізувати імена протягом значного часового проміжку. Щоб представити іменник у цілому, необхідно суцільне дослідження масового матеріалу [5:51].

Тирасполь – столиця невизнаної Придністровської Молдавської Республіки. До 1795 року Тирасполь був центром Очаківської області, а з 1806 року став повітовим містом Херсонської губернії. У 1816 році в місті нараховувалося близько 5,3 тисяч мешканців, а до кінця I половини XIX століття – близько 10 тисяч.

Поштовхом до розвитку міста стало прокладання залізничного шляху від станції Роздільна до Тирасполя у 1867 році, завдяки чому Тирасполь став першим містом регіону, з'єднаним зручним шляхом з портовим містом Одеса. У 1873 році залізнична дорога з'єднала Тирасполь і Кишинів.

Тирасполь у цей час стає найважливішим осередком просвіти та культури, крупним центром адміністративного та економічного життя південної зони Лівобережного Придністров'я. Саме цей період історії залишився в записях метричних книг двох православних церков. Одна

з них доповнює лише період з 1904 по 1909 роки, чим і пояснюється найбільша кількість носіїв жіночих та чоловічих антропонімів цього часового відрізка міста Тирасполя, яке є столицею Придністровської Молдовської Республіки.

Мета нашої роботи – простежити динаміку чоловічих особових імен м. Тирасполя, процес розвитку онімів та їх занепад, вказати напрямки змін складу чоловічого іменника щодо його розширення або звуження.

Основними джерелами кваліфікаційного дослідження служать метричні книги м. Тирасполя за період з 1880 року по 1916 рік. В архіві м. Тирасполя збереглися не всі книги, до яких вносили інформацію про новонароджених дітей. Тому ми пропонуємо умовно поділити зазначений період на п'ять складових частин: I – 1880–1887 рр. (відсутній матеріал 1883, 1884, 1885 рр.), II – 1888–1893 рр. (відсутній матеріал 1890 р.), III – 1894–1899 рр. (відсутній матеріал 1895 р.), (відсутній матеріал 1900–1903 рр.), IV – 1904–1909 рр. (відсутній матеріал 1907 р.), V – 1911–1916 рр. (відсутній матеріал 1910, 1912, 1914 рр.).

Ономастичні лексикони через специфіку дослідження використовуються як другорядне джерело. За відсутності загальноприйнятих норм ідентифікації одна й та ж особа могла позначатися в тексті різними іменами або їх варіантами.

Для вивчення іменника ми розподілили всі антропоніми на розряди за методикою В.Д. Бондалетова [2:92]. У нашій системі імен виділяється чотири групи: **найпопулярніші імена** – імена, які вживаються найчастіше (не менше 10 носіїв); **популярні імена** – імена, які вживаються часто (не менше 5 носіїв); **рідкісні імена** – імена, які зустрічаються рідко (не менше 2 і не більше 4); **одиначні імена** – імена, що зустрілись 1 раз на будь-якому зрізі.

Матеріалом для дослідження стали **148** чоловічих імен хлопчиків, народжених у м. Тирасполі на межі XIX–XX ст. Всього носіїв **1508**.

У першій п'ятирічці зафіксовано на **194** носії **65** чоловічих імен, зокрема: **найпопулярніші імена**: Іоанн (30), Василь, Михайло (по 12), Олександр (11); **популярні**: Феодор, Яків (по 8); Микола (7), Стефан (5); **рідкісні**: Андрій, Тимофій, Сімеон, Петро, Микита, Ігнатій (по 4), Кирило, Антоній, Лука, Григорій, Олексій, Дімітрій, Ілля, Пилип, Єремій (по 3), Феодот, Фрисанф, Гаврило, Сергій, Йосип, Єфимій, Георгій, Максим (по 2); **одиначні**: Павло, Аверкій, Самуїл, Євдоким, Єлеазар, Костянтин, Терентій, Климент, Захарт, Потапій, Філімон, Іларіон, Косьма, Харитон, Ярофей, Іоакім, Мирон, Володимир, Леонтій, Митрофан, Карпо, Єпіфан, Родіон, Трофім, Севастіан, Конон, Парфентій, Полікарп, Архип, Порфирій, Данило, Нікіфор, Андріан.

У другому віковому зрізі 1888–1893 рр. виявлено **82** чоловічих імені та **8** їх варіантів. При цьому кількість носіїв значно збільшилася і досягла **295**.

Найпопулярніші імена: Іоанн (41), Василь, Андрій, Олексій (по 12), Михайло (11), Микола, Григорій, Дімітрій (по 10). Популярні: Яків (8), Феодор, Павло, Петро (по 7), Сімеон, Георгій, Володимир (по 6), Антоній, Сергій (по 5). *Рідкісні:* Кирило, Ілля, Митрофан, Максим, Костянтин (по 4), Тимофій, Микита, Пилип, Гаврило, Нікіфор, Пантелеймон (по 3), Лукіан, Феодот, Стефан, Йосип, Євфимій, Сава, Леонтій, Косма, Іларіон, Аверкій, Мартиніан, Артемій, Мефодій, Кондрат, Назарій (по 2). *Одиничні:* Роман, Матфей, Єміліан, Тихон, Веніамін, Прокопій, Євгеній, Ніфонт, Віктор, Анатолій, Всеволод, Платон, Даміан, Євсігній, Зиновій, Йоіль, Логгін, Фома, Корнилій, Феодосій, Борис, Каллінік, Давид, Афанасій, Кассіан, Арсеній, Ісідор, Аврамії, Вячеслав, Кірік, Лев, Самуїл, Євдоким, Захарій, Потапій, Харитон, Трофім, Полікарп, Архип, Порфірій, Хрисанф, Ігнат, Сімон, Андріан, Лука.

У чоловічому іменнику 1894–1899 рр. фіксується **54** чоловічих імені та **9** варіантів при кількості носіїв **254**. Під час аналізу виділяємо: *найпопулярніші імена:* Іоан (35), Василь (15), Феодор, Петро (по 14), Павло (11), Сімеон, Георгій (по 10); *популярні:* Олександр, Гаврило (по 9), Костянтин (7), Микола, Григорій (по 6), Антоній, Тимофій (по 5); *рідкісні:* Михайло, Андрій, Олексій, Ілля, Нікіфор, Володимир, Максим, Роман (по 4), Яків, Стефан, Іоакім, Терентій, Афанасій, Герасим (по 3), Кирило, Дімітрій, Микита, Пилип, Ігнатій, Феодот, Данило, Леонтій, Кіндрат, Прокопій, Тихон, Діомід, Юстин (по 2); *одиничні:* Андріан, Сімон, Йосип, Євфимій, Архип, Савва, Косма, Авксентій, Пантелеймон, Каллінік, Борис, Корнилій, Даміан, Домстіан, Матфей, Онісім, Онісіт, Калістрат, Спірідон, Іпатій, Ісаакій, Венедикт.

У четвертому віковому зрізі за 1904–1909 рр. фіксуємо **64** імені та **14** варіантів імен на **552** носія. Серед *найпопулярніших імен* виявлено наступні: Іоанн (75), Микола, Петро (37), Григорій (29), Василь (28), Андрій (24), Олександр, Олексій, Володимир (по 20), Сергій (18), Георгій (15), Феодор, Павло (по 13), Дімітрій, Костянтин (по 12). До розряду *популярних* увійшли антропоніми Яків, Стефан (по 8), Трофім (7), Віктор (6), Кирило, Тимофій, Пилип, Борис (по 5). *Рідкісні:* Іван, Сімеон, Микита, Пантелеймон, Феодосій, Роман (по 4), Ілля, Гаврило, Данило, Нікіфор, Леонід, Терентій, Афанасій, Матфей (по 3), Антоній, Андріан, Сімон, Сава, Самуїл, Анатолій, Макарій, Феофан (по 2). *Одиничний* розряд виявився наступним: Семен, Дмитро, Хвилип, Феодот, Йосип, Архип, Іродіон, Карпо, Іоакім, Харитон, Косма, Іларіон, Захарій, Кірік, Артемій, Методій, Ісідор, Арсеній, Зиновій, Всеволод, Прокопій, Тихон, Онісім, Онісій, Фадей, Спірідон, Єфрем, Аркадій, Онуфрій, Ніконор.

В останньому віковому зрізі чоловічого іменника за 1911–1916 роки виявлено **54** різновиди імен та **4** варіанти імен на **213** носіїв, з яких: *найпопулярніші* антропоніми: Іоан (21), Василь (17), Микола (14), Сергій (11), Георгій (10); *популярні*: Петро (9), Павло (8), Михайло (7), Григорій, Сімеон, Стефан (по 6), Андрій, Дімітрій (по 5); *рідкісні*: Феодор, Яків, Кирило, Олексій, Ілля, Йосип, Володимир, Віктор (по 4), Антоній, Максим, Костянтин, Пантелеймон, Євгеній (по 3), Лука, Данило, Афанасій (по 2); *одиночні*: Федір, Семен, Дмитро, Пилип, Гаврило, Леонтій, Леонід, Захарій, Євдоким, Арсеній, Борис, Феодосій, Даміан, Всеволод, Анатолій, Роман, Герасим, Юстин, Пімен, Тріфон, Герман, Серафім, Віталій, Власій, Лаврентій.

Таким чином, репертуар чоловічих імен виявився дуже численним, цікавим та різноманітним. Він характеризується наявністю як широко відомих традиційних календарних імен, так і давніх, вже забутих в наш час. Серед найуживаніших чоловічих імен кінця XIX – початку XX століття є такі, що зберегли популярність протягом досліджуваного часу, а є й такі, що перетворилися з рідкісних на популярні і навпаки – з популярних в рідкісні.

Порівнюючи перший та останній періоди, можна зробити висновок, що такі імена, як *Іоанн, Василь* (найпопулярніші); *Стефан* (популярне); *Кирило, Антоній, Лука, Тимофій, Олексій, Ілля, Йосип* (рідкісні); *Леонтій, Євдоким* (одиночні) зберегли свої позиції. Втратили свої позиції такі антропоніми:

- *Олександр, Михайло* – перейшли з найпопулярніших у популярні;
- *Яків* – з популярних – в рідкісні;
- *Пилип, Гаврило* – з рідкісних – в популярні.

Зазнали розвитку такі оніми:

- *Микола* – це ім'я посіло місце в розряді найпопулярніших;
- з рідкісних у найпопулярніші перейшли антропоніми *Сергій, Георгій*;
- у популярний розряд імен з рідкісних перейшли *Андрій, Григорій, Сімеон, Дімітрій, Петро*;
- онім *Павло* посів місце в популярному розряді, перейшовши з одиночного розряду.

В останньому віковому зрізі зникли імена, як:

- *Єремій, Парфеній, Конон, Севастіан, Єпіфан, Ярофей, Філімон, Климент, Єлеазар* (зазначені антропоніми зустрічаються тільки у першому періоді);
- *Микита, Ігнатій, Хрисанф, Порфирій, Полікарп* (зазначені антропоніми зустрічаються тільки у двох перших вікових зрізах);
- *Сава, Нікіфор, Архип* (спостерігаються у всіх періодах, крім останнього);
- *Феодот, Єфимій, Євдоким, Самуїл, Аверкій* (на різних вікових зрізах то виникали, то зникали).

Література

1. Белей Л.О. Літературно-художня антропонімія як джерело розвитку національного іменника українців // Мовознавство. – 1993. – № 3. – С.38-39.
2. Бондалетов В.Д. Динамика личных имен в XX ст. // Личные имена в прошлом, настоящем и будущем. – М.: Наука, 1970. – 223 с.
3. Бондалетов В.Д. Женские личные имена в конце XIX в. // Ономастика Поволжья. – Уфа, 1973. Вып. 3. – С. 118–125.
4. Демчук М.О.Слов'янські автохтонні особові імена в побуті українців XIV-XVII ст. – К.: Наукова думка, 1988. – 234 с.
5. Никонов В.А. Задачи и методы антропониимики // Личные имена в прошлом, настоящем и будущем. – М.: Наука, 1970. – 223 с.

Тетяна ЯБЛОНСЬКА,
Південноукраїнський національний педагогічний університет
ім. К.Д. Ушинського

МІСЦЕ РОЛЬОВИХ СИТУАЦІЙ У ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ

У статті обґрунтовано місце рольових ситуацій у формуванні комунікативних компетенцій майбутніх учителів іноземних мов.

Ключові слова: комунікативний метод, комунікативний підхід, комунікативна компетенція, рольова ситуація, рольова перспектива.

Tetyana Yablonska. The place of the role situations in the formation of communicative competences of future teachers of foreign languages

The place of the role situations in the formation of communicative competences of future teachers of foreign languages is grounded in the article.

Key words: *communicative method, communicative approach, communicative competence, role situation, role perspective.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Результативність професійного становлення суб'єктів педагогічної підготовки й реалізації стратегії підвищення її якісної пов'язана зі зверненням до нових підходів, яким належить особлива роль у розкритті змісту й характеру професійного розвитку майбутнього фахівця, в осмисленні його особистісних можливостей і професійно-педагогічних перспектив та сутності педагогічної діяльності.

Формування фахової компетенції майбутніх учителів іноземних мов доцільне, спираючись на комунікативний підхід, який в найбільшій мірі відбиває специфіку іноземної мови. Комунікативний підхід орієнтова-

ний на організацію процесу навчання адекватних процесу реального спілкування завдяки моделюванню основних закономірностей мовленнєвого спілкування [6].

Комунікативний підхід реалізується шляхом взаємопов'язаного та цілеспрямованого вдосконалення чотирьох видів мовленнєвої діяльності (аудіювання – говоріння – читання – письмо).

У процесі навчання за комунікативним методом студенти набувають комунікативної компетенції-здатності користуватися мовою залежно від конкретної ситуації.

Одним з ефективних шляхів формування комунікативної компетенції майбутніх учителів іноземної мови вважаємо застосування в навчальному процесі принципу рольової перспективи.

Одиницею роботи студента й викладача в системі педагогічної підготовки, побудованої за принципом рольової перспективи, є ситуація, суперечлива за своєю природою, що відображає набір конкретних ознак і потенційних ресурсів дидактичного плану. Ситуація містить імпульс, необхідний для розгортання змістових резервів педагогічної освіти в динаміці й розвитку. Вона допомагає «задіяти систему інтелектуальних, емоційних і соціальних взаємин людей, залучених у цю ситуацію». Дотримуючись регламентації навчальних завдань, що продиктовані навчальною ситуацією, студент формується як майбутній фахівець у межах заданої активності, спрямованої на засвоєння педагогічної теорії й досвіду дій [2].

Ситуація має «енергетику» для реалізації освітнього процесу в його динаміці й розвитку, що дає змогу активувати систему педагогічної взаємодії, співробітництва і співтворчості викладача та студентів, залучених до навчальної ситуації. Активно діючи в ній, аналізуючи, оцінюючи й розв'язуючи її, студент формує власний професійний образ, удосконалює знання, уміння, навички і професійні якості, які є показниками професійного становлення. Конкретна модель рольової ситуації, що містить подію з педагогічної дійсності, має потенціал для реалізації педагогічних установок і здатна на основі міжпредметних зв'язків та активних навчальних дій змодельовати реальні умови вчительської праці.

У рольових ситуаціях як формі взаємодії педагогічного знання й рольової діяльності виникають новотвори у вигляді нових педагогічних дій студентів, штучного розвитку систем професійно-педагогічних норм через проектування та моделювання рольової діяльності.

Аналіз останніх наукових досліджень. Розробкою комунікативного методу в тій чи іншій мірі займалось багато наукових колективів та методистів у різних країнах: Г. Уїдосан, У. Литлвуд, Г. Піфо, Ю. Норман, Ю. Пасов, М. Пентиліук та інші.

Відповідно Ю. Пасов [6] висунув принципи комунікативного методу зокрема

➤ індивідуалізація при керівній ролі її особистого аспекту як головного засобу створення мотивації та активності тих, хто навчається з урахуванням їх життєвого досвіду, контексту діяльності, сфери інтересів, емоційної сфери і статусу конкретної особистості в колективі;

➤ ситуативність, що розглядається як засіб мовленнєвої стимуляції і як умова розвитку мовленнєвих навичок, при цьому під «ситуацією» розуміють систему взаємовідносин співрозмовників, яка відбивається в їх свідомості.

Особливостями комунікативного методу, на думку Ю. Караулова [3], Б. Нормана [5] є

➤ подолання об'єктоцентризму. Мову не можна вивчати так, як інші науки, оскільки слова – це частина особистості. Передбачається побудова діяльності того, хто навчається як діяльності, яка спонукає до перетворення власного мовлення, діяльність, що спрямована на власний мовний розвиток;

➤ співвіднесеність комунікативного матеріалу, що підлягає засвоєнню та опрацюванню, мовленнєвому розвитку особистості, орієнтація на провідну діяльність;

➤ взаємодія об'єктів навчальної діяльності у процесі спілкування [3].

Взаємодія слугує сполучною ланкою, основою спілкування викладача й студентів у навчальному процесі. Аналіз практики роботи вишів свідчить про те, що в ході педагогічної підготовки недооцінюють навчальні й виховні засоби спілкування в системі взаємин викладача і студентів. «Спілкування, педагогічно грамотне формулювання комунікативних завдань дають змогу, – стверджує Л. Кондрашова, – організовувати процес навчання за принципами педагогічної взаємодії, співробітництва і співтворчості, моделювати ситуацію суб'єкт-суб'єктних взаємин, перетворювати кожного студента із засобу в мету, з об'єкта в суб'єкт навчальної роботи» [4].

У рамках навчання мовлення за комунікативною методикою широко використовуються опори різних видів: змістові та смислові, словесні й зображальні, а також граматичний матеріал: мовні ігри, що дають змогу спілкуватися в різних соціальних контекстах та різних ролях [3].

Мета статті: обґрунтувати місце рольових ситуацій у формуванні комунікативних компетенцій майбутніх учителів іноземних мов.

Виклад основного матеріалу. У процесі навчання за комунікативним методом майбутні учителі іноземних мов набувають комунікативної компетенції – здатності користуватися мовою залежно від конкретної ситуації. Вони навчаються комунікації в процесі самої комунікації.

Базовим прийомом комунікативного методу в дослідженні визначено моделювання тих ситуацій, які є основними в подальшій реалізації особистості майбутнього вчителя іноземних мов.

Уведення до навчального процесу, під час якого опановують професійно-орієнтовані дисципліни, рольових ситуацій сприяє розвитку й закріпленню в майбутніх учителів-філологів умінь робити усвідомлений вибір, а також оптимізує самовизначення. Водночас доцільно навчати студентів моделювати різні варіанти рольових ситуацій, пропонуючи їм кілька рішень і способів виходу із ситуацій, які моделює вчитель. Активізувати дії студентів у ситуації вибору можливо завдяки проблемним методам навчання: організації дискусій, розв'язання педагогічних задач, програвання різних ролей, виконання творчих і проектних завдань. Надання студентам свободи вибору в рольових ситуаціях сприяє формуванню в них власної думки, активної професійної позиції, умінь пояснювати й обстоювати її.

Змістові фахової підготовки слід надати професійної спрямованості, запропонувати кожному студенту таку навчальну ситуацію, у якій він міг виявити активність, вільно вибрати спосіб дій і розв'язання навчальних завдань. Майбутній учитель-філолог, оволодіваючи навчальною інформацією, насамперед повинен усвідомити своє «Я» і реалізувати його в навчально-пізнавальній діяльності. Опановуючи педагогічну теорію на кожному занятті, учитель має бути в таких умовах, які стимулюють розвиток його природного потенціалу, сприяють розширенню педагогічного кругозору, оволодінню технологіями професійного розвитку. Тому організація й проведення навчальних занять із професійно-орієнтованих дисциплін передбачали виконання кожним студентом складної й відповідальної ролі, що дає змогу виявляти активність, індивідуально-психологічну своєрідність і творчий стиль діяльності.

Освоюючи навчальні ролі й пов'язані з ними професійно-педагогічні цінності, студенти вдосконалювали свій професійно-особистісний образ. Майбутні вчителі-філологи, виконуючи доручені їм навчальні ролі, могли вдосконалюватися, розвиватися в професійному плані, поступово піднімаючись від одного рівня засвоєння ролі до іншого, більш високого. При цьому вдосконалювалася і їхня психіка – свідомість, почуття, воля, потреби, стиль поведінки та професійно-ціннісні орієнтації. У процесі виконання навчальних ролей педагогічної спрямованості формується стійка потреба в саморозвитку й самовдосконаленні професійного образу майбутніх фахівців в освітній сфері.

У змісті фахової підготовки повинні передбачатися різні види ситуацій: із подолання ціннісно-смыслових бар'єрів, що орієнтовані на ліквідацію комунікативних перешкод; на відпрацювання різних взаємин у

педагогічному процесі; на подолання рефлексивних бар'єрів; ситуації педагогічного консонансу й дисонансу; ситуації, що відображають регулятивно-оцінні взаємини в процесі діалогу. Кожен вид ситуації має специфічні особливості.

Ситуації, що допомагають виявити смисл та оволодіти методикою смислового вибору. Ситуації безпосереднього впливу й неправильно-го вибору відрізнялися між собою. Безпосередній вплив на структуру альтернатив передбачав ілюзію відсутності вибору, коли насправді він наявний у змодельованій ситуації. У ситуаціях неправильного вибору основу становить маскування педагогічних альтернатив більш складного характеру. В обох типах ситуацій вибір студента – це активна дія, а не пасивна реакція, оскільки в основі вибору лежать реальні педагогічні відносини.

Ситуації на подолання комунікативних бар'єрів передбачали створення простору відкритості, психологічного комфорту й діалогічної взаємодії в системі «викладач – студент», «учитель – учні». У цих ситуаціях майбутні вчителі-філологи усвідомлювали роль взаємодії в педагогічному процесі й успішності своїх досягнень, відпрацьовували методику діалогічної взаємодії в системі різних взаємин.

Ситуації комунікативного плану допомагали саморозкриттю й реалізації педагогічних смислів, що дозволяє майбутнім учителям-філологам переводити педагогічні знання в професійні цінності, привласнює смисл для себе із взаємодії з педагогічними фактами, явищами, подіями педагогічної реальності, яку вони пізнають. У таких ситуаціях педагогічний смисл відкривається студентові як факт його педагогічної свідомості й реалізується у формі подій.

Сутність ситуацій на подолання рефлексивних бар'єрів полягає в зміні й актуалізації смислових зв'язків, що передбачають «фасилітуюче смислотехнічне опрацювання смислових зв'язків» [1]. Ці ситуації використані для усвідомлення значущості вибору стилів педагогічної взаємодії, визначення їхньої ефективності в професійній діяльності вчителя.

Ситуації, спрямовані на подолання рефлексивних бар'єрів, сприяють саморозвитку педагогічних смислів завдяки смислому переживанню, яке виявляє зв'язок між попередніми й наступними моментами становлення смислу, що дає змогу студентові самовдосконалюватися в професійному плані. «Саме смисловий слід забезпечує зворотний зв'язок між цілісною, смисловою сферою людини та негайною смисловою перевагою» [7].

Запропоновано ситуації на подолання ціннісно-смислових бар'єрів у педагогічному конфлікті, за допомогою чого спрогнозовано реакцію учасників на події конфліктного плану. На навчальній ролі цих ситуацій

акцентували увагу (Б. Гершунський, В. Загвязинський, Л. Кондрашова, М. Поташник, Л. Спірін та ін., рекомендуючи або пристосовуватися до ситуації, або цілеспрямовано впливати на неї, тобто створювати нове. У таких ситуаціях діалогова стратегія розв'язання конфлікту сприяє налагодженню співробітництва через «підлаштування» до комунікативного партнера, а потім визнання паритетних взаємин, рівності позицій у спільній діяльності. Майбутні вчителі-філологи відпрацьовували конструктивні функції спілкування. Ситуації педагогічного консонансу й дисонансу створювали умови для застосування методів самоаналізу, при цьому відбувалося поєднання самоутвердження й самокритичного ставлення до власних дій. У таких ситуаціях можна не тільки уявно програвати власний варіант рішення, а й ідентифікувати коло своїх проблем. Усвідомлення проблем відбувається в суперечливому процесі єднання – відокремлення. Обмін думками, їхній вплив один на одного актуалізуються у вигляді згоди або незгоди, прийняття, схвалення або засудження.

Організуючи педагогічний процес на ситуативно-проблемній основі, викладач аналізує перед студентами змодельоване в ситуаціях явище або процес, сприяє усвідомленню дій, надаючи свободу вибору способів розв'язання й переживання ситуації успіху кожним учасником. Мета у вигляді рольової перспективи як стратегія активних дій і рольова ситуація відкриває можливості для осмислення педагогічної реальності, результатом якої є педагогічні знання – професійні цінності й педагогічний досвід.

Висновки. Аналіз педагогічної літератури та практики вищої педагогічної школи дав підстави стверджувати, що результативність педагогічної підготовки майбутніх учителів-філологів суттєвою мірою залежить від зміни характеру взаємин її учасників, переходу від педагогічного впливу до діалогічної взаємодії викладача й студентів, яка, попри відмінності в поглядах, позиціях, установках, базована на принципах довіри, взаєморозуміння, співробітництва.

Пошук виходу із запропонованих викладачем ситуативних моделей і розв'язання професійних завдань допомагає майбутнім педагогам-філологам досягти високого рівня теоретичної компетентності та здобути практичний педагогічний досвід, перейти від одного професійного рівня до іншого, більш високого, від репродуктивного характеру педагогічної діяльності до педагогічної творчості. Саме рольовий принцип організації оптимізує проектування рольової перспективи й реалізацію різних ролей у системі педагогічної підготовки.

Подальших розвідок потребує визначення засобів комунікацій, які використовуються у фаховій підготовці майбутніх учителів іноземних мов.

Література

1. Абакумова И.В. Смыслоцентризм в педагогике: Новое понимание дидактических методов / И.В. Абакумова, П.Н. Ермаков, И.А. Рудакова. – Ростов н/Д: Изд-во РГУ, 2006. – 167 с.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: Контекстный подход. – М.: Высшая школа, 1991. – 205 с.
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М. : Наука, 1987. – 261 с.
4. Кондрашова Л.В. Высшая педагогическая школа и Болонский процесс: Реалии и перспективы. – Кривой Рог: КГПУ, 2007. – 474 с.
5. Норман Б.Ю. Синтаксис речевой деятельности. – Минск: Высш. шк., 1987. – 151 с.
6. Пассов Е.И. Коммуникативное иноязычное образование. – Липецк: Липецк. гос. педаг. ин-т, 1998. – 159 с.
7. Рудакова И. Типы учебных ситуаций по преодолению ценностно-смысловых барьеров будущими педагогами // Педагогическая среда в университетах: пространство за профессионально-личностное развитие на будущий специалист. – Габрово: ЕКС-ПРЕС, 2011. Кн. 2. – Т. 1. – С. 270–275.

811.161.2'276.62

Ніна ЯЦЕНКО,
Інститут української мови НАН України

ТЕРМІНОЛОГІЧНА СПАДЩИНА ВАСИЛЯ СІМОВИЧА

У статті проаналізовано граматичну термінологію видатного мовознавця першої половини XX століття Василя Сімовича. Вчений намагався вирішити дискусійні проблеми термінотворчої і терміновпорядкувальної практики: творення і вживання назв процесових понять, використання українських відповідників чужомовних слів, системність у вживанні термінів, короткий варіант терміна і способи перетворення вихідних словосполук для надання термінові найзручнішої для користування форми.

Ключові слова: термін, граматична термінологія, норми творення та вживання термінів.

Nina YATSENKO. Terminologichna spadschyna Vasily Simovicha

The article analyzes the Vasyl' Simovych's grammatical terminology the outstanding linguist in the early 20th century. The scientist tried to solve the debatable problems of terms making and terms systematization practices such as creation and use of processing names concepts and use of the ethnic Ukrainian language adequate words to outlandish ones, systematic use of terms, a shorter term and the methods of transformation the initial term of phrase for the most convenient form for use.

Key words: term, grammatical terminology, standards of making and use the terms.

Вивчення авторської мови набуло поширення ще у 80–90-х роках XX ст. Не можна уявити шляхи розвитку української літературної мови

без практичної мовної діяльності її провідних носіїв, у роботах яких поєднуються загальномовні тенденції та індивідуально-авторська мовна поведінка. Одним із актуальних напрямів вивчення індивідуально-авторської мови в україністиці є дослідження процесів термінотворення в мовотворчості видатних українських філологів, історико-літературних, культурних і громадських діячів. Зокрема, вивчалася наукова термінологія у творах Г.С. Сковороди, І. Вишенського, І.Я. Франка, І. Огієнка, О.О. Потебні, М.С. Грушевського, М.П. Драгоманова та ін.

Визначальною і не дослідженою до сьогодні є й метамова Василя Сімовича, який багато зробив для розвитку насамперед граматичної термінології в період першої половини ХХ ст., коли йшлося про створення загальнонаціональної наукової мови, про вироблення власне української термінології. Завдяки процесам українського національно-культурного відродження, що активізувалися на межі ХХ–ХХІ ст., а також завдяки дослідницькій та популяризаторській праці багатьох сучасних мовознавців, літературознавців та істориків ім'я професора Василя Сімовича відновлюється в нашій колективній культурній пам'яті, а його наукова спадщина дедалі продуктивніше впливає на сучасне осмислення проблем історії української мови, літератури, культури загалом.

Об'єктом нашої уваги стала граматична термінологія Василя Сімовича, що насамперед засвідчена в обох виданнях його «Граматики української мови» (1918, 1921). Сам автор писав: «Щодо граматичних висловів, граматичних назв (термінології), то вони вживаються в цій книжці загалом так, як у граматиці проф. д-ра Степана Смаль-Стоцького. Ці назви дуже гарні, мають за собою традицію, легко поутворювані, що навіть малограмотна людина швидко в них розбереться, схопить їх та засвоїть. Ось, як і переглянути «Граматичну термінологію», ухвалену Комісією мови при Українському Товаристві Шкільної Освіти в Києві (1917), якою користуються майже всі автори новіших граматик, то там найдете мало що не половину граматичних назв із граматики проф. Стоцького. І цією «Граматичною термінологією» я теж користувався, брав ізвідтіля такі вислови, що мені видавалися створеними вдатніше, для вуха кращими або такі, що їх у граматиці Смаль-Стоцького не було (напр., назви відмінків), та не всі такі, як у тій книжечці, деяку назву, що я вважав за кращу й ліпшу, взяв від проф. Кримського. Розуміється, що коли мене не задовольняли ні назви у проф. Стоцького, ні ці назви, то я собі придумував інші, думаючи, що під теперішній час я тим іще заколоту не вношу, бо ж у нас час творення ще не завершилося. Бувало й таке, що я подавав побіч себе й кілька назв, і це теж не гріх, бо по граматиках інших старіших мов, щасливіших за нашу, теж буває по кілька висловів на одну якусь річ» [1:62–63].

Граматичну термінологію Василя Сімовича можна досліджувати порівню. Можна, як О. Горбач, виявляти співвідношення традиційного і нового в мовознавчій термінології ученого порівняно з попередніми мовознавчими здобутками українських граматистів, насамперед його безпосереднього учителя С. Смаль-Стоцького. Можна з'ясовувати напрямки термінологічних пошуків дослідника на теренах мовного єднання західних і східних українців. І зрештою чи не найактуальнішим завданням сучасного українського термінознавства залишається питання про те, які уроки нам дає один із найавторитетніших знавців нової української мови для розв'язання насутишних термінологічних проблем. Найголовніший висновок, який може зробити сучасний український термінознавець, простудіювавши основні граматичні студії Василя Сімовича, є думка про те, що української наукової мови, як і літературної мови загалом, неможливо навчитися із граматик і словників: «Виходячи з того, що ми сказали про завдання граматики, що вона, мовляв, тільки з законами мови освідомлює та контролює, що по-письменницькому, а що ні – можна сміло сказати, що зі самої граматики ніхто ніколи ще мови не навчився і не навчиться» [2:18]; «Тільки ж учити мови з словарів, як це робила наша інтелігентна молодь у 90-х роках 19 ст. – це дурниця. Наверх така мова, вивчена зі словаря, буде українська – слова будуть українські, дух мови буде – чужий!» [2:23]. І скільки б термінологічних словників сьогодні не видавали, без наукового діалогу і читання не уражених зросійщенням класиків української наукової мови, а до них Василь Сімович належить насамперед, глибоке засвоєння засад творення національної за духом наукової термінології неможливе. Тому однією із важливих для сучасного українського термінознавства є думка ученого про те, що, крім вивчення мови української усної народної творчості та читання класиків українського красного письменства, «...треба ще читати українські журнали, українську наукову літературу» [2:22].

Другий урок подає нам Василь Сімович у розв'язанні найдискусійніших проблем сучасної термінотворчої і термінпорядкувальної практики. Серед них: творення і вживання назв процесових понять, використання національних відповідників чужомовних слів, системність у термінотворенні, короткий варіант терміна і способи перетворення вихідних словосполук для надання термінові найзручнішої для користування форми тощо. Протягом останніх років обговорюють питання творення і стандартування найменувань процесових понять у різноманітних термінологіях. І рідко хто з українських учених апелював до термінотворчих українських традицій першої третини ХХ ст., яскравим представником яких був і Василь Сімович. В обох виданнях його граматики знаходимо, наприклад, відповіді про співвідношення безсуфіксних іменників

та іменників на *-ння* в українській науковій термінології, де, можливо, учений віддавав перевагу коротшому й словотворчо активнішому безсуфіксному найменуванню: *поділ дієслів, випад шелестівок, розклад речень, пропуск особових займенників, розділ головних речень, відміна іменників*. Василь Сімович у тих місцях, де неможливо творити безсуфіксні іменники, на позначення предметних дій уживає іменники на *-ння* (напр.: *вживання порівнянь, скріплення найвищого ступеня, закон ікання, накопичення шелестівок, скорочення слів на письмі, писання деяких форм*), інколи іменники з суфіксом *-ка* (*вставка о, е*) чи *-ба* (*творба слів*), хоч притаманний українським ученим першої третини ХХ ст. спосіб уникати таких найменувань поєднанням інфінітивів із прислівником *як* (напр.: *як читати церковні книги, як творять ся слова, як пізнавати рід іменників, як творить ся найвищий ступінь*) сьогоднішні носії літературної мови зазвичай відкидають.

У працях Василя Сімовича зреалізовано словотворчі ресурси української мови, які у називанні предметних дій і досі використовують недостатньо. Це, наприклад, залучення іменників до творення через дієслівну фазу однослівних найменувань замість двослівних (напр.: *ступінювання прикметників, прислівників* (пор. сучасне: *творення ступенів порівняння*), використання безпрефіксного похідника замість довшого префіксального (напр., *мнягчення губних*).

У граматичних студіях Василя Сімовича рідко зустрічаються терміни, творені на греко-латинській основі. Зважаючи на масового читача, автор переважно вживав граматичну термінологію, творену на власній мовній основі. Тому і замість можливих термінів *префікс* та *суфікс* учений уживав лексеми *приросток* і *наросток*, замість початкового *ди-* використовував *дво-* (*двозвук, двовірш*, а не *дифтонг* чи *дистих*), замість термінів *активний* і *пасивний стан* використовував терміни *діяльний* і *страждальний стан*, замість терміна *гіатус* – *роззів, приподібнення* – *асиміляція, інфінітив* – *дісіменник*. Інколи поряд ужито чужомовні й свої слова: *складня* і *синтакса*, *звучня* і *фонетика*, *силабічний* і *складовий*, *еліптичне* і *промовчане речення*, і *гармонійність*. Не цурався учений і позичених слів: *граматика*, *дактиль*, *мелодичність* *елентетичний*, *метрика*, *октава*, *періода*, *ритм*, *ритмічний*, *рима*, *строфа*, *терцина*, *сонет*, але їх кількість порівняно з утворами на національній основі невелика.

Ще однією рисою термінотворення й терміновжитку Василя Сімовича є надання переваги коротших найменувань над довшими. Це видно: 1) і з використання однослівних назв замість двослівних у різних семантичних групах іменників, напр.: *найменування відмінків* (*називник, родовик, давальник, знахідник, кличний, орудник, місцевик*); *найменування звуків* (*голосівки, шелестівки*); *правовисних систем* (*єрінченківка, дра-*

гоманівка, кулішівка, латинка, ярижка); *розділових знаків* (викличник, *питайник*); 2) і в перетвореннях словосполук із родовим ознаки на прикметниково-іменникові (дієслова недоконаного виду у Василя Сімовича недоконані дієслова, а доконаного – доконані); 3) і у вжитку коротших слів чи морфем або усуненні зайвих, напр.: *лад слів у реченню, помічні дієслова, оповідне речення, невідмінні слова, змнягчені шелестівки*.

Граматичні студії Василя Сімовича дають ключі до розв'язання ще одного наболілого питання практичного термінотворення. Йдеться про роль і місце у називанні спеціальних наукових понять прикметників із суфіксами *-ов* та *-уч, -ач*. Прикметною ознакою того часу був широкий ужиток відіменникових прикметників із суфіксом *-ов* (*-ев*) як засобу найменування видових понять. До того ж відсутність впливу російськомовних узірців сприяла появі такого прикметника завжди, коли можна було перетворити родовий ознаки в прикметник. Звідси не тільки збережені досі терміни *наказове речення, допустове речення, підметове речення, присудкове речення, допустові сполучники, коломийковий вірш, наказовий спосіб, розділові знаки* тощо з прикметниками на *-овий*, а й незвичні для нас, однак природні для Василя Сімовича терміносполучення: *голосівкова громада, відміни дієслів, голосівкові і шелестівкові двозвуки, гатункові іменники, запитові речення, започинові дієслова, місцеві речення, наводові знаки, намірові речення, намірові сполуки, підметові речення, протягові дієслова, указові займенники* тощо. Прикметники ж із суфіксом *-уч-* учений уживав рідко. Наприклад, у його граматичних студіях використано словосполучуку *шипучі шелестівки* згідно із традиційною думкою, що українській мові притаманне використання дієприкметників із суфіксами *-уч-, -ач-* тільки у значенні прикметників, про що вказує і сам Василь Сімович [2:257].

«Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» була свого часу найповнішою й найавторитетнішою українською граматикою і відіграла помітну роль у стандартизації літературної мови. Оперта на традиції С. Смаль-Стоцького, вона водночас свідчила про авторові зв'язки з підросійськими українцями і якоюсь мірою узгоджувала обидві традиції. Саме в цьому її вплив на норми літературної мови був найвідчутніший і переважно позитивний. Отже, історичний епізод із таборами полонених полишив свій знак на внутрішньому розвитку української літературної мови», – саме так писав про аналізовану працю визначного українського філолога Юрій Шевельов [4:50].

Без сумніву, студіювання мовознавчих праць Василя Сімовича має не тільки історико-літературне значення. Вивчення українськомовних джерел термінотворення Василя Сімовича, відшукування й пропагування не зреалізованих через зросійщення словотворчих потенцій української

мови в науковій сфері становлять важливі завдання сучасного українського термінознавства, які зміцнюють його теоретичні засади та сприяють розв'язанню практичних завдань унормування й стандартизації сучасних українських термінів.

Література

1. Сімович В. Практична граматики української мови. – Рамштат: Видання товариства «Український рух», [1918]. – 367 с.
2. Сімович В. Граматики української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці / Друге видання з одмінами й додатками. – Київ; Ляйпціг: Українська накладня, [1921]. – 584 с.
3. Сімович В. Мовознавство: Праці у двох томах / Упоряд. і передмова Л. Ткач. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. – Т. 1. – 520 с.
4. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині 20 ст.(1900-1941). Стан і статус. – Чернівці: “ Рута”. – 1998. – 208с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алексєєва Олена Володимирівна – вчитель початкових класів вищої кваліфікаційної категорії ДОЗ «Республіканський український теоретичний ліцей-комплекс».

Бабой Ольга Василівна – учитель першої кваліфікаційної категорії МОЗ «Тираспольська середня школа № 9», м. Тирасполь, Придністров'я

Бацевич Флорій Сергійович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

Босва Евеліна Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української і зарубіжної літератур, ДЗ «ПНПУ імені К.Д. Ушинського», м. Одеса, Україна

Бронич Ірина Олександрівна – вчитель української мови та літератури ДОЗ «Республіканський український теоретичний ліцей-комплекс», м. Тирасполь, Придністров'я

Гайдарли Тамара Дмитрівна – вчитель історії та суспільствознавства першої кваліфікаційної категорії, заступник директора з навчально-виховної роботи МОУ «Тираспольська середня школа № 3 ім. А.П. Чехова», м. Тирасполь, Придністров'я

Гуменний Микола Хомич – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української і зарубіжної літератур, ДЗ «ПНПУ імені К.Д. Ушинського», м. Одеса, Україна

Дружинець Маріанна Ігорівна – аспірант кафедри теорії та історії культури Київської національної академії керівних кадрів культури і мистецтва, викладач кафедри музичного мистецтва Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтв, артистка оркестру Почесної Варти Міністерства Оборони України м. Київ, Україна

Дружинець Марія Львівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, м. Одеса, Україна; завідувач кафедри української філології Придністровського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, м. Тирасполь, Придністров'я

Задорожна Аліна Григорівна – кандидат політичних наук, помічник ректора, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Зірка Віра Василівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач відділенням, Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля; Дніпропетровське відділення Центру наукових досліджень і викладання іноземних мов НАН України, м. Дніпропетровськ, Україна

Іванова Наталія Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент Ізмаїльський державний гуманітарний університет, м. Ізмаїл, Україна

Ігнатенко Діана Анатоліївна – аспірант кафедри української мови ОНУ ім. І.І. Мечникова, Одеса; викладач кафедри української мови БДУ ім. А. Руссо, Бельці, Республіка Молдова

Калмацуй Оксана В'ячеславівна – вчитель української мови та літератури МОЗ «Рибницька російська СЗОШ № 6 з ліцейськими класами», м. Рибниця, Придністров'я

Ковалевська Тетяна Юріївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, м.Одеса, Україна

Корнієнко Владислав Вікторович – кандидат мистецтвознавства, професор,заслужений діяч мистецтв України,ректор Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтв, м. Київ, Україна

Котовська Ніна Іванівна – вчитель української мови та літератури вищої кваліфікаційної категорії ДОЗ «Республіканський український теоретичний ліцей-комплекс», м. Тирасполь, Придністров'я

Крижанівська Галина Олександрівна – вчитель української мови та літератури МОУ «Рибницька російська гімназія № 1», м. Рибниця, Придністров'я

Леонтєєва Олена Олександрівна – викладач кафедри української філології, Придністровський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, м. Тирасполь, Придністров'я

Лозан Тетяна Андріївна – кандидат педагогічних наук, доцент, викладач української мови Придністровський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, Рибницька філія, МОЗ «Рибницька українська СЗШ № 1 з гімназичними класами», м. Рибниця, Придністров'я

Марчук Людмила Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

Мізінкіна Олена Олексіївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії літератури та компаративістики, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Милютіна Олена Миколаївна – старший викладач кафедри лінгводидактики ІПІГ, Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса, Україна

Мошняга Ірина Василівна – учитель початкових класів МОЗ «Рибницька українська середня загальноосвітня школа № 1 з гімназичними класами ім. Лесі Українки», м. Рибниця, Придністров'я

Мурзичева Лідія Миколаївна – старший викладач кафедри української філології, Придністровський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, м. Тирасполь, Придністров'я

Опря Олена Константинівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри молдавської філології, Придністровський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, м. Тирасполь, Придністров'я

Осадча Катерина Павлівна – учитель української мови та літератури І кваліфікаційної категорії МОЗ «Бендерська гімназія № 1», м. Бендери, Придністров'я

Ошколуп Світлана Ярославівна – вчитель української мови та літератури МОЗ «Рибницька УСЗШ № 1 з гімназичними класами ім. Лесі Українки»

Панкрушев Василь Опанасович – кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови та літератури, Придністровський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, м. Тирасполь, Придністров'я

Парзулова Мар'яна – доктор філологічних наук, професор Університет «Проф. д-р Асен Златаров», м. Бургас, Болгарія

Погорела Катерина Афанасіївна – доктор філологічних наук, професор, дійсний член РАЕП, завідувач кафедри функціональної лінгвістики, Придністровський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, м. Тирасполь, Придністров'я

Подлісецька Ольга Олегівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та компаративістики, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Приходько Ганна Іллівна – доктор філологічних наук, професор кафедри англійської філології, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна

Прісовська Галина Євгенівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології, Придністровський державний університет ім. Т.Г. Шевченка; завідувач кафедри лінгводидактики ІПІГ, Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса, Україна

Сологуб Надія Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник, Інститут української мови НАН України, м. Київ, Україна

Фащенко Марія Максимівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Форманова Світлана Вікторівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української філології і МНФД, ДЗ «ПНПУ імені К.Д. Ушинського», м. Одеса, Україна

Хлопова Альона Володимирівна – викладач кафедри української філології, Придністровський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, м. Тирасполь, Придністров'я

Холод Уляна – магістр, Ph.D., старший викладач кафедри славістики філософського факультету, Університет ім. Палацького в Оломоуці, м. Оломоуц, Чеська Республіка

Хоріна Юлія Валеріївна – викладач кафедри перекладознавства, Придністровський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, м. Тирасполь, Придністров'я

Шляхова Нонна Михайлівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії літератури та компаративістики Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Щербина Валентина Іванівна – старший викладач кафедри української філології, Придністровський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, м. Тирасполь, Придністров'я

Яблонська Тетяна Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор кафедри західних і східних мов та методики їх навчання, ДЗ «ПНПУ імені К.Д. Ушинського», м. Одеса, Україна

Яценко Ніна Олександрівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу наукової термінології, Інститут української мови НАН України, м. Київ, Україна

ЗМІСТ

НАУКОВІ УСПІХИ.....

О.Алексєєва. Формування комунікативної компетенції молодших школярів.....

О. Бабой. Сучасні підходи до читання як складного виду діяльності в полікультурному просторі.....

Ф. Бацевич. Етноспецифічні мовленнєві акти: спроба окреслення проблеми.....

Е. Боєва. Звертання в українській комунікативній культурі.....

І. Бронич. Формування загальнолюдських духовних цінностей на уроках літератури рідного краю.....

Т. Гайдарлы. Развитие устойчивого интереса к языковой культуре как условие формирования духовно-нравственных ориентиров.....

М. Гуменний. Специфіка авторських відступів (А. Барбюс, Е. Ремарк, О. Гончар).....

М. Дружинець. Музичне естрадне мистецтво: теоретичне обґрунтування.....

М. Дружинець. Українське усне мовлення за першодруками харківських письменників.....

А. Задорожня. Особливості становлення та розвитку міжкультурного діалогу України зі східноєвропейськими державами в контексті європейської інтеграції.....

В. Зирка. Составление рекламных слоганов как особый вид коммуникации.....

Н. Іванова. Етнічний ідеал жіночої краси як фрагмент мовної картини світу в умовах міжкультурної комунікації.....

Д. Ігнатенко. Традиційна лексика народного будівництва в говірках українців півночі Молдови.....

О. Калмацуй. Розвиток критичного мислення у навчальному процесі.

Т. Ковалевська. Теорія та практика нейролінгвістичного програмування в парадигмі сучасної гуманітаристики.....

В. Корнієнко. Комунікаційна парадигма культури (до постановки проблеми).....

Н. Котовська. Формування міжкультурної комунікативної компетенції учнів на уроках української мови та літератури.....

Г. Крижанівська. Переклад як ефективний прийом засвоєння двох мов.....

О. Леонтьєва. Мовна та лінгвістична компетенції як основи професійності майбутнього філолога.....

Т. Лозан. Проблема розвитку усного українського мовлення російськомовних молодших школярів у сучасній лінгводидактиці.....

Л. Марчук. Мікрополе «любов» та «кохання» у прозі І. Роздобудько.....

О. Мізінкіна. Інтертекстуальність образу Михайла Драгоманова у романі «Клятва» Раїси Іванченко.....

І. Мошняга. Розвиток навичок швидкого читання в учнів початкових класів.....

Л. Мурзичева. Тестування як метод контролю знань студентів.....

Е. Опря. Речептаря оперей луй Т.Г. Шевченко ын спацул литерар-молдовенеск ын секопеле XIX–XX.....

К. Осадча. Використання сучасних технологій при вивченні української мови та літератури: формування проектно-дослідницьких компетенцій.....

С. Ошколуп. Розвиток в учнів навичок самостійної роботи на уроках української мови та літератури.....

В. Панкрушев. Развивая межкультурную коммуникацию.....

М. Парзулова. Имена на Българи от село Нова Ивановка, Свързани с поважни събития от историята на Бесарабия.....

Е. Погорелая. Формирование новой парадигмы риторического идеала в современных условиях развития межкультурной коммуникации.....

О. Подлісецька. Традиційні образи у вірші П. Целана «Фуга смерті» та новелістиці А. Колісниченка.....

А. Приходько. Оценочный аргумент как характеризующий признак дискурса.....

Г. Присовская, Е. Милютин. Определение коммуникативных способностей иностранных студентов с помощью тестов.....

Н. Сологуб. Рецепція Олеся Уончара та Віктора Астаф'єва у лексико-семантичному полі «війна».....

М. Фащенко. «Російсько-український словник» С. Іваницького, Ф. Шумлянського – надійне лексикографічне джерело.....

С. Форманова. Змішування кодів як соціолінгвістична проблема.....

А. Хлопова. Містичні медитації М. Рошко на матеріалі роману «Потойбічна суперниця».....

У. Холод. Особливості перекладу текстів художнього стилю в українсько-чеському компаративному аспекті.....

Ю. Хорина. К вопросу о сущности и структуре понятия коммуникативная компетенция.....

Н. Шляхова. «Мистецтво простоти».....

В. Щербина. Динаміка чоловічого іменника м. Тирасполя на межі XIX–XX століть.....

Т. Яблонська. Місце рольових ситуацій у формуванні комунікативних компетенцій майбутніх учителів іноземних мов.....

Н. Яценко. Термінологічна спадщина Василя Сімовича.....

Наукове видання

**МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ**

Відповідальний редактор *М.Л. Дружинець*
Комп'ютерний дизайн і верстка *Э.Ф. Бондаренко*
Коректори: *Т.О. Безсонова, А.В. Хлопова*

Підписано до друку ???.???.15
Формат 60х84/16. Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Arial.
Ум. друк. арк. 17,9. Тираж 100 пр. Заказ № 951.

Надруковано на ДУВПП «Бендерська типографія «Поліграфіст»
Міністерства регіонального розвитку, транспорту та зв'язку ПМР,
3200, м. Бендери, вул. Пушкіна, 52.